

11

GOSPODARSKA,
KULTURNA
IN ZGODOVINSKA
KRONIKA

Grosuplje 1980

**ZBORNİK
OBČINE
GROSUPLJE**

Z B O R N I K
OBČINE GROSUPLJE
11. 1980

Izdano v počastitev
100-letnice smrti Josipa Jurčiča
in

občinskega praznika občine Grosuplje
dne 29. novembra 1980.

po mnenju Republiškega komiteja za kulturo in znanost Socialistične Republike Slovenije št. 4210-361/80 z dne 29/09/80 sodi ta publikacija med proizvode 7. točke prvega odstavka 36. člena zakona o obdavčenju proizvodov in storitev v prometu, za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov.

ZBORNİK
Občine GROSUPLJE

Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika

11

Grosuplje 1980

ZBORNİK OBČINE GROSUPLJE

Izdaja Občinska konferenca SZDL Grosuplje, ureja uredniški odbor:
France Adamič, Ivan Ahlin, Cvetko Budkovič, Ive Krevs, Tine Kurent,
Janez Lesjak, Jože Marolt in Stane Valentinčič

Glavni urednik
prof.dr. France Adamič
61000 Ljubljana, Janežičeva 1, tel. 27-876

Odgovorni urednik
Ivan Ahlin
61290 Grosuplje, Taborska 17, tel. 771-117

Lektor
prof. Marija Janežič

Naslov uredništva in uprave: 61290 Grosuplje, p.p. 11
Žiro račun pri SDK Grosuplje 50130-678-92911

Zbornik občine Grosuplje izhaja s prispevkom SO Grosuplje, Občin-
ske izobraževalne skupnosti Grosuplje, Občine kulturne skupnosti
Grosuplje in s prispevki organizacij združenega dela, ki so nave-
dene v oglasnem delu.

Razmnožila
PARTIZANSKA KNJIGA
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13.

TITO IN KARDELJ

France Perovšek

V času, ko je naš Zbornik poslednjič izšel, se je vsa Jugoslavija dvakrat globoko zagrnila v žalost. Ob bolečem čustvovanju in bridkih spoznanjih, so se vsi osveščeni občani še močneje strnili v hotenju, da Jugoslavija nezadržno nadaljuje pot samoupravnega socialističnega vzpona in da je še naprej pomemben dejavnik za mir in pravičnost v mednarodnih odnosih. Izgubili smo tovariša Tita, dobro leto dni pred tem pa tudi njegovega najtesnejšega sodelavca in prijatelja tovariša Edvarda Kardelja.

Kakorkoli se človek ne more pomiriti z neizprosним dejstvom, da sta njuni življenji ugasnili, da se je umirila njuna neizčrpna ustvarjalna moč, ki je dnevno spreminjala, včasih celo na videz nemogoče v mogoče, pa nas hrabri neprecenljivo bogata dediščina, ki sta nam jo zapustila. Ta dediščina je po svojem pomenu in moči takšna, da ostajata tovariša Tito in Kardelj z vsem našim družbenim dogajanjem živa med nami, kajti vse njuno delo in snovanje sega daleč v našo bodočnost. Tudi današnji nemirni svet, poln nasprotij, iskanj in pričakovanj, je bogatejši s to dediščino. To, kar so o osebnosti tovariša Tita izpovedovali ljudje širom po svetu, ko je še živel, so ob njegovi smrti postoteren ponovili. Svet se je ob spoznanju, da ga ni več, na svojevrsten način poglobil v poglobitve dileme, s katerimi se spoprijema mednarodna skupnost, in premišljeno povedal, da jih lahko razreši predvsem v duhu Titovih idej, vendar po njegovi smrti za ceno mnogo večjih naporov in tveganj. Državniki in preprosti ljudje so se zavedli, da je Titova fizična navzočnost omogočala, da so bili njegovi pogledi, pobude in neposredna zavzetost med temeljnimi viri za realna, pravočasna in s pravičnostjo prežeta dejanja. Zato je ob smrti našega Tita svet onemel kot le malokrat v svoji zgodovini. Neizrečena zapoved najširših množic vseh kontinentov je napotila najvišje predstavnike ogromne večine držav in političnih gibanj v Beograd na poslednje slovo, ki ni izražalo samo spoštovanja do Titove osebnosti in hvaležnosti do vsega, kar je svetu zapustil. To slovo se je moralo spremeniti v javno opredeljevanje za mir, za enakopravno mednarodno sodelovanje, solidarnost in nedeljeno pojmovanje in uveljavljanje človekovih pravic. Kajti večina človeštva je začutila, da je umrl njihov človek, glasnik in borec za njihove pravice. Na poslednjem slovesu v osrčju Beograda in nato v parku spominov na Dedinju so se poleg nepregledne množice naših občanov zbrali tudi taki državni in politični voditelji, ki si zaradi različnih pogledov na svet in dogajanje v njem tako nenadnega snidenja na istem mestu še zamišljali niso. Prišli so ne le zato, da so v imenu svojih držav in ljudstev ali pa svojih političnih somišljenikov izrazili spoštovanje našemu predsedniku, temveč tudi zategadelj, ker se nihče ni mogel

izogniti javni izpovedi načelom, za katere se je v mednarodnih odnosih zavzemal Tito, saj so tako pravična, humana in široka, da so sprejemljiva za vse ljudi dobre volje.

Ko smo desetletja živeli in delali pod Titovim vodstvom, smo vsak dan globlje spoznavali njegovo ustvarjalno moč in celotno življenjsko pot. Mislili smo že, da o njem vemo v glavnem vse, da znamo ceniti njegovo delo in da v celoti vidimo brazdo, ki jo je skupno z nami in v imenu nas zaoral v naši in svetovni zgodovini. Toda ko smo ga izgubili, se je njegova osebnost pokazala v še večji razsežnosti. Dokler je bil živ, smo se nanj in na njegove ustvarjalne in humane lastnosti že tako navadili, da smo mislili, da že dobro poznamo vse mejnike njegove življenjske poti in trdo delo, ki ga je ob tem spremljalo. Sedaj pa, ko ga ni več in ko lahko uspešno stopamo v bodočnost predvsem s pomočjo njegove dediščine, je jasno, da nas mora njegova življenjska pot navdihovati v splošnem usmerjanju našega bodočega razvoja, bogastvo njegovih ustvarjalnih pobud pa nam pomagati pri opredeljevanju čisto določenih družbenih problemov, ki odpirajo celovito zasnovane naloge in učinkovito delo.

Temeljno izročilo Titove življenjske poti je brezmejna privrženost delovnemu človeku, najširšim ljudskim množicam jugoslovanskih narodov in narodnostih, njihovim poglavitnim interesom. Dva vidika te privrženosti sta se vedno med seboj prepletala. Na eni strani je storil vse, da bi naši narodi v Jugoslaviji zaživelii svobodno in enakopravno v socialno pravičnem družbeno-političnem sistemu, ki naj sprostii vso njihovo ustvarjalno moč, na drugi strani pa je ta prizadevanja nenehno vgrajeval v celotni mednarodni razvojni tok. Zavedal se je, da le mir in pravični odnosi v svetu nudijo nam in vsem ljudstvom širom zemeljske oble priložnost uresničiti svoje življenjske smotre in odločitve. Zelo zgodaj je spoznal, da narodom Jugoslavije in še posebej vsakemu delovnemu človeku pri nas odpira možnost vsestranskega vzpona le socialistični družbeno politični sistem. Videl je, da le ta sistem lahko razreši vsa glavna družbena protislovja, ki so stiskala naše narode v stari Jugoslaviji in še prej. Zavedal se je, da samo socializem ustvarja pogoje, ko lahko posameznik uveljavlja svoje osnovne življenjske interese in celovito ovrednoti svoje delo. Zato se je opredelil za marksizem, za revolucijo in za vse napore in tveganja, ki jih revolucionarni boj zahteva. Že njegove prve korake v delavsko revolucionarno gibanje je spremljal izključno interes za naše ljudstvo. V revolucionarno vrenje ga niso naplavili dogmatični in modni pogledi na družbeni razvoj, kot se je to nemalokrat zgodilo pri ljudeh, ki niso svojih tovrstnih življenjskih odločitev zlili z resničnimi interesi zatiranih.

Njegov prvi korak v revolucionarno dejavnost je bil globoko premišljen, sledil je poglobljanju v celo vrsto stisk, ki so oklepale predvsem tako imenovanega malega človeka pa tudi vse naše narode. To je ključ za razumevanje vsega Titovega revolucionarnega delovanja, zlasti pa velikih odločitev leta 1937, ko je prišel na čelo Komunistične partije Jugoslavije; leta 1941, ko je dal pobudo za oboroženi boj, ki se je pod njegovim vodstvom zmagovito končal; leta 1948, ko se je uprl Stalinu; leta 1950, ko se je ves naš družbeni razvoj tudi formalno usmeril v socialistično samoupravljanje; leta 1961, ko je

s prvim sestankom neuvrščeni v Beogradu skupaj z Nehrujem in Naserjem odprl novo in najzanesljivejšo pot v mednarodnih odnosih, in še celo vrsto drugih odločitev, ki so uspešno krojile našo sedanjo in bodočo usodo.

Tito je torej dal vsemu dogajanju v naši novejši zgodovini vse do zadnjih dni svojega življenja nepogrešljiv in trajen osebni pečat. Vendar pa tak njegov prispevek ni nikoli imel značaj primata glede globalnih zasnov našega družbenega razvoja in neposrednih akcijskih pobud. Narobe! Od samega začetka svoje aktivnosti v KPJ, zlasti pa po letu 1937 in v najodločilnejših trenutkih v narodno-osvobodilni borbi in naši povojni socialistični graditvi, je svoje delo zastavil tako, da je sproščal vse ustvarjalne sile v partiji in med najširšimi plastmi našega ljudstva. Ustvaril je ozračje, da je lahko vsak čutil celotno zasnovo našega boja, povojne graditve in samoupravljanja kot svojo. Bistvo Titove priljubljenosti in avtoritete je zato v tem, ker ni vodil mase uresničevalcev neke izolirano oblikovane ideje, temveč armado njenih soustvarjalcev, ki so svoje zamisli skladno s splošnimi interesi vedno suvereno in samozavestno uveljavljali. Zato je med vojno partizanski borec ali komandant, aktivist v sovražnikovem zaledju in drugod samostojno in v skladu z okoliščinami storil celo več, kot je bilo na videz možno. Povojni čas pa je ustvaril zlasti s samoupravljanjem nove razsežnosti za sproščanje zamisli in dejanj posameznika na vseh področjih našega družbenega dograjevanja. Razumljivo je zato, da je vsak naš občan v Titovem delu videl sebe, svoje poglede in prizaževanja. Tito je bil eden redkih voditeljev v zgodovini, ki je ob svojih lastnih in trdnih pogledih iskal zanje potrditev pri svojem ljudstvu. Nprestano je te svoje poglede preverjal in dopolnjeval s spoznanji, do katerih je prišel skupno z ljudmi, ki jih je vodil. Njegovi nastopi so bili zato vedno beseda resnice, pa naj je bila včasih še tako neprijetna, posebno takrat, ko je bilo potrebno raznim težavam in slabostim poiskati pravi izvor in pokazati pot za njihovo obvladanje. To je ustvarjalo Titov ugled in avtoriteto, ki je postala trajna in vedno močnejša, saj je rastle iz ljudske volje.

Titov ugled in avtoriteta sta imela tako vsebino, da nista nikogar puščala v senci, ampak sta prav zaradi svojega bistva dajala veljavo delu in idejam vsakega družbeno ustvarjalnega človeka. Delo njegovih najtesnejših sodelavcev je bilo zato sestavni del vsega, kar je zasnoval in uveljavil, vendar pa je hkrati predstavljalo popolnoma samostojen delež v vsem našem družbenem razvoju. Temu samostojnemu deležu so dali trajno vrednost osebna zavzetost in sposobnost samoniklega poglabljanja vseh naših razvojnih procesov.

Med Titovimi najbližjimi sodelavci je imel posebno mesto Edvard Kardelj, ki je, še pred prihodom tovariša Tita na čelo KPJ, v naših slovenskih razmerah izoblikoval izvirne poglede na revolucijo v Sloveniji, v Jugoslaviji in tudi v svetovnih razsežnostih. Že v mračnem času 6.-januarske diktature je tovariš Kardelj odločilen impulz za trajno rast takega delovanja komunistov v Sloveniji—in s tem posredno tudi v Jugoslaviji—ki ima edino merilo za uspešnost revolucionarne akcije resnično zlitje komunistov z delovnimi množicami, njihovimi interesi in takimi dejanji, ki te interese uresničujejo.

Titova zgodovinska zasluga je, da je že ob prvem srečanju s Kardeljem 1934. leta videl, da ima pred seboj revolucionarja takega kova, ki zna revolucionarno teorijo skladno s konkretnimi razmerami spreminjati v dejanja. V Kardelju je odkril človeka, ki nikdar ne bo poznal nasprotja med znanstvenimi dognanji in prakso, ki mora ta dognanja potrjevati, dopolnjevati, pa tudi preoblikovati, če tako zahtevajo zakonitosti družbenega razvoja. Lahko trdimo, da so se prve korenine Titove partije v Jugoslaviji praktično začele razraščati prav s tem srečanjem. Kardeljev izostren čut za to, kaj je resnično revolucionarno, kaj pa le puhla fraza, ki nima z interesi delovnih ljudi nič skupnega, ga je postavil v sredo viharne družbeno-politične razmere na Slovenskem. Z nepogrešljivo natančnostjo je Kardelj opredelil te razmere in znanstveno predvidel edino možno pot za njihovo rešitev. Vloge komunistov že takrat ni pojmoval drugače kot v vsem svojem revolucionarnem življenju. S svojimi stališči in delom je vedno uveljavljal načelo, da komunisti niso nekakšna narodna elita, temveč motor, ki mora v splošno-ljudskem političnem gibanju odigrati svojo vodilno vlogo z močjo besede, zgledov in dejanj ter z osebno skromnostjo. Ustanovni kongres KPS je bil tako že sad teh njegovih prizadevanj. Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda leta 1941 in vseljuski oboroženi boj pa sta bila najširša potrditev njegovih revolucionarnih pogledov in dejanj.

Odmevnost Kardeljevega dela je bila že v času njegovega življenja tako velika, da je stopil iz slovenskega in jugoslovanskega prostora v krog svetovnih revolucionarnih voditeljev in mislecev. Titovo politiko samoupravljanja in neuvršenosti je tako vsestransko in izvirno poglobil ter razvil, da se je uvrstil v sam vrh oblikovalcev revolucionarne teorije v svetu. Pri tem delu ga je vodila znanstvena zagnanost in neprestana težnja za povezovanje znanosti z nepotvorjeno družbeno prakso. Prav v tem najdemo odgovor, čemu se je vseh vprašanj, ki so nastajala pri nas doma in v svetu, loteval z največjo odgovornostjo in smislom za vse politične posledice določenih stališč in dejanj. Njegovo zadnje obsežnejše delo "Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja" nam to njegovo lastnost vnovič potrjuje. To delo je napisal tako, da tudi druge družboslovne mislece spodbuja k resnični odgovornosti, jasnosti, k smislu za politiko in tudi h kulturnemu izpovedovanju resnice, pa čeprav je ta včasih še tako neizprosna. Vzemimo samo način, kako je v tem svojem delu spregovoril o raznih deformacijah v socializmu, o njegovem dogmatičnem pojmovanju in o pojavih, ki ga oklepajo v nekaterih deželah v spono stagnacije. Če kdo, potem bi lahko ravno Kardelj upravičeno marsikaj ostrega in grenkega naslovil na tvorce Informbiroja in njegove politike ter na tiste dogmatične sile v današnjem mednarodnem socializmu, ki skušajo še danes bolj ali manj uveljavljati informbirojevski duh. Toda Kardelj je spregovoril o vseh teh vprašanjih izključno v interesu mednarodnega socializma. Govoril je tako, da je tem dogmatičnim silam potrpežljivo in znanstveno razgrinjal vzroke protislovij, ki so in še povzročajo krize med socialističnimi državami in gibanji. Nevsiljivo je osvetlil poti, ki vodijo iz teh protislovij. Oblike našega samoupravljanja ob tem ni predstavil kot edino možni model, s katerim je mogoče obvladati razvojna protislovja in odpirati nove družbene procese. Dokazal pa je, da pristop k uporabi in bogatitvi teorije, ki

utemeljuje naše samoupravljanje, pogojuje nadaljnji razvoj socializma kot prevladujočega procesa v razvoju sodobne človeške družbe.

Tito in Kardelj ostajata z nami in s svetom. Stopili smo v obdobje, katerega so naši ljudje že imenovali s Titom, po Titu. To ni le geslo, ki je zrastle iz hvaležnosti iz vsega, kar sta storila za našo skupnost, za mir, za pravičnejše odnose v svetu. Njuno delo sega daleč v našo bodočnost in je zato vsakodnevno prisotno pri vsem našem ravnanju. Toda to delo je bilo izvedeno tako, da nas pri tem ne oklepa, temveč vzpodbuja pri iskanju vedno novih rešitev in poti, ki imajo in bodo imele vedno Titovo smer. Ta smer pa ne pozna zaostajanja in oklevanja pred vsemi tistimi spoznanji in dejanji, ki jih prinaša življenje. Prav Tito pa je predobro vedel, da je treba uveljavljati osnovne zakonitosti družbenega razvoja s tem, da se življenju ne predpisuje v naprej vseh njegovih oblik, temveč se jih v skladu s temi zakonitostmi sproti odkriva in bogati.

DOGODKI IN PODOBE IZ NOV

IZ TITOVE MLADOSTI

Orel in korenine

Louis Adamič*

Izredni človek je tisti, ki ima lastnosti, zaradi katerih je najbolj zmožen služiti velikim družbenim potrebam svojega časa, potrebam, ki nastanejo kot posledica splošnih ali posameznih vzrokov. Carlyle imenuje v svoji znani knjigi o junakih in čaščenju junakov velike može začetnike. To je zelo primerna definicija. Veliki mož je resnično začetnik, ker vidi dalje od drugih in močnejše od drugih koprni po stvareh ...

S.V. Plehanov

Neki newyorški prijatelj mi je poslal svežnje člankov, ki jih je John Gunther objavil v revijah in časnikih o svojih zadnjih ugotovitvah za zaveso (članki so bili leta 1949 objavljeni v knjigi). Eden izmed več odstavkov o Jugoslaviji je vseboval povzetek večine govoric o Titovem pravem poreklu in načinu življenja, ki so jih stroj Josepha Goebbelsa, mi-hailovičevska kraljevska emigrantska vlada v Londonu in Vatikan pričeli proizvajati že leta 1942 in ki so jih atašeji za informacije angleških in ameriških poslaništev in angleško govoreči plačanci newyorških in london-skih korespondentov v Beogradu obudili od mrtvih za povojno rabo že od dne, ko se je vojna končala.

Po tistem, kar je napisal John Gunther, nihče ne ve, kje živi jugoslovanski "diktator" v Beogradu. Neko vas nekje v divjini blizu Zagreba so izbrali za njegov "uradni" rojstni kraj. Gunther ni imenoval vasi in ni povedal, kdo jo je izbral.

Vsako jutro sva pri zajtrku govorila z Miroslavom Krležo o ljudeh in krajih Jugoslavije, med drugimi tudi o Titu, ki ga je poznal že od leta 1920. Nekega jutra sem mu prebral enega Guntherjevih člankov in nato me je vprašal, ali poznam Guntherja in kakšni so bili njegovi nagibi,

* Louis Adamič: *Orel in korenine (The eagle and the roots)*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, 639 str. Iz angleščine prevedla Mira Mihelič. V gornjem poglavju je izsek strani 309, od 319 do 363 in od 209 do 214.

da je napisal nekaj takšnega; in potem ko sem mu rekel, da so za te čenče delno krivi sami beograjski uradni krogi, ker nočejo dati tujim časnikarjem avtentičnega življenjepisnega gradiva, mi je Krleža ponovil: da se je Josip Broz-Tito rodil v Kumrovcu, vasici kakih petdeset kilometrov daleč od Zagreba in da je to zlahka ugotovljivo dejstvo.

Tedaj mi je seglo v misel, da bi bilo najbolje, če že ostanem v Jugoslaviji z namenom dobiti "vso zgodbo", da bi šel najprej v Kumrovec in poslal k vragu pomisleke, da so nadrobnosti o Titovem življenju nepomembne.

Severozahodni kot Hrvaške, ki meji na Slovenijo, se imenuje Zagorje. Ime pomeni dobesedno "dežela onkraj gora". V hriboviti Jugoslaviji je več Zagorij. To pa je onkraj "gora", ki se nenadoma dvigajo zunaj Zagreba, hrvaške prestolnice in drugega največjega jugoslovanskega mesta.

Iz letala, ki je na tem, da pristane na zagrebškem letališču nekega jasnega pomladnega dne, je videti Zagorje kot veliko zeleno jezero, ki ga je igriv veter razgibal v majhne valove, zemeljske valove - brežuljke ali griče - kopičijo se drug za drugim v ritmičnem vrtinčenju, ki se počasi ulega v ravnino. To področje je skoraj brez dreves, gosto obljudeno in intenzivno obdelano (nikakor ne "divje", kakor so poročali o njem pisatelji, ki ga niso nikoli videli). Če popotuješ skozi to deželo, odkriješ, da so tu pa tam raztresene skupine dreves, hrasti, trepetlike, akacije, bukke, lipe in sadna drevesa.

Na pobočjih ozkih dolin in vdolbin so majčkene njive, nekatere ograjene, druge obdane z živo mejo, jarki in stezami - razen njiv okoli naselij, kjer so nove kmečke zadruge ali kooperative pričele podirati zidove in ograje hkrati z drobnim zasebnim kmetovanjem. Tam vidiš majčkene vinograde, majčkene travnike. Obiskovalcu iz Amerike, vajenemu velikanskih dimenzij, se zdi skoraj vse majhno. Spomladi, zlasti po dežju, so videti velika področja valujoče pokrajine podobna razgibanim, iz krp sestavljenim prešitim odejam, ki so bile pravkar oprane in so jih zdaj razgrnili, da bi se posušile na soncu.

Mesteca, vasi in naselja leže zgručena in skrita v dolinah in soteskah. Cerkve z zvoniki in obzidanimi pokopališči ždiyo na bližnjih gričih. Razvaline fevdalnih gradov stoje na najvišjih vrhovih - ostanki iz druge polovice sedemnajstega stoletja, ko je bilo Zagorje prizorišče in srce Seljačke bune (kmečkih uporov) pod poveljstvom Matije Gubca, tlačanškega voditelja, ki je bil po svojem značaju nekje podoben Ivani Orleanski, Johnu Brownu in Garibaldiju.

Leta 1670 je Matija Gubec organiziral deset tisoč upornikov in jih povedel zoper fevdalne gospe in mestno aristokracijo, povezano s cerkvijo. Legije tlačanov so nekaj časa celo ogrožale Zagreb, ampak nazadnje

jih je zdrobila premoč ustaljene oblasti. Dobro poroženi najemniki podeželske in mestne aristokracije in cerkve so pobili šest tisoč kmetov v Zagorju in okrog Zagorja. Ujeli so Matijo Gubca, ga pripeljali na trg sv. Marka v Zagrebu in ga - na ukaz škofa, ki je bil v marsičem predhodnik Stepinca, okronali za "kmečkega kralja" z razbeljeno železno krono, ko je sedel tam, prikovan na železen prestol, pod katerim je plamenel velik ogenj... Tako so ga napravili za junaka, narodnega svetnika v hrvaški in sploh jugoslovanski zgodovini in folklori.

Leta 1949 je chevrolet, ki mi ga je dalo na voljo Društvo hrvaških pisateljev, potreboval eno uro, da je prevelil petdeset kilometrov od mojega hotela v središču Zagreba do vegaste vrtno ograje okrog kamnite hišice v središču Kumrovca, kjer lahko prebereš na precej izdelani plošči: *Rojstna hiša druga Tita*. S peskom posuta cesta - zgrajena, ko je bila Hrvaška provinca Avstrijsko-Madžarskega kraljestva, zdavnaj pred Titovim rojstvom - je ozka in prašna v suhem vremenu, vendar večidel precej gladka.

Prejšnji večer so se med pet ur trajajočim sestankom v Klubu hrvaških pisateljev v Zagrebu pravoverni marksisti strinjali s Titom glede na vlogo vodilnih osebnosti v zgodovini. Jaz pa sem vztrajal pri svoji tezi - pravzaprav Carlylovi - da so izredni ljudje, medtem ko so proizvodi svoje dobe, tudi katalizatorji v zgodovinskem dogajanju in so kot taki zanimivi in so tudi njihovi življenjepisi tja do najbolj vsakdanjih nadorbnosti snov za zgodovino.

Pozneje me je tajnik Društva pisateljev Petar Šegedin peš spremil do hotela in me vprašal, ali me lahko spremi v Kumrovec. Nikoli še ni bil tam.

Prišla sva v vas kmalu po osmi uri zjutraj. Večina Kumrovčanov je bila na polju ali v šoli. Ogledala sva si zunanost hiše, kjer se je rodil Tito, in kip v življenjski velikosti, ki ga je izdelal Antun Augustinčić, vodilni hrvaški kipar, in sicer po spominu, kakršen je bil Tito videti v usodnih trenutkih leta 1943. Potrkal sem po vratih - nobenega odgovora. Šegedin se je spomnil, da je v letih 1945 in 1946 domači ljudski krajevni odbor izjavil o hiši, da je narodno svetišče.

Sprehodila sva se počasi skozi vas. Kakor na ducate majhnih kmečkih skupnosti, mimo katerih sva se peljala ali jih videla s ceste, je bila tudi ta vas skoraj primitivna. Gnojnica se je v počasnih potočkih cedila po glavni cesti ali se zadrževala v mlakužah. Novi drogovi za elektriko so dokazovali, da so vas pravkar elektrificirali, sicer pa je bilo povezanih z njimi morda le kakih dvajset domov. Na bližnjem pobočju je stalo nedokončano poslopje. Šegedin je mislil, da je to hotel.

Hiše in skednji, ki so bili poškodovani med vojno, so se izdatno popravljali. Neki kmet je krpal svojo streho. Tu pa tam se je v kakem

oknu prikazal obraz. Neki otrok s smrkavim nosom in krastavim obrazom, v umazani platneni srajci, je stal bos na pragu med priprtimi vrati ter sesal palec.

Ko sva se vrnila k Titovi rojstni hiši - najlepši hiši in dvorišču v vasi - se je prikazal kmet, možak, ki mu je bilo že več kot štiri-deset let in je hodil s počasnim, drsajočim korakom, dišal pa je po sveži prsti in dobro skvašenem gnoju. Zaželel nama je dober dan, se predstavil kot Šandor Krajcer, rekel, da je varuh Titove rojstne hiše, naju odpeljal v hišo in nama odprl knjigo obiskovalcev, v katero naj bi se podpisala.

Možak je pokukal proti najinima imenoma in dejal, da je že slišal za oba. Pred kratkim je prebral članek, ki ga je napisal Petar Šegedin, in šele sinoči slišal po radiu, da sem jaz v Zagrebu. Neki njegov bratranec živi v Pittsburghu. Tudi neka Joževa teta živi v Pittsburghu: ali jo poznam? Rekel sem, da je ne poznam, in vprašal, kdo je Joža.

"Tito," je rekel varuh. "Tukaj v Kumrovcu ga kličemo Joža, vsaj tisti, ki smo z njim skupaj odraščali. Svet pa ga pozna pod imenom Tito. Ko je bil fantiček, je bil Jožek; ko je malo odrastel, je postal Joža, potem ko je zapustil vas, da bi se izučil za kovinarja, pa je napredoval v Josipa Broza." Po prvem vtisu se zgovornost kmeta Krajcerja ni čisto ujemala z njegovo okorno zunanostjo. Njegovo zagorsko narečje je bilo živo in učinkovito: mešanica iz dveh tretjin hrvaščine in ene tretjine slovenščine, kakor jo govorijo ljudje onkraj Sotle, ki teče mimo Kumroca in predstavlja lep kos meje med Slovenijo in Hrvaško.

"Kakor veste," je varuh nadaljeval tako, kakor govorijo ciceroni po vsem svetu, "je to hiša, v kateri se je rodil Joža - maršal Josip Broz Tito. Prav v tej sobi, na tej sami postelji. To je zibelka, v kateri ga je zibala njegova mati. Postelja in zibelka sta pristni. Menda tudi tale kolovrat; njegova mati ga je prinesla s seboj iz Slovenije. Bila je slovensko dekle. Če smo natančni, je Joža pol Slovenca in pol Hrvata, ampak mi v Kumrovcu ga imamo za popolnega Hrvata. Poskušajte nam to preprečiti. Tudi štedilnik je pravi, vendar je zdaj lepši kakor pred nekaj leti. Popravili smo ga. Popravili smo kup stvari. Tečajji na glavnih vratih, na primer, so novi. No, zdaj se prerekamo glede tegale zajca za sezuvanje škornjev. Nekateri pravijo, da ga ni bilo tukaj, ko je bil Joža še deček, drugi pa, da je bil. Po moji sodbi je videti dovolj star in vegast, da bi lahko bil zajec njegovega očeta, za katerega vem, da je nosil škornje, ki jih ni mogel sezuti brez zajca... Miza in klopi so nove. Izdelane so po spominu.

"Ko se je ljudski odbor odločil, da prevzame hišo in jo proglasi za spomenik, vam lahko povem, da se je v Kumrovcu vznemiril strašen trušč in hrušč. Joža ima tri tete, ki živijo prav tukaj, v vasi. Te tri

tete in teta v Pittsburghu so po očetu. Čez reko v Sloveniji prav na robu vasi Podsreda pa živi teta Ana, po njegovi materi. Ta vam je poseben človek, tale teta Ana - čisto tako kot Joža. Bral sem v časnikih, da ste se sešli z Jožem, reči hočem z maršalom Titom, kajne? ... Morali bi videti njega in staro skupaj. Prav posrečen par sta, to vam povem. Oba čisto enako govorita in mahata z rokami. Ona ga ošteje, čeprav je maršal Jugoslavije. Dejali bi, da sta huda drug na drugega, ampak teta Ana ga ljubi, čeprav je ne posluša, on pa je čisto nor nanjo, kolikor vem. Teta Ana ni posebno navdušena za komunizem, ampak on ji tega ne zameri. Veliko mu je pomagala, ko je začel delati revolucijo... Ampak kakor rečeno, ima Joža vsega skupaj štiri tete. Vse so pri sedemdesetih in osemdesetih letih. Sami močni značaji in še ženske povrhu in če kaj veste o starih ženskah, potem tudi veste, kaj mislim.

"Te štiri so se sporekle zastran kuhinje. Ali naj pustimo stene in strop sajaste ali pa naj jih ostrugamo in pobelimo? Nato še eno vprašanje: naj ostane čeber za kisanje zelja pri vratih v veži, kjer je zmeraj stal? Kaj je pristno in kaj ni? No, vsaj polovica te kuhinjske posode ni pristna. Se pravi, da ni bila tukaj, ko je bil Joža deček. Na primer tele nove lesene žlice. Ko je bil Joža deček, je Brozova družina jedla z lesenimi žlicami kakor vsi drugi Kumrovčani - če smo imeli sploh kaj jesti. Nekateri tukajšnjih ljudi še zmerom jedo z lesenimi žlicami in živeža ni dosti več kakor njega dni.

"Ampak ljudski odbor jo je pihnil!" se je zahahljal Krajcer. Oči so se mu zaiskrile in pripoved mu je preskočila v sedanji čas. "Nenadoma po osvoboditvi ti odkrije cela vrsta domačinov, da so komunisti, čeprav niso člani partije. Skratka, kakor jutranji svit se jim posveti, da so bili komunisti vse svoje življenje, že od tedaj, ko niso bili večji od pesti v trebuhih svojih mater. In drugi razumejo migljaj usode in začutijo, da je to treba postati, ker je fant iz Kumrovca napravil s tem takšno kariero. Torej jih ljudje izvolijo v ljudski odbor in možje sklenejo, da je treba obesiti slike Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina na steno tamle nad ognjiščem. Strašno se sporečejo, kako velike naj bodo te slike in slednjič potuje v Zagreb delegacija in jih kupi. In kaj se zgodi?" Varuh Krajcer se spet zahahlja. "Joža pride domov prvič po koncu vojne, le da je zdaj maršal Jugoslavije, in z njim pridejo naši voditelji iz Zagreba in Beograda in njegov Tigar. Otroci naravnost ponoriijo za Tigrom in se ne morejo odločiti, kdo je imenitnejši, Joža v svoji uniformi ali Tigar s prisekanimi ušesi in repom.

"Joža stopi v hišo, se ozre okrog sebe in se zelo zresni. Jaz stojim prav tam, kjer stojite zdaj vi, gospod Adamič. Jaz sem kustos, kar verjetno pomeni varuha. Ljudski odbor mi plačuje sedemsto dinarjev mesečno,

kar ni posebno veliko, in od mene pričakujejo, da ne bom jemal napitnine - to se ne spodobi v novi Jugoslaviji - pa vseeno vzamem, če mi kdo kaj stisne v roko ... Ne, nisem komunist. Nisem dovolj učen, da bi lahko bil komunist. In tudi te službe si nisem želel, ampak ljudski odbor me je imenoval za varuha, ker je moja hiša čez ulico in lahko vidim obiskovalce, ki pridejo z avtom nenapovedani kot vidva ...

"No, kakor rečeno, tukaj stojim in opazujem Jožo in si pravim 'Tule je - maršal Tito, predsednik Jugoslavije, ki se je rodil v prav tej-
le naši vasi'. Tito pogleda v slike Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina na steni in ne more verjeti svojim očem. Namršči se in se nato malo posmeje in pogleda vame, vendar mu postane jasno, da jaz nisem kriv, ker sem le varuh. Torej se obrne k predsedniku ljudskega odbora in pravi, da se mu ne zdi, da bi te slike sodile sem, ker niso bile v hiši, ko je bil on še deček. Dokler ni odšel iz Kumrovca, sploh ni slišal za Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina".

S šegedinom sva se posmejala.

"Joža napravi nekaj korakov po sobi in menda razmišlja, kakor da se poskuša nečesa spomniti, in nato obrne obraz k meni - takole - in pravi: 'Šandor, ko sem bil deček, je tamle visela podoba Svete Trojice.' In nato pokaže tja, kamor je ljudski odbor obesil Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina. 'Pravzaprav je bila to glasbena skrinjica,' pravi. 'Imela je ključ in jaz sem jo navijal, podoba pa je zaigrala kratko melodijo. Ves čas sem jo navijal.' In vpraša me, ali se spominjam glasbene skrinjice. Jaz mu povem, da ne, ne morem reči, da bi se je spominjal. On pravi, da sem bil najbližji sosed tedaj, kakor sem zdaj in sem pogosto prihajal v hišo; gotovo sem ga videl navijati glasbeno skrinjico in sem jo slišal igrati. Vendar se tega ne spominjam - kaj pa morem za to? Torej pravi Joža, da je že dobro, ampak naj malo pogledam po hišah. Naj vprašam njegove tete in druge in če najdem sliko, ki je v resnici glasbena skrinjica, v hiši kakega drugega človeka, naj verjamem, da si jo je tisti človek pošteno pridobil. Naj jo kupim in mu sporočim, koliko sem plačal zanjo in poslal mi bo denar, jaz pa naj obesim Sveto Trojico tja, kamor je ljudski odbor obesil Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina, zakaj to je podoba, ki sodi tja."

Treba je bilo le tu pa tam postaviti vprašanje, da je Krajcer govoril .

"Ob nedeljah prihajajo obiskovalci v avtobusih. Med tednom jih prihaja največ po dvajset - z opoldanskim avtobusom, ki jih odpelje ob treh... Drug Bakarić je bil tukaj pred letom dni z nekaj obiskovalci iz Beograda. Zanima se za hišo. Posredoval je za posojilo pri proračunu republike Hrvaške, ki naj bi ga dobil ljudski odbor Kumrovca, da bi sezidali hotel, tako da bi lahko obiskovalci ostali čez noč, če želijo, ali tukaj

preživeli počitnice. To je zelo zdrav kraj. Nešteto Kumrovčanov doživi devetdeset in celo sto let. Kdo ve zakaj? Dejal bi, da nekateri ljudje doživijo visoko starost, ker ne umrjejo, ko so še mladi. Neki Jožev stari stric je živel skoraj sto let. Umrl je pred dvema letoma ali kaj. Imel je mlin v Zelenjaku nedaleč od tukaj. Naučil se je brati, ko mu je bilo že dobrih sedemdeset let, nato je začel pisati pesmi in stvari, o katerih so ljudje rekli, da niso tako slabe.

"Hotel? Tamle na griču stoji, menda ste ga videli. Zdaj delo na njem počiva, ker imajo ljudje veliko dela na poljih. Pa tudi ljudski odbor, ki ga zida, ne more dobiti cevi, ključavnic, kljuk in drugih kovinskih delov ne za denar ne za lepe besede, torej mislim, da bo še precej časa trajalo, preden bo hotel lahko sprejemal goste."

Neko obtolčeno vozilo češkega izdelka se je ustavilo za našim chevroletom in mlad mož je izstopil in se nam pridružil. To je bil Josip Družinec, izučen partijski aktivist in tajnik krajevnega ljudskega odbora v Klanjcu, čeden, inteligenčen fant.

"Novi hotel ni končan," je rekel, "ampak če bi hoteli ostati tukaj čez noč ali nekaj dni, vas lahko namestimo. Kosilo bomo imeli v hotelu med prvo in drugo uro, brž ko bo pripravljeno. Škoda, da nas niste obvestili, da pridete."

Krajcer je predlagal, naj bi se preselili v sobo na drugi strani veže, kjer je bilo nekaj klopi in bronasta doprsna kipa Matije Gubca in Josipa Broza Tita. Rekel je, da se ljudski odbor shaja tukaj enkrat na mesec.

V hišo so prišli še drugi moški in ženske, večina jih je bila precej čez petdeset let ali še starejših, vsi pa so poznali Jožeka ali Jožo, druga Tita, kakor so ga vsak po svoje klicali, že od njegovih otroških let. Več ur sem se pogovarjal z njimi. Šegedin se je prostovoljno javil, da si bo zapisoval njihove besede.

Popoldne smo se po kosilu v hotelu mladi aktivist, Šegedin in jaz odpeljali čez reko v Slovenijo tako blizu vasi Podsreda, kot smo lahko prišli z avtom, ostalo pot pa smo prehodili peš - do koč, ki se je stiskala k pobočju hriba, kjer smo ostali do večera.

To je bil dom Titove sedemdesetletne tete Ane - Ane Kolarjeve (ki je bil njen mož, prav tako precej čez sedemdeset let star, nekje zdoma). Njene poteze in izrazi, način, kako je govorila, njeni gibi in energija so bili osupljivo podobni Titovim značilnostim. Jože že ni videla dve leti in pol, je rekla; in ko sem ji povedal, da sem bil pri njem prejšnji teden, me je pripravila do tega, da sem ji povedal vse, kar sem mogel, o njem. Vprašanja so sledila vprašanjem. Slišala je, da je bil bolan: je zdaj zdrav? Kakšen je videti? Mu grozi nevarnost? Ga dobro čuvajo? Skrbi-

jo zanj? Kaj pa je narobe z Rusi? Ti lažnivci!

Brala je, da sem v Jugoslaviji in da me je Joža sprejel, ko sem prispel - kdaj je to že bilo? Januarja, da, bilo je pozimi: kako beži čas. Ampak še sanjalo se ji ni, da bom prišel k nji na obisk. Ali mi je Joža rekel, naj jo obiščem? Ne? Bila je razočarana. "To mu je prav podobno! Takšni so pač moški. Verjetno je pozabil svojo teto Ano. Morala bom umreti, da se me bo spomnil. Morda ga ne bom nikoli več videla."

Čez nekaj časa me je starka potisnila iz svoje sajaste kuhinjice z nizkim stropom v svojo tesno spalnico ... in eno uro ali še več sva se pogovarjala čisto sama. Na stenah so bile tri Titove slike, podoba Device Marije in razpelo. Nobenih fotografij ni imela o sebi ali sestri Mici (Titovi materi) ali o Titu kot dečku ali mladeniču. Rekel sem, da bom poslal iz Zagreba fotografa, da bi napravil nekaj posnetkov o nji.

Ob slovesu mi je naročila teta Ana, naj povem Joži, če ga bom spet videl, da je nanj huda, ampak da zanj moli.

"In ko se vrnete v Ameriko, mi pošljite od tam razglednico, boste? Takšno s tistimi visokimi poslopji. Ali so res tako visoka? ... Sto nadstropij. Tega kar ne morem verjeti..."

Vsem govoricam navkljub se je Josip Broz rodil v Kumrovcu 25. maja 1892. Bil je sedmi od petnajstih otrok, ki so se rodili Franju Brozu in njegovi ženi Mici.

Od petnajstih Brozovih otrok jih je sedem umrlo že v prvem letu po rojstvu. Petdeset od sto je bila približna umrljivost otrok v Kumrovcu, na Hrvaškem in v večjem delu Vzhodne Evrope v tistih časih ... in še dolgo potem. Od osmih, ki so odrasli, jih je leta 1949 živelo še sedem.

Nobeden od Titovih štirih bratov in dveh sestra ni po vsem videzu niti malo izreden. Starejši brat je prileten železničar na Madžarskem, kamor je odšel kot mlad človek za delom. Drugi brat je umrl kot kmet srednjih letih v Kumrovcu okoli leta 1930.

Dva sina tega brata sta se leta 1942 pridružila partizanom, ne da bi bila vedela, da je mož z imenom Tito njun stric. Kvislinške ustaške čete so ju ujele in potem so ju usmrtili, ker sta se pisala Broz.

Titovi sestri sta kmečki gospodinji. Trije bratje so delavci, eden skrbi za njegovo hišo v Zagrebu.

Titovi sorodniki se niso materialno okoristili z njegovim vzponom na oblast. Nepotizem je bil prekletstvo stare Jugoslavije, zdaj pa ga vodilni ljudje nove Jugoslavije docela odklanjajo.

Titova rojstna vas v mnogih pogledih ni dosti na boljšem leta 1949, kakor je bila leta 1939. Perspektive za prihodnost, ki si jih lahko obetajo njeni prebivalci tako kot drugi Jugoslovani, so odvisne od moči

Titovega režima in od tega, ali se bo lahko uprl nasprotovanju "Vzhoda" in načrtom "Zahoda" in ali bo lahko uresničil socialistično izgradnjo in proizvodnjo, ki se je leta 1949 ravno pričela razvijati.

Ime Broz je najti v starih in sodobnih dalmatinskih zapiskih. V notranjosti Hrvaške, v Zagorju, pa se pojavlja od leta 1552 dalje.

Ko sem predložil Titu, z željo, naj mi jih potrdi, dejstva, legende in domneve glede na njegovo poreklo, ki sem jih zbral, sem ugotovil, da ga rodoslovje njegove družine prav nič ne zanima. Ko sem silil vanj z vprašanji, mi je odgovarjal sicer vljudno, vendar ga je to očitno dolgočasil. Edino, kar mi je v tej zvezi povedal določnega, je bila izjava, da je njegov prvi prednik, ki se je naselil v notranjščini Hrvaške, verjetno prišel iz tistega dela Dalmacije, kjer se ta stika s Hercegovino; njegov oče je bil nedvomno "dinarski" tip - tako imenovan po Dinarskih planinah. Potrdil je tudi, da ni v njegovi družini nič nenavadnega, če ljudje doživijo visoko starost - namreč tisti, ki so ubežali smrti kot dojenčki. Bilo mu je znano, da je imel skoraj stoletnega starega strica v Zelenjaku, mlinarja z imenom Blažičko, ki se je naučil brati pri sedemdesetih letih in je začel pisati pesmi in filozofski dnevnik. Videl je nekaj njegovih stihov in zapiskov: bili so "precej dobri in zanimivi na - kako naj rečem? - primitiven način."

Mnogi stari Kumrovčani, tako kot tudi teta Ana v Podsredi, so se živo spominjali Titovega očeta, morda zaradi tega, ker so bili njegova zunanost, vedenje, nravi in pogledi drugačni od njihovih.

Kakor vsi drugi v vasi (približno tako veliki leta 1880 kot leta 1949) so bili tudi starši Franja Broza revni. Vzdrževali so svojo družino s pridelkom od nekaj juter zemlje z najnapornejšim in (po sodobnem pojmovanju) najneumornejšim garanjem. Franjo je bil krepak in dober delavec, kadar se mu je ljubilo delati, ampak za razliko od drugih bolj ali manj tipičnih Kumrovčanov, ki so vztrajali v vasi, ga nista veselila niti trdo delo niti garanje. Prepuščal je staršem in sestram, da so opravljali večji del kmetijskega dela.

Po vsem, kar so pravili o njem, je bil Franjo Broz velik in te-man, slok kakor šiba in čeden. Imel je izrazit orlovski nos, ki je še poudarjal - dokler je bil mladenič in mlad mož - premeteno kljubovalnost, ki se mu je isknila v očeh. Ni bil šolan, znal pa je brati in se podpisati. Bil je zelo zgovoren, velik širokoustnež in individualist. Bil je častihlepen in se ni tega sramoval. Ko bi se bil izselil v Ameriko, bi se bil tam zelo obnesel. Zakaj je ostal v vasi, ni mogel reči nihče izmed tistih, ki so se ga spominjali. Vsi so se strinjali v tem, da so fantje, ki so imeli vsaj senčico Franjove narave, zapustili preobljudeno, zaostalo, revno Zagorje še pred svojim dvajsetim letom ali precej nato. Leta 1880 se

je na Hrvaškem komaj govorilo o Ameriki, ampak že desetletja prej so podjetni moški in dekleta - vsak tretji moški in vsaka četrta ženska - odšli s trebuhom za kruhom v druge dežele Avstro-Ogrske ali v Nemčijo ali v Italijo, samo da jim ni bilo treba hirati v utesnjenih domačih vaških razmerah.

Franjo Broz je ostal v Kumrovcu, vendar se ni nikoli čisto podredil vaškim razmeram. Morda je ostal tam, ker je bil edini sin, torej dedič revne očetove kmetije ... ali ker mu je bila, ko je bil nekaj čez dvajset let star, sreča še precej mila kot mešetarju s konji, z govedom in žitom, nato pa se je oklenil misli, da bo lahko uspel ... ali pa morda zato, ker ni bil tako samozavesten in podjeten, kot je rad nastopal ... ali ker se neko slovensko dekle onkraj reke v vasi Podsredi ni moglo odločiti, da bi se poročilo z njim, kakor da je občutilo, da kljub vsemu svojemu besedičenju in predrznemu vedenju ni takšen možak, kakršen se poskuša kazati.

Dekle je bilo eno izmed več otrok revne kmečke družine z imenom Javoršek - kar je zelo običajen slovenski (ne češki) priimek. Nekako do petnajstega leta so jo klicali Micka, nato Mica. Ko ji je bilo osemnajst let in si jo je osvojil Franjo Broz, je bila velika in postavna, z enakomernimi potezami, rdečimi lici, svetlo modrimi očmi in gostimi svetlo rjavimi lasmi. Držala se je ponosno in se gibala s tihim ponosom. Njena starejša sestra Ančka (teta Ana, ki sem jo jaz obiskal), ki je bila majhna in okrogla, vendar prav tako čedna, je nasprotovala tej poroki. Nikoli ni razumela, zakaj je Mica vzela Franja in je tarnala zaradi te zveze skoraj šestdeset let - dokler se ni izkazalo, da je njen nečak Joža Tito.

Franjo je pripeljal svojo nevesto v Kumrovec leta 1883. Sezidal je novo hišo - ki ji je bilo sojeno, da je postala rojstna hiša druga Tita - in kakih šest let je bil to dober zakon. Približno vsako leto se jima je rodil otrok in potem umrl ali ne; ampak kakor rečeno, je bilo to v Zagorju normalno. Franjo je imel devet juter zemlje in Mica je opravljala skoraj vse delo, zakaj zdaj ga je gnalo častihlepje bolj kakor kdaj poprej in romal je po deželi, kupoval in prodajal konje in živino in seno in žito. Veselilo ga je življenje prekupčevalca. Hodil je na semnje in prihajal v stik z drugimi podjetnimi možmi, ki so bili bistrega uma in hitrega jezika. Pomenilo je, da je posedal po gostilnah pri vrču vina med ceremonijo, ki spremlja kupčijo. Rad je imel živali, posebno konje, pa komate in vozove.

Zdaj pa zdaj je imel Franjo Broz par konj in to ga je povzdignilo nad druge kmete, ki so v najboljšem primeru imeli le vole in ki so mnogi izmed njih orali s kravo in z lesenim plugom. Tu pa tam se je udingjal s svojo vprego pri kakem lesnem trgovcu in je, ko je vozil les iz gozdov iz raznih delov Hrvaške v mestna središča, zaslužil po tedanjih pojmih

lep denar. S prevažanjem je bil po več tednov zdoma. Nekoč - leto ali dve po Titovem rojstvu - se je vrnil brez konj in brez denarja. Pojasnil je, da je konje prodal, in da so ga potem okradli. Morda je bilo to res. Res pa je bilo, da je čedalje raje posedal po gostilnah, pil in se pogovarjal.

Od leta 1895 do 1910 se je Franjo Broz poskušal postaviti na noge in za vsak neuspeh si je izmislil zapleteno opravičilo. Njegova žena ga je prosila, naj se odpove kupčevanju in pitju. To ji je bridko zameril. Graje njegovih dveh starejših otrok, ki mu je eden od njih povedal v obraz, da je samo on kriv njihove revščine, ga je docela razjarila. Približno od leta 1910 dalje je nenehoma propadal s kratkimi vmesnimi obdobji navideznega preroda.

Brozova hiša je bila med najnovejšimi v Kumrovcu in ena najbolj čednih od zunaj in od znotraj. Cvetlice so rastle na vrtu med zeljem in čebulo in v cvetličnih loncih na okenskih policah od zgodnje pomladi do sredine jeseni. Mica je bila dobra gospodinja: ohranila si je ponos svoje mladosti. Ampak nekako od leta 1895, ko je Franjo prodal štiri jutra od svojih devetih juter, da bi spet poskušal v kupčiji s konji in z žitom, ona in otroci dostikrat niso imeli kaj jesti. To je bilo obdobje suše in pičlih žetev; časi so bili nasploh hudi. Ljudje so začeli dobivati novice o Ameriki. Leta 1900 se je izselil neki mladenič in poslal po mlajšo Franjovo sestro in se poročil z njo v Pittsburghu in nekaj časa je bilo videti, kot da pojde tudi Franjo, čeprav mu je bilo že blizu štirideset let, prav tako "čez veliko lužo". Ampak njegov svak mu ni poslal "vozovnice". To ga je še bolj potrlo. Nikoli ni mogel zbrati dovolj denarja za pot. Takrat je njegov osebni razkroj že preveč napredoval.

Micina družina onkraj reke ji ni mogla veliko pomagati. Razmere, v katerih so živele tri Franjove poročene sestre, so bile skoraj tako slabe kot njene, le da jim je njihova sestra iz Pittsburgha kdaj pa kdaj poslala nekaj dolarjev. Mimo tega menda niso imele posebno rade Mice, morda zato ne, ker je bila "z druge strani reke" in drugačna. Torej je prosila neko dekle z imenom Tereza, sosedovo hčer, da je pazila na mlajše otroke, zlasti na Jožeka, ki je imel zmeraj nekaj za bregom - medtem ko je ona z dvema starejšima fantoma še pred zoro smuknila iz Kumrovca in šla v sosednjo vas na dnino k "bogatemu" kmetu. Ob večerih se je vračala s pol vreče koruzne moke, s prgiščem fižola, z režnjem slanine in nekaj novci.

Kakor mi je povedala Tereza - ki sem jo leta 1949 odkril kot grčavo zgovorno ženičko pri šestdesetih letih, že trideset let poročeno z nekim kmetom po imenu Vilče Štefan - so Mica in oba fanta večkrat na leto odhajali na delo. Če so delali teden dni, je s tem dobila družina živeža za dva tedna. Včasih Brozovi niso imeli krave in Mica je kupila

liter ali dva za svoje najmlajše pri sosedih z denarjem, ki so ga zaslužili ona in oba sina, ki ga pa ni bilo nikoli več kot po trideset do petdeset centov dnevno za dvanajst ali štirinajst ur dela. Kadar je bilo posebno hudo, je spet in spet odpeljala po dvoje otrok k svoji materi v Podsredo, kjer so imeli dve kravi. Skoraj zmeraj je peljala tja Jožeka.

Včasih se je med tem žalostnim obdobjem Franjo vzel na vajeti. Prisegel je, da ne bo več pil, in se krepko oprijel kateregakoli dela, ki ga je našel v sosesčini, nato pa prinesel domov vsak vinar svojega zaslužka ali vrečo žita ali kos gnjati.

Mica je rodila zadnjega otroka leta 1902; dete je umrlo pri porodu, kot sta umrla že dva pred njim. V tistem času je bilo njeno ponosno telo že upadlo in zgrbljeno, vendar ji je do konca življenja vztrajala na obrazu neka čudna lepota; umrla je leta 1918, ko je bil petindvajsetletni Joža (tedaj že prepričan, čeprav še ne izčiščen revolucionar) avstrijski vojni ujetnik v Rusiji.

Nekaj mesecev pred smrtjo se je Mica Broz nepričakovano oglasila pri sestri Ančki. Bilo je septembra ali oktobra 1917. Enaintrideset in pol leta pozneje mi je povedala teta Ana:

"Od Kumrovca do Podsrede je za čilega človeka pičlo uro hoda. Mica je, ko je spet zajela sapo, rekla, da je za to potrebovala vse dopoldne. Vsakih nekaj korakov se je morala usesti poleg ceste na tla. Bila je docela izčrpana in je le stežka stopala navkreber. Ni hotela, da bi moj mož vedel, kako je betežna, ampak jaz sem ji rekla, naj se nič ne meni zanj, naj se ne meni za nikogar in sem jo prisilila, da je ostala pri nas nekaj dni. Mislila sem, da je le lačna, sestradana, torej sem zaklala kokoš in ji dala kurjo juho, pa jo je komaj pokusila. Ni bila bolna, le na koncu svojih moči je bila. Spremila sem jo čez reko. Takrat mi je bilo šestinštirideset let, Mici pa štirinštirideset. Ampak ko sem se poslovila od nje v Kumrovcu, se spominjam, da sem pomislila, da je videti stara šestdeset let. Bili sta jo sama kost in koža, še zmerom pa je bila lepa. To je bilo zadnjič, da sem jo videla živo ... Nekega dne je čisto zasoplo pritekkel k meni njen najmlajši, vpijoč, da je mrtva.

"Medtem ko je bila pri meni, sem jo prisilila, da je ostala v postelji; to je bilo nekaj novega, zakaj nikoli ni ostala v postelji, razen dan ali dva po vsakem porodu. In bilo jih je petnajst! ... Ljubila sem Mico bolj kakor kogarkoli na svetu, celo bolj kot svojo mater. Nikoli ni bilo plemenitejšega in lepšega človeka. In tako žalostno je bilo njeno življenje!

"Ležala je dva dni v postelji in govorila z menoj, kakor ni še nikoli govorila z živo dušo. Čutila je, da bo kmalu umrla. Ni vedela, kje je Franjo; že nekaj dni ga ni bilo doma; ampak prosila me je, naj ne mislim

slabo o njem."

Teta Ana je globoko vzdihnila. Nato: "Ne morem vam povedati vsega. Kratko malo ne morem. Ampak Mica je rekla trikrat ali štirikrat, da je Franjo dober mož: krivično je misliti, da je nepridiprav ali izgubljenec. Seveda pije, pijanec pa ni. Nikoli ni grdo ravnal z njo, nikoli je ni udaril. To je rekla, to je hotela, naj ji verjamem. Nesmiselno bi bilo, če bi se z njo prerekala. Zdelo se mi je, da je prav, da se zanj poteguje. Njen mož je bil in morebiti ga je poznala bolje kakor jaz. Rekla je, da pije, ker ga nekaj v notranjščini grize in ne more najti poti skozi zmešnjavo. Tako je ocenila njega in tudi Jožo.

"To je nekaj, kar sem velikokrat poskušala razumeti. Micini otroci so bili tako gorki svojemu očetu kot jaz - razen Jože. Če se prav spominjam, se je tedaj, ko mu je bilo dvanajst let in je zahteval, naj ga kličem Joža, ne Jožek, postavil za očeta zoper nas vse. Mislila sem, da me ne mara, ker sem govorila grdo o Franju in o načinu, kakor se ogiba svoje odgovornosti do moje sestre in otrok." Teta Ana je zakrtila z rokami in za trenutek pomolčala, upirajoč pogled v razpelo na steni. Nato:

"Kje sem že bila? ... Da. Pri Jožeku, reči hočem, pri Joži, ko mu je bilo kakih dvanajst let. Postavil se je za očeta celo proti meni in prav je imel. Ali sploh kdo koga resnično pozna? Kakšno pravico torej imamo, da sodimo druge? Človeška narava ... Ko sem bila leta 1946 v Beogradu, sem precej dobro spoznala Jožo. Ta te pošteno ošteje, vendar ni zamerljiv. Ne verjamem, da mi je bil kdaj v resnici gorak. Ko je bil deček, se ni strinjal s tistim, kar sem govorila o njegovem očetu, pa ni bil zaradi tega jezen name. Rekel mi je, kar je rekel starejšima bratoma: naj bom tiho, ker ne vem, kaj govorim. In seveda se tudi ni hotel pridružiti svojim tetam v Kumrovcu, ki so dolžile mojo sestro, da je kriva Franjo-vega pijančevanja. Tam je imel veliko opraviti, medtem ko je mene videl le enkrat ali dvakrat na leto. Njegov oče je takšen, kakršen je, je rekel Joža, ker je pač takšen.

"Spominjam se, da sem vprašala Mico, ali je Jožek (zmeraj ga je klicala Jožek) to pobral pri nji. Rekla je, da ne, temveč da je menda ona to slišala od Jožeka. Pomislite si! ... Da, vprašala sem to maršala Tita, pa ni hotel reči ničesar. Občutljiv je glede tega, tudi vi rajši ne pišite o tem. To nikogar ne briga. Če že morate omeniti Franja, recite, da je bil dober človek: in veste, res mislim, da je bil. Kdo pa sme reči o kom drugem, da je slab? Ko sem bila mlada, sem bila le redkokdaj v dvomih; starejša ko postajam, manj sem prepričana, da karkoli zanesljivo vem. Ko se je Joža vrnil leta 1920 iz Rusije, je bil poln revolucije in Lenina in komunizma in mislila sem o njem, da je nor. Tako sem ves čas mislila, zlasti od leta 1934 do vojne, ko je prihajal sem in se skrival pred

političnimi detektivi, ki so ga lovili.

"Zdaj pa ga pogledajte! Bržkone sem se motila. Torej ne zaupam več svoji sodbi. Kdo je slab in kdo dober? Kdo je nor in kdo pri zdravi pame-ti? Morda komunizem ni ves slab, ves blazen. Kaj pravite vi?"

"Kaj vam je leta 1917 rekla vaša sestra Mica?" sem vprašal.

"Vi pa res hočete vse vedeti, kajne? No, tega vam ne povem. Tudi vi nočete povedati meni, kaj mislite o komunizmu, ali pa mi pravite: 'To je stvar, o kateri bi bilo treba veliko govoriti.' Zakaj naj vam torej jaz povem, kar me vprašujete? Poleg tega," ustnice so ji vzdržetale, "rada ohranjam spomin na Mico samo zaše. Bila je moja ljuba sestra; plemenitejšje ženske še ni bilo na svetu ... Zakaj tako mislim? Čisto tako vprašujete kot Jožek. Kadarkoli sem odprla usta, je rekel: 'Zašto tetka Ana?' Začela je posnemati deški glas. 'Ali pa po slovensko 'Zakaj tetka Ana?'"

"Ampak," omahovala je, "mislím, da vam bom vseeno povedala, zakaj je prišla Mica. Največ zato, da bi govorila o Jožeku. Kakor rečeno, mu je še zmerom pravila Jožek, čeprav mu je bilo že petindvajset let. Bil je zme-raj njen ljubljeneec - saj veste, kakšne so matere. Nekatero najbolj ljubi-jo najslabšega ali najbolj bolehnega otroka. To sem že sama videla.

"Mica ni bila izobražena, kakor tudi jaz nisem. Bila je pač kmeč-ko dekle, le da je bila drugačna ... Kako drugačna? Povedala vam bom. Ko me je Joža povabil na obisk v Beograd leta 1946, me je poslal v gledališče, v opero, v kino, kamor sem prišla prvič v življenju, in tedaj mi je bilo petinsedemdeset let. Eden Joževih generalov me je peljal tja; mlad Črno-gorec, najlepši mladi vrag, ki ste ga kdaj mogli videti ... Torej sem se-dela tam v loži v operi in vsi so gledali vame, ko so bile prižgane luči, in se vpraševali, kdo da sem. Pravijo, da sem videti takšna kot Joža, kot maršal Tito in seveda sem takšna, ker je podedeloval zunanost po materi in sva si bili medve podobni... Sedela sem torej v operi s tistim črnogorskim generalom in poslušala petje in ploskanje in medtem mislila na Mico. Po-vem vam, ko bi bila imela Mica priložnost - in o tem sem prepričana - bi bila prav tako dobra kot tista našemljena dekleta, ki so pela na odru, ali morda boljša.

"Ko je bilo Mici kakih sedemnajst let, to je bilo, preden se je poročila s Franjom Brozom in odšla v Kumrovec, je bilo veselje živeti v istem svetu kot ona. Imela je lep močan glas. Prihajal je naravnost iz nje, tako da se je tresel zrak, in kadar je pela na ves glas, te je ščemelo v notranjščini ušes, saj razumete, kaj mislim? ... Takšen je bil njen glas. Zнала je peti toliko pesmi, tudi hrvaških, zakaj tuka, na hrvaški meji, zna večina Slovencev govoriti hrvaški tako dobro kot slovenski, in isto velja za Kumrovec v obratni smeri. Tudi je pred več sto leti med kmečkimi upori Matija Gubec razburkal prav toliko štajerskih Slovencev kot Zagorcev.

Pravzaprav trdijo, da je Gubec na pol Slovenec, tako kot Joža, čeprav trdijo hrvaški učenjaki, da je Gubec Hrvat. Sicer pa to ni važno ... Naša Mica je znala pet ali šest pesmi o njem. In ta vam je znala praviti zgodbe! O Matiji Gubcu in kralju Matjažu" - legendarnem slovenskem junaku, ki spi s svojo vojsko znotraj velike votle gore in mu je sojeno, da vstane ob svitu slovenske osvoboditve.

"Mica je ves čas pela. Menda je to rada delala in je vedela, da jo ljudje radi poslušajo. In ko je odšla v Kumrovec, je še zmerom prepevala. Ko so prišli otroci, jim je pela in pravila zgodbe - po hrvaško, ker je bila navada, da si se pohrvatila, če si se poročila s Hrvatom, kakor so se Hrvatice poslovenile, če so se poročile s Slovencem.

"Mica je pela do svojega osemindvajsetega ali tridesetega leta, ampak čedalje manj, bolj ko je njeno življenje s Franjom in z otroki postajalo čedalje trše, in včasih v hiši ni bilo kruha - česar nisem zagotovo vedela, dokler mi ni povedala neka Kumrovčanka, kako Mica s starejšima fantoma odhaja na dnino, da bi preživljala družino ... Ja, Tereza Štefan. Ta veliko ve ... Ježeštana! Kdo bi si bil mislil, da bo nekoč vse to pomembno in da boste prišli vso pot iz Amerike, da bi me vpraševali po tem?

"Bilo je pozno jeseni 1917 in Mica je ležala v prav tej sobi, izčrpana in govoreč o smrti. O Joži je vedela le to, da je bil v Galiciji ranjen in so ga ujeli Rusi. Čutila je, da ga ne bo videla nikoli več, in me je prosila, naj pazim nanj, če se bo vrnil, ker se boji zanj, ker mu svet ne ugaja, takšen, kakršen je, in ga hoče spremeniti, ona pa ve, da ga bo svet poskušal potlačiti. Bila je bistra, naša Mica - ta prošnja pa ni imela ne glave ne repa. Kako naj bi jaz, nevedna ženska, vklenjena v tej dolinici, mogla pomagati Joži, če sploh nisem vedela, kje je ali kaj večidel namerava in ali ga bom sploh še kdaj videla?

"Joža je bil tedaj že odrasel moški: kakor sem rekla, mu je bilo petindvajset let in je bil že po svetu - v Zagrebu in Ljubljani in Trstu, na Češkem, na Dunaju, v Nemčiji in Švici; ne vem, kje še vse. Bil je kovičar in," zašepetala je, "socialist, ki so mu po glavi rojili naklepi, o katerih jaz nisem mogla imeti pojma. Bil je zapleten v vrsto stvari, ki jih nisem razumela in mi tudi niso bile všeč, ker je bil zoper vero, čeprav sem poznala duhovnike, ki so bili barabe. Ampak naučili so me, da je duhovnik človeški, vera pa božja. Kadar pa je Joža prišel k meni na obisk pred vojno v letih 1912 in 1913, je govoril kot pogan, zraven pa je bilo to tudi nevarno. In menda se je to zdelo tudi njegovi materi tako, ker sva pač bili skupaj vzgojeni. Reči hočem, Mica je čutila, da je fant v nevarnosti. Ne verjamem sicer, da se ni strinjala z njim, razen v verskih vprašanjih. Mislila je, da je dober fant. Pa vendar ni bila ne socialistka ne komunistka, prav kakor jaz ne. Gojila je do njega materinska čustva, to je vse.

"Ne, ne, tega si ne izmišljam. Za kaj pa me imate? Povem vam, ležala je prav na tej postelji in mi govorila: 'Nekaj se mi zdi, kako je z Jožekom.' Kako naj natanko vem, kaj je mislila? Verjetno je, da ni mislila nič 'natančnega'. Matere imajo občutek, kako je z njihovimi otroki ali kako je z enim otrokom in potem se izkaže, da so imele prav ali da so se motile. Če se izkaže, da so se motile, tega nihče ne omenja, če pa se izkaže, da so imele prav, se nekdo tega domisli. Slučajno je Mica imela prav, torej se tega spominjam. Morda je bil Jožek njen najljubši otrok, ker jo je, ko je bil še majhen, zmeraj prosil, naj še kaj zapoje ali pove še kako zgodbico, ali pa zato, ker je zmeraj hotel navijati tisto glasbeno skrinjico na steni. O, znano vam je, da je tam visela sveta Trojica! Mislím, da jo je Franjo prinesel s semnja na Klanjecu, leto dni ali dve leti potem, ko sta se poročila. To je bilo takrat, ko je še kazalo, da bo vse v redu med njima. Ne, ne vem, kaj se je zgodilo s tisto glasbeno skrinjico, in mi je žal.

"Ali vam je Tereza Štefan ali kdo drug v Kumrovcu povedal, da so se vsi otroci vrgli po Mici razen enega fanta, ki je bil živa slika svojega očeta? Ampak Jožek ji je bil najbolj podoben. Morda je bilo to v nekakšni zvezi z njeno veliko ljubeznijo do njega - kaj pravite? Tega tudi jaz ne vem - kdo bi mogel to zanesljivo vedeti? Morda je čutila, medtem ko je fant doraščal, da bo nekako popravil vse tisto naporno garanje, ki ga je morala ona prestajati - če ga svet ne bo potolkel. Ampak bala se je, da ga bo potolkel. Ampak to je le ugibanje. Kaj vam je povedala Tereza?

"Ko je bilo Jožetu šest let, jih je bilo meni enjast," mi je povedala Tereza Štefan vpríčo Petra Šegedina in kakega ducata svojih rojakov Kumrovčanov. "Bilo je leta 1898, in to je bilo slabo leto za teto Mico - klicala sem jo teta Mica, čeprav ni bila moja teta; sploh ni bila z menoj v sorodu. Več tednov zapovrstjo, in sicer po tri ali štiri dni na teden, me je prosila, da sem pazila na otroke, medtem ko je ona s starejšima šla na delo, da bi imeli kaj jesti.

"Jožek, kakor smo ga tedaj klicali, ni hotel niti minuto mirovati. Zmeraj lačen. Vpraševal te je brez konca in kraja. Zmeraj je hotel, naj bi mu pela in pravila zgodbe. Nisem imela glasu, ampak tistih nekaj pesmi, ki sem jih poznala, sem mu spet in spet prepevala in mu pravila zgodbe, čeprav mi je vsakikrat, kadar sem pesem odpela ali povedala zgodbo do kraja, fant rekel, da ne znam peti in praviti zgodb kot njegova mati. Ampak ko je Joža, ko je maršal Tito leta 1945 prišel v Kumrovec in je bil videti tako lep v svoji uniformi, z vsemi tistimi tovariši iz Zagreba in Beograda in me je zagledal v množici, me je prepoznal in segel po moji roki in me potegnil k sebi in se posmehal in rekel, da se spominja, kako sem mu pela in pravila zgodbe. To je bila najčudovitejša stvar, ki sem jo kdaj doživela.

"Česa se še spominjam? No, kadar je teta Mica pekla, je napravila po tri ali štiri hlebce hkrati, kolikor je pač imela moke za tisti teden. Nato je hlebce zaklenila, ključ pa skrila. Imela je polno hišo mulcev in ti so bili zmeraj lačni in so jemali vse, kar so videli - saj veste, kakšni so otroci. Izračunala si je natančno, kako velik kos kruha lahko dobi vsak otrok, in kolikokrat na dan ga sme dobiti, da bo kruh trajal do nove peke. Včasih je to pomenilo, da mora trajati tako dolgo, dokler ni dobila koruzne moke za novo peko. Ampak Jožek, da ne omenim drugih, jo je nadlegoval: 'Majka, zakaj ne morem zdaj dobiti še enega kosa? Če mi ga daš zdaj, mi ga ne boš morala dati pozneje.' Kadar je z drugimi otroki vred takšne zganjal, je dobila strog obraz in jim rekla, da morajo počakati tako dolgo, da bo čas za njihov delež. 'Ampak če mi ga daš zdaj,' je rekel Jožek, 'ti ne bo več treba misliti na to.' To je postala bridka in dolgotrajna šala med njima, le da ni bila nobena šala. Jožek jo je zmeraj preizkušal, da bi videl, 'kako daleč lahko gre.' Otroci znajo biti kruti.

"In fant je bil bister. Vedel je, da je ponosna, zlasti v pričo svojih svakinj. Če se je torej katera izmed njih oglasila, medtem ko je bil doma, je rekel tako mimogrede: 'Majka, daj mi, prosim, kos kruha, lačen sem.' In čeprav se je znotraj vsa tresla, je odprla kredenco in mu odrezala kos, kakor da to dela zmeraj, kadar jo prosi kruha. Kadar pa je teta odšla, ga je ozmerjala in se razjokala. To se je, kolikor jaz vem, zgodilo kakih sedemkrat ali osemkrat. Verjetno pa se je zgodilo petdesetkrat ali stokrat. Kaj se je medtem dogajalo v njeni glavi, tega ne vem.

"Moja mati je bila večkrat huda name, ker sem bila več pri Brozovih kakor doma, tudi tedaj, kadar me teta Mica ni potrebovala, da bi ji pazila otroke. Tako prijetno je bilo v njeni družbi in rada sem jo gledala. Brozovi so bili tako revni kakor mi, ampak hiša tete Mice je bila svetlejša. Ne, to ni bilo tisto, kar me je privlačilo. Ne vem, kaj je bilo. Morda njeno petje in pozneje moja žalost, ker je pela čedalje manj in nato sploh nehala peti. Bilo mi je skoraj trideset let, ko je umrla, in jokala sem več dni, huje kakor tedaj, ko je umrla moja mati.

"Teta Mica in Jožek sta si bila blizu. Med njima je bila neka vez. Zaradi njega si je delala več skrbi kakor zaradi drugih. Zmeraj mi je naročala, naj posebej pazim nanj, kadar mi je prepustila varstvo otrok. Seveda je bil suh in bled, ampak to je bilo samo zato, ker ni imel dovolj jesti. Drugače ni bilo nič narobe z njim. Bil je zdrav kot vrabec in uren kot bolha. Nikoli mu nisi mogel nobene zagosti in ga presenetiti. To omenjam zato, ker sem rekla teti Mici - bilo je menda leta 1903 ali 1904 - da se mi zdi, da ji ni treba skrbeti za Jožeka. 'Ta zna že sam zase skrbeti,' sem rekla. Naslednje jutro sem jo slišala peti - že dolgo ni pela - in prišla sem k nji in dala mi je kos vezenja, ki ga je prinesla s svojo balo iz Podsrede.

"Kaj še? ... No, pomagala sem teti Mici na polju, tako kakor so ona in oba starejša fanta pomagali nam, kadar je bilo treba opraviti kako delo. Nekega dne, ko mi je bilo štirinajst let, Jožeku pa devet, je prišel na koruzno njivo z motiko in začel obdelovati zemljo. Motiko je komaj mogel vzdigniti, ročaj je bil daljši od njega. Torej sem mu rekla, naj odide, ker je napoti. Ne, je rekel, ker mora delati. Spet sem mu rekla, naj se pobere, in naj počaka, dokler ne bo zrastel - mislila sem dobro, govoreč z njim kakor govoriš z otrokom - pa me ni hotel pogledati in se mi nasmehniti. Rekel je: 'Delati moram, Tereza,' in zvenelo je jezno, kakor bi morala to vedeti že sama, ne pa da mi mora povedati šele on. Rekla sem: 'Zakaj moraš delati?' In rekel je: 'Mati pravi, da moram delati, če hočem jesti.'"

Pepek Štefan - mahedrav kmet z dolgim praznim obrazom (ta obraz je bil prazen, dokler ni mož spregovoril), s sivimi kratkimi brki in koščnim telesom, na katerem skoraj ni bilo mesa, v umazani, zakrpani delovni obleki - je stopil v hišo s počasnim, poševnim korakom, medtem ko sem jaz govoril s Terezo. Varuh Krajcer je poslal nekoga ponj na polje in segel Terezi v besedo ter rekel: "Pepek vam lahko pove več kot vsi drugi." Ko sem mu segel v roko, je bilo tako, kakor da sem prijel grudo prsti. Kakor vsi drugi je imel tudi on veliko daru za preprosto pripoved z nadihom šegavosti, navadno na svoj račun. Zgodba o deških letih Pepeka in Jožeka me je spominjala na Huckleberryja Finna in Thomasa Sawyerja.

"Joža bo naslednji mesec sedeminpetdeset let star," je rekel. "Jaz sem jih bil v jeseni osemindeset. Poldrugo leto je mlajši od mene, ampak ko sva bila paglavca in sva skupaj zganjala norčije, od najinega devetega do petnajstega leta, je bil on vodja, jaz pa njegov, kakor bi temu lahko rekli, oproda. Ko mu je bilo kakih deset let, je vodil tolpo kakih štirih do šestih dečkov, ko je malo bolj odrastel, jih je imel ducat ali petnajst. Naša družčina je zmeraj zmagala. Ne, tega ne pravim zato, ker je zdaj maršal Jugoslavije. Ljudje v tej sobi lahko prisežejo, da govorim resnico. Globoko v svoji notranjščini je bil Joža pri dvanajstih letih prav takšen, kakor je danes. Deček je oče moža, kakor pravijo.

"Spominjam se, kako je bilo, ko mu je bilo trinajst let in se je naša tolpa bojevala z drugimi tolpami, kako nas je pošiljal v bočne napade, nikoli ne naravnost. Sovražnika smo čakali v zasedi in ga prese- netili. Priplazili smo se na njegov položaj. Prava taktika." Pepek se je potapljal po čelu.

"Ne spominjam se več, kako je prišlo do tega, da sem postal njegov pribočnik. Morda zato, ker nisem bil preveč bister, pa tudi preveč neumen ne. Zanesljiv. Bil sem edini, ki mu je zaupal svoje naklepe, in čeprav nisem bil preveč bistre glave, sem šel z njim čez drn in strn. Menda

me je prav zato imel rad. O, nič posebno huđega nismo zganjali." Peppek se je zarežal. "Klatili smo se po gozdu in ob reki in potem smo plavali ali samo midva ali vsa druščina. Lovili smo ribe s črvom na ukrivljenem žeblju, ki nam je rabil za trnek. Takšne so bile te dogodivščine.

"Ne vem, če ste to videli ali ne, ampak na vrhu tistega strmega hriba zunaj mesta, ob poti, po kateri pridete iz Zagreba, je star, star grad. Ta je bil že na stotine let razvalina, po kateri gomazijo kuščarji, sicer pa je preraščen z mahom in ovijalkami. Nekateri pripovedujejo, da ga je porušila tlačanska vojska Matije Gubca, druga zgodba pa pravi, da je bil razdejan že zdavnaj prej. Učeni gospodje v Zagrebu to nemara vedo, ker vedo vse, jaz pa sem rajši neveden, takó da si po mili volji slikam v domišljiji, kako se je zgodilo, da je bil grad porušen. Oglejte si ga na poti proti Zagrebu. Tedaj bo na vaši desni, na griču za prvim gričem, ki se vzdiguje nad Kumrovcem. No, z Jožo sva to razvalino ničkolikokrat raziskala. Njemu se je zdela čudovita in meni tudi. Večkrat sva se igrala tam, le midva in nihče drug. On je bil vitez in jaz njegov oproda. Ali pa je bil Matija Gubec in jaz sem bil Ivan Pasanec. Iz zgodb, ki jih je bil slišal o buni, je vedel, da so si možje Matija Gubca pokrivali klobuke z vejicami zimzelena in drevesnimi listi, da so se prikrili; kadar smo se spopadli s tolpmami in sosednjih vasi, je Joža ukazal, da smo se pokrili z zelenjem, preden smo se splazili navkreber k sovražniku skozi grmovje. Taktika.

"Bojevali smo kake tri ali štiri bitke na leto, navadno s slovenskimi paglavci z druge strani reke. Joža je bil Slovencem nekam gorak in povedal vam bom, zakaj - ampak ko boste govorili z njim, bi mi bilo ljubše, če bi mu tega ne omenjali. Ko ga je njegova mati prvič peljala v Podsredo k babici, je bil skoraj pet let star, vendar še ni imel svojih prvih hlač ali prvega para čevljev - na hrvaški strani reke smo nosili čevlje le pozimi, večina nas pa jih je dobila šele, ko smo dopolnili sedmo leto in smo začeli hoditi v šolo. Ko ga je torej njegova mati prvič vzela s seboj v Podsredo, mislim, da je bilo poletí 1896, ni imel drugega na sebi kot dolgo srajco iz domačega platna, prevezano okrog pasu z vrstico, kakor je bila že navada v Kumrovcu. Slovenskim mulcem, ki so dobili hlače leti dni ali kaj prej kot mi, se je zdelo to zelo smešno in so se brili norca iz njega. Čutil se je osramočenega in nekaj časa ni mogel trpeti slovenskih mulcev, čeprav je bil rad pri svojih starih starših v Podsredí. Bojeval je z njimi mnogo bitk, da bi zadostil svojemu ponosu ali pa morda zato, ker je slišal, da štajerski Slovenci zaničujejo nas Hrvate. Najmanj desetkrat mi je zabičal, da ne smem nikomur dovoliti, da bi se norčeval iz mene, ker sem reven ali ker sem Zagorac ali Hrvat.

"Seveda smo z Jožo in s tolpo delali stvari, ki niso bile v redu. Plezali smo na tuja drevesa in jedli češnje, še preden so bile zrele.

"Kaj še? ... No, pomagala sem teti Mici na polju, tako kakor so ona in oba starejša fanta pomagali nam, kadar je bilo treba opraviti kako delo. Nekega dne, ko mi je bilo štirinajst let, Jožeku pa devet, je prišel na koruzno njivo z motiko in začel obdelovati zemljo. Motiko je komaj mogel vzdigniti, ročaj je bil daljši od njega. Torej sem mu rekla, naj odide, ker je napoti. Ne, je rekel, ker mora delati. Spet sem mu rekla, naj se pobere, in naj počaka, dokler ne bo zrastel - mislila sem dobro, govoreč z njim kakor govoriš z otrokom - pa me ni hotel pogledati in se mi nasmehnuti. Rekel je: 'Delati moram, Tereza,' in zvenelo je jezno, kakor bi morala to vedeti že sama, ne pa da mi mora povedati šele on. Rekla sem: 'Zakaj moraš delati?' In rekel je: 'Mati pravi, da moram delati, če hočem jesti.'"

Pepek Štefan - mahedrav kmet z dolgim praznim obrazom (ta obraz je bil prazen, dokler ni mož spregovoril), s sivimi kratkimi brki in koščenim telesom, na katerem skoraj ni bilo mesa, v umazani, zakrpani delovni obleki - je stopil v hišo s počasnim, poševnim korakom, medtem ko sem jaz govoril s Terezo. Varuh Krajcer je poslal nekoga ponj na polje in segel Terezi v besedo ter rekel: "Pepek vam lahko pove več kot vsi drugi." Ko sem mu segel v roko, je bilo tako, kakor da sem prijel grudo prsti. Kakor vsi drugi je imel tudi on veliko daru za preprosto pripoved z nadihom šegavosti, navadno na svoj račun. Zgodba o deških letih Pepeka in Jožeka me je spominjala na Huckleberryja Finna in Thomasa Sawyerja.

"Joža bo naslednji mesec sedeminpetdeset let star," je rekel. "Jaz sem jih bil v jeseni osemindeset. Poldrugo leto je mlajši od mene, ampak ko sva bila paglavca in sva skupaj zganjala norčije, od najinega devetega do petnajstega leta, je bil on vodja, jaz pa njegov, kakor bi temu lahko rekli, oproda. Ko mu je bilo kakih deset let, je vodil tolpo kakih štirih do šestih dečkov, ko je malo bolj odrastel, jih je imel ducat ali petnajst. Naša družčina je zmeraj zmagala. Ne, tega ne pravim zato, ker je zdaj maršal Jugoslavije. Ljudje v tej sobi lahko prisežejo, da govorim resnico. Globoko v svoji notranjščini je bil Joža pri dvanajstih letih prav takšen, kakor je danes. Deček je oče moža, kakor pravijo.

"Spominjam se, kako je bilo, ko mu je bilo trinajst let in se je naša tolpa bojevala z drugimi tolpami, kako nas je pošiljal v bočne napade, nikoli ne naravnost. Sovražnika smo čakali v zasedi in ga prese- netili. Priplazili smo se na njegov položaj. Prava taktika." Pepek se je potapljal po čelu.

"Ne spominjam se več, kako je prišlo do tega, da sem postal njegov pribočnik. Morda zato, ker nisem bil preveč bister, pa tudi preveč neumen ne. Zanesljiv. Bil sem edini, ki mu je zaupal svoje naklepe, in čeprav nisem bil preveč bistre glave, sem šel z njim čez drn in strn. Menda

me je prav zato imel rad. O, nič posebno hudega nismo zganjali." Pepek se je zarežal. "Klatili smo se po gozdu in ob reki in potem smo plavali ali samo midva ali vsa družčina. Lovili smo ribe s črvom na ukrivljenem žeblju, ki nam je rabil za trnek. Takšne so bile te dogodivščine.

"Ne vem, če ste to videli ali ne, ampak na vrhu tistega strmega hriba zunaj mesta, ob poti, po kateri pridete iz Zagreba, je star, star grad. Ta je bil že na stotine let razvalina, po kateri gomazijo kuščarji, sicer pa je preraščen z mahom in ovijalkami. Nekateri pripovedujejo, da ga je porušila tlačanska vojska Matije Gubca, druga zgodba pa pravi, da je bil razdejan že zdavnaj prej. Učeni gospodje v Zagrebu to nemara vedo, ker vedo vse, jaz pa sem rajši neveden, tako da si po mili volji slikam v domišljiji, kako se je zgodilo, da je bil grad porušen. Oglejte si ga na poti proti Zagrebu. Tedaj bo na vaši desni, na griču za prvim gričem, ki se vzdiguje nad Kumrovcem. No, z Jožo sva to razvalino ničkolikokrat raziskala. Njemu se je zdela čudovita in meni tudi. Večkrat sva se igrala tam, le midva in nihče drug. On je bil vitez in jaz njegov oproda. Ali pa je bil Matija Gubec in jaz sem bil Ivan Pasanec. Iz zgodb, ki jih je bil slišal o buni, je vedel, da so si možje Matija Gubca pokrivali klobuke z vejicami zimzelena in drevesnimi listi, da so se prikrili; kadar smo se spopadli s tolpmi in sosednjih vasi, je Joža ukazal, da smo se pokrili z zelenjem, preden smo se splazili navkreber k sovražniku skozi grmovje. Taktika.

"Bojevali smo kake tri ali štiri bitke na leto, navadno s slovenskimi paglavci z druge strani reke. Joža je bil Slovencem nekam gorak in povedal vam bom, zakaj - ampak ko boste govorili z njim, bi mi bilo ljubše, če bi mu tega ne omenjali. Ko ga je njegova mati prvič peljala v Podsredo k babici, je bil skoraj pet let star, vendar še ni imel svojih prvih hlač ali prvega para čevljev - na hrvaški strani reke smo nosili čevlje le pozimi, večina nas pa jih je dobila šele, ko smo dopolnili sedmo leto in smo začeli hoditi v šolo. Ko ga je torej njegova mati prvič vzela s seboj v Podsredo, mislim, da je bilo poletje 1896, ni imel drugega na sebi kot dolgo srajco iz domačega platna, prevezano okrog pasu z vrstico, kakor je bila že navada v Kumrovcu. Slovenskim mulcem, ki so dobili hlače leti dni ali kaj prej kot mi, se je zdelo to zelo smešno in so se brili norca iz njega. Čutil se je osramočenega in nekaj časa ni mogel trpeti slovenskih mulcev, čeprav je bil rad pri svojih starih starših v Podsredi. Bojeval je z njimi mnogo bitk, da bi zadostil svojemu ponosu ali pa morda zato, ker je slišal, da štajerski Slovenci zaničujejo nas Hrvate. Najmanj desetkrat mi je zabičal, da ne smem nikomur dovoliti, da bi se norčeval iz mene, ker sem reven ali ker sem Zagorac ali Hrvat.

"Seveda smo z Jožo in s tolpo delali stvari, ki niso bile v redu. Plezali smo na tuja drevesa in jedli češnje, še preden so bile zrele.

Tvoj oče, Sandro," se je obrnil k varuhu Titove rojstne hiše, "naju je nekoč dobil na enem svojih dreves - ali da povem natančno - dobil je mene. Joža je bil skočil dol in zbežal, jaz pa sem bil tepen in sem dobil brco. Joža se je skrila v grmovju in gledal. Pozneje pa me je pošteno oštel. Misli bi, da je bil on tisti, ki jih je dobil po grbi. Rekel je, da ne smem nikoli živemu krstu pustiti, da bi me ujel. Saj ne gre za to, da te boli, če te premlatijo, temveč za sramoto. Opravila sva obred - moral sem mu slovesno priseči, da bom prihodnjič, kadar mi bo trda predla, rajši tvegala, da si zlomim nogo ali vrat - karkoli - samo da me ne bo nihče ujel in obrcal.

"Rekel je, da se ne smem nikoli bati. Česa pa naj bi se bal? Ponoči sva šla na pokopališče. Moral sem z njim, da mi je dokazal, da ni duhov. Tresel sem se po vsem telesu, ampak Joža je rekel, da so mrtvi mrtvi in nam ne morejo škoditi. Midva jim nisva storila ničesar: zakaj bi se torej spravili nad naju? Tako je govoril. Postavljal je vprašanja in odgovarjal nanja. Spominjam se, kako sva nekega večera šla mimo gozda, ko je zasumelo, da sem odskočil. Joža se je posmejal - bila je sova.

"Nekoč, ko mu je bilo trinajst let, je rajni Anton Jurak," - Kumrovčan, ki je bil za dve pokolenji starejši - "ujel njega na hruški. Bil sem na tleh in sem videl starega Juraka - Bog bodi milostljiv njegovi duši - in sem zavpil in stekel, Joža pa ni več utegnil zlesti dol." Pepek se je zahajljal. "Tam pod drevesom je stal Jurak z gorjačo in preklinjal tako, da se je tresel zrak. Drl se je na Jožo, naj zleze dol, da bi dobil, kar zasluži. Joža je moral hitro misliti. Kaj je mogel storiti? V trenutku, ko Jurak ni gledal gor, se je sputil - bum! - naravnost na Jurakovo glavo in ga podrl, se skobacal na noge in stekel. Seveda je bil stokrat hitrejši od Juraka in pobral je celo nekaj hrušk, ki sem jih jaz pustil na tleh. Joža se ni poškodoval, razen da je dobil majhno prasko na roko. Polizal si jo je in to je bilo vse. Bil je tako ponosen, da me ni niti nahrulil, ker nisem prej zagledal starega Juraka in ga posvaril. Rekel je samo to: 'Vidiš, tako je treba ravnati s sovražniki.'

"Nekoč sva na cesti pobrala cucaka. Ko naju je pozneje lastnik obdolžil, da sva ga ukradla, je Joža izjavil, da se je pes izgubil in se nama je sam pridružil. Zaradi ščeneta sva skoraj zabredla v resno stisko, ker je bil to lovski pes, ki ga je nekdo v Klanjecu posebej redil, da bi ga prodal nekemu znanemu lovcu v Zagrebu. Cucek je izginil kmalu potem, ko sva ga našla - tik preden naju je izsledil njegov lastnik. Nikoli nisva odkrila, kaj se je zgodilo z njim: ali nama ga je kdo ukradel ali pa jo je sam pobrisal, da bi našel pot domov. Vsekakor je Joža prepričal lastnika, da sva nedolžna. Tega mi ni precej povedal, ampak bilo je pred veliko nočjo in morala sva k spovedi. Jaz sem klečal v spovednici, Joža pa

kakor ponavadi tik za menoj, da me je lahko poslušal. Ni se menil za to, ali sem tudi jaz poslušal njegove grehe - bila sva tovariša. Pozneje se je o tem pogovarjal z menoj: Bilo je v redu, da sem se spovedal tega in tega greha, zakaj pa nisem zamolčal tistega drugega, ker zdaj duhovnik ve, da je bil tudi on zraven in se ga je moral torej tudi on spovedati, čeprav to sploh ni bil greh. Kdo pa ve, kaj je prav in kaj ni? Ko pa sem to pot povedal vse, česar sem se lahko domislil, ne da bi se moral bahati, kakšen malopridnež sem, me je duhovnik vprašal, ali imam še kaj na vesti - ali sem kaj ukradel? Domislil sem se cucka in sem ga že pričel omenjati, kar zaslišim, kako šepeče Joža za mojim hrbtom: 'Ti preklicani bedak, čemu to praviš? Pes nama je sledil in midva nisva kriva, če je izginil.' Ko je prišel on na vrsto, je prepričal duhovnika, da nisva tata."

Vprašal sem Pepeka Štefana, ali misli, da je bil njegov prijatelj Joža Broz veren.

Pepek se je zamislil; vsi v sobi so molčali.

"Ali je bil veren?" jerekel. "Saj veste, kakšni so fantje. Njegova mati ga je pošiljala v cerkev, dokler je bil v Kumrovcu. Zdaj se ne morem več jasno spomniti, ampak zdi se mi, da mi je nekoč rekel, da hodi rad v cerkev. Ugajalo mu je petje, ceremonija, duh po kadilu. To je ugajalo tudi meni in čeprav podobnost med nama danes ni tako velika, da bi jo lahko opazili na prvi pogled" - smeh - "sva si bila, dokler sva bila še paglavca, z Jožom v marsičem podobna."

Pepek je poblislil s posmehljivim bežnim pogledom po svojih sovaščanih. Tereza se je odkašljala, več drugih je pomencalo na stolih, zavedajoč se, da prihaja Pepek k dogodivščini, o kateri so zadnja leta večkrat razpravljali, in zdaj so se vpraševali, ali jo sme povedati.

"Duhovnik, ki sem se mu spovedal zastran psička," je rekel Pepek, "je bil dober duhovnik. Nato je prišel okrog leta 1903 nov duhovnik. Ljudje so dejali, da ga je škof morda poslal v Kumrovec za kazen. Nihče ga ni maral. Drugi duhovnik je izučil dva ministranta, ampak odšla sta iz vasi, da bi se naučila kake obrti. Moj oče, ki je bil mežnar, me je vprašal, ali bi midva z Jožo hotela postati ministranta. Meni je bilo tedaj dvanajst let, Joži pa enajst. Novi duhovnik naju je pričel učiti. Odkrila sva, da smrdi kot kotel za kuhanje žganja. Nekoč se je pogreznil v omotico na klopi pred nama, pa nisva tega nikomur povedala. Joža je dejal, da ni treba, ker to nikogar ne briga.

"Postala sva ministranta. Počutil sem se špaso v tistih oblačilih - rob rdečega krila se mi je zmeraj zapletal med noge ali pa sem si koretelj pokapal z voskom od sveč. Nekoč sem skoraj sam sebe zažgal. Pač nisem bil za to delo. Pri maši nisem znal odgovarjati v latinščini, kakor

bi bil moral, samo momljajal sem odgovore tako naglas, kakor sem si še upal, Joža pa se je pri tem počutil kakor raca na vodi. Tudi on ni vedel, kaj pomenijo tisti stavki v latinščini, vendar jih je vračal duhovniku v odgovor en-dva-tri.

"Tisti duhovnik je bil čuden mož. Pil je čedalje več in je bil z vsakim dnem videti slabši. Le bog ali hudič sta vedela, kaj ga grize. Možno je, da ni bil slab, vendar ni bil ustvarjen za duhovnika. Morda je postal duhovnik kakor mnogi drugi, da bi ustregel materi ali ker ga je kako dekle pustilo na cedilu, ko je bil študent. V nedeljo pri maši in pri pogrebih, pri procesiji za dež in pri drugih velikih ceremonijah sva z Jožo skupaj ministrirala. Čez teden pa sva se menjavala. V cerkvi je bilo le malo ljudi in duhovnik je na vrat na nos prebral mašo, da je lahko stekel v župnišče in ga srknil prvi požirek.

"Ko je bil nekega jutra na vrsti Joža, je bil duhovnik v slabi koži. Iz neznanega razloga ni bilo v zakristiji mojega očeta mežnarja, da bi mu bil slekel mašniška oblačila, torej je to moral storiti Joža. Kakor sem dejal, je bil duhovnik velik možak, Joža pa manjši od mene, tako da ni mogel seči dovolj visoko, da bi mu bil odpel vse gumbе. Duhovniku se je mudilo kakor ponavadi, pobesnel je, brcnil Jožo, ga prebutal in preklel. Rabil je prav grde besede..."

Devetega junija 1949 sem v Beogradu med sedemurnim pogovorom vprašal Tita o raznih pripetljajih, ki so izstopali v pripovedih Šandorja Krajcerja, tete Ane, Tereze, Pepeka in drugih. Nadležno mu je bilo, da se tako zanimam za vse te "trivialnosti", vendar je večino tega potrdil, nekatere zgodbe pa razširil z novimi nadrobnostmi. Čakal sem, da mi bi kaj povedal o svojih izkušnjah kot ministrant. Rekel ni ničesar, torej sem ga vprašal, kaj je storil, potem ko ga je duhovnik prebutal, obrcal in preklel.

"Kaj pa naj bi bil napravil?" je rekel. "Bil je velikanski, meni pa je bilo dvanajst let in sem bil za svoja leta majhen. Pred tistim pripetljajem, se mi zdi, da nisem čutil do njega ne odpora ne naklonjenosti. Bil je duhovnik, jaz pa sem bil ministrant; to je bila cerkev, njegovo delovno področje, on, Pepek, Pepekovo oče mežnar in jaz smo tukaj opravljali svoje delo. Duhovnik je bil gospodar. Mislím, da sem to tako gledal. Kaj pa sem vedel? Ko me je brcnil, sem seveda nehal biti ministrant tudi na znotraj. Nisem vedel in še zmerom ne vem, kaj je bilo narobe z njim, ampak ko sem ga videl pijanega, sem čisto jasno razumel, da ni boljši od drugih ljudi. To je bilo pomembno odkritje, čeprav si tedaj še nisem bil glede tega docela na jasnem. Seveda, če takole pripoveduješ o deških dogodivščinah, izvajaš rad iz tega neke sklepe; in čeprav ne vem zagotovo, si mislim, da so tiste brce in kletve sprožile v meni dogajanje, ki me

je pripeljalo k aktivni neveri v organizirano religijo. Hodil sem sicer še zmeraj ob nedeljah k maši, ker je to želela mati, mislim pa, da sem od tistega trenutka s Cerkvijo opravil.

Teti Ani sem povedal najznačilnejše stvari iz zgodbe, ki so mi jo povedali Tereza in Pepek Štefan in drugi Kumrovčani o Titovih otroških letih, nato pa sem jo prosil, naj mi čisto določeno navede svoje spomine na Tita, ko je bil še deček.

"Nekatere izmed zgodb, ki sta vam jih povedala Tereza in Pepek, so tudi meni znane," je rekla. "Resnične so, ampak vsak izmed nas jih pripoveduje drugače. To je naravno." Njena govorica je bila počasnejša, mirnejša kakor prvič. "Kaj vam lahko povem še drugega? Jožek je tja do svojega štirinajstega leta prihajal k meni v Podsredo in včasih sem mislila, da je falot, in to je res bil, čeprav to ni vsa resnica... V kakšni pogledih je bil falot? Nikoli ni bil tako malopriden, da bi mu to lahko jasno dokazali, le v takšnih malenkostih, o katerih vam je pravil Pepek, ki pa v resnici niso bile nič huđega: navadna nagajivost. V Podsredi se je vedel bolje kakor v Kumrovcu. Tukaj je imel le malo prijateljev - nobenega tako zaupnega prijatelja, kakor je bil Pepek - in ni nikoli zabredel v resnične težave. Rad je bil pri nas tudi zato, ker je bilo zmeraj dovolj mleka in žgancev. Nikoli pa ni pozabil, kako so ga podsredski dečki osramotili, ko je prišel prvič sem, in je bil bolj sam zase kakor v Kumrovcu. V mnogih pogledih je bil zelo dober deček," je poudarila teta Ana. "Pasel je naše krave in lepo ravnal z njimi. Ljubil je bikca, ki smo ga neko leto redili. Imenoval ga je Pepek. Kakšen posrečen par sta bila! Skakala sta naokrog. Neko toplo nedeljsko popoldne sem našla Jožeka, kako trdno spi pod nekim drevesom, teliček pa mu je bil za blazino. Tudi teliček je spal. Morala sem se nasmehnuti.

"Kadar je bilo treba opraviti še kako drugo delo, ga je hitro opravil in dobro. To je imel po materi. Opravil je vse, kar si mu naročil: prinesel v hišo vode in drv, pobral tisti dve ali tri jajca na dan in tako dalje. Hudo je bilo samo to, da ga velikokrat nisi mogel najti. Klical si in klical - nobenega odgovora. Ampak včasih sem vedela, da je v bližini in me sliši. Če se je prikazal in sem ga vprašala, kjer je bil, je rekel 'v gozdu' ali 'nekje' ali 'vsepovsod'. Nikoli ni dal določenega odgovora. Tudi lagal ni, le pustil te je, da si ugibal. Rad je nabiral jagode in po dežju iskal gobe. Užlitne gobe je boljše razločil od strupenih, kakor sem jih mogla jaz. Bil je bister kot le kaj.

"Ko je začel hoditi v šolo in se je naučil brati, ga je prijela strast za tiskano besedo. Poglobil se je v vsako knjigo in v vsak kos časnika, ki ga je našel. Ljubil je podobice. V hlačnih žepih je zmeraj

imel nekaj: podobico, žebelj, kamen: takšno šaro. Kadar sem ga vprašala, kaj stiska v pesti, mi ni hotel povedati, ali pa je rekel: 'Nič.' To sem mislila, ko sem rekla: falot. Delal mi je skrbi in ljubila sem ga kot lastnega sina in sem vedela, koliko pomeni Mici, in menda sem občutila, da je preveč brihten, da bi bilo to zanj koristno. Saj veste, kakšni smo mi kmečki ljudje. Previdni. Zdi se nam, da je pametneje, če smo videti še malo bolj neumni, kakor smo v resnici. Jožek je bil videti preveč brihten. Zato sem se bala. Njegove roke in lakti in noge so bile zmeraj polne prask in zarez. Plezal je na drevesa in se plazil po skalah in robidovju, kakor pač delajo dečki. Ampak nehote sem se morala bati, da bi lahko grdo padel in si zlomil nogo ali roko in bi se ne mogel vrniti domov ali pa da bi ga lahko pičila strupena kača.

"Nikoli ga nisem mogla razumeti. Bil je majhen in suh, ampak njegov obraz je bil tako živ, njegove oči tako velike, njegov korak in njegovi gibi tako hitri, da se ti je kar vrtelo v glavi, če si ga gledal. Način, kako je obračal glavo, te je navdajal skoraj z gotovostjo, da ima za bregom nekaj, kar se mu bo opletalo. Zmeraj je bil kam namenjen, in če si ga vprašal kam, se je zasukal na peti, te premeril z očmi, se nakremžil in spet oddirjal stran.

"Nekoč, ko mu je bilo kakih osem let, sem ga poklicala. Nobenega odgovora. Njegova babica ga je poklicala. Šla sem ga poiskati in tam je bil - tik za hlevom. 'Zakaj se nisi oglasil?' Nobenega odgovora. Pred nekaj tedni mu je babica kupila pipec in videla sem, da reže šibo. Vprašala sem ga, kaj dela. 'A ne vidiš, tetka Ana?' je slednjič rekel. - 'Ampak čemu potrebuješ še eno šibo?' sem rekla. 'Saj že imaš eno, da z njo ženeš krave na pašo.' - 'Ta šiba ni za krave.' - 'Čemu pa ti bo potem? A jo boš dal meni, da ti jih bom z njo nekaj naložila, kadar te bomo klicali in se ne boš oglasil?' - Jožek me je srepro pogledal. 'Ne bodi neumna, tetka Ana, je rekel. 'Mene nihče nikoli ne tepe. Le poskušaj!' Tako resen je bil, da mi je kar sapo vzelo. - 'Že dobro, Jožek,' sem rekla, ker seveda tega nisem resno mislila. 'Čemu ti bo šiba?' 'Za konje,' mi je slednjič povedal. Vedela sem, da ljubi konje bolj kakor druge živali z izjemo telet in psov (in leta pozneje mi je seglo v misel, da je morda ljubil očeta zato, ker je Franjo imel konjsko vprego in je poskušal trgovati s konji)! 'Ampak mi nimamo konj,' sem rekla. Spet nobenega odgovora. Rekla sem, da ne razumem, kako bo mogel uporabiti novo šibo, če je le za konje. 'Nič ne maraj, tetka Ana, imeli bomo konje.' Bili smo tako revni, da ni moj oče niti v sanjah mislil na konjsko vprego, Franju pa je do tistega časa že večkrat spodletelo. Ko sem torej gledala Jožeka, kako rezlja šibo s svojim pipcem, sem rekla, da ljudje, kakršni smo mi, ne morejo upati, da bodo imeli konje, ker veljajo preveč denarja. Jožek je spet poškilil k meni navzgor in rekel: 'Tetka Ana, nehaj si delati skrbi. Jaz bom dobil konje brez denarja.'

"To je rekel," se je zahahljala teta Ana, "in pogledajte - dobil jih je. Ko sem bila leta 1946 v Beogradu, me je peljal zunaj mesta, kjer je nova vojska - njegova vojska - imela konje. In rekla sem: 'Joža, zdaj imaš svoje konje in dobil si jih brez denarja.' Spomnila sem ga na najin pogovor zaradi šibe pred petinštiridesetimi leti. Posmejal se je in rekel: 'Ali sem res to rekel? Ampak tile konji so tudi tvoji, tetka Ana. Naši so; so namreč last ljudstva. Nova vojska je naša vojska, jaz ji samo za zdaj poveljujem. Vsa država je zdaj last ljudstva.'

"Ko sem v Beogradu govorila z Jožom, sem veliko premišljevala o svoji sestri Mici in o Franju Brozu. Tam okrog leta osemdeset, ko je kot mlad vetrnjak prišel snubit Mico in še pozneje, je bil, po moji sodbi, Franjo nečimrn, vase zagledan človek.

"Tudi Mica je bila ponosna, ampak drugače - če vam bom to znala razložiti. Bila je ponosna na to, da je živa, name, na vso našo družino in na našo vas. Ko sem bila mlada, se spominjam, da sem začela opazati, kako se kmečki hrbti zgodaj krivijo, že tedaj, ko še nimamo dvajset let ali trideset let; in zdavnaj prej kot so kmečke oči začele pešati, so se začele upirati v zemljo. Ne tako pri Mici. Ko je bila Mica še dekle in pozneje nekaj časa v Kumrovcu, se je držala pokončno kot smreka in vzdigovala glavo, kakor bi bila hotela, naj vsi vedo, kako dobro je stati in hoditi pokončno in gledati kvišku in predse. Mislim, da je tudi Joža takšen, le da še veliko bolj: moški je in zdaj na visokem položaju. Pravijo mi, da ga pozna ves svet. Sin moje sestre Mice ...

"Ko sem ga gledala v Beogradu, sem lahko videla, kako Joža - maršal Jugoslavije - poskuša ponosno hoditi za vso deželo, za vse nas majhne ljudi. Ampak Joža je tudi sin svojega očeta in dejala bi, da je v tej njevovi drži tudi ponos na samega sebe. Seveda pa je drugačen, kakor je bil Franjo. Franjov ponos je bil prazen, Joža pa ima biti na kaj ponosen."

Moj najdaljši razgovor s Titom - tisti, ki sem ga že omenil, 9. junija 1949 - se je pričel popoldne v neki veliki sobi v Belem dvoru. Razgovor je bil stenografiran - prve tri ure. Nato je Tica Stanojević, Titov stenograf, oznanil, da mu roka dreveni.

Posmejala sva se, saj sva se šele pravkar ogrela. Tito je Tico odpustil, ura je bila sedem in povabil me je na večerjo v svojo hišo na Rumunski 15. Za večerjo sva imela polpete, krompir, grah, črn kruh (brez surovega masla) in kavo. Pogovarjala sva se sama, s posodo od večerje pred nama, preveč utrujena, da bi govorila drugače kakor docela naravnost.

"Veste, gospodine Adamiću," je rekel Tito, medtem ko je korakal gor in dol po veliki sobi v Belem dvoru, ko je premagal občutek, da mu

presedamo jaz in moja vprašanja, "to bškkanje" po mojih "začetkih" je precej čudno" - nasmehnil se je - "ker ni zlonamerno. Zadnjih nekaj mesecev nisem hotel sodelovati z dvema ali celo s tremi tujimi pisatelji, ki so hoteli napisati moj življenjepis; iz tehtnih razlogov, kakor mislim. Prvič, bil sem prepričan o tem, da hočejo opisati moje "življenje" zaradi blazne ideje, da sem jaz osebno središče kominformskega viharja. Drugič, vedel sem, da bodo vsako stvar, ki jim jo bom povedal, obrnili po svoje. Tretjič, še zmerom občutim, da je z izjemo mojega političnega udejstvovanja moje življenje moja zasebna zadeva. Vi se s tem ne strinjate. Prav. Kakor vse kaže, vas ni lahko pripraviti do tega, da bi vrgli puško v koruzo." Pogledal je v kup kartic pred menoj, ki sem na vsaki izmed njih zapisal kako dejstvo ali domnevo iz gradiva, ki sem ga dobil v Kumrovcu, Podsredi in drugje. "Morda ni nobena teh stvari, ki jih imate zapisane, neresnična. Dejal pa bi, da je resnica nekaj čisto drugega ...

"Svoje starše v Kumrovcu vidim v čisto preprosti luči. Moj oče je bil dober človek. Vi mislite, da bi se bil obnesel v Ameriki. Morda bi se bil, če ne raziščemo nadrobneje, kaj pomeni to "obnesti se." Ali pa bi bil umrl v rudniški nesreči ali podlegel kakšni drugi nezgodi, kakor se je to dogajalo z mnogimi našimi ljudmi, ki so emigrirali v tistih časih. V Zagorju se je že več let pred smrtjo moj oče potopil v velikanskem močvirju revščine in razočaranja, brezcilnosti in nekoristnosti. Poznal sem ga. Spominjam se, kako se je trudil, ko sem bil še deček, da bi napravil nekaj iz sebe. To je želel, poskušal je poskrbeti za svojo družino. Ko sem odrasel in mi je marksizem začel razsvetljevati življenje, sva imela z očetom več razgovorov in prepričal sem se o tistem, kar sem kot deček le nedoločno čutil: da ni bil njegov neuspeh toliko njegova osebna krivda kot družbeni pojav. Bil je tipičen za milijone ljudi na tem odseku sveta v zadnjih sto letih. Prizadevnost, podjetnost, iniciativa: kaj so mu koristile? Kamorkoli se je obrnil, je zadel ob popoli fevdalizem - najboljša žitna polja in pašniki in gozdovi in živina in konji so bili v posesti Cerkve in ostankov aristokracije.

"Teta Ana je klepetulja. S tem nočem reči, da nimam starke rad; srčno jo ljubim in sem jo zmeraj, hkrati pa me je večkrat imelo, da bi ji vrat zavil. Res je preveč svobodno govorila z vami o stvareh, ki nikogar ne brigajo. Isto velja za Terezo in Pepeka Štefana; pošteno ju bom oštel, ko ju bom spet videl...

"Le malo bi mogel dodati k tistemu, kar sta teta Ana in Tereza blebetali o moji materi. Moji spomini nanjo so mešanica radosti in bolečine, hvaležnosti in žalosti; žalosti, da je umrla, medtem ko sem bil vojni ujetnik v Rusiji in je nisem več videl, in tudi iz drugih razlogov. Bila je lepa ženska, inteligentna, vendar tragično omejena, ker ni imela

ne izobrazbe ne priložnosti. Že kmalu je morala spoznati, da je za ljudi, kakršna je ona in kakršni so njeni, življenje neprestan boj za kruh in dostojanstvo. Utopila se je v istem močvirju kot moj oče.

"To je njuna zgodba." Tito je nekaj časa molčal, premišljeval in omahoval. Nato: "Da še malo izpopolnim nadržbnosti, ki ste jih zbrali o moji materi! Imela je vrsto načel, ki so - našim ljudem prirojena. Ko mi je bilo dvajset in potem trideset let, sem se spominjal preteklih časov in se čudil, kako se ji je posrečilo, da jih je obdržala v strašnem boju, ki ga je bojevala, da bi nas vzredila. Spominjam se, kako je govorila nam otrokom in nam pravila, da bodimo pošteni, resnicoljubni in obzirni do vsakogar, kdor je obziren do drugih." Tito je vstal, stopil k oknu in pogledal ven in se potem vrnil k mizi, kjer sva njegov stenograf in jaz čakala, da bo nadaljeval. "Ne nameravam se prikazati kot zgled kreposti, vendar mislim, da je veliko njenega verovanja in opominov ostalo v meni, ko sem odrasel.

"Usoda večine naših kmetov in delovnih ljudi je bila bridka ne samo na Hrvaškem, ampak, kakor sem videl pozneje, po vseh jugoslovanskih krajih. V Zagorju je bilo dejansko ljudem še veliko boljše kakor v Bosni, Hercegovini, Črni gori in Makedoniji, pa v delih Galicije, Bukovine in Slovaške.

"Bral sem, kako v Združenih državah mislijo, da so se izselili tja najrevnejši Evropejci. Večina izseljencev je bila res revnih, vendar to niso bili najrevnejši. Najrevnejši Zagorci niso mogli oditi v Ameriko. Okrog leta 1900 si potreboval najmanj dvesto goldinarjev za tako pot.

"Ko mi je bilo kakih petnajst let in pozneje, je v moji vasi deset let do pet let pred svetovno vojno skoraj vsakdo želel emigrirati v Ameriko, še jaz bi bil rad šel, ko mi je bilo osemnajst let, kakor sem vam že povedal. Šlo je samo za to, kako in kje dobiti denar za vožnjo. Za večino izmed nas je bilo skoraj nemogoče toliko prihraniti od mezde ali kako drugače dobiti denar. Morali ste imeti nekaj, kar ste lahko prodali in ste tudi morali najti kupca.

"V mojem času je bilo odveč od šestdeset do osemdeset odstotkov mladine, ki je doraščala v Kumrovcu - precej značilni vaški skupnosti za Vzhodno Evropo. V vasi ni bilo zanje nobenega dela. Ko so končali četrto leto šolanja, so morali oditi. Premalo je bilo hrane, da bi se lahko preživljali. Če so ostali doma po petnajstem letu, jih je izgnalo javno mnenje - celotna kultura vasi in Zagorja. Njihovi starši so tičali pregloboko v močvirju revščine, da bi bili mogli vsaj v sanjah pomisliti na to, da bi jih lahko poslali v Zagreb, kjer bi nadaljevali šolanje. Izobrazba je bila večidel za otroke mestne gospode in redkih premožnih kmetov. Za takšne, kot sem bil jaz in moji bratje, je bila skoraj edina odprta pot

zapustiti vas, se nekje udinjati kot vajenec in se izučiti kake obrti. In ta pot je bila strma in neumna: tako neumna, da smo nekateri izmed nas hoteli to kako spremeniti. In ko smo se srečali z marksizmom, zlasti od leta 1917 dalje, z veliko oktobrsko revolucijo pred seboj, smo imeli odgovor.

"Kljub vsemu, kar pripovedujem, pa kultura v Kumrovcu ni bila docela zanikrna ali na nizki ravni. Res, tako je skoraj ni mogoče označiti. Seveda nas je bila večina otrok marsikdaj na pol lačnih, ampak preživljali smo tudi, kakor vam je povedal Pepek Štefan, čudovite čase. Ampak tisti, ki so ostali še po svojem dvajsetem letu, pa so se ujeli v enega izmed dvehtokov: ali so zastali, postali čustveno topi, umsko prazni in osebno brezoblični; ali pa so se spopadli z nepremostljivimi ovirami in doživljali poraz za porazom. Nekateri izmed vaščanov so se prepustili obema tokovoma, zdaj jih je bolj odnašal prvi zdaj drugi. Vmes pa je kljub vsemu vztrajala v njih trdovratna navezanost na življenje. Neko neizgovorjeno upanje. Neomajna vera v pravico. Ohranili so si živo izročilo o Matiji Gubcu in kmečkih uporih - velik potencial za prihodnost. Le redki Kumrovčani so brali, čeprav niso bili nepismeni. Kdo je že imel denar, da bi kupoval knjige in časnike? Ampak veliko je bilo duhovitih pogovorov, peli so in si pripovedovali zgodbe. Vsakdanje razmere so držale ljudi v precepu in iz mnogih iztisnile življenjski sok, še preden so dosegli srednjo starost. Preden se je to zgodilo, pa se je marsikateri Kumrovčan, kakor sem že rekel, pogumno bojeval za to, da bi si ohranil spoštovanje do samega sebe. Ta boj je priostril inteligenco vaščanov in jim okrepil moralo. Verjetno ste opazili te vrline med pogovorom s Terezo in Pepekom, Šandorjem Krajcerjem, teto Ano in drugimi.

"Celo nekateri izmed najrevnejših kmetov so imelo eno praznjo obleko za v cerkev, pa za to, da so hodili v nji na semnje, na krste in pogrebe.

Ko mi je bilo dvanajst ali trinajst let in je bilo najbolj žgoče vprašanje, katere obrti naj se izučim, se je v Kumrovcu veliko govorilo o tem, kako važno je imeti dobro obleko. Od kod je to izviralo, se dobro ne spominjam. Domnevam pa, da je to vsako toliko časa sprožil človek kot moj oče, da bi pokazal, da ni tako zanikrn, kot nekateri morda mislijo, in nato je to nekdo ponovil za njim in kmalu se je govorilo po vsej vasi, da moraš biti dobro oblečen, če hočeš držati pokonci glavo.

"Prav tedaj - ko mi je bilo kakih trinajst let - so v naši družini prav v tej zvezi preživljali hudo stisko. Torej sem hotel postati krojač in poskrbeti za to, da bi vsi imeli spodobno obleko. Vaški krojač me je že hotel vzeti za vajenca, ampak vaški učitelj je poudaril, da je krojaštvo sedeč poklic, jaz pa da sem nemiren fant. Rekel je očetu, naj mi svetuje, da naj se odločim ali za tesarja ali zidarja ali kovinarja."

Ko je bil leta 1893 Jožek, sin Mice in Franja Broza, leto dni star, je Thomas H. Huxley napisal v svoji knjigi "Evolucija in etika", da je "značaj vsota nagnjenj, ki človeka silijo ravnati na določen način."

Spomladi leta 1905 je neki Kumrovčan, ki je pred desetimi leti zapustil vas in je bil zdaj natakarkar v najboljši restavraciji v Sisku, prišel "domov" na obisk k sorodnikom. Lepo oblečeni, jezični, uglašeni fant se je oglasil pri Mici Broz, ki mu je kot dečku izkazala neko dobroto, in je napravil precejšnji vtis na Jožo Broza, ki mu je bilo takrat trinajst let. Natakarski poklic ni slab, je rekel. Plača je nizka, ampak če veš, kako je treba streči in se prilizniti strankam, dobivaš napitnino. Hraniš se bolje od večine drugih ljudi. V stik prihajaš z najboljšimi ljudmi in slišiš, medtem ko jim strežeš, zanimive pogovore. Drugače kakor delavci v drugih strokah nisi v stalni nevarnosti, da si zmečkaš prste ali roko ali da ti kaj pade na glavo. To je skratka, odlično delo, in kakor je Joža okreten in uren, lahko postane dober natakarkar. Jeseni bo prosto mesto za vajenca v podjetju, kjer dela on, in prepričan je, da bo lahko pregovoril lastnika, naj ga sprejme.

Za tri mesece se je Joža Broz udingjal pri nekem kmetu, da je zaslužil za par čevljev in mati mu je dala dve srajci iz doma tkanega platna in se zadolžila pri vaškem krojaču, da mu je oskrbela obleko.

V Sisku se je Joža kmalu naučil vseh ukan, ki jih mora obvladati pikolo, vendar je kmalu ugotovil, da delo v restavraciji ni zanj. To je terjalo preveč nepotrebnih ceremonij. Njegov rojak Kumrovčan, natakarkar, ki je pred nekaj meseci napravil nanj takšen vtis, se mu je zdaj zdel ubog črv, ki je bil med delovnim časom klečaplazen do gostov, pozneje pa jih je obiral.

Joža se je seznanil z dvema fantoma, malo starejšima, kakor je bil on, ki sta bila vajenca v mehanični delavnici na koncu ulice. Izjavila sta, da bi raje stradala kakor stregla pri mizah. To je delo za tapico, medtem ko moraš biti mož, da lahko postaneš strojnik, ključavničar ali strojevođa. Njun gospodar ni slab človek in morda bi vzel Jožo za vajenca.

Joža je spravljal vsak novčič, ki ga je dobil za napitnino, da bi si prihranil denar za kombinezon. Nato se je predstavil lastniku mehanične delavnice - mojstru z imenom Karas, pohrvatenu Čehu, velikemu, dobrovoljnemu možaku srednjih let, ki je bil zaljubljen v svojo stroko. Ko je Karas pogledal nizdol v drobnega štirinajstletnega dečka, je zatulil in se stresel od smeha, ko mu je Joža navedel razloge, zakaj ne mara delati v restavraciji. Karas je rekel, da mu ugajata njegova iznajdljivost in samostojnost: to sta lastnosti, ki sta dobremu mehaniku nujno potrebni. In ko ga je mojster sprejel, je vpisal njegovo ime v dokumente kot Josip Broz. Rekel je, da je "Josip" bolj dostojanstveno kot "Joža" in potem imel

predavanje o dostojanstvu in pomembnosti mehanika - nekako takole:

"Ej, fant moj, brez mehanikov bi sodobni svet ne postajal to, kar postaja. Če bi danes vsi mehaniki odpovedali službo, bi človeško pleme jutri ne vedelo, kako naj nadaljuje. Vse, kar je bilo zasnovano, bi se ustavilo."

Učna doba je trajala štiri leta.

V delavnici je bilo več vajencev, vsi so imeli manj kot dvajset let. Spali so na podstrešju nad delavnico. V kamrici poleg velike podstrešnice je spal mlad mehanik, ki je pazil nanje po delovnem času. Njihov delovni dan je trajal dvanajst ur in se je velikokrat raztegnil na štirinajst in petnajst ur. Fantje so bili izkoriščani, niso pa jih topli ali kako drugače slabo ravnali z njimi. Dobivali niso plače, ampak so imeli priložnost, da so tu pa tam dobili napitnino, če so popravili kako ključavnico ali kolo ali opravili kako drugo manjše delo v mestu. Navadno so porabili denar za tobak ter si sami zavijali cigarete v papir, ki jim je bil pač na voljo - večidel v časopisni papir.

Mladi mehanik, ki je imel na skrbi vajence, je bil hrvaško govoreč Nemeč z imenom Karl Schmidt, dober fant. Spodbujal je fante, naj si med seboj pomagajo in goje tovarštvo, in jim govoril, kako neogibno so delavci potrebni svetu; govoril je tudi o zlu organizirane vere pa o njihovi dolžnosti, da se morajo, ko dopolnijo vajensko dobo, pridružiti zvezi socialnodemokratskega gibanja in tako pripomoči k boljši prihodnosti človeštva. Schmidt se ni strinjal s Karasom in je dejal spet in spet, da ni prihodnost odvisna samo od kovinarjev, temveč od vsega razredno zavednega proletariata. Čeprav je bila literatura v njegovi kamrici povečini nemška, je Josip Broz rad listal po nji. Leta 1907 se je pričel Schmidt posebej zanimati zanj. Učil ga je nemščine in mu pojasnil nekatere izmed Marxovih in Engelsovih bolj zapletenih idej.

Te ideje so se zdele Josipu pametne in omenil jih je materi, ko jo je kakor vsako leto enkrat obiskal na domu. Hkrati se je začel silovito zanimati (1908-1910) za Dogodivščine Sherlocka Holmesa, ki so izhajale vsakih štirinajst dni v hrvaškem prevodu v Zagrebu v broširanih knjižicah. Karasovi vajenci so zbrali skupna sredstva, da so se naročili na to zbirko in so nato zapovrstjo brali nadaljevanja. Hudo je bilo samo to, da so delali v delavnici od zore do mraka, v podstrešnici pa ni bilo luči, torej je kateri izmed njih spet in spet kradoma poskušal brati med delovnim časom. Če ga je zalotil Karas, mu je navil ušesa, ga nadrl in knjižico zaplenil.

Do leta 1910 je Josip Broz bil že izveden mehanik. Običajno je delal pri strojnem svedru. Ta je stal v kotu delavnice, kjer ga je Karas ni mogel dobro videti, in Josip je bral z enim očesom, z drugim pa pazil

na kovino pod svedrom in na mojstra, ali se mu morebiti ne bliža. Nekega dne pa sta se Sherlock Holmes in doktor Watson lotila tako napetega primera, da je Josipova pozornost za minuto bolj veljala tiskani strani kakor brenčočemu stroju. Nenadoma - zzk - se je sveder zlomil ... in trenutek nato je bil Karas že nad njim kot gora jeze. Velikanska taca se je težko in pekoče staknila z Josipovim obrazom in opotekel se je in padel pod udarcem.

To je bilo prvo resno navzkrižje med gospodarjem in vajencem. Ko mi je Tito pravil o tem junija 1949, je mimogrede omenil, da že leta in leta ni več mislil na to, in se je nasmehnil, medtem ko se je poglobljajal v spomine.

"Kaj ste storili potem?" sem vprašal.

"Pobral sem se," je rekel Tito. "Karas se je drl in vsi mehaniki in vajenci so naju gledali. Njihovi obrazi so bili napeti ali prazni in v glavo mi je šinila misel: Čakajo, da bi videli, kaj boš storil. Bil sem malo omotičen od udarca in zelo osramočen in jezen. Karas je bil trikrat tako velik kakor jaz. Lahko bi bil zamahnil kvišku in mu poskušal vrniti udarec. Ampak ne glede na to, da sem bil telesno šibkejši, se nisem mogel pripraviti do tega, da bi poskušal. Bil je mojster svoje stroke in zelo sem ga spoštoval. Ne vem, kako dolgo sem stal tam, morda dlje kot četr minute, medtem ko je rjovel zaradi škode, ki sem jo povzročil. Segel sem po knjižici o Sherlocku Holmesu, ki je nisem bil prebral do kraja, ampak Karas se je je prvi polastil. Šel sem gor, si oblekel suknjič ... in zapustil Sisak.

"Bilo mi je osemnajst let. Čez dva meseca bi mi bil Karas dal spričevalo in bi bil kvalificiran mehanik, ki bi bil lahko vsepovsod iskal zaposlitve in se pridružil sindikatu kovinarjev. Karas me je zmeraj imel rad. Še pred enim tednom me je vprašal, ali bi, potem ko končam učno dobo, hotel ostati pri njem, in rekel sem, da bi morda rad ostal. Zdaj pa se je moralo to zgoditi - pred vsemi fanti in Schmidtom in vsemi drugimi!"

Broz je imel nekaj novcev, da si je plačal vlak do Zagreba, kjer je na železniškem peronu mrgolelo ljudi, ki so bili namenjeni v Ameriko. Neki agent paroplovne družbe ga je pomotoma imel za emigranta in ga je vprašal, zakaj ne nosi identifikacijske značke.

Joža - nenadoma se je počutil bolj "Joža" kot "Josip" - je prevalil peš petdeset kilometrov do Kumrovc. S svojim prihodom je presenetil očeta in mater. Razpravljala sta o tem, ali ga je imel Karas pravico udariti. Franjo Broz mu je ukazal, naj se vrne v Sisak in prosi Karasa, naj ga vzame nazaj. Mica Broz ni rekla ničesar. Ko je bila z Jožo na samem, ga je vprašala, kaj bi rad. Odgovoril ji je, da bi rad šel v Ameriko.

Karas je medtem oznanil, da je njegov vajenec odšel z delovnega

mesta brez dovoljenja, in tri dni potem, ko je Joža prišel v Kumrovec, je prišel ponj žandar in ga odpeljal v Sisak in ga zaprl v ječo, potem ko se ni hotel vrniti h Karasu.

"Nato," mi je povedal Tito, "se je zgodilo nekaj zelo prijetnega. Karas je prišel v ječo, se posmejal, me objel in rekel, da sva bila kriva oba in da morava pozabiti vso to zoprno zadevo. Pomolil mi je svojo veliko roko in seveda sem mu segel vanjo in rokovala sva se. Bila sva oba zelo srečna... Karas je hotel, naj me takoj izpustijo, ampak trajalo je več ur, da je izpolnil vse obrazce. Torej je šel v restavracijo, kjer sem jaz prej delal in naročil natakarkju iz Kumrovca, naj mi pošljejo v zapor najboljši menu tistega dne."

"In to zdaj pričakujete, da bo storil Stalin?" sem vprašal.

Tito se je namrščil, nato se je nasmehnil in rekel: "Na to nimam nobene pripombe."

Ko je Josip Broz opravil učno dobo, je ostal pri Karasu nekaj mesecev kot plačan mehanik. Še zmerom je mislil na to, da bi odšel v Ameriko, ampak Schmidt mu je to odsvetoval: "Naša dolžnost je tukaj - pomagati moramo, da se bodo razmere spremenile in se ljudem več ne bo treba izseljevati in živeti v tujih deželah." Josip je to razumel, ampak morda je leto dni omahoval med tem in Ameriko.

Oktober 1910 je odšel v Zagreb in se pridružil sindikatu. S tem je avtomatično postal član socialnodemokratskega gibanja. Našel je službo v neki strojni delavnici v velikem mestu in sklenil, da bo prihranil vsak krajcar, da bi zbral denar za vožnjo do New Yorka, ko pa bo imel dovolj denarja, se bo odločil, ali želi emigrirati ali ne.

Okoliščine so odločile namesto njega. Proti koncu leta 1910 je nagla gospodarska kriza zajela vso Srednjo Evropo. Tik pred božičem je Josip izgubil službo. Potem ko je plačal hrano in stanovanje in prispevek za sindikat in za založniški sklad socialnodemokratske stranke, mu je ostalo še nekaj forintov. Njegovi čevlji so bili preluknjani in hotel jih je odnesti k čevljarju, da bi jim napravil nove podplate, ko se je v njegovem stanovanju oglasil njegov oče in ga poprosil za majhno posojilo.

Naslednja tri leta in pol (1911-1913) je bil Josip eden v veliki popotni množici kovinarjev, ki so sledili govoricam o možnostih zaposlitve v Avstro-Ogrski, Nemčiji in Švici, so med posameznimi službami stradali, se pogovarjali o socializmu, mislili nanj in na revolucijo. Iz Zagreba je odšel v Ljubljano, nato v Trst, nato v Kamnik, pa v Čenkovo na Češkem... nazaj v Zagreb (čez Podsrredo in Kumrovec) ... spet v Ljubljano ... na Dunaj ... v München ... v Bern ... v Mannheim v Porurju ... nazaj v Zagreb (čez Kumrovec) ... pa na Dunaj ...

V teh letih se je oblikoval v revolucionarja. Izkusil je ali

opazoval vsa obdobja razrednega boja, ki sta Marx in Engles njegovo bistvo zajela v svoji nepopustljivi ideologiji. Tako se je, na primer, leta 1911, ko je izgubil delo v Kamniku, ker so tovarno nenadoma zaprli, prikazal posrednik za delovna mesta in ponudil odpuščenim delavcem "veliko boljše službe" v Čenkovi na Češkem. Kakih dvajset je podpisalo pogodbo in posrednik jim je plačal vožnjo in jih oskrbel z živežem za dvodnevno potovanje. Ko so prišli v Čenkovo, so odkrili, da so delavci: bilo jih je dvesto, raznih narodnosti, toda večidel Čehov - trdovratno stavkali in da je bil mož, ki jih je najel, agent gospodov, ki so bili lastniki kamniške in čenkovske tovarne.

"Seveda nismo hoteli biti stavkokazi," je rekel Tito. "Stavkajoči delavci so nas odpeljali k sebi domov in na svoje sestanke in so iz nas napravili junake. V stavki so zmagali. Eden izmed pogojev je bil ta, da mora tovarna tudi nas zaposliti."

Josip se je naučil češki in njegova nemščina se je izboljšala, tako da je kmalu lahko bral Goetheja in Heineja in politične članke. Na svoje veselje in žalost je odkril, da so delavci na Češkem, v Avstriji in Nemčiji naprednejših nazorov in da trdneje vztrajajo pri proletarskem značaju kot delavci v Sloveniji, Trstu in na Hrvaškem. Udeležil se je vsakega sestanka in sodeloval še pri šestih ali sedmih stavkah poleg stavke v Čenkovi.

Ko mu je bilo devetnajst let, je prebral brošuro, ki ga je tako ogrela za francosko revolucijo, da je potem več let ure in ure preživljal v knjižnicah vse Srednje Evrope in prebiral dela, ki so govorila o nji.

Leta 1911 se je v Kamniku priključil krajevni sokolski telovadni organizaciji.

Sokolska ideja, ki se je začela na Češkem, je tedaj začela dobivati korenine v Sloveniji. Njen fizkulturni program je tankoumno prikrival nacionalno revolucionarno gibanje, ki je pod vodstvom Thomasa Masaryka že spodjedalo habsburško monarhijo. S skupinskimi in individualnimi vajami je sokolsko gibanje spodbujalo slovanske narode v Vzhodni Evropi, da so začeli sami sebe spoštovati in skrbeti za svoj ponos, zdravje, držo, obleko in atletsko veščino. Spodbujalo jih je tudi k temu, da so začeli ceniti svoje rojake in ljudi nasploh.

To se je prilegalo Josipu Brozu kakor rokavica. Pozneje se je pridružil Sokolu tudi na Češkem in Turnverein u v Avstriji in se odlikoval na prečki in na drogu in pri rokoborbi in sabljanju.

Ko je bilo kovinarju Josipu Brozu enaindvajset let, ga je Njegovo cesarsko in kraljevsko Veličanstvo Franc Jožef poklical pod orožje. Broz je prosil, naj ga dodelijo kakemu hrvaškemu polku, in se je junija

1914, tik pred usodnim sarajevskim umorom - znašel pri sedemindvajsetem polku, kjer so bili vsi, od polkovnika do zadnjega rekruta, Hrvatje. Kmalu je napredoval v narednika, deloma tudi zato, ker si je pridobil polkovno prvenstvo v sabljanju.

Bil je dober vojak, vendar se mu je vojaščina upirala iz dveh razlogov. Prvič, v avstro-ogrskem sistemu je bila docela slaboumna - nekakšno neskončno, utrujajoče urjenje, katerega poglavitni namen je bil po-neumiti in slednjič docela zatreti duha v človeku; drugič, kot socialist je imel vojsko starega Franca Jožefa za orodje zatiranja in imperializma. Dva človeka, ki sta služila pod njim kot navadna vojaka, sta mi povedala, da je bil eden najbolj priljubljenih narednikov v polku. Bil je tudi eden izmed najmlajših podčastnikov. Svojemu oddelku res ni mogel pridigati o socializmu in revoluciji, ampak možje so se zavedali, da poskuša napraviti zanje, kar je v njegovih močeh v tej težki preizkušnji in zmanjšati ubi-jajoče učinke brezdušnega urjenja. Njegova spretnost pri sabljanju je zbu-jala v njih občudovanje. Nekoč med bojnimi igrami ga je eden teh dveh mož slišal, kako je zamomljal: "Budala!" - s tem je mislil častnike, ki so vse to vodili. Drugič je spet poslal svoj oddelek v "napad" v popolnem nasprot-ju z vsemi pravovernimi vojaškimi pravili, in izkazalo se je, da je bilo to tako uspešno, da je ves polk govoril o tem.

Vprašal sem ga, kako je bilo s tem "napadom", ampak Tito se ga je le nedoločno spominjal. Rekel je, da si je delal skrbi zaradi samega sebe, medtem ko je bil v avstro-ogrski vojski, ker je bil očitnonadarjen za vojaške zadeve.

Jeseni leta 1914 se je sedeimdvajseti polk znašel na avstrijsko-ruski fronti v Galiciji in mladi narednik Broz in še dva druga vojaka - eden prav tako socialist, drugi panslavist - so pričeli snovati načrt, kako bi z vsem oddelkom prebegnili k Rusom. Že so si nadrobno izmislili naklep, ko je ves polk zajela četa cirkaških konjenikov, ki so bili videti prav divji. Ko mi je to pravil, se je Tito posmejal, skoraj prepričan o tem, da je treba besedo "zajeli" povedati v narekovajih in da so panslavi-stični častniki, verjetno všteveši polkovnika in poveljnika bataljonov, ki so bili vsi za Ruse in panslavisti, vse uredili tako, da bi bila vsa enota zajeta.

Če je to bilo res, je scenarij zahteval "bitko", v kateri je bil narednik Broz po naključju eden izmed pol ducata vojakov, ki so bili re-snično ranjeni. Medtem ko je z vsemi drugimi možmi svojega oddelka stal tam z vzdignjenimi rokami, kar je pomenilo predajo, je neki cirkaški je-zdec na velikanskem šarcu pridrvel k njemu ter mu zasadil svojo sulico več palcev globoko pod desno pazduho - "morda iz same objestnosti", je rekel Tito, "ali morda zato, ker se ni zavedal, da sta bili predaja in

bitka uprizorjeni, če sta bili res."

Josip Broz in neki vojak z imenom Bohaček, Hrvat češkega porekla, ki je bil prav tako hudoranjen, sta preživela prva dva meseca ujetništva v neki improvizirani bolnišnici v samostanu v Svjažesku, v bližini večjega mesta Kazana v osrednji Rusiji. Bohaček je bil zelo nepodoben Brozu; nikoli ga ni razumel, vendar ga je začel imeti rad in spoštovati. Namenjeno mu je bilo, da je imel manjšo vlogo v Brozovi revolucionarni karieri, ko ga je sodišče, postavljeno, da bi varovalo diktaturo kralja Aleksandra, obsodilo na šest let zapora in so ga poslali v Lepoglavsko kaznilnico v bližini Zagreba, v kateri je bil Bohaček paznik.

Lažna pomlad ... in orel v stiski

Spomnjam se prvega velikega albatrosa, ki sem ga videl. Bilo je med dolgotrajnim viharjem, na morju tik na meji antarktičnih voda. Z dopoldanske straže pod palubo sem se vzel na krov, zastrt z oblaki, in tam sem na loputi glavne odprtine zagledal kraljevsko pernato bitje, ki ga je bilo vrglo tja, brezmadežno belo in s kljukastim, plemenitim rimskim nosom ... Čeprav ptič telesno ni bil poškodovan, je krikal kot duh kakega kralja v nadnaravni stiski. Skozi njegove neopisljive čudne oči se mi je zdelo, da sem pogledal v skrivnosti, ki so se dotikale Boga.

Moby Dick

Svetli blagi dnevi, ki sem jih dobil v Sloveniji, ko sem prišel tja, so se nadaljevali ves januar in februar. Deževalo ali snežilo je tako poredkoma in prav tako poredkoma je pihal veter, da je to le še poudarjalo nenavadno lepoto vremena.

Med sprehodi v gorenjskem gozdu - deset ali dvanajst kilometrov od jugoslovanske nemirne meje z Avstrijo - mi je bilo v največje veselje, če sem naletel na otoke belih, rumenih in višnjevih divjih cvetic v zavarovanih zavetjih jas na prisojnih pobočjih. Kadar se je steza zasukala in sem na drugi strani ovinka zagledal dvoje srn, pa me je obšlo občutje, ki je bilo silovitejše in zamotanejšo od samega veselja.

Lažna sapa mi je pihala naproti in moji koraki so bili bržkone neslišni na mahovnatem grebenu steze, s katere so vetrovi prve zime odpihali suho listje. Ustavil sem se kakor vkopan in zadržal dih. Srna je mulila šop novih poganjkov neke gozdne rastline. Srnjak je bil na preži, ampak njegov nos in ušesa so bili ta trenutek obrnjeni v smer vetra, ki je pihal stran od mene, tako da morda pet sekund ni zaznal moje bližine.

Oba hkrati sta se je zavedala po bliskovo. Samec je nadvse

tesnobno zavpil in s skokom, tako naglim in lahnim, da sem ga komaj opazil, sta izginila v podrasti.

V newyorškem uradu Oddelka za zunanje zadeve Združenih držav, kjer sem bil zaprosil za potni list brez žiga, ki bi mi bil zaprl pot v Jugoslavijo, so me posvarili, da v moji rodni deželi ameriški državljani niso varni.

Zdaj v Sloveniji nisem nosil pri sebi nobenih identifikacijskih listin in sem imel žepe natlačene s tako mnogimi beležnicami, bloki in svinčniki, da sem bil natanko podoben zelo zaposlenemu kominformskemu agentu, preoblečenemu v imperialističnega vohuna ali obratno. Hotel sem okušati titovski teror. Toda nihče me ni ustavil, da bi me povprašal po moji izkaznici ali kaj drugega. Gibal sem se, kakor me je bilo volja, šel, kamor me je mikalo; konec januarja in začetek februarja sam, pozneje včasih z drugimi. Tu pa tam sem naletel na odročno planinsko naselje, ki nisem vedel njegovega imena in se nisem potrudil, da bi ga izvedel. Ta naselja z majčkenimi golimi polji, obkrožena z velikimi gozdovi, so bila utelešenje miru.

Ko sem neko popoldne precej dolgo hodil po razredčenem gozdu, sem zaslišal pred seboj, kako nekaj okoli sebe mlati. Trušč se je vzdignil in potem spet utihnil. Ko sem se mu začel bližati med enim izmed tihih predledkov, sem že mislil, da sem ga zgrešil, kar znova izbruhne tik pred menoj. Velik rjavkasto črn predmet ob znožju velike bukve se je pognal kvišku, udrihal po zraku in udarjal po tleh z bobnečo močjo.

Bil je orel z več kot poldrugim metrom razpona med krili. Njegov kljun je bil priklenjen na štrlečo korenino - nisem mogel videti, kako, ampak verjetno se je tako ujel, da se ni mogel osvoboditi.

Velike peruti so se razkrilile, vztrepetale, vzpele in spet in spet treščile nizdol. Vrat se je zvijal in trzal in mislil sem že, da se bo telo odtrgalo od glave. Hkrati so kremplji trgali in praskali zemljo pod korenino, blato in kosi trohnečega listja so leteli na vse strani. Zaman. Nato se je, kakor da je v tem trenutku docela premagan, izčrpan tako, da ni več zmožen občutiti ne strahu ne besa, orel zgrudil; njegovo teme je bilo lepljivo od krvi, kjer so ga obkljuvale vrane. Oči - rdeče rjave s skoraj črnim središčem, so bile steklene in srepe, kakor da ne vidijo ničesar več, in so zbujele v tebi mračno malodušnost. Glava je bila sicer zmaličena od napora, vendar je imela nekakšno divje dostojanstvo.

Rezek veter je zavel ob gorskem pobočju. Zarezal je med gola drevesa in odpihnil nekaj odtrganih orlovih peres. Stresel sem se od mraza. Vrane so krakale visoko na vejah nekega bližnjega drevesa.

To je orla znova razjarilo. Njegove peruti in rep so začeli udrihati po zraku in po tleh. Kremplji so praskali pod nepopustljivo korenino.

Tipaje so hlastnili po nji in zgrešili. Zarili so se v zemljo, medtem ko so peruti mlatile okoli sebe in so vzletavali blato, listi, pesek in perje. Nato se je dolgi orlov vrat zvil, kakor bi bil kdo zvil prazno cev za zalivanje, peruti so se strnile, pahljačasti rep zaprl in vse telo se je sunkovito prevrnilo v stran, s spodnjim delom navzgor - spet zamen. Spodnja čeljust je bila še zmerom zagozdena. Precej nato se je vrat spet vijugasto odvil, telo se je obrnilo s hrbtom navzgor in orel se je znova pogreznil v omotičnost skoraj popolne izčrpanosti.

K zahodu se spuščajoče sonce je izginilo za polico iz oblakov. Veter je nepretrgano pihal. Začelo je snežiti, čeprav ne za dolgo. Gledal sem, kako se snežinke topijo na mojih mrzlih, krčevito sklenjenih rokah. Spet je zakrakala vrana.

Orel je znova vzdrgetal. Še je bil živ ali pa vsaj še ni bil mrtev. Dotaknil sem se njegove glave, hotel sem mu odstraniti z nje blato in raziskati, kakšne so rane pod to umazanijo.

Nenadoma se je veliki ptič privzdignil v novem strahovitem in tako nenadnem krču, da me je to prestrašilo in sem odskočil. Motno sem videl, kako se mu je glava iztrgala iz ujetništva, in šinil je mimo mene.

Deloma je omahnil, deloma pa pristal kakih dvajset korakov stran. Komaj razprostrte peruti in rep so se vlekli po tleh. Nagibal se je na stran in se poskušal le z delnim uspehom zravnati. Menda mu je bilo posebno težko vzdigniti glavo, ampak najbolj me je skrbel njegov kljun. Ostal je odprt. Spet sem se vprašal, koliko je poškodovan njegov jezik. Ali si je čeljusti izpahnil? Ali zlomil? Če se je to zgodilo, potem bi bil lahko kar ostal ujet v past korenine, ker bi bil tam umrl prej in laže kakor od lakote.

Toda čez nekaj časa sem pričel misliti, da si bo opomogel. Njegovi napori, da bi se zravnal, niso bili več tako krčeviti. Peruti so se mu razprostrle, zafrfotale, se zožile. Glava se mu je zravnala naukrivljenem vratu in ostala pokonci. Posrečilo se mu je, da je napravil nekaj poskakujočih, okornih gibov.

Mrzli veter je pognal snežinke vame in mimo mene. Veter mi je zaprl oči. Ko sem jih odprl, je bil orel na najboljši poti, da spet postane orel. Koraknil je, se ustavil, malo poskočil, nato razširil peruti in popahljal zrak. Nepričakovano je odjadral do nekega panja dvajset ali trideset korakov niže zdolaj.

Najraje bi bil zaukal. Ampak moje ustnice so bile skoraj odrevele in komaj sem se obvladal, da mi niso začeli šklepetati zobje.

Razmršeni orel je nekaj časa čepel na panju. Ter mi obračal hrbet - kot kup negotovosti. Nato se je precej nanagloma zravnal, na pol razvil peruti in zaflafolal z njimi, se znova zgrbil in potem odletel. Za trenutek

je negotovo jadral po gorskem grebenu nizdol, tako da se je skoraj dotikal panjev in podrasti. Veter toliko da ga ni spet podrl k tлом, ampak njegove peruti so se mu prilagodile in vzdignil se je na njem.

Nisem mogel vzklikniti, pač pa sem samo pomahal orlu in nato opazoval liso golega neba nad sosednjim hribom, dokler mi ni zginil spred oči. Zavedel sem se, kako trepečem.

Pokleknil sem poleg korenine, ki je bila podobna kači, in si posadil na nos naočnike, da bi si jo natančno ogledal, zlasti okrvavljeni konec, v katerega je bil zasekal kljun. Nisem mogel ugotoviti, kako globoko so bile čeljusti v zverženem lesu, torej sem z obema rokama pograbil korenino in jo povlekel tako krepko, kolikor so mi dopuščale moči. Odlomila se je hitreje, kakor sem pričakoval - na kraju, kjer je bil prej orlov kljun.

Ko sem se vrnil v kočo, premražen in čustveno izčrpan, sem se domislil čudne Melvillove opombe o albatrosu: *"Skozi njegove neopisljive, čudne oči se mi je zazdelo, da sem pogledal v skrivnosti..."*

Naslednji dan je bil spet jasen in sončen. Lažna pomlad se je nadaljevala še tri tedne.

Ko sem se več mesecev pozneje lotil jugoslovanske zgodbe, mi je spet in spet prihajal na misel pripetljaj z orlom. Povedal sem še drugim, kaj sem videl, in izvedel, da ni nič nenavadnega, če najdeš v jugoslovanskem gozdu okostnjak orla, ki se mu kljun še zmerom čvrsto oklepa štrleče korenine ali po tleh plazeče se ovijalke.

Po vrnitvi v Združene države je pritegnil mojo pozornost odstavek v knjigi W.H.Hudsona "Knjiga prirodoslovca", v kateri avtor obravnava čudne stvari, s katerimi se je srečal v naravi. V eni izmed zgodb pripoveduje o čaplji, ki je bila njena usoda drugačna, kot je bila usoda mojega orla, a je prestala podobno preizkušnjo. "Nakolila" si je kljun v koščeno ribo. Hudson zaključuje zgodbo s pripombo: "Smrt po naključju je precej pogost pojav v življenju divjine in precejšnji odstotek takšnih smrti je pripisati zmotni oceni položaja, čeprav je to često tako neznatna zmota, da sploh ni videti zmota."

Malo po malo se je "moj orel" zasidral v mojih mislih kot simbol Tita in jugoslovanske revolucije, medtem ko so korenine začele predstavljati sovjetsko in zahodno ureditev življenja.

GOVOR BOGDANA OSOLNIKA OB ODKRITJU SPOMENIKA NA KRAVJEKU
DNE 27. oktobra 1979

Spomenik, ki ga odkrivamo, bo za vedno opozarjal rodove, ki bodo tukaj rasli, in popotnike, ki bodo obiskovali Jurčičeve kraje, da je bil na tem mestu v septembru 1941 - v času 2. svetovne vojne, ko je bila Dolenjska spremenjena v italijansko pokrajino - ustanovljen okrožni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda za Stiško okrožje kot politično vodstvo boja proti okupatorjem v tem predelu Slovenije.

Osvobodilno gibanje je s tem dobilo močno spodbudo, saj je ustanovitev okrožnega odbora še tesneje povezala aktiviste celotnega Stiškega področja, ki je bilo - kot so potrdili kasnejši dogodki - posebnega strateškega pomena za razvoj partizanstva in za boj z italijanskimi in nemškimi okupatorji, ki so nad Stično potegnili razmejitevno črto med tretjim rajhom in italijanskim cesarstvom.

Ustanovitev Stiškega okrožnega odbora pa je bila že tudi izraz uspešnega delovanja OF v teh krajih, saj se je od aprila do septembra 1941 - tj. v dobrih štirih mesecih okupacije - mreža zaupnih trojk in kasneje terenskih odborov OF in odborov narodne zaščite tako razmahnila, da je vodenje in usmerjanje njihovega delovanja zahtevalo ustanovitev posebnega okrožja in okrožnega političnega vodstva. To ni bilo slučajno. Že pred vojno je v teh krajih delovalo mnogo naprednih ljudi, ki so bili povezani s komunisti in ki so pozorno spremljali svetovna družbena in politična dogajanja, zlasti nevarnost fašizma. Posebno aktivni so bili napredni izobraženci iz vrst Sokola, ki so se tudi po zlomu stare Jugoslavije med prvimi vključili v osvobodilno gibanje. Eden vodilnih predstavnikov tega kroga dr. Joža Rus - dolga leta sodnik v Višnji gori - je bil udeleženec ustanovnega sestanka OF v Ljubljani in član Izvršnega odbora OF od vsega začetka, do konca 1942 pa tudi njegov predsednik. On je vodil tudi ustanovni sestanek Stiškega okrožnega odbora OF, na katerem je bil izvoljen petčlanski Izvršni odbor. Edini še preživeli član tega odbora je tov. Franc Zupančič, ki je prav tako danes z nami.

KP Slovenije je znala najti pot do naprednih izobražencev in čeprav je pred vojno imela v teh krajih le malo organiziranih članov in kandidatov, si je pridobila veliko simpatizerjev, ljudi, ki so zaupali komunistom in sledili njihovemu zgledu. Tudi med kmečkim ljudstvom se je širil vpliv partije, zlasti po Društvu kmečkih fantov in deklet, ki je s svojimi prireditvami razgibalo podeželje. Prav to napredno razpoloženje, ustvar-

jenó že pred vojno, je omogočilo, da je v teh sicer gospodarsko zaostalih krajih po razsulu stare Jugoslavije tako hitro vzplamtelo in se razširilo osvobodilno gibanje. Vse, kar je bilo že prej napredno, je hitro našlo pot v OF.

Organizacijsko je bilo področje Stične in Grosupljega v začetku povezano v enem okrožju s središčem v Grosupljem. Tam je deloval Okrožni komite KP Slovenije, ki ga je od maja 1941 vodil Adolf Jakhel-Dolfe, človek najlepših osebnih vrlin, revolucionar z izkušnjami večletnega ilegalnega delovanja. Tovariš Jakhel in drugi partijski aktivisti so iz Grosupljega prihajali tudi na Stiško področje in pomagali ustanavljati odbore OF in narodne zaščite, kasneje pa tudi prve partizanske skupine.

Posebne pomena za to področje je bil sestanek z aktivisti Grosupeljsko-Stiškega okrožja 15. julija 1941 na Polževem, ki so se ga udeležili tudi člani CK KP in IO OF Boris Kidrič, Zdenka Kidrič, Boris Zihertl in Jože Rus.

Tudi glavno poveljstvo partizanskih čet Slovenije je vzdrževalo neposreden stik s temi kraji in ob njegovi pomoči se je avgusta 1941 ustanovila Stiška partizanska četa, ki je v začetku delovala na območju med italijansko-nemško razmejitveno črto in železniško progó Ljubljana-Novo mesto. Četa je izvedla 2. septembra veliko vojaško akcijo na progi med Št. Lovrencem in Radohovo vasjo in uničila italijansko vojaško patroljo, kar je močno odjeknilo po vsej Sloveniji. Tako je jeseni v prvem letu vojne sam razmah osvobodilnega gibanja zahteval, da se Grosupeljsko in Stiško okrožje ločita in da se za vsako od njiju izvoli politično vodstvo iz vrst domačih aktivistov, ki so najboljše poznali razmere in ljudi.

Najprej je bil na tem kraju ustanovljen Stiški okrožni odbor OF, kasneje - 28. septembra - na Račni pa Grosupeljski. Konec leta je CK KPS formiral tudi Stiški okrožni komite, ker se je povečalo tudi število partijskih organizacij. Njegov sekretar je postal tovariš Radko Polič, ki je prevzel tudi sekretarstvo okrožnega odbora OF.

Ustanovitev stiškega okrožnega odbora OF ima še poseben pomen s stališča uveljavljanja politične širine OF. Sestav udeležencev sestanka in članov novo izvoljenega odbora je pokazal, da je v OF prostora za vse zavedne in napredne ljudi, ne le za komuniste in da je osnovno merilo narodnostna zavest in resnična pripravljenost na boj z okupatorji. Prav z ustanovitvijo Stiškega okrožnega odbora OF je bila potrjena široka osnova osvobodilnega gibanja, ki je pomagala, da reakciji niti kasneje ni uspelo s protikomunistično propagando nahujskati ljudstvo proti partizanom. Ustanovitev Stiškega okrožja in izvolitev Izvršnega odbora OF iz vrst najbolj požrtvovalnih in uglednih ljudi je dala še več poleta domačim aktivistom in odborom OF, čeprav so Italijani začeli streljati talce, zapirati in

požigati.

Kako močno je bil organiziran teren in kako visoka je bila zaveza tukajšnjih ljudi, se je zlasti pokazalo spomladi 1942. leta, ko so na tem območju začele delovati že večje partizanske enote, zlasti pa, ko je bila ustanovljena 5. aprila na Kremenjku prva slovenska partizanska brigada oziroma - kot se je kasneje preimenovala - II. grupa odredov. Prebivalstvo je množično podpiralo partizane, ki so prav tu okrog Muljave bojevali težke boje. Ohranjenih je veliko ganljivih spominov na to, kako so ljudje skrbeli za borce na položaju in kako so tudi v najrevnejših vaseh postregli partizanom, čeprav so si to tako rekoč odtrgali od ust. To je seveda močno vplivalo na razpoloženje in borbenost partizanov, ki so s svojim junaštvom opravičili zaupanje ljudstva. Še posebno se je organiziranost terena pokazala, ko je bilo spomladi in poleti 1942 tukaj obširno osvobojeno ozemlje. Odbori OF so postali ljudska oblast. Skrbeli so za organizirano preskrbo partizanskih enot in za pravično porazdelitev vojnega bremena in za pomoč ljudem, ki so bili žrtev okupatorskega nasilja. Razdelili so graščinsko zemljo, skrbeli za red in varnost. Pripadniki narodne zaščite so s partizani sodelovali v akcijah, po premikih partizanov pa tudi sami branili svoje vasi.

Vse to dogajanje, ki je pomenilo pravi otok svobode sredi morja fašističnega nasilja, ki je preplavilo vso Evropo, je prekinila šele velika italijanska ofenziva jeseni 1942 in pojav izdajstva, ki so ga okupatorji s pomočjo domače reakcije zasejali tudi v teh krajih. Za stiške aktiviste se je začelo izredno težko razdobje. Okrožje je bilo prepreženo z belogardističnimi postojankami, partizanske enote pa so le občasno prodirale v te kraje. Politično delo aktivistov OF je bilo zlasti v zimi 42/43 izredno naporno in nevarno. Težko so se gibali po terenu in vzdrževali stike z zavednimi ljudmi. Izdajale so jih stopinje v snegu, lovili so jih domači izdajalci, ki so poznali vse poti in hiše. Vendar se aktivisti niso pustili potisniti s tega terena in so tudi v takih razmerah uspešno opravljali svoje politično mobilizacijsko delo.

Dovolite mi, da to potrdim tudi s svojim osebnim pričevanjem. Ko sta me CKKP in IOOF poslala prve dni 1943 za sekretarja za Stiško okrožje, sem tu našel tovariše, ki tudi v takih izredno težkih razmerah niso izgubili poguma in - kar je še posebno pomembno - niso izgubili zaupanja in podpore ljudstva. Brez te podpore in zaupanja se seveda v tako težavnih razmerah ne bi mogli obdržati. Zato se še danes hvaležno spominjamo ljudi, ki se niso ustrašili groženj in nasilja in nam niso dajali le hrano in zavetje, ampak so opravljali neustrašno mnoge naloge, ki jih je zahtevalo vojaško in politično delovanje.

Okrožni odbor OF smo takrat izpopolnili z mlajšimi tovariši, domačini. Predvsem smo se trudili preprečiti nadaljnje širjenje izdajstva. Razkrinkovali smo belogardistično propagando, ki je izdajstvo opravičevala z bojem za vero. Ker smo se zavedali, da so med belogardisti tudi zapeljanci in taki, ki so bili nasilno mobilizirani, smo po njihovih sorodnikih vzpostavljali stik z njimi in jih opozarjali, kako se lahko rešijo. Organizirali smo narodno zaščito ter širili partizanski tisk in radijske vesti, da bi bili ljudje prav obveščeni in da ne bi nasedali izdajalski propagandi.

Kako pomembno je bilo to delo, se je pokazalo ob kapitulaciji Italije septembra 1943, ko je aktivistom Stiškega okrožja z narodno zaščito marsikje uspelo prevzeti oblast, razoroževati Italijane in preprečiti, da bi se na tem področju obdržale belogardistične postojanke. Tako je septembra 1943 zopet nastalo tukaj veliko svobodno ozemlje, ki je segalo prav do Ljubljane. Spet je bilo ogromno dela z mobilizacijo in volitvami narodnoosvobodilnih odborov in odposlancev za Kočevski zbor. Vendar vojne še ni bilo konec. Kmalu je sledila nemška ofenziva in ponoven pritisk bele in plave garde, tako da so vse do sklepnih operacij Narodnoosvobodilne vojske in osvoboditve aktivisti Stiškega okrožja, ki je bilo v zadnjem letu vojne združeno z Grosupeljskim in Novomeškim, ponovno delovali v razmerah, ki so zahtevale veliko hrabrosti in požrtvovanja, pa tudi marsikatero človeško življenje.

Tovarišice in tovariši,

zadržal sem se nekoliko podrobneje pri delovanju aktivistov Osvobodilne fronte stiškega okrožja, ker sem želel opozoriti, da je ta spomenik ne le obeležje nekega dogodka - ustanovitve Stiškega okrožnega odbora OF - ampak predvsem spomin na vse tiste, ki so pri tem sodelovali, ki so politično pripravljali in organizirali oboroženo vstajo in boj za ljudsko oblast. Zato je ta spomenik tudi trajni izraz hvaležnosti vsem aktivistom Osvobodilne fronte in zlasti tistim, ki so darovali svoja življenja.

Poleg spomenikov ustanovitve partizanskih enot in njihovih glavnih bitk, ki po vsej Sloveniji govorijo o veličini našega boja, je prav, da ohranimo spomin tudi na tisto dostikrat nevidno delovanje, ki so ga opravljali aktivisti OF in tisoči zavednih Slovencev, katerih imena niso nikjer zapisana, čeprav so v našo svobodo vtakani tudi njihovi napor in žrtve. Naj jim bo večna hvala in slava.

RUŠENJE TUNELOV V JULIJU 1944

Janez Perovšek-Pelko je napisal 1967. leta knjigo z naslovom *Naprej*. V nji opisuje na kratko in z mnogimi zgodbicami boje in poti 8. SNOB Frana Levstika na način, ki je za sedanje fante pri vojaki najbolj zanimiv in poučen.

To knjižico je napisal po naročilu uredništva NARODNE ARMIJE in so jo zato tudi natisnili ter izdali v Beogradu v 6000 izvodih. Že pred nekaj leti je v trgovinah pošla in je ni mogoče nikjer več kupiti. Zato je sedanji Odbor 8. SNOB Frana Levstika naročil Janezu Perovšku-Pelku, naj napiše kroniko brigade na kakih 500 tiskanih straneh. Knjiga bo verjetno v letu 1981 že izšla. Zato menimo, da je prav, če že vnaprej objavimo odlomek iz te knjige, ki opisuje rušenje višnjegorskega tunela v začetku julija in šmarskega tunela pod Razdrtim na koncu julija 1944. leta. 8. SNOB Frana Levstika ima domicil v občini Grosuplje.*

V začetku julija je štel sovražnik v bližnjih postojankah nasproti 18. divizije: v Stični 250 pripadnikov bega in nekaj Nemcev, Št. Vid 150 bega in nekaj Nemcev, Sv. Rok 70 bega, Škoflje 80 mož, Petrušna vas 60 mož, Grad Selo 80 mož, Rađohova vas 200 mož, Tržišče 150 mož, Novo mesto 1000 Nemcev in 900 bega.

Pripadniki tistega dela vojske slovenskih domobrancev, ki so jo Nemci organizirali v premične oziroma udarne enote, so nosili v začetku oznake v nemščini oziroma izpeljanke okrajšav z začetno črko teh nazivov (z odredbo 16. maja 1944): severna N(ord), Zahodna W(est), centralna M(ittel) in vzhodna O(ost). V vsaki od njih so ostale dotedanje posadke in je bil ustanovljen po en udarni bataljon z isto oznako. Bataljon N je imel sedež v Ljubljani, bataljon W na Rakeku, bataljon M (22., 24. in 63. četa) v Višnji gori ter bataljon O v Trebnjem. Zaradi uspešne ofenzive NOV so bataljone zbližali: bataljon N je zasedel Stično, bataljon O št. Vid (pri Stični): bataljon M, ustanovljen 1. junija, je ostal v Višnji gori s postojanko 63. čete v Kriški vasi. Z zaupno odredbo št. 4061 je bilo 5. julija 1944 na osnovi povelja pooblaščenega nemškega komandanta SS in policije za 18. vojno okrožje izvedeno preimenovanje obstoječih bataljonov slovenskih domobrancev takole: bataljon N, imenovan tudi bataljon majorja Križa, že takrat imenovan tudi 1. bataljon, je dobil končno ime I. bataljon, bataljon W je postal II., bataljon M III. in bataljon O IV. bataljon. Bataljoni I., III. in IV. so se združevali v Schumacherjevo grupo, II. bataljon pa v grupo Rupnik. Seveda se novi nazivi z zaporednimi številkami

* Janez Perovšek, dipl.ing.agr., Ljubljana 61000, YU,
Pod topoli 87.

niso takoj uveljavili, pa so stari nazivi v vojaških domobranskih poročilih ohranjeni vse do kraja julija 1944.

18. divizija je imela naslednji razpored: 8. brigada Frana Levstika je bila na črti Sv. Ana, Jordan Kal - Golobinjek, 9. brigada Sela Šumberk - Stehanja vas; 10. brigada pa je ščitila Belo krajino na vznožjih pobočjih Gorjancev Gornja Sakovnica, Zajčji vrh, Težka voda pred vpadi sovražnika iz Novega mesta. Zato se 10. brigada s svojimi boji ni prepletala z osmo in deveto brigado, ki sta morali v tem času pogosto združevati sile ter druga drugi pomagati tolči istega sovražnika.

Nova sovražna taktika domobranskih udarnih bataljonov je bila, da so oboroženi le z lahkim orožjem, hitro gibljivi, s pohodi po skritih gozdnih poteh ponoči - segali globoko v osvobojeno ozemlje ter iznenada uničevali partizanske štabe, šole, komore, skladišča, aktiviste in manjše operativne enote. To je izzvalo tudi štab 8. Levstikove brigade k razmišljanju, kako bi se ta domobranska taktika oslabila ali onemogočila. Prvi svojevrsten poskus so napravili 1. julija 1944, ko so zbrali 100 prostovoljcev in jih poslali daleč od taborišča preko Trebelnega prav do Malkovca zraven Tržišča. Pri Malkovcu so naleteli na sovražnika - kakih 20 mož - ki se je ob 5,30 zjutraj na položaju pravkar urejal. Najbrž so partizani udar zasnovali s premajhno preudarnostjo in so takoj prešli na juriš. To je sovražniku pomagalo, da je izkoristil mrtvi kot in se umaknil z enim mrtvim in petimi ranjenimi v postojanko. Tako so lahko zaplenili le nekaj opreme, ki so jo domobranci v neredu prepustili. Potem so vdrli v zidanico in spili 30 l vina, za kar je moral štab 8. brigade vse kaznovati.

Potem je imela 8. brigada nekaj dni samo ogledovanje in nadzor ozemlja s patruljami. Štab VII. korpusa je v največji tajnosti ukazal 18. diviziji porušiti tunel Peščenic pri Višnji gori, kar je opravila izredno uspešno deveta brigada v noči od 6. na 7. julija. Najprej je nagnala oddelek domobrancev iz bataljona M proti Grosupljamu. Potem je zaščitila akcijo z enim bataljonom proti Grosupljamu in z drugim proti Višnji gori. Ob treh zjutraj je tunel vrgla v zrak.

Medtem je ščitila akcijo v grosupeljski kotlini četrta brigada. Položila je 4 mine na cesto Grosuplje-Plešivica ter minirala progo Grosuplje-Mlačevo. Obenem je pobrala 400 m telefonskega kabla za potrebe NOV. V sklopu teh akcij je dobila Levstikova brigada nalogo, da omrtviči domobranske postojanke, ki ležijo še bolj vzhodno od Višnje gore - oziroma od tunela Peščenic. Dve četi 2. bataljona sta šli ponoči z rajonskim odborom OF v Hmeliček in Globoči dol po hrano za bolnico, bataljon pa je taboril pri Sv. Ani. Brigada je bila še 4. julija 1944 razporejena takole: štab in prištabne enote na Ajdovcu pri 2. bataljonu, 1. bataljon na Brezovici in 3. bataljon v rajonu Kačje ride - Golobinjek. 5. julija se je

premaknila s 1. in 3. bataljonom na novi sektor Št.Vid - Stična, 2. bataljon pa je ostal na sektorju Mirna peč - Ajdovec. Ob 11. uri 6. julija se je patrolja 3. bataljona spopadla s sovražno kolono 30 mož pri Rdečem kalu. Sovražnik je prodiral iz Št.Vida. Med bojem je sovražnik enega borca ranil in ujel, a patrolja je bila prešibka, da bi ga mogla rešiti.

V noči od 6. na 7. julija je 1. bataljon Levstikove demonstrativno napadel postojanko Št.Vid, 3. bataljon pa postojanko Stična. Sovražnik je seveda odgovarjal z vsem svojim orožjem. Tretji bataljon je pred poldnem 6. julija med potjo z Rdečega kala do Stične naletel na sovražno kolono 40 mož, jo iznenadil in nagnal v beg. To je bila patrolja 55. čete 3. bataljona domobrancev. Minerici so zaminirali cesto Radohova vas - Št. Vid.

Naslednji dan je 1. bataljon zvedel, da je prišel sovražnik v Zagradec, zato je krenil s svojih položajev Sela Šumberk nanj. Toda medtem se je sovražnik že umaknil. Sredi noči 8. julija sta šla 1. bataljon in 1. četa 3. bataljona v zasedo pri Radohovi vasi. Obenem so minirali cesto Radohova vas - Veliki Gaber. Na svoje položaje so se vrnili šele drugi dan ob 11. uri dopoldne. 10. julija je imela Levstikova brigada 1. bataljon v Stehanji vasi, 2. bataljon na Golobinjeku in 3. bataljon na Medvedjeku.

Sovražnik iz postojanke Št.Vid je 10. julija prodiral proti položajem Stehanje vasi, kjer sta ob pol enajstih dopoldne zasedla položaje 1. in 3. bataljon Levstikove brigade. Toda sovražnik² 250 možmi, oborožen z lahkim in težkim orožjem, se je spopadu izmaknil, obšel oba bataljona ter udaril v Stehanjo vas od strani. Toda ena četa je preprečila napad na komoro in pri tem utrpela 2 mrtva in 2 ranjena. Sovražne izgube so ostale neznane.

Domobranske izvidniške patrolje so ugotovile 9. julija 1944 navzočnost enot NOV v rajonu Velikega Gabra. Na osnovi teh podatkov so 10. julija 1944 vključili v sestav bataljona O 16. četo in težki vod iz 1. bataljona ter začeli prodirati: 16. četa v smeri Grm - Cesta - Žubina - Mali Dol. Ta kolona ni naletela na partizane. Kolona 31. čete je šla v smeri Št.Vid - Sv.Rok - Škoflje - Uglini - Stari grad - Medvedjek - Stehanja vas; kolona 32. čete pa v smeri Št.Vid - Sv.Rok - M. in V. Gaber - Medvedjek - Stehanja vas - Mali dol.

Tretji bataljon Levstikove je 11. julija zažgal grad Selo lastnika Severja. Sovražnik je hotel to dominantno točko v Temeniški dolini spreminiti v svojo trdnjavo, toda Levstikova je grad onesposobila za vojaško rabo. Civilistov v gradu ni bilo. Iz Št. Viča so ob požaru začeli nabijati topovi.

Levstikova brigada je taborila 12. julija s 1. bataljonom v

Babni gori, z drugim v Selih pri Ajdovcu in s 3. v Stehanji vasi. Njena naloga je bila še naprej kontrolirati sovražne postojanke Stična, Št. Vid in Novo mesto. Pri Sv. Roku, ki leži jugovzhodno od Št. Vida, se je zbrala navsezgodaj 12. julija velika množica slovenskih domobrancev, čez 350 mož. Ob 8. uri so krenili v treh kolonah proti Trebnjemu. Glavna oziroma 71. četa, kombinirana težka četa in bataljonska komora je šla po glavni cesti Radohova vas - Veliki Gaber - Velika Loka - Trebnje. Jugozahodno od kote 412 na Medvedjeku je pri demontiranju mine prišlo do eksplozije in sta bila ranjena 2 domobranca iz pionirskega oddelka. To mino so položili minercerji Levstikove brigade, prav tako še dve drugi, a so ju domobranci uničili.

Desna pobočnica oziroma 31. četa je šla v smeri Škoflje - Stehanja vas - Občine, potem po gozdu na Grmado - Vrhtrebnje - Repče - Trebnje. To kolono sta napadala pri Občinah 3. in 1. bataljon Levstikove brigade. Pri Vrhtrebnjem je pa trčila na patroljo 1. artilerijske brigade.

Leva pobočnica oziroma 32. četa je šla v smeri Radohova vas - Pljuska - Veliki Gaber - Medvedjek - Trebnje. Ta ni imela nikakih bojov. Vse kolone so se zbrale v Trebnjem in tamkaj je takojimenovala Schumacherjeva grupa oziroma bataljon O počival vse do polnoči. Zaradi odhoda bataljona O iz Št. Vida so za zaščito postojanke premestili iz Višnje gore v Št. Vid 22. četo iz bataljona M.

Levstikova brigada sovražnika ni spremljala in nadzirala toliko pazljivo, da bi videla, kje je in kam namerava iti. V sporočilu 12. julija pravi, da je šla kolona v Novo mesto. Sovražnika ni bilo mogoče učinkovito napasti, ker podatki o smeri njegovega premikanja niso bili točni. Niti tega niso vedeli, da se je zaustavil v Trebnjem. Schumacherjeva grupa oziroma bataljon O je torej opolnoči skrivoma zapustil Trebnje. Potem je prodiral skoraj izključno po gozdnih poteh in osamljenih stezah na ozemlju, ki ga je nadzorovala Levstikova brigada, v smeri Grmada - Dobra - Mačkin hrib - Sadinja vas - Mačkovec pri Dvoru. Tja je prišla ob desetih dopoldne 13. julija 1944. Od tu so usmerili dva voda domobrancev iz 31. in 32. čete na Dvor z nalogo, da napadeta tamkajšnje partizanske enote. Ta dva voda sta potem nadalje prodirala po desnem bregu Krke, glavčina domobrancev pa se je zadrževala v območju Dvor - Mačkovec in Sadinja vas.

Levstikova brigada poroča precej drugače, in sicer, da je krenila sovražna kolona 600 mož iz Trebnjega ob 3,00 zjutraj. Oborožena je bila z lahkim in težkim avtomatskim orožjem, 1 težkim minometom, imela je 16 mul in konj ter 4 vozove municije in opreme. Brigada je poslala ob 10. uri 3. bataljon, da napade sovražnika v hrbet ali bok. Istočasno je dobil 2. bataljon ukaz, da sovražniku zapre pot. Tretji bataljon je zasledoval sovražnika že od Dobrniča po gozdu proti Sadinji vasi, obenem pa se je povezal z 2. bataljonom in bataljonom 9. brigade.

Združeni so napadli sovražnika v Sadinji vasi. Sovražnik se ni nadejal napada iz Trebče vasi - Ajdovca in Vinkovega vrha, zato so mu že s prvim udarcem zadali velike izgube. Ko je uvidel, da je obkoljen, se je začel prebijati proti Vinkovemu vrhu, a je bil krvavo odbit.

Politkomisar 2. bataljona je 14. julija zapisal v svoj dnevnik: "Sovražnik je včeraj prišel iz Dobrniča proti Vinkovemu vrhu. Od tam se je slišalo streljanje. Zato sta dve četi na ukaz pomočnika politkomisarja brigade - pod poveljstvom Djolija odšli proti Vinkovemu vrhu. Tam so streljali na sovražnika, ki se je nahajal na Dvoru. Sovražnik je odgovarjal z bacačem in so bili ranjeni trije naši tovariši. Bataljon ima na licu mesta 100 borcev." Vse kaže, da je Levstikova dopoldne imela opravka samo s sovražno zaščitnico, ki je imela nalogo zavarovati hrbet. Spređnja konicna sovražnika je namreč iznenadila oddelke štaba VII. korpusa na Dvoru in Jami že ob pol sedmih zjutraj. Sovražna enota je napadla zaščitni bataljon; s strani Stavče vasi mu je priskočil na pomoč del bataljona VDV. Zaščitni bataljon je skušal sovražniku preprečiti prehod čez Krko, toda s težkim minometom, ki je zasul položaje bataljona na Jami, je sovražnik z jurišem izsilil prehod na desno stran Krke. Zaščitni bataljon se je moral umakniti na pobočje hriba med Jamo in Laščami in od tam še naprej streljal na sovražnika na Jami in Podgozdu.

Sovražnik se je začel umikati šele dopoldne okoli 14. ure. Na Dvoru je iz mlina pobral žito ter ga lepo po cesti odpeljal proti Žužemberku na Zafaro, kjer je bilo zborna mesto celotne Schumacherjeve grupe, preden bi se vrnila v svojo postojanko št. Vid.

Okoli poldneva so partizanske sile začele sovražnika obkoljevati. K Jami je prispela četa 12. brigade in deli 1. in 2. divizionariliterijske brigade. Na območje Vinkovega vrha in Sadinje vasi pa so pritisnili 2. in 3. bataljon Levstikove ter 2. bataljon 9. brigade. Sovražnika so obkolili in se je zato zagnal proti Vinkovemu vrhu, da bi obroč prebil, toda Levstikovci so ga zavrnil.

Šele proti večeru je v boju, ki je trajal uro in pol, sovražniku uspelo prebiti položaje 3. bataljona. Kiauta piše v knjigi Na bojni črti osemnajste: "Šele proti večeru se mu je posrečilo prebiti položaje 2. bataljona Levstikove brigade na grebenu nad Sadinjo vasjo, odkoder je v bližini Zafare v širokem loku poiskal skrite poti za vrnitev v postojanko. Podatkov o izgubah ni..." Verjeti je brigadnemu poročilu, da je sovražnik prebil obroč 3. bataljona, pa tudi podatki o izgubah so se našli. Baje se je borcem pokvarilo avtomatsko orožje ravno na položaju, kjer se je sovražnik prebijal. Po domobranskem poročilu se je prebil bataljon O iz obroča pod zaščito težke čete in 2. pehotnega voda ob 18,45 v smeri Žužemberka in Dobrave. Naše enote so sovražnika zasledovale. Operativni

štab brigade je po naključju zašel ter trčil na sovražno glavnino s komoro. Udaril je po njej in pobil 6 sovražnikov pa še 100 kg ječmena, naropanega v mlinu na Dvoru, so domobranci na begu izgubili. Sovražna glavnina se je zbrala v Žužemberku in Zafari ter ob 23. uri odšla v smeri Dobrava - Dobrnič - Občine, kamor je bataljon prišel 14. julija ob 03,00 zjutraj. Tamkaj je počival do osmih.

V Ljubljani so bili za obkoljeni bataljon O pri Dvoru že v velikih skrbeh. Sestavili so motorizirano kolono 100 mož, okrepljeno s 4 tanki, verjetno iz 14. SS policijskega polka iz Ljubljane, ter z 21. četo bataljona M iz Višnje gore. Ta kolona je šla bataljonu O na pomoč in se premikala od št. Vida proti Občinam. Med tem se je bataljon O že vračal čez Občine proti št. Vidu v treh kolonah: glavnine ter desne in leve pobočnice. Obe koloni sovražnika sta se pomotoma udarili druga po drugih.

Pri Babni gori je čepel po zasedah še 1. bataljon Levstikove brigade in je še on dodal malo ognja tako prvi koloni sovražnika iz Ljubljane kakor drugi koloni, ki se je vračala iz Dvora čez Žužemberk. V poročilu so napisali: "1 mrtev oficir in 4 ranjeni."

Bataljon O se je vrnil v št. Vid ob 13. uri in zasedel stare položaje. V Višnjo goro pa so se vrnili v sestav bataljona M 23. četa ter težka mitralješka četa in minometalski vod.

Levstikova brigada je imela v teh treh dnevih enega padlega, enega hudo ranjenega, 5 lahko ranjenih in 8 pogrešanih. Sovražnik naj bi imel po poročilu štaba 18. divizije 30 mrtvih in 32 ranjenih.

Tale domobranski pohod od št. Vida do Dvora in nazaj daje misliti. Sovražna domobranska kolona je štela 600 mož. Levstikova brigada je tedaj imela na seznamu okoli 530, dejansko pa na položaju samo 430 mož. Toda tudi moštva "na licu mesta" ne bi mogli v celoti šteti med borbena aktivna moštva. Kolikor spremljamo podatke o številčnem stanju 2. bataljona ves mesec julij in še prvo polovico avgusta do druge akcije na šmarske tunele, lahko ugotovimo, da je 1. julija štel 99 borcev na mestu in 111 po seznamu, čete so imele po 25 borcev. Sredi julija je imel isti bataljon na spisku 130, dejansko pa 100 borcev, četa pa je štela 26 ljudi. V štabu brigade jih je bilo 13. Konec meseca julija po prvi in uspešni akciji na šmarski tunel je imel ta bataljon 126 na seznamu, na mestu 93, v posamezni četi torej le še 20 borcev. Sredi avgusta po neuspešni akciji na tunel pod Malim vrhom pri Šmarju-Sap je imel 2. bataljon 128 mož po seznamu in 99 na mestu. To se pravi, da ne drži Kiautova trditev, da je vzrok majhnega števila omenjena akcija, kajti čete in bataljoni Levstikove so bili že pred temi akcijami dolgo majhni oziroma skoraj enaki. Zlasti tisti borci, ki so odhajali v bolnice, so bili ponavadi za brigado izgubljeni, prav tako tisti, ki so šli v razne šole in tečaje.

Zato je štab 8. brigade že 2. julija 1944 pisal štabu 18. divizije o težavah takole: "V številčnem stanju brigade vodimo že dolgo časa tovariše, kateri so bili poslani v bolnico že pred meseci in za katere nam ni bilo javljeno, kaj je z njimi. V redkih primerih dobimo odpustnice za stalno ali pa za začasno odpuščene, največkrat pa smo že zahtevali pri nadrejenih štabih, da to zadevo uredijo, toda do danes brez vsakega uspeha. V želji, da dokončno uredimo zadevo odsotnih tovarišev, katere vodimo po mesece dolgo kot odsotne po bolnicah, se obračamo na naslov, da nam preskrbi podatke glede tovarišev, katerih imena navajamo. Gre nam predvsem za to, da ugotovimo, katere tovariše lahko črtamo iz spiska (stalno nesposobne, one, poslane v zaledno službo, mrtve in slično ter one tovariše, katere lahko zahtevamo nazaj, ker so bili neupravičeno poslani v druge enote. Nam ni znano, v katerih bolnicah se posamezni tovariši nahajajo in prilagamo zato dopis, v svrhu olajšanja posla, v 5 izvodih, tako da ga lahko pošljete raznim bolnicam."

Na drugi strani so bili domobranski premični, udarni oziroma gibljivi bataljoni vendarle številčno močnejši, saj so šteli okoli 600 mož. To pomeni, da je bila Levstikova oziroma 9. brigada po številu in po oborožitvi občutno slabša. Kadar so šli v take akcije kot je bil vdor do Dvora, so izbrali najboljše od dobrega, drugo pa pustili doma. Te, sicer vojaško revne domobrance, so Nemci v desetih mesecih po italijanski kapitulaciji že toliko izurili, da so znali uporabljati vojaške večšine. Poveljevanje in ključno težko orožje so Nemci zadržali v svojih rokah. V enotah NOV so urjenju oziroma vojaškemu znanju moštva na bojišču posvečali daleč premalo pozornosti. Niso si vzeli niti časa niti dali na voljo municije, da bi se novinec naučil ne samo, kako je orožje sestavljeno, ne samo, kako se puška sproži, kako se strelja, temveč tudi, kako se cilj zadene; zlasti cilj, ki se premika.

Sodelovanje več bataljonov in več brigad v istem boju, da z združenimi močmi ob skupnem poveljevanju - dotolčejo sovražnika - je bila izredna redkost. Sijajni primer takega sodelovanja in poveljevanja je bil Jelenov žleb. Tudi Dvor je nudil podobne možnosti, kajti številčno in po oborožitvi so bile sile NOV večje od domobranskih. Izurjenost, znanje, zupanje poveljnikov in moštva v izdano povelje - pa je bilo v Schumacherjevi skupini mnogo boljše. Struktura in kakovost oborožitve je bila v nemško-domobranski enoti neprimerno boljša. Zelo učinkovito so se posluževali težkega minometalca in težkega mitraljeza. Brigade pa tega orožja v bojih na "odprtem polju" niso znale prav izkoristiti.

Partizanska vojska je hotela biti regularna armada tudi tedaj, ko ji je bilo v škodo. Preveč so se razvadili na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju. Premalo so si prizadevali na novo pridobiti zaupnike med

ljudmi, tako da je na marsikaterem terenu obveščevalna služba za domobrance delovala odlično, za NOV pa ne. Zaradi tega so postajale enote NOV vse bolj slepe in zmeraj bolj pogosto iznenadene. To pa je vlivalo strah pred sovražnikom tudi tedaj, ko ga sploh ne bi bilo treba in bi ga lahko do kraja potolkli. In če že teren sam ni obveščal enot NOV, bi morale izvidnice viseti na sovražniku kot klop, dokler je hodil po osvobojenem ozemlju oziroma zunaj svoje postojanke. Toda tudi obveščevalna služba same bojne enote - v tem primeru Levstikove in 9. brigade - ni izpolnjevala svoje osnovne naloge.

Na prvi pogled in s površno oceno bi se torej partizanska brigada po svoji moči mogla domobranskemu premičnemu bataljonu uspešno upirati in bi mu bila nekako enaka, ko pa odnose pretehtamo natančneje, vendarle uvidimo, da so Nemci in domobranci načrtno tako krepili svoj premični bataljon, da bi le-ta imel po možnosti premoč nad brigado, ki jo sreča. Brigade pa so bile osnovne operativne enote NOV. Poleg tega so Levstikovo brigado po nemški ofenzivi zanemarjali. Zelo dolgo so jo pustili pri majhnem številu borcev. Že pri sami ustanovitvi brigade je bilo starih borcev zelo malo, saj Levstikov bataljon ni štel več kot 80 ljudi in vsi do zadnjega so postali vojaški poveljniki, naj so bili za to sposobni ali ne. Na ta stari kader pa je pritisknilo 13-krat večje število novincev prostovoljcev in mobilizirancev, saj je brigada štela v začetku novembra tik pred nemško ofenzivo čez tisoč borcev. Mnogi od njih so bili pred italijansko kapitulacijo pri beli gardi. Zaradi tega je bilo med nemško ofenzivo dosti dezerterstva in izdaje. Levstikova brigada je po številu nekajkrat zdrsnila na 200 do 300 borcev, ki so dejansko bili v brigadi, ne pa v bolnicah, raznih tečajih in šolah ali kje drugje. V takem stanju je bila Levstikova brigada nekaj mesecev takoj po nemški ofenzivi, ko je imela v začetku decembra 1943 220 borcev in po drugi akciji na šmarski tunel pod Malim vrhom, ko je imela sredi septembra 1944. leta 250 borcev, 9. brigada in Ljubljanska pa vsaka po 650 borcev. Sploh je štab divizije, ki je od vsega začetka nabiral člane svojega štaba predvsem iz Ljubljanske in 9. brigade, vedno kazal več skrbi in razumevanja za ti dve brigadi, Levstikovo pa zapostavljal. Večkrat jo je tudi za dolge mesece prepuščal drugim divizijam, Ljubljansko in 9. pa je imel vedno zraven sebe oziroma v sklopu 18. divizije. To se je zgodilo po nemški ofenzivi, ko je bila Levstikova pod 14. divizijo, 18. divizija pa je šla v Gorski Kotar brez Levstikove, in še tedaj, ko jo je za novo leto 1944 pritegnila za seboj na Hrvaško, ji je odvzela cel bataljon za Notranjski odred. Toda že po dveh tednih jo je spet za več mesecev "posodila", ko je morala Levstikova nazaj v Polom pri Kočevju. Kasneje so Levstikovo odstopali največkrat 15. diviziji, za zaključek pa Kočevski operativni grupi.

Tudi med boji z domobranskim bataljonom O oziroma s Schumacherjevo skupino je bila Levstikova brigada po številu skoraj dvakrat manjša od Ljubljanske brigade. Vse kaže, da bataljon O iz Št. Vida ni utrpel nikakih občutnih izgub na pohodu do Dvora in Jame. Nasprotno! Njegova zavesnost se je še okrepila, saj je svojo aktivnost celo povečal. Četrty dan po roparskem napadu na Dvor je bataljon O, od 5. julija naprej imenovan 4. bataljon, zapustil 17. julija že ob štirih zjutraj postojanko Št. Vid z 250 možmi, težkim pehotnim orožjem in 12 dvovprežnimi vozmi, ker so računali, da bo ropanje bogato. Kolona domobrancev je šla ob 7. uri preko Zagorice in se skozi gosto meglo neopazno približala vasi Sela pri Šumberku, kjer je bil štab 9. brigade in njen 3. bataljon. Domobranci so vdrl v vas in začel se je boj za gola življenja "prsi v prsi", ko so bili prisiljeni uporabljati tudi hladno orožje. Sovražnik je začel obkoljevati vas, ko se je s položajev pri Saču ravno vrnila ena četa, poslana tjakaž že ob 3. uri zjutraj. To je omogočilo 3. bataljonu lažji preboj iz obroča. Boj je trajal do 11. ure dopoldne. Sovražnik naj bi imel po brigadnem poročilu v tej borbi 11 mrtvih in 7 ranjenih, brigada pa je imela 6 mrtvih in 2 ranjena. Sovražnik je zaplenil štabu 9. brigade ves kadrovski arhiv, sanitetno in propagandno gradivo, 3 konje, mulo ter 40 kg eksploziva.

Levstikova brigada je bila tisti dan nastanjena s svojimi bataljoni na Brezovi rebri, na Kozjeku in na Babni gori. Ena četa Levstikove brigade je sledila sovražni koloni, vendar sovražnika ni napadla. Na pomoč sta ji prišla 1. in 3. bataljon že potem, ko je sovražnik ob 13. uri vdrl v Žužemberk. Nato so domobranci in Nemci preko Volčjih jam in Zalisca predrli v Žužemberk, kjer je bil štab 18. divizije s svojimi enotami. Domobranci so postavili težko orožje na Cvibelj in Zafaro in tolkli z minami po Žužemberku in okolici. Vse to je izzvalo veliko zmešnjavo v štabnih odsekih in delavnicah. Večina se je vendarle rešila pred obkolitvijo čez greben v Gradenc in Veliko Lipje, a 5 borcev je obležalo mrtvih, nekaj pa je bilo ranjenih.

Divizijska baterija je izstrelila 18 granat na Zafaro ter z mitraljezom in minometom prepodila sovražnika izpod cerkve. Levstikova brigada je začela napad na sovražnika šele ob 16,30 pri samem Žužemberku. 3. bataljon je udarjal z desne proti Cviblju; z Reber pa je tolkel 1. bataljon. Ko je sovražnik trg zasedel ter prišel celo na desni breg Krke, so ga Levstikovci z Reber zasipavali z mitralješkim ognjem in minami. Sovražnik je bil sredi ropanja po Žužemberku. Mine so ga zaradi točnih zadetkov močno iznenadile. Začel se je panično umikati in je dobesečno bežal proti Dobrničju. Sestavljajci poročila Levstikove brigade so že nekajkrat opravičevali svoje enote s cvetkami, kot je tale: "3. bataljon je sovražnika sicer zasledoval, a ga zaradi njegove velike brzine povlačevanja ni mogel

ljudmi, tako da je na marsikaterem terenu obveščevalna služba za domobrance delovala odlično, za NOV pa ne. Zaradi tega so postajale enote NOV vse bolj slepe in zmeraj bolj pogosto iznenadene. To pa je vlivalo strah pred sovražnikom tudi tedaj, ko ga sploh ne bi bilo treba in bi ga lahko do kraja potolkli. In če že teren sam ni obveščal enot NOV, bi morale izvidnice viseti na sovražniku kot klop, dokler je hodil po osvobojenem ozemlju oziroma zunaj svoje postojanke. Toda tudi obveščevalna služba same bojne enote - v tem primeru Levstikove in 9. brigade - ni izpolnjevala svoje osnovne naloge.

Na prvi pogled in s površno oceno bi se torej partizanska brigada po svoji moči mogla domobranskemu premičnemu bataljonu uspešno upirati in bi mu bila nekako enaka, ko pa odnose pretehtamo natančneje, vendarle uvidimo, da so Nemci in domobranci načrtno tako krepili svoj premični bataljon, da bi le-ta imel po možnosti premoč nad brigado, ki jo sreča. Brigade pa so bile osnovne operativne enote NOV. Poleg tega so Levstikovo brigado po nemški ofenzivi zanemarjali. Zelo dolgo so jo pustili pri majhnem številu borcev. Že pri sami ustanovitvi brigade je bilo starih borcev zelo malo, saj Levstikov bataljon ni štel več kot 80 ljudi in vsi do zadnjega so postali vojaški poveljniki, naj so bili za to sposobni ali ne. Na ta stari kader pa je pritislilo 13-krat večje število novincev prostovoljcev in mobilizirancev, saj je brigada štela v začetku novembra tik pred nemško ofenzivo čez tisoč borcev. Mnogi od njih so bili pred italijansko kapitulacijo pri beli gardi. Zaradi tega je bilo med nemško ofenzivo dosti dezerterstva in izdaje. Levstikova brigada je po številu nekajkrat zdrsnila na 200 do 300 borcev, ki so dejansko bili v brigadi, ne pa v bolnicah, raznih tečajih in šolah ali kje drugje. V takem stanju je bila Levstikova brigada nekaj mesecev takoj po nemški ofenzivi, ko je imela v začetku decembra 1943 220 borcev in po drugi akciji na šmarski tunel pod Malim vrhom, ko je imela sredi septembra 1944. leta 250 borcev, 9. brigada in Ljubljanska pa vsaka po 650 borcev. Sploh je štab divizije, ki je od vsega začetka nabiral člane svojega štaba predvsem iz Ljubljanske in 9. brigade, vedno kazal več skrbni in razumevanja za ti dve brigadi, Levstikovo pa zapostavljal. Večkrat jo je tudi za dolge mesece prepuščal drugim divizijam, Ljubljansko in 9. pa je imel vedno zraven sebe oziroma v sklopu 18. divizije. To se je zgodilo po nemški ofenzivi, ko je bila Levstikova pod 14. divizijo, 18. divizija pa je šla v Gorski Kotar brez Levstikove, in še tedaj, ko jo je za novo leto 1944 pritegnila za seboj na Hrvaško, ji je odvzela cel bataljon za Notranjski odred. Toda že po dveh tednih jo je spet za več mesecev "posodila", ko je morala Levstikova nazaj v Polom pri Kočevju. Kasneje so Levstikovo odstopali največkrat 15. diviziji, za zaključek pa Kočevski operativni grupi.

Tudi med boji z domobranskim bataljonom O oziroma s Schumacherjevo skupino je bila Levstikova brigada po številu skoraj dvakrat manjša od Ljubljanske brigade. Vse kaže, da bataljon O iz Št. Vida ni utrpel nikakih občutnih izgub na pohodu do Dvora in Jame. Nasprotno! Njegova zaveza se je še okrepila, saj je svojo aktivnost celo povečal. Četrty dan po roparskem napadu na Dvor je bataljon O, od 5. julija naprej imenovan 4. bataljon, zapustil 17. julija že ob štirih zjutraj postojanko Št. Vid z 250 moški, težkim pehotnim orožjem in 12 dvovprežnimi vozmi, ker so računali, da bo ropanje bogato. Kolona domobrancev je šla ob 7. uri preko Zagorice in se skozi gosto meglo neopazno približala vasi Sela pri Šumberku, kjer je bil štab 9. brigade in njen 3. bataljon. Domobranci so vdrli v vas in začel se je boj za gola življenja "prsi v prsi", ko so bili prisiljeni uporabljati tudi hladno orožje. Sovražnik je začel obkoljevati vas, ko se je s položajev pri Sađu ravno vrnila ena četa, poslana tjakaj že ob 3. uri zjutraj. To je omogočilo 3. bataljonu lažji preboj iz obroča. Boj je trajal do 11. ure dopoldne. Sovražnik naj bi imel po brigadnem poročilu v tej borbi 11 mrtvih in 7 ranjenih, brigada pa je imela 6 mrtvih in 2 ranjena. Sovražnik je zaplenil štabu 9. brigade ves kadroviski arhiv, sanitetno in propagandno gradivo, 3 konje, mulo ter 40 kg eksploziva.

Levstikova brigada je bila tisti dan nastanjena s svojimi bataljoni na Brezovi rebri, na Kozjeku in na Babni gori. Ena četa Levstikove brigade je sledila sovražni koloni, vendar sovražnika ni napadla. Na pomoč sta ji prišla 1. in 3. bataljon že potem, ko je sovražnik ob 13. uri vdrl v Žužemberk. Nato so domobranci in Nemci preko Volčjih jam in Zalisca predrli v Žužemberk, kjer je bil štab 18. divizije s svojimi enotami. Domobranci so postavili težko orožje na Cvibelj in Zafaro in tolkli z minami po Žužemberku in okolici. Vse to je izzvalo veliko zmešnjavo v štabnih odsekih in delavnicah. Večina se je vendarle rešila pred obkolitvijo čez greben v Gradenc in Veliko Lipje, a 5 borcev je obležalo mrtvih, nekaj pa je bilo ranjenih.

Divizijska baterija je izstrelila 18 granat na Zafaro ter z mitraljezom in minometom prepodila sovražnika izpod cerkve. Levstikova brigada je začela napad na sovražnika šele ob 16,30 pri samem Žužemberku. 3. bataljon je udarjal z desne proti Cviblju; z Reber pa je tolkel 1. bataljon. Ko je sovražnik trg zasedel ter prišel celo na desni breg Krke, so ga Levstikovci z Reber zasipavali z mitralješkim ognjem in minami. Sovražnik je bil sredi ropanja po Žužemberku. Mine so ga zaradi točnih zadetkov močno iznenadile. Začel se je panično umikati in je dobesečno bežal proti Dobrničju. Sestavljajci poročila Levstikove brigade so že nekajkrat opravičevali svoje enote s cvetkami, kot je tale: "3. bataljon je sovražnika sicer zasledoval, a ga zaradi njegove velike brzine povlačevanja ni mogel

dohajati." Bo že res, da se 3. bataljonu ni ljubilo leteti in je bil najbrž kar vesel, da so jo domobranci tako jadrno odkurili.

1. bataljon Levstikove se je vračal po drugi poti, preko Lisca - Kamenja proti Rožemplu in napadel sovražnika od strani. 3. četa 3. bataljona^{ki} je bila pri štabnih enotah in komori v Rožemplu, se je znašla ter prav tako odšla v napad pri Knežji vasi. Udarila je po sovražni pobočnici in glavnini. Sovražnik se spočetka sploh ni zmenil za ogenj, temveč je začel odgovarjati šele čez kake četrt ure. S protitankovsko puško so partizani usekali po sovražni komori, da se je razpršila. Za sovražnikom so šli vse do Občin, ko je bila ura 23. Sovražnik je imel 25 mrtvih, zlasti od min, in več ranjenih. Pri umiku iz Žužemberka so se prav poznali krvavi sledovi vse do Dobrniča. Levstikova je imela 2 padla in 1 ranjenega.

Štab brigade pravi, da si je sovražnik glavnino kolone zaščitil s pobočnicami, ki so bile še posebno dobro oborožene z avtomatskim orožjem, puškomitraljezi in brzostrelkami. Naloga teh predhodnic je bila spopad brez odlašanja, z uničujočim ognjem vsega orožja hkrati, kakor hitro bi srečale naše enote. Napad pri Žužemberku sta vodila namestnik komandanta brigade in načelnik brigade, borbe pri umiku sovražnika pa je vodil komandant brigade. Komandanta 3. bataljona, ki je zanemaril zasledovanje sovražnika, so takoj razrešili. Mogoče so to storili tudi na željo samega komandanta, saj je ohranjena njegova lastnoročna napisana prošnja z dne 19. julija 1944 štabu 8. brigade:

"Sporočamo, da smo dobili naredbo št. 441/44 in da smo dobro preštudirali postavljanje zasede pri Št.Vidu. V bataljonu nimamo drugega nego 43 pušk, 5 puškamitraljezov, 2 protitankovski puški, 1 lahki bacač in težko "Bredo". Na tistem mestu je nemogoče postaviti zasedo s tako majhnim bataljonom. Jaz bom postavil zasedo; sovražnik jo bo obkolil in razbil. S tako vojsko je nemogoče izvršiti te naloge. Nego lepo vas prosim, če morete, me razrešite te dolžnosti in me dajte za borca, kajti jaz nisem zmožen voditi bataljon in pravočasno opozarjam, predno bi prišlo do razsula. Prosim, da mi to rešite! S.F.-S.N. komandant M.Rebolj."

Pri Knežji njivi je sovražnika napadla 3. četa 3. bataljona, ki je bila v Rožemplah. Potem se je sovražnik umikal preko Dobrav - Dobrniča in Radohove vasi, kamor je prišel šele ob 23. uri. Ti boji so pustili v Penkovem dnevniku slaboten odmev. Dne 17. in 18. julija: "Ob 15. uri smo dobili sporočilo komandanta divizije, da se premika sovražna kolona iz Sela Šumberk na Volčje jame in Žužemberk. Ob 16. uri smo zato krenili na Ajdovec. O tem ukazu se bomo še pogovorili z divizijo." Nato je imel Penko pred drugim bataljonom politično uro Položaj med prvim in drugim zasedanjem AVNOJ-a.

Zvečer 18. julija sta dve četi (1. in 3.) krenili na položaj na

Vinkov vrh, da bi napadli sovražno kolono. Sovražnika ni bilo več, ker je že sinoči odšel iz Žužemberka proti Dobravi. Toda po nalogu načelnika štaba 7. korpusa smo morali ostati na položaju do 9. ure zjutraj naslednjega dne. Potem smo se premaknili nazaj na Ajdovec." Drugi bataljon je ostal 17. julija povsem jalov in ga vodilni niso vključili v boje.

Na Dvoru štab VII. korpusa in v Žužemberku štab 18. divizije - oba je učinkovito napadel četrti Meničaninov bataljon iz št.Vida, ki bi se mu morala uspešno upreti Levstikova brigada, a se mu ni. Levstikova brigada je imela izrecno povelje paziti na postojanko št.Vid, 9. brigada pa na postojanko Stična. Štab korpusa v takem položaju ne bi smel obremenjevati Levstikove brigade še z Novim mestom in odtegnitvijo enega bataljona preveč proti vzhodu. Brigada bi se morala reorganizirati in v celoti posvetiti oziroma prilagoditi načinu borbe Meničanovega bataljona v št.Vidu.

Nezadovoljstvo nadrejenih štabov je bilo očitno. Zato je sprejela Levstikova brigada od štaba 18. divizije v novem povelju takole lekcijo:

"Boj naših enot ni bil tako učinkovit, kot bi bilo potrebno. Dopusnili smo, da se sovražnik sprehaja po našem ozemlju, ki ga mi nadzorujemo. Očit sovražnikov namen je s hitrimi premiki presenečati naše enote, štabe in zaledne oblasti, mimogrede ropati in izvajati razne zločine nad civilnim prebivalstvom in se potem po drugi poti vrniti v svojo postojanko. Naša naloga je, da eno izmed takih roparskih krdel do kraja potolčemo. Osma brigada z dvema bataljonoma in štabom brigade naj se razmesti okoli Stehanje vasi z nalogo, da z bojnimi patrolami nadzirajo sektor Zagorica - Dob levo, na smeri Mirna - Čatež in Temeniška dolina desno. Patrole pošiljajte čim bližje postojanki in naj bodo čvrsto povezane med seboj. Kot glavno izhodiščno sovražno postojanko, ki jo mora nadzirati vaša brigada, smatrajte št.Vid." In spet tisto dodatno naročilo, ki je brigadi omrtvičil tretjino njenih moči: "3. bataljon naj ima ta brigada na sektorju Ajdovec - Brezova reber z nalogo nadzora sovražne postojanke Novo mesto in komunikacije Novo mesto - Trebnje - št.Vid."

Domobranska postojanka v št.Vidu, oziroma 4. bataljon je tako postal najaktivnejši od vseh in skoraj ni bilo dneva, da ne bi rojil in napadal naše enote v okolici. Dne 19. julija je z dvema kolonama napadel 9. brigado, kolono 40 mož in 55. čete pa je napadel bataljon 8. brigade in jo nagnal. Ta patrolja je šla iz št.Vida na Dob - Sela - Rdeči kal - Grad - Hrastov dol - Trnovico - V.Dol - Babno goro - Vrh - Zagorico - Pristavico - št.Vid. V dnevnem poročilu ta patrolja ni povedala, da je naletela na partizane. Štab domobranskega bataljona daje takole oceno tej 55. četi: "Kolikor časa je v bataljonu, je samo enkrat prišla v stik s silami NOV. Komandni sestav te čete je enak ničli in po mišljenju komandanta

bataljona dela domobranstvu samo škodo in ga je treba poslati v OT (organizacija TODT)."

Levstikova brigada je imela enote 23. julija takole razvrščene: 1. bataljon v Sadu, 2. bataljon na Sektorju Rdeči kal z nalogo nadziranja št.Vida in Stične, 3. bataljon s štabom brigade na sektorju Šumberk z nalogo nadzora smeri proti Lučarjevemu kalu in Kitnemu vrhu. Premik na te nove položaje so opravili 22. julija zvečer. 9. brigada se je spopadala s sovražnimi silami sleherni dan. Levstikova pa je 22. julij nekoliko uspešneje zaključila kot sosedna 9. brigada. Sovražnik se je spet že ponoči splazil iz št.Vida ter šel prek Sv.Roka - Velikih Pec - Malih Pec - Lučarjevega kala. Tam je obkolil del 1. bataljona 9. brigade in zaplenil 2 muhi, 2 jahalna konja in material. Po preboju obkoljenega bataljona oziroma komore so se napotili nazaj v postojanko prek Kremenjaka, Srebotnice - Trnovice - Grada - Rdečega kala, en vod pa prek Lučarjevega kala - Hrastovega dola in Rdečega kala.

Levstikova brigada je dobila nalogo, da napade vračajočega se sovražnika, kar je uspelo delu 3. bataljona, ki je sovražnika dohitel in ga napadel od strani. Sovražnik se je boju izmikal, tako da se je umaknil s pota v gozd in nadaljeval pot po gozdnih poteh proti Zagorici. Levstikovci pa so domobrancem odvzeli ves plen, ki so ga naropali - tisti dve muhi, 2 konja in drugi material 9. brigade.

V dnevniku 2. bataljona Penko piše dne 22. julija 1944: "Sovražnik v moči 350 mož z enim težkim bacačem je danes zjutraj napadel položaje 9. brigade pri Šumberškem gradu. Naš bataljon je takoj krenil na pomoč in je prišel do Šumberških sel. Toda sovražnik se je umaknil nazaj proti Zagorici, ker bi moral tu naleteti na naš 3. bataljon; naš bataljon je takoj krenil v smeri Babne gore, da bi udaril sovražniku v bok. Bataljon je prišel do Gumbišča, toda sovražniku se je uspelo izmuzniti."

V zvezi z navodili, ki jih je štab 18. divizije prejel od štaba VII. korpusa, je odredil, dase mora 8. brigada še 23. julija premestiti z dvema bataljonoma na sektor Korinj - Mačkov vrh (709) tako, da eno četo razmestijo nad Hočevjem, en bataljon pa na sektor Tisovec. Zaščititi mora smeri iz Grosupljega, Velikih Lašč in Ribnice tako, da proti Grosupljemu pošilja močne patrolje, proti postojanki Lašče in Ribnica pa po eno četo, preskrbljeno s suho hrano. Brigada je odšla zvečer ob 19. uri in prišla na Rdeči kal ob 23 ter počivala. Drugi dan so krenili naprej ob 11,30 in prišli na Tisovec ob 19,30. Brigada je izvedla zaščito zelo resno, saj je 2. bataljon taboril kar v gozdu nad Kompoljami, štab s 3. bataljonom na Malem Korinju, 1. bataljon pa v Zagorici. Ves ta premik je bil pravzaprav že povezan s pripravami in akcijo na šmarski tunel pod Razdrtim. Vsi drugi dogodki so bili le drobnjarije. Zvedeli so za sovražnika med

Žvirčami in Kompoljami, poslali patrolje, a do spopada ni prišlo. Naslednji dan so napravili rekvizicijo v Kompoljah. Akcija na Žlebič pa je bila brez uspeha.

Štab VII. korpusa se je že nekaj dni zaupno razgovarjal z najbolj zanesljivimi iz štaba 18. divizije in 8. brigade. Potem je 25. julija še pismeno zapovedal 18. diviziji, da mora v povezavi z rušenjem železniške proge Ljubljana-Grosuplje ponoči od 26. na 27. julij napasti in porušiti železniški tunel med Tlakami in Šmarjem-Sap. V ukazu so še podrobnejši podatki, da je tunel pod vasjo Razdrto (še točneje pod cerkvijo pri Treh križih); dolg je 240 m, visok 6,20 m in širok 5,40 m. Na obeh koncih tunela so po 3 votline v razdalji niti desetih metrov. Pred rušenjem je treba uničiti ali nevtralizirati posadko 50 mož, ki brani tunel na Malem vrhu, s preostalimi silami naj se zaščitijo pristopi z Grosupljega in Škofljice, zaminira proga z obeh strani tunela in tudi cesta, da se prepreči dostop sovražne pomoči.

Smer premika je Velika Ilova gora - Čušperk - Vodice - Rožnik - Velike Lipljene - Vrbičje - Vino - Huda polica. Iz štaba korpusa bo sodeloval v akciji šef operacijskega odseka Savo Konvalinka. Poleg tega je ukazal 15. diviziji ponoči 26/27. julija izvesti močnejši demonstrativni napad na Višnjo goro in Stično. S tem bi sovražnikovo pozornost obrnili nase in enotam 18. divizije omogočili lažje delo pri šmarskem tunelu. Zato naj se napada Višnja gora in Stična celo noč in z več strani, tudi s težkimi minometalci.

Štab 18. divizije je še isti dan prenesel ukaz VII. korpusa glede rušenja šmarskega tunela na Levstikovo brigado. Dal ji je še dodatna opozorila, naj si zagotovi zadostno število dobrih vodičev in da mora biti brigada nared za pohod drugo jutro 26. julija ob 6. uri. Med akcijo bodo borci imeli s seboj suho hrano. Brigadna komora naj se umakne na Kamni vrh, da bi lahko v miru pripravila toplo hrano in jo razdelila borcem takoj, ko se vrnejo iz akcije.

9. brigada je s svojimi minerci in minami okrepila minerski vod 8. SNOB. Poleg tega je nadzirala z enim bataljonom območje Male Ilove gore in komunikacije Grosuplje - Velike Lašče. Seveda so se še posebno skrbno pripravljali minerci pod vodstvom brigadnega inženirsko-tehničnega referenta Jurija Ivanetiča. Med predpripravami še niso točno vedeli, koliko bo minskih celic; predvidevali so jih osem, kar se je dobro izkazalo ob podobnem rušenju tunela Peščenik. Ves eksploziv in minerski material so 25. julija ob 17. uri pripeljali v tabor Levstikove brigade na Velikem Korinju. Drugi dan ob petih zjutraj so vse skupaj pretovorili s kmečkih vozov na 25 mul in konj. Samo eksploziva je bilo 2.000 kg in koliko še drugega minerskega materiala: 990 m hitro goreče vžigalne vrvice, 10 m

počasno goreče vrvice, 20 detonatorjev, 110 inicialnih polnitev in 12 min Hawkins.

Vse priprave so potekale v največji tajnosti. Prav nobeden ni slutil, za kaj gre in celo mnogi vodilni bataljonski funkcionarji vse do zadnjega niso vedeli, da gre za napad na šmarski tunel. Ta konspiracija je bila dobra! Še več! Odlična! Prevladovalo je mišljenje, da si je brigada oziroma komandant Gerdovič sam izmislil nekakšno akcijo, ne pa da dela po ukazu štabov VII. korpusa in 18. divizije.

Kolono je torej 26. julija ob 6^h zjutraj popeljal šef operativnega štaba 7. korpusa Savo Konvalinka; pridružil se je tudi tedanji komandant 18. divizije Stane Semič-Daki, inženirsko-tehnični referent 18. divizije in ves operativni del štaba 8. Levstikove brigade. V brigadi je bilo tedaj 417 borcev. Največja odlika akcije je bila ta, da se je brigada v enem samem dnevu premaknila iz globine osvobojenega ozemlja v neposredno bližino cilja. To so lahko dosegli samo tako, da so se podnevi izogibali vasem in ljudem. Zato so hodili po gozdovih in skritih, osamljenih poteh. Šli so po ukazani smeri in prišli v gozd nad Vrbičjem že ob 17. uri. Zato so se lahko malo odpočili. Tudi mule so raztovorili, polegli in zaspali prav do 21. ure oziroma do mraka. Tedaj so krenili naprej.

Na Hudi polici je šel vsak na svojo stran, kakor mu je bilo ukazano, štab pa je ostal tam na komandnem mestu. Del tretjega bataljona je odšel po svoji poti demonstrativno napadat domobransko posadko na Pijavi gorici in ji branit, da ne bi prišla našim enotam pri tunelu za hrbet. Drugi del tretjega bataljona je šel napadat sovražno postojanko na Zalogu in obenem varoval brigado pri tunelu. Komora z eksplozivom je ostala v gozdu za Hudo polico. Izvedbo akcije, to je rušenje tunela so zupali inženirsko-tehnični četi 8. brigade pod vodstvom inženirsko-tehničnega referenta Jurija Ivanetiča. Nalogo, da zaščiti akcijo pred morebitnim prihodom sovražne motorizacije in oklopnih vlakov, pa je imela inženirsko-tehnična četa 9. brigade, prav tako pod vodstvom svojega referenta.

Grupa šestih minercev pod vodstvom inženirsko-tehničnega referenta 9. brigade v spremstvu še nekaj borcev za zaščito je odšla s Hude police na ono stran tunela proti Ljubljani. Na treh mestih je zaminirala progo z 1 kg težkimi minami, pretrgala 6 železniških tirnic na ovinku 50 do 100 m za drugim tunelom pod Malim vrhom v smeri proti Škofljici. Glavno cesto Ljubljana-Zagreb pa je ista grupa s tremi "nagaznimi" minami Hawkins zaminirala pod predzadnjim velikim ovinkom na serpentinah pod Malim vrhom. Druga grupa prav tako šestih minercev je odšla s Hude police pod vodstvom komandirja inženirsko-tehnične čete 9. brigade na sektor železniške postaje Šmarje-Sap. Ta grupa je uničila cestni nadvoz med Razdrtim in Šmarjem nedaleč od tunela in položila na cesti proti Grosupljemu tri

mine Hawkins.

Velikanska komora z eksplozivom je čakala obvestila, da so Levstikovci že očistili teren oziroma razpodili sovražne zasede ter pognali njihove patrolje v postojanke. Nalogo čiščenja terena in zaščitne akcije proti Šmarju in Škofljici sta prejela 1. in 2. bataljon. S Hude police bi lahko po zelo lepi poti prišla nad vas Šmarje na Šormov hrib in se po zakotnem grebenu spustila v vas Razdrto. Tak pristop bi imel popolno strateško prednost, ker bi se ves čas premikali po dominantnih položajih prav do tunela. Slaba stran je bila samo v tem, da bi se mogoče prehitro zapletli v boj z enoto domobrancev v Šmarju. Druga možnost je bila še prav tako dobra: pot skozi kamnolome oziroma skozi zaselek, imenovan z zasmehovalnim imenom London; v tej smeri bi prav tako prišli v vas Razdrto. Izbrali pa so si bolj skrivno pot po grapi mimo Puciharja, kamor so prišli ob 2,15 uri dne 27. julija. Za 2. bataljon, ki je šel ščititi akcijo proti intervencijam iz Ljubljane in Škofljice, je bila ta smer najprimernejša, toda za naskok na sam tunel gotovo najtežja, ker se je treba prebijati iz globoke grape mimo ribnika strmo do Razdrtega in do tunela.

Obstajala je tudi možnost poti skozi vas Gajniče pa naravnost do cerkve Treh križev točno na hribu nad tunelom. Imeli pa so to srečo, da so trčili na domobrantsko patroljo oziroma zasedo in so jo že v dolini pri Gajničah le kilometer od Puciharja razbili. Dosti težje bi bilo, če bi domobranci pričakali brigado na pobočju pri pristopih k tunelu. Omenjeni kraji so le po kilometer oddaljeni drug od drugega ali še to ne. Zato je 1. bataljon zavaroval akcijo pri tunelu proti postojanki na Malem vrhu s položajev pri Treh križih in iz cerkve nad tunelom, postojanko Šmarje in Grosuplje pa z močnimi zasedami. Tako osvobojeno in zaščiteno Razdrto je dajalo najlepši pristop k železniški progi, ki teče le nekaj deset metrov pod vasjo, in potem po stezi ob progi še 500 metrov do vhoda v tunel. Tedaj šele se je pokazala za najboljšo zvezo komandnega mesta na Hudi polici s tunelom in nazaj pot, ki pelje skozi peskokope oziroma zaselek London.

Drugi bataljon je porušil proti Škofljici 50 m železnice in postavil močno zasedo nad železniškim prelazom čez glavno cesto. Prvi bataljon je prav tako porušil progo proti Šmarju-Sap ter z močnimi zasedami zavaroval akcijo proti intervenciji iz Šmarja in Grosupljega.

Kurir je stekel po komoro. Komora z razstrelivom ni šla po isti poti kot oba bataljona, temveč po že opisani poti skozi London in Razdrto, nakar se je spustila iz vasi tistih nekaj deset metrov do proge in potem po progi v tunel. S prihodom 25 mul in konj je postala v tunelu nepopisna gneča in zmešnjava. Namesto da bi se minerci ubadali samo z miniranjem, so morali miriti še mule in komandirati mulovodce. Živali so se plašile,

ker je sovražnik še dokaj točno metal lahke mine in obstreljeval vhod tunela s svetlečimi se naboji in dumdumkami.

Ko je Levstikova napadla šmarski tunel, so bile v okolišju tele sovražne posadke: na Škofljici 64. posadna četa in vod 23. posadne čete slovenskih domobrancev, na Pijavi gorici 23. domobranska posadna četa brez enega voda; v Velikih Laščah 29. in 114. domobranska posadna četa, 1. domobranska topniška baterija in 11. četa 3. bataljona 14. SS-policijskega polka; v Šentvidu pri Stični 4. domobranski bataljon; v Grosupljem 250 bega in Nemcev 26. in 27. domobranske posadne čete; v Šmarju najbrž vod 64. domobranske čete s Škofljice. Če je bilo treba, sta pomagala tudi dva oklopna vlaka. Vsak večer je pripeljal vlak št. 1 iz Ljubljane na Škofljico, vlak št. 2 pa je bil na železniški postaji Grosuplje. V neposredni soseščini je bilo: v Šmarju 70, na Malem vrhu 50, v Zalogu 100 in na Lisičjem 30 domobrancev.

V zvezi z napadom na šmarski tunel piše poročilo slovenskih domobrancev 27. julija 1944 takole: "Patrola naše enote z Malega vrha je ob 1,00 naletela na partizane pri Gajničah. Po krajšem puškarjenju se je patrola umaknila na Mali vrh zaradi partizanske premoči. Potem so partizani zasedli položaje nad tunelom, cerkev in višinske položaje proti Malemu vrhu in Šmarju. S teh položajev so z mitraljezi močno obstreljevali naše položaje na Malem vrhu in v Šmarju.

Komandir postojanke v Šmarju je ob 1,30 uri iskal telefonsko zvezo z Grusupljim, ali je do 2,00 ni dobil, ker je linijo po izjavi dežurnega rabila Ljubljana. Telefonsko zvezo je iskal zato, da bi dobil oklopni vlak, ki naj bi prišel v Šmarje in z minometalnim ognjem pregnal partizane, ker jih z ognjem iz avtomatskega orožja ni bilo mogoče odgnati, a posadka v Šmarju je imela samo en lahki minometalec. Ob 2,30 uri smo dobili telefonsko zvezo preko železniške postaje, nakar so ukazali oklopnemu vlaku št. 1, da krene iz Škofljice v smeri tunela in z minometalskim ognjem razbija partizanske položaje. V edinem poskusu je oklopni vlak prišel samo do cestnega prelaza, kjer so ga partizani napadli, pa se je zato vrnil na postajo Škofljica, ne da bi izstrelil eno samo mino. Med tem časom se je naša posadka borila z avtomatskim orožjem in lahkim minometalcem."

V tunelu so sicer bile minske komore, ki so jih napravili tik pred začetkom vojne! Ugotovili pa so, da so jih z opečnimi zidaki in cementno malto zazidali. Rabili bi najmanj dve uri, da bi jih odprli. V tem primeru bi lahko tunel razstrelili šele ob petih zjutraj, ko je že dan in bi bil umik minercev in drugih borcev zelo težaven. Miniranje tunela so zaupali minercem 8. brigade pod strokovnim vodstvom inženirsko-tehničnega referenta Jurija Ivanetiča. Delo so opravili v 20 minutah. Uporabili so dve nasproti ležeči izogibališči. V vsako so dali po 1000kg eksploziva

in obe mesti dvakrat z vrvicami povezali med seboj s hitro gorečo vrvico, to pa povezali s počasi gorečo vrvico, dolgo dva in pol metra. Vrvico je prižgal Savo Konvalinka. Do eksplozije je prišlo ob 3,14.

Šmarska domobranska posadka v že omenjenem poročilu nadaljuje: "Ob 3,30 je prišlo do močne eksplozije... Rezultat - porušen je srednji obok v širini enega metra, ki je zasul progo. Okoli 30 m od vhoda v tunel je proga na dveh krajih zaminirana. Pri izhodu iz tunela v smeri Škofljica okoli 200-300 m je proga na treh mestih poškodovana. Največjo škodo so storili na oboku pri vhodu v tunel." Med akcijo so domobranci ranili in kasneje ujeli politikomisarja inženirske čete Viktorja Kraglja. Izročili so ga nemški komandi. Poleg tega je imela brigada še enega lažje ranjenega.

Šmarski tunel je Levstikova brigada močno poškodovala; porušila je strop oziroma obok tunela tako široko, da se je potem zasul s peskom in je nad eksplozijo nastal lijak. Torej je akcija popolnoma uspela, saj je bil promet med Ljubljano in Grosupljim ustavljen za dobrih štirinajst dni. Akcijo je brigada izpeljala brez najmanjše napake. Izkazali so se vsi - od štaba korpusa in divizije do štaba brigade, ker so tekle priprave v taki tajnosti, da nikakršno obvestilo ni proniknilo do sovražnika. Iznenadenje je bilo res popolno.

Samo premik s Korinja do Vrbičja pa potem do Hude police in Puciharja je bila prava mojstrovina skrivnega približevanja cilju akcije. Juriš na domobransko zasedo je bil odločen in nagel. Miniranje železnice proti Škofljici je preprečilo dostop oklopnega vlaka; prav tako proti Grosupljemu. Edina napaka je bila, da se je nagnetlo v tunel preveč borcev, mul in konjev hkrati. Manjkal je organiziran pristop komore z razstrelivom in raztovarjanje. Zato se minerci niso mogli posvetiti zgolj svojemu delu, temveč so morali delati red, zlasti potem ko so pred vhod tunela začele padati sovražne mine. Tako velika komora bi morala imeti čisto svoje vodstvo, oziroma direktno odgovornega, za vodenje komore pa več komandnega kadra. Tedanji politikomisar 1. bataljona Račo Trošt-Murko je napisal o akciji na šmarski tunel reportažo pod naslovom Osma duši. Natisnili so jo dvakrat kot posebno brošurico z ilustracijami tovariša Polika. Ta spis in ilustracije objavljam v celoti, ker izhaja iz časa neposredno po akciji. Na svojstven način, ki je poln vedrine in optimizma, pove marsikaj takega in tako, kar ni ohranjenega v nobenem štabnem poročilu. Pa tudi to je res, da vojaških reportaž o bojih Levstikove brigade prav iz vojnih časov ni veliko ohranjenih. Ta reportaža je takale:

"Tov. Jureta, inženirsko-tehničnega referenta naše brigade, so klicali v divizijo. "Zdaj pa bo!" mi pove, pri tem pa se mu obraz raztegne v širok nasmeh. Že par dni je kakor na trnju - stalno je pri svojih

minercih. Tov. Jure je torej odšel na divizijo, odkoder se je vrnil šele proti večeru s štirimi vozmi, polnimi eksploziva "808". Iz vseh bataljonov smo pobrali mule za nošnjo, pa jih je bilo še premalo. Šli smo zato na posodo v deveto in končno jih je bilo, hvala bogu, dovolj. V taborišču je bilo kakor na semnju. Videl si kakih trideset mul, med njimi pa naše minerce, ki se zanimajo seveda tudi za vrvice, vžigalnike, plastik in še marsikaj takega. Tudi vaščani opazujejo živahne priprave in ugibajo, kam je vse to namenjeno. Ravno tako tudi mi. A ura je že odbila enajsto, ko se odpravimo spat. Zjutraj bo treba kmalu biti pokoncu, najkasneje ob štirih, nato zajtrk in odhod. Ko smo se drugi dan odpravljali v megleno jutro, še nismo vedeli, kam prav za prav gremo. Iz Suhe krajine se vije dolga kolona Osme brigade z mulami, ki nosijo preko 2000 kg eksploziva "808" po ozemlju, ki ga kontrolirajo nemški podrepniki skupno s svojimi gospodarji. Kolona potuje skrito in neopazno. Vsako uro se ustavi in počiva 10 minut. Nato pa naprej, naprej proti neznanemu cilju.

Popoldne ob petih se ustavimo v gozdičku nad Hudo plico. Tu bomo počivali par uric. Vsakdo si tudi lahko pogasi žejo v mrzlem studenčku. Ko so bataljoni zavarovali dragoceni tovor, smo ga raztovorili z mul, polegli poleg in zaspali do večera.

Z nastopajočim mrakom smo zopet pokoncu - prišel je naš čas. Počasi si utiramo pot skozi zaraščene gozdove. Končno je prišel zadnji in najtežji konec poti obenem. Marsikateri tovariš ob muli ima silne preglavice s to nenadomestljivo živalco. Recimo, da se ti prevrne taka živalca s tovorom vred v poldrugi meter globok jarek - kar izvleci jo, dragi tovariš, pa boš videl, kakšne lepe minutice ti pripravi! In vmes: "Tišina, tišina, stroga tišina, pazite na vezo!" in zopet: "Tišina!" ponavlja vsak korak ustni telefon. Vmes pa glas tovariša komandanta, ki hiti od enega konca kolone na drugi. Tema pa taka, da je treba res največje pazljivosti, da ne pretrgaš veze.

Končno smo prišli tik pred cilj. Prvi in drugi bataljon se odpravita naprej - tretji je šel med tem demonstrativno napadat Pijavo gorico - kmalu za njima krene tudi komora s svojim dragocenim tovorom in po deseturnem napornem maršu se končno ustavimo pred ciljem - ob vznožju predora v Šmarju.

Z nami gre tudi naš komandant divizije tovariš Daki. Ko stopam zatopljen v misli, me zdrami glas tovariša za mano. "Ali ne obhaja te dni tovariš Daki triletnico, odkar je v partizanih?" "Pa bo menda res držalo!" mu pritrdim. Naš priljubljeni komandant obhaja torej triletnico in osma mu bo poklonila darilo, darilo, ki mu bo gotovo najljubše. Baš ko se zamislim v stare čase in se spomnim tovariša Dakija, ko je bil komandant bataljona, zapazim venec luči: "Ljubljana, bodi pozdravljena! - Ali se

še spominjaš, neuklonljiva Ljubljana, Dakija, onega, ki je pridrvel še pred italijansko ofenzivo 1. 1942 s svojo udarno četo prav do Karlovškega mostu. Gotovo, tudi ti nisi pozabila našega narodnega heroja. Našim borcem navdihuje ime Daki v najbolj kritičnih trenutkih neomajno vero v samega sebe. Tudi ti, Ljubljana, izgovarjaš njegovo ime s ponosom in ne kloneš!"

Ko so borci zvedeli, da praznuje njihov komandant tretjo letnico, odkar se bori za pravično stvar vseh Slovencev, mi je mlad skojevec dejal: "Sedaj pa moramo dati prav vse iz sebe, da ne bo razočaran. Pa saj menda on še ni bil pri akciji, ki ne bi uspela." Tako je končal; pred očmi pa so se nam svetile luči naše, v žico ovite Ljubljane in obraz smejočega se heroja z rusko brzostrelko.

Kot je bilo že omenjeno, je naš tretji bataljon demonstrativno napadel Pijavo gorico in Zalog. Od kolone se je odcepil že na Hudi polici. Prvi in drugi bataljon sta po globoki grapi prodirala proti predoru. Nena doma zadoni od vhoda v predor glas bele podgane: "Stoj! Kdo je spodaj? Streljal bom!" A naši se potuhnemo in prodirajo v varstvu teme naprej. Nato strel, drugi, tretji - naši še vedno ne odgovarjajo. Prvi bataljon je na desnem, levi na levem krilu. Naenkrat pretrga tišino noči glas brzostrelke tov. kapetana Ožbalta in gromoviti "juriš!", s katerim so se pogнали borci naprej. Mitraljez tovariša Čače zadrda, potem pa se čujejo samo vzkliki in že švabobranci beže proti Razdrtemu. Naši pa jim sledijo za petami in jih gonijo še dalje. Spočetka je bilo čuti zasmehljive klice švabobrancev: "Kar pridite, vzemite si tobaka! Juriš, bombe v roke, fantje!" pa ni bilo treba niti bomb, samo par vzklikov in junaški naskok in bahavi nemški hlapci so pobegnili. Tovariš komandant divizije je pohvalil naše borce. "Uspel je lep juriš!" je dejal tov. načelniku Pavijanau.

Med tem je naš tretji že začel z napadom na Pijavo gorico in Zalog. Ko so švabobranci slišali borbo pri Šmarju, so nam hoteli udariti v bok. Toda naš tretji jih je pustil čisto blizu in nato užgal po njih. Seveda so nato belčki panično pobegnili nazaj v postojanko in niso prav za prav niti vedeli, pri čem so in kaj mi napadamo. Iz smeri Grosupljega se začuje dolg, zategel pisk lokomotive - najbrže oklopnega vlaka. Z delom je treba pohiteti...

Sedaj pa zavijajo rokave naši minerci. Mula za mulo se pomika proti predoru in izginja v njem. Tam jih raztovarjajo in eksploziv roma v izogibališča, ki so napravljena v predoru. Kajti komore je sovražnik iz previdnosti zazidal. Pač izkušnje izpred Višnje gore! A kljub temu ni nič pomagalo. Delo v predoru je izredno težavno in tudi nevarno. Švabobranci streljajo s precej oddaljenega hriba naravnost v predor. Dumdamarice ploskajo po zidovju predora, in nevarnost je, da katera užge eksploziv. Tudi mine iz lahkega bacača udarjajo neprestano pred vhod. Naša mala žaba jim seveda vrača milo za drago.

A delo v predoru poteka kljub vsemu naglo in v redu - vsak je na svojem mestu možak, pa naj bo mulovodec, borec ali minerec. Vsak hiti, vsak tekmuje. Tekmujemo v vsem - je geslo našega borca. In res do sedaj ni bilo večje tekme, kot je danes. Dvatisoč kg eksploziva zložiti z mul in ga prenesti 30 m daleč in to vse v - 15 minutah! To je gotovo velika zmaga. Povrhu tega pa še vezati in napeljevati vžigalno vrvico, skratka, lahko rečemo, da so naši minerci in njih vođa tov. Jure izvežbani, kot je treba. Niti zabave ni manjkalo pri tem delu. Ušla je namreč mula in letala po predoru. Niso je mogli ujeti na noben način. Šele tik pred eksplozijo so jo ujeli. "Končajte že z delom!" priganja tovariš major Jure, kajti ura je že 3 in četrt...

Tovariš major Jure je izstrelil rdečo raketo - znak, naj se vsak umakne v zaklon. Tovariš kapetan Konvalinka pa je prižgal brzogorečo vžigalno vrvico. In še predno je raketa padla na tla, je pretresla ozračje strahovita eksplozija in hiše, za katerimi se krijemo, so se stresle kot ob največjem potresu. Vrh hriba je ves zažarel v ognju - sila eksplozije je prebila vso plast zemlje nad predorom in pognala visoko v zrak mogočen steber kamenja in prsti in ga razpršila, da je padal kot peščeni dež in prah in pokrtil borce, ki so bili v neposredni bližini. Iz predora pa se je začel valiti črn dim in se zлил v dolino kot gosta megla. Enoglasen "hura" je dal duška našemu veselju nad uspehom. Trojica tovarišev je poleg veselja doživela tudi precej strahu. Prepozno so se umaknili in se povrhu še slabo zaklonili. Seveda jih je zato zračni pritisk dvignil za nekaj pedu od zemlje, jih nekaj časa nesel in nato zopet treščil na tla. Na srečo razen strahu niso doživeli nič hujšega.

Sovražnik, ki je ob eksploziji za nekaj časa popolnoma utihnil, nas je kmalu nato s povečano srditostjo obstreljeval z artilerijo in bacači. Obstreljeval je prostor pred predorom z vso besnostjo, a kljub temu ni napravil nikake škode. Ker še niso zletele v zrak zelene rakete - znak odhoda - si je še marsikateri radovednež ogledal porušeni predor in marsikdo je pomislil: slovenske roke so ga zgradile, porušile in ga bodo ponovno popravile v času, ki prihaja vedno hitreje...

Daniti se je že pričelo, ko sta zleteli v zrak dve zeleni raketi, znamenje odhoda. Megle so se začele vlačiti po dolini, ko je kolona ponovno krenila, to pot od porušenega predora - svoje uspešne akcije - nazaj proti Huđi polici. Čeprav so bili borci utrujeni od napornega marša in neprespance noči, jim je vendar z obraza odsevala radost zmage.

Kolona se je počasi odvijala iz megle po grebenih navzgor mimo Vel.Lipljen, kjer so ljudje z začudenjem in skritim dopađenjem gledali našo neuničljivo vojsko.

Luči v Ljubljani se še vedno vidijo, vendar počasi tonejo v

daljavi in nastajajočem dnevu, in marsikatero srce se stiská ob misli na domače...

Po poti nazaj grede si že čul šalo na račun uspele akcije. "Ho, sedaj bodo pa morali Ljubljčaní že na Škofljici prestopiti namesto v Grosupljem, če bodo hoteli v partizane!" "No, no, mislim, da bodo v najkrajšem času lahko prestopali k nam kar v Ljubljani!"... "Ali veš, kdo se najbolj jezi na našega Jureta?" "Tisti v Grosupljem, ki so s težavo dobili dovoljenje za v Ljubljano in so se danes nameravali tja peljati z vlakom!"

In da je bilo zabave še več, so najbolj izmučeni tovariši okobalili mule in tako se je vračala "Cavaleria rusticana" zopet "domov". In menda se nismo vračali zaman veseli domov - nadvse uspela važna akcija, ki je zadela sovražnika na njegovem najbolj občutljivem mestu: komunikacija Ljubljana-Grosuplje in sami nismo imeli niti najmanjše izgube niti enega ranjenega. Sedaj rušimo in uničujemo, da bo čim prej nastopil dan, za katerim hrepenimo že dolgo in za katerega se borimo že tri leta. Ko pa bo nastopil - in to bo kmalu - bomo spet dokazali celemu svetu, da smo tudi narod graditeljev in ustvarjalcev."

Borci Levstikove so se po teh naporih lahko zasluženó odpočili. Na Malem Korinju je bil še naprej štab brigade s 1. bataljonom, v Tisovcu je bil 2. bataljon in 3. bataljon na Kitnem vrhu. Taka razmestitev je ostala vse do 31. julija. Vmes se ni zgodilo nič pomembnega in brigada je obdržala ves čas isto število borcev - dobrih 400 mož.

Po dobrepoljski dolini se je 29. julija pomikala kolona kakih 50 do 60 domobrancev. Opoldne se je približala Kompoljam. Teda j jo je napadla naša bojna patrolja s puškomitraljezom in jo pognala nazaj. Patrolja je zasačila dečka in deklico, ki sta nesla v Velike Lašče obvestilo o moči in razmestitvi partizanov. Tisti dan je šla skozi Tisovec Gubčeva brigada. Bilo je dosti tovariškega pozdravljanja ter iskanja prijateljev in znancev.

Drugi dan so iz Lašč obstreljevali brigadne položaje s topovi, toda brez najmanjšega uspeha. Brigada je dobila novo povelje. Že ob 4. uri zjutraj 31. julija se je odpravila na pot ter prišla ob 13. uri na Ilovo goro. Potem je ponoči nadaljevala pohod s 1. bataljonom v Kobiljek, z 2. bataljonom v Brezje in Smrjene, z dvema četama tretjega bataljona na Vrbičje, z eno četo tretjega bataljona s komoro in štabom brigade pa v Rožnik. Brigada je poleg širših nalog, da manevrira na sektorju Grosuplje - Turjak - Pijava gorica - Škofljica, da ruši proge, da pobere na Barju čimveč hrane in da napada manjše sovražne postojanke, dobila tudi čisto posebno nalogo, da napade nemško domobranksó kolono, ki bi po dobljenih podatkih šla iz Ljubljane v Velike Lašče 1. avgusta.

Prvi politikomisar Levstikovega udarnega bataljona in 8. SNOB "Frana Levstika" je julija 1943 spesnil "Koračnico Levstikovcev". Objav-

ljena je bila v bataljonskem listu "NAPREJ" avgusta 1943.

Prvi notni zapis oziroma glasbeni zapis koračnice, ki so ji nekateri rekli tudi "Himna Levstikove brigade", je napravil glasbenik Janez Kuhar, sedanji pevovodja otroškega pevskega zbora RTV Ljubljana, ko je stopil v Levstikovo brigado v Šmarje-Sap septembra 1943 in postal šef propagandnega oddelka te brigade ter organiziral zelo uspele mitinge v Šmarju, Grosupljem in Velikih Laščah.

Partizanski pevski zbor je pod vodstvom Radovana Gobca dne 7. junija 1979 v Hali Tivoli na koncertu pod naslovom Pesmi slovenskih brigad zapel tudi koračnico Levstikovi partizani. Za to priložnost je Janez Perovšek-Pelko zadnji dve kitici zložil, da bi bila pesem dovolj dolga, primerna za posebno točko.

LEVSTIKOVI PARTIZANI

Levstikovi partizani! Velik naš je roj,
proti mraku in fašizmu vsi gremo v boj!
Notranjska bo vedno naša,
tujcu nikdar ne bo paša;
vsa Slovenija je naša!
Glejte nas!

Refren

Hej, zgrabimo vsi puške! Bombe!
V zemljo poteptajmo vražjega fašista!
Hej, zgrabimo vsi puške! Bombe!
Zgradili bomo novega človeka!

Levstikovi partizani, kam nas vodi gaz?
Preko Mokrca in Krima gremo v sneg in mraz!
Pokopali smo v grobove
sestre, brate in sinove,
zdaj naprej čez vse bregove.
Glejte nas!

Refren

Levstikovi partizani, kakšen je ukaz?
Naš preboj šele v Ljubljani bo obstal kot plaz!
Naj grme topovske salve!
Naj vihrajo vse zastave!
Naj je zmaga polna slave!
Glejte nas!

Refren

Janez Perovšek-Pelko

Levstikovi partizani

Janez Peroušek - Felko

Prin. Radovan Gubec

Stranica

mf >

Levstiko-vi parti-za - ni, ve-lik nas je roj;

mf >

proti mra-ku in fa - ši - zmu vsi gre-mo v boj.

f >

No-tranjska bo ve-dno naša, tuj-cu nikdar ne bo pa-ša,

f >

mf >

vsa Slove-ni - ja je naša: "Glej - te nas!"

mf >

Hej! - - - - -

Hej, zgra-bi - - - - - mo vsi za pu-ško, bom - be,

f

(2.V. poco rit)

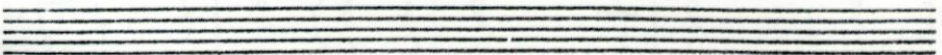
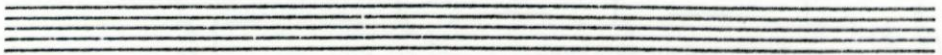
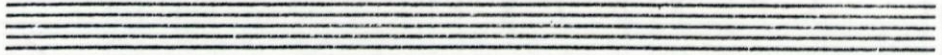
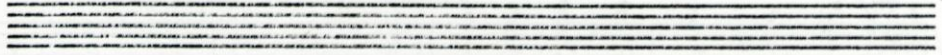
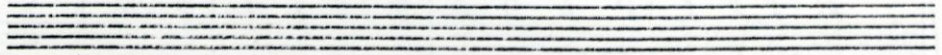
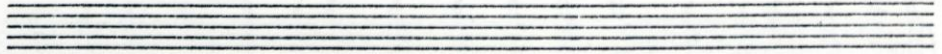
1.

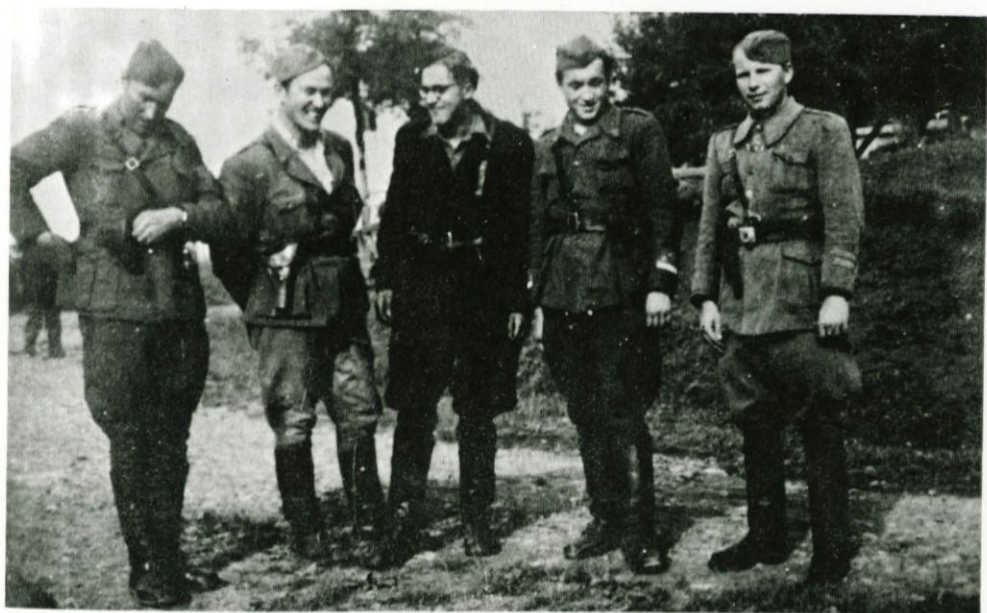
1. v zemljo potep-taj - mo
2. iz - gra - di - li bo - mo

vražje - ga fa - ši - sta!

2.

no - ve - ga šlo - ve - ka!

Štab Levstikove brigade, ki je vodil akcijo na šmarski tunel. Od leve proti desni: Alojz Nusdorfer, v.d. politkomisarja, Franc Sotler-Pavijan, načelnik, Dušan Gorkič, pomočnik politkomisarja, Jože Ožbolt, namestnik komandanta, Leopold Gerdovič, komandant, slikani julija 1944 na položajih pri Stični.

Janez Perovšek-Pelko kot politkomisar Levstikovega udarnega bataljona julija 1943.

SPOMINI PARTIZANSKEGA KUCHARJA

Ivan Trošt*

Uvod

Jeseni leta 1978 sem po naključju dobil v roke zvezek Zbornika občine Grosuplje. Bil sem prav prijetno presenečen nad vsebino, kajti v njem je zajeto vse, skratka knjiga mi je bila zelo všeč. Oglasil sem se pri tovarišu Janezu Lesjaku, ki me je napotil v knjižnico, kjer sem dobil vseh deset zvezkov. Začel sem brati in prebral sem vse od začetka do konca. Vsebino sem dobesedno požiral in srce mi je podvojeno utripalo. Vse je lepo opisano in vsega je v teh zvezkih dosti - zanimivega tudi za naše potomce. In ko sem vneto iz dneva v dan prebiral, sem sklenil, da bi še sam kaj prispeval, da bi tudi moji otroci, vnuki in njih potomci spoznali narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda.

Mobilizacija

V partizane sem vstopil po kapitulaciji Italije in sicer v 2. bataljon 5. SNOUB Ivana Cankarja, ko še nisem bil star 18 let. Za komandirja smo izvolili Franca Kramarja, Slajčevega s Perovega, ki je na Košakovem dvorišču raportiral višjemu komandantu, da je mobilizacija opravljena. Po kratkem postopku so nas razporedili v četo, tretjega dne pa smo odkorakali na Škofljico. Tu sem največ časa prebil na straži in v patrolji. Že čez nekaj dni smo se udarili z Nemci, ki so prodrli s šestimi tanki in blindiranimi avtomobili. Doživel sem prvi ognjeni krst iz neposredne bližine. Spominjam se, da smo uničili dve vozili in pognali Nemce nazaj proti Ljubljani. Medtem smo po Barju lovili belogardiste, ki so bežali s Turjaka proti Ljubljani.

Ob "nemški" meji

S Škofljice smo se premaknili na Dolenjsko, v Metnaj nad Stično, od tod na Dobravo in Pristavo. Naša četa je taborila blizu sedanjega Partizanskega doma, kjer smo se udarili z Nemci iz neposredne bližine. Da ne bi bilo tam velikanskega mravljišča, bi šla moja glava! Nato smo se hitro umikali pa zopet vračali ter se gibali iz kraja v kraj. Nekega dne

* 61290 Grosuplje, YU, Perovo 16.

2. bataljon 5. SNOUB Ivana Cankarja, v Grosupljem mobilizirana četa po italijanski kapitulaciji. Zgoraj stojijo z leve proti desni: (1) Štefančičev iz Grosupljega, dezertiral, (2) Jože Janežič-Hribček s Perovega, (3) Anton Janežič-Jurček s Perovega, dezertiral, (5) Bogo Boštjančič-Figarjev s Perovega, dezertiral, (6) Stane Gruden s Perovega (Anclev), dezertiral, (7) Micka, padla pri Lakovnicah, (10) Milan Počobnik iz Kamnika, komisar bataljona, (11) bolničarka Ančka; v srednji vrsti sedijo: (2) Milan Drobnič iz Grosupljega, dezertiral, (6) Ivan Trošt iz Grosupljega, kuhar v Cankarjevi brigadi; v spodnji tretji vrsti sedijo: (2) Stane Cvetkovič, padel oktobra 1943, (3) Frolov iz Grosupljega, dezertiral, (4) Zupan, politdelegat, padel, (5) Franc Kramer s Perovega, dezertiral, (8) Karo, komandir čete, ranjen nad vasjo Brezovo.

smo prišli v Sveti križ (današnje Gabrovko); nad vasjo Brezovo je potekala razmejitvena črta med nacisti in fašisti. Naša četa je dobila nalogo, da prežene Nemce s tega položaja. Spominjam se, da smo na vrh hriba petkrat jurišali in se vsakokrat vrnili. Šele po silovitem jurišu smo Nemce pregnali in osvobodili pot čez mejo do Kala in Dol. Tu je bil naš dobri in hrabri komandir čete Črnogorec Loro, hudo ranjen v nogo.

Bitka za Dole

Štab 15. divizije nam je ukazal, da osvobodimo Kal in Dole. Po zboru brigade v vasi Brezovo so nam izdali natančno povelje: premikajte se previdno, da ne bo žrtev. Komandirji so odgovorni za to. Zato smo se zvečer 10. oktobra 1943 pomikali korak za korakom do cerkve. Nemška posadka se je umaknila, le v župnišču so ostali trije Nemci. Skozi vhodna vrata se je po stopnišču v prvo nadstropje prebilo nekaj borcev s komandantom bataljona na čelu, ki je prvega Nemca ustrelil, druga dva pa sta bila Slovenca v gestapovskih uniformah; likvidirana sta bila na župnijskem dvorišču.

Naslednji večer, to je 11. oktobra, smo obšli vas Kal ter zasedli položaje nad vasjo. Drugi bataljon je bil v zasedi na levi strani ceste, gledano iz smeri od Kala proti Šentjurju, tretji bataljon pa na desni strani ceste. Komandant je mene in Martina Zajca poslal v patroljo zaradi zveze s 3. bataljonom. Previdno sva prečkoračila cesto in iskala položaje bataljona. V temnih obrisih sva videla kozolec; plazila sva se, toda Nemci pod kozolcem so naju začutili in začeli tolči z mitraljezom v najino smer! Dolg rafal in vse tiho. Bilo naju je groza in ubijajoče je bilo, saj v takih trenutkih ne čutiš drugega kot bitje srca in pretakanje krvi po žilah. V tej moreči in grozni tihoti sem se po trebuhu splazil nazaj v prepričanju, da me Martin dohaja. Toda Martina ni bilo nikjer, čeprav sem ga šepetaje klical in čakal. Zato sem se prevalil čez greben in se usmeril proti položaju bataljona. Na poti nazaj sem zaslišal korake več ljudi. In ker ima strah velike oči, sem naperil puško in pripravil bombo ter se ulegel na tla in čakal. V temni noči sem čutil, da se koraki vedno bolj približujejo; zato sem z močnim glasom in od strahu zakričal: Stoj, kdo je tam! Kmalu sem ugotovil, da je naša patrolja, prav tako prestrašena kot jaz. Čeprav je vodja patrolje povedal parolo, sem še vedno držal puško na strel, dokler se nisem prepričal, da so naši. Skupaj smo odšli na položaj bataljona. Komandir me je ponovno določil za patroljo ter mi dodelil Alojza Boštjančiča-Figarjevega s Perovega; zabičal nama je, da morava dobiti zvezo s 3. bataljonom in se vrniti. Na srečo sva naletela na bolničarko iskanega bataljona. Spotoma so nas napadli Nemci in vsi razen mene so bili ranjeni, najtežje Alojz Boštjančič, ki je imel ves znakažen obraz;

kri mu je curkoma lila z obraza, drugi trije pa so dobili strele ali kosce bombe v roke in noge. Stekel sem do bolničarke, da je nudila ranjencem prvo pomoč, jaz pa sem ostal sam in si brisal solze. Hučo mi je bilo za sosedom Figarjem in za Martinom Zajcem. Kmalu po tem dogodku so brigade zavzele vas Kal, Nemci so odšli, naše enote pa so krenile proti Novemu mestu. V vasi Kal smo našli 8 do 10 let starega otroka; pustili smo ga pri neki družini v Spodnjih Kamencah, ki je skrbela zanj do konca vojske. Čez nekaj dni smo se vrnili v zapuščene vasi ob meji, od tod pa smo po srednji Dolenjski obkrožili Čatež in Zaplaz, kjer smo se zopet udarili z Nemci. Bilo je že proti koncu oktobra, ko so Nemci pobrali 42 ljudi in jih na pokopališču postrelili. Nepopisno so pretrpeli ljudje teh krajev in strašno je bilo poslušati grozovitosti, ki so jih počenjale nemške zveri. Še danes po tolikih letih se ves stresem, kadar se spomnim vseh grozot.

Na Ilovi gori

V neprestanih bojih so potekali zadnji dnevi oktobra. Naša brigada se je pomikala od Čateža proti Metnaju nad Stično, od tu pa proti Ilovi gori čez Veliko Loko pri Žalni na Lobček in čez cesto nekje med Lobčkom in Šolo! Kar je zaregljalo orožje pa je iznenada zopet utihnilo, toda Ivan Potočnik je obležal mrtev v obcestnem jarku, drugi pa smo srečno prečkali cesto in skozi gozd nadaljevali pot proti Ilovi gori. V gozdu pod vasjo smo se prezeblili in lačni in utrujeni ustavili in zaspali. Po tleh sem pogrnil deko, nahrbtnik pod glavo, jermen puške pa sem ovil okoli roke (tako je vsak partizan varoval svoje orožje). Prebudil sem se, ko je že močno pokalo okoli mene, zato sem iskal zavetje. Na povelje za protinapad smo se zapodili proti Nemcem, toda iznenada so nas napadli še od strani, in sicer po zaslugi nekega izdajalca iz vasi Luče. V tej borbi sta bila ranjena med drugimi Anton Janežič-Jurček in Jože Janežič-Pepe s Perovega. Na obeh straneh je bilo po nekaj mrtvih. Bilo je na dan vseh svetnikov.

Ko smo bili v Metnaju, so nam terenci izročili nekega nemškega vojaka, Avstrijca (baje koroškega Slovenca), ki se je v Metnaju skrival en teden kot nemški dezertter; izrazil je željo, da bi se pridružil partizanom. Toda tu na Ilovi gori, pri Križu, se je slabo izkazal. Z roko je usmerjal Nemce, kam naj udarijo, kje je slabši odpor. In ker izdajalcev nismo trpeli, je bil po končani bitki obsojen na smrt.

Po bitki smo se zbrali na Ilovi gori, pokopali mrtve, ranjene pa smo poslali v bolnišnico. Tudi jaz sem nosil ranjenega tovariša, ki je stokal od bolečin. V gozdu onstran Ilove gore smo ranjence izročili bolničarjem, ki so nadaljevali pot proti bolnišnici na Javhah. Ljubljanska in

Cankarjeva brigada sta krenili čez Korinjš v neznano smer. Hodili smo in hodili, stoje počivali, prezebali in nekaj časa dremali. V treh dneh sem zaužil prgišče suhih krhljev in hrušk; ostale so mi v želodcu in povzročale hudičeve bolečine, ob tem me je treslo od mraza, zobje pa so šklepetali. Bil sem poleg Jožeta Galeta in Anclovega Staneta. Zarana smo se zopet vrnili na Ilovo goro.

Noč od 3. na 4. november smo prebili v cerkvi na Ilovi gori. Zaspali bi, če bi bile okoliščine ugodnejše. Po pravici povem, da sem čisto obupal, in sem sklenil, da bom ušel in šel domov. Ko se je zdanilo, smo krenili v gozd in zasedli položaje na vzhodnem robu proti dolini Krke. Nemške granate so neusmiljeno trgale telesa naših borcev, v daljavi pa smo zagledali sovražnika, ki je počasi in tipaje korakal proti našim položajem. Kar zaslišim nemško povelje: Halt, zurück marschieren! Ne vem, kako sem razumel te tri nemške besede, vedel pa sem, da se umikajo. Od samega začudenja se nisem mogel ganiti, kajti za trenutek so mi odpovedale noge; sesedel sem se, povzdignil oči proti nebu in rekel: O Bog, kako si Ti dober! V naslednjih trenutkih sem se krčevito oprijemal tal in objemal mater zemljo, kot bi objemal svojo nadvse dobro mater! Mogoče bo kdo podvomil o resničnosti tega dogodka, vendar naj vsakdo ve, kaj je bilo okoli mene: mrtva telesa, ranjeni tovariši, sovaščani v strašnih bolečinah, ker je temu ali onemu granata odtrgala roko, nogo, zmaličila obraz. Zato ni čudno, če priča vsega tega pače v težke misli in obupa.

Še en dogodek je povezan z Ilovo goro. Pred topovskim obstreljevanjem sem bil pod nekim kozolcem, kjer sem urejal svoj nahrbtnik z najnujnejšimi potrebščinami (imel sem en par perila, deko, porcijo in žlico). Ko so Nemci začeli nabijati, smo se v naglici umaknili v gozd in v tem sem pozabil nahrbtnik na vozu pod kozolcem. Šele v gozdu sem opazil, da sem brez nahrbtnika. Hitro stečem nazaj in joj, nahrbtnika ni bilo nikjer! Tako osiromašen sem dolgo taval brez vsega. Največje zlo je bilo to, da nisem imel niti porcije niti žlice. Toda ni nesreče, da ne bi bilo ob njej tudi nekaj sreče. Po teh krvavih bojih so me na pohodu proti Korinjšu, dne 5. novembra 1943, dodelili v kuhinjo za kuharja.

Čez Dolenjsko v rojstni kraj

Veliko je bilo napisanega že o Ilovi gori in o bojih na gori. Nisem pisatelj ali pesnik, da bi lepo opisal svoje spomine in proslavil trpljenje borcev in vaščanov. Še vedno se rad spominjam vsega, kar sem telesno in duševno doživljal, rad se vračam na to goro smrti, kot jo opisuje pesnik in pisatelj Tone Seliškar in kot jo je poveličal v simfoniji skladatelj Marjan Kozina.

Nadaljnja moja skrb je bila posvečena kuhinji in prehrani borcev.

Skrbeti sem moral, da bi bili borci siti in zadovoljni. Toda velikokrat smo trpeli pomanjkanje hrane, da o soli sploh ne govorim. Kadar nimaš druge izbire, se poje tudi neslano!

Sredi novembra smo se pomikali čez dolensko hribovje; prišli smo v vas Dolenje Kamence pri Novem mestu. Dne 19. novembra sem na cesti nad vasjo Hudo opazil kolono tankov. Stekel sem v štab bataljona in raportiral komandantu Mitu - Črnogorcu o vsem, kar sem videl na cesti. Dejal mi je, da sem paničar. Na te besede sem ostro reagiral in ga prosil, naj se sam prepriča. Stopil je na prag in z daljnogledom ugotovil kruto resnico. Takoj je ukazal pohod proti Trški gori. Ni mi kazalo drugega, kot da sem stresel kosilo iz kotlov, v naglici pa sem pozabil na vrečo soli. Hitro sem se vrnil v vas, našel sol in zbežal k svoji enoti. Svojim urnim nogam se imam zahvaliti, da sem se rešil pred Nemci in belci, ki so že vdrlili v vas. Naj povem, da sem imel več sreče kot pameti. Tedaj je bil Bog drugič na moji strani!

Prve dni decembra smo že bili v moji domači okolici. S Pijave gorice smo marširali proti Šmarju in prišli v Hrastje. Komisarja sem prosil, da bi smel obiskati domače na Perovem, da objamem mater, očeta in brate, toda ni mi dovolil. Tudi kasneje ne, ko smo stali v Hrastju. Kuhinje smo postavili pri Kocjanu, štab se je naselil pri Hribčeku. V bližini doma nisem zdržal. Bolelo me je v prsih in težko sem dihal. Odločil sem se, odrezal kos mesa in brez dovoljenja odšel na obisk. Prve trenutke nismo vedeli, kaj bi storili. Prva me je objela mati, ki me dolgo ni spustila, ihtela je in srce ji je močno bilo, nato so prišli še oče in bratje in vsi smo se stisnili v en klobčič. A vsaka stvar traja samo nekaj časa, zato sem se poslovil in odšel nazaj. Čas je hitro minil in vsega si nismo mogli povedati.

Drugi dan smo se preselili v vas Sela pri Cikavi. Čete našega bataljona so šle v zasedo, komora pa je ostala v vasi. Iz Sel sem vsak dan nosil hrano na Vrh nad tunelom, v Gradu Lisičje pa so bili beli; opazovali so naša gibanja in večkrat užigali z mitraljezom, ko smo nosili hrano na Vrh. Jaz sem se mimogrede večkrat ustavil pri stricu na Cikavi, kamor sta nekajkrat prišla ata in mama. Do konca vojne se nismo več videli.

Suha krajina

Pred novim letom 1944 smo prišli v vas Žvirče v Suhi krajini. Zame je bil to nov kraj. Postavili smo kuhinjo pod kozolcem toplarčkom tik za cerkvijo. Na predvečer sovražnega napada, dne 30. decembra 1943, se mi je zgodila nesreča. Eden izmed mojih tovarišev je kuhal v majhni posodi klobaso poleg velikih kotlov. Ko sem nakladal drva, se je posoda z vrelo

mastno vodo in klobaso prevrnila, voda pa se je polila po moji roki. V grozni bolečini sem se zvijsal, se zavlekel v podstrešje na seno in zaspal. Ko sem se zbudil, je bila roka polna mehurjev. Kmalu nato so se v vas pripeljali belčki na kolesih. Nastala je zmešnjava. Naše poveljstvo je hitro in učinkovito ukrepalo. Pod zaščito borcev smo se pognali po hribu skozi grmovje, kjer sem si ranil roko; mehurji so se razlili, toda opeklina se še dolgo niso zacelile.

Pod Gorjance

Iz Suhe krajine smo krenili po vijugavih poteh proti jugovzhodu! Ne spominjam se, kje in kdaj smo se gibali, februarja pa smo prišli pod Gorjance. Tu so bili ljudje z majhnimi izjemami na naši strani. Drugi bataljon s komoro se je nastanil v zelo lepi in prijazni vasi Hrušica na obrobju Gorjancev. Precej daleč od Novega mesta smo kuharji nekaj časa živeli v miru, brez posebnih skrbi. Po dolgem času sem se zopet sezul in užival na topli peči v hiši poleg cerkve; zunaj je bila huđa zima, snega pa za dober meter. Imeli smo dovolj živil za kuho, tudi vina ni manjkalo. Dne 22. februarja 1944 smo praznovali pusta ter jedli odlične potice. Tega prijetnega razpoloženja je bilo kmalu konec. Nekega večera je bila peč premočno zakurjena, tako da se je osmodil koc, plašč, bluza; ostal sem napol nag. Iz ostanka plašča sem si sešil površnik. Na srečo se je štrumbelj z Iga o pravem času zbudil in nas dvignil, ker bi se sicer lahko vsi zadušili v strašnem dimu in smradu. Najhuje je bilo to, da sem še nekaj dni smrdel po dimu in da so se me tovariši, ki so prihajali po hrano, izogibali. Razen tega sem se zaradi mraza in slabe obleke tresel po vsem životu. Čez nekaj dni so mi tovariši, ki so me imeli radi, preskrbeli nekaj obleke.

S tem pa še ni konec mojih dogodivščin pod Gorjanci. Bilo je 16. marca 1944, istega dne, ko je padel ves bataljon na Javorovici. Bili smo na drugi strani Novega mesta, v vasi Lakovnice. Ta strašna novica o bataljonu nas je vse pretresla. Toda življenje je teklo naprej, bolečina in žalost je popustila. Naš harmonikar je šel po vasi in zaigral vesele viže, da bi prekril žalost preživelih. - Nekega dne sem skubal žgance ter juho z mesom. Ko sem delil hrano, privlečem z zajemalko iz kotla veliko cunjjo, kar me je spravilo v veliko zadrego. Oblila me je rdečiča, ko me je borec vprašal, kaj to pomeni. Pristopil je komisar in me prav ljubeznivo vprašal, če je bila cunjja sveža. Na moj pritrdilni odgovor je nastavil porcijo in dejal: "Zaradi cunje ne bom lačen". Komisarju so sledili še drugi. Kar pade v porcijo nekaj trdega. Borec brska po porciji - in glej ga vraga - namesto mesa ali kosti je padla v porcijo osla za brusenje nožev. Torej za cunjjo še osla! Same nerodnosti!

Vrh nad Trebnjim

Meseca maja je Cankarjeva brigada bila srdite boje, da bi zavzela belogardistično postojanko nad Trebnjim. Dva dni in dve noči so trajali boji. Drugi bataljon je bil na hribu nad pokopališčem in tja sva s pomočnikom nosila hrano. Zadnjega dne sva prinesla z mulo kotle, kot po navadi zelo dobro kosilo. Dne 17. maja 1944 so naši streljali tudi s topovi. Naenkrat borci zavpijejo, da belčki bežijo iz bunkerjev. Iz radovednosti bi rad videl ta prizor, kar prileti mina iz lahkega bacača, se raztrešči in takoj začutim bolečine po celem obrazu, nosu; tik očesa mi je curljala kri, tovariša pa je močno zadelo v glavo. Bil je ves krvav. Njega so takoj odnesli v bolnišnico, mene pa poslali k zdravniku v ambulanto. Nič ni bilo huđega, vendar bi lahko popolnoma oslepel, saj sem imel levo oko že od prej pokvarjeno oziroma slepo, na desnega bi pa tu oslepel; drobec mine je namreč zadel samo en centimeter od očesa. Samo malo desno, pa bi postal slepec in revež za vse življenje. En drobec železa je izpadel po dveh mesecih, dva so mi izvlekli točno po dveh letih, četrtega pa imam še vedno pod kožo. Važno pa je, da imam vsaj eno oko.

Na pohodu za rušenje Štampetovega mostu

Drugi bataljon je krenil iz vasi Lakovnice do Uršnih sel. Tu je bil zbor vse brigade. Ukazano je bilo, da moramo skuhati dovolj dobre hrane, ker bomo kmalu krenili na dolgo pot. In res, z Uršnih sel smo odšli proti Žužemberku in dalje. Prvič smo se ustavili v vasi Perovo nad Robom. Bili smo zelo utrujeni in izčrpani od dolgega marša. Ostali smo dva dni in se nato preselili v vas Laze. Medtem je imela brigada hude boje za postojanko na Igu, kuhinjo pa smo prenesli v vas Golo, nato v Zapotok pa čez obrobje Krima v Šentvid in v Kožljek na kratek počitek, ki za nas ni veljal. Kuharji smo šli na delo, vsi pa smo bili močno utrujeni, izčrpani in lačni.

Povedati moram, da sem na vsem pohodu zelo zelo trpel zaradi močnega potenja nog; trdim, da sem potil krvavi pot na nogah. In ne samo to, imel sem dobesedno gnile noge, posebno med prsti do kosti. Lahko si mislite, koliko sem trpel ves čas na maršu v najhujši poletni vročini. Že v Žužemberku mi trije tovariši niso mogli sezuti čevljev.

S kuharjem, katerega imena se ne spominjam (Štrumbelj ni več delal v kuhinji), sva si razdelila delo. On bo postavil kotle, skrbel za vodo, jaz pa za drva. V vasi sem našel polno drvarnico drv. Usedel sem se, nabral drva v naročje in v trenutku zaspal. Še danes ne vem, koliko časa sem neprestano spal z drvni v naročju. Vem samo to, da me je neka naša patrolja zgodnjega jutra prebudila; skočil sem pokonci, odvrigel drva,

pomenal oči in presenečeno gledal. Vodja patrolje, strog borec, me je zasliševal in me obsodil, da sem ali da sem mislil dezertirati. Zadril sem se naraj zaradi grdega sumničenja, češ če bi mislil dezertirati, me ne bi našli z drvni v naročju. Pove naj mi, kje je 2. bataljon Cankarjeve brigade. Z odločnim nastopom sem ga prepričal, da le nisem dezertar. Naložil mi je zabož z minami pa hajd pred patroljo! Čez pol ure smo dohiteli dolgo kolono, našo brigado in 2. bataljon. Ko so me borci zagledali, so se veselo zbrali okoli mene in vpili: Naš kuhar je prišel, naš kuhar je tu! Od presenečenja nisem mogel takoj z besedo na dan, kajti bataljonski intendant je izvlekel pištolo in jo nameril name. Ko sem razložil, kaj in kako se je zgodilo, je intendant vtaknil pištolo v tok in rekel: Samo da si zopet med nami - in pripomnil, da so me iskali vso noč. Tako se je tudi ta dogodek srečno končal, toda trpljenja še ni bilo konec.

Po kratkem počitku smo šli skozi gozd; komora se je ločila od brigade. Ostali smo sredi gozda z nalogo, da skuhamo večerjo do desete ure zvečer. Hrana mora biti dobra in obilna.

Nastal je problem, kajti vode nikjer ni bilo dobiti! Končno smo našli star jugoslovanski bunker s cisterno, ki je bila polna umazane vode. Druge izbire ni bilo: vodo smo prečistili in skuhalo dobro večerjo ter jo razdelili borcem po uspešno in častno opravljeni nalogi.

V Belo krajino

Po večerji smo odšli v neznanu. Gibali smo se po notranjskih in dolenskih gozdovih proti Suhi krajini. 2. bataljon se je ustavil v Hinjah dne 15. junija 1944, drugi bataljoni so se borili okoli Grosupljega, Višnje gore in Stične. Dne 25. junija smo se združili z ostalimi bataljoni nekje na prostoru med Žužemberkom in Dvorom. Naslednjega dne pa je bila že vsa brigada na Uršnih selih. Po kratkem počitku smo marširali proti Beli krajini in 27. junija so nas tam prisrčno sprejeli in obdarili, da tudi kuhati ni bilo treba. Počivali smo, jaz pa sem se jokal od bolečin zaradi gnilih nog. Ker sem se tovarišem smilil, so mi pomagali sezuti čevlje. Trpel sem tako, da me je bilo groza gledati v obraz. Zaradi dobesedno gnilih nog je tako zaudarjalo, da ni nihče hotel biti v moji bližini. Na veliko presenečenje je moj intendant Anton Rupnik s Škofljice prinesel druge škornje. Za to sem bil zelo hvaležen.

Po nekaj dneh počitka smo odšli proti Vinici in Kolpi, pred nami pa je odšla vsa brigada v Bosiljevo na Hrvatsko v pomoč za osvoboditev te postojanke. Jaz sem na Vinici izkoristil čas za zdravljenje nog, kar mi je tudi deloma uspelo. Po vrnitvi brigade iz Bosiljeva sem izvedel žalostno novico, da sta padla Janko Rode-Ilija z Mlačevega in Joža Klus iz Ljubljane.

Pohod na Štampetov most in nazaj sem opisal, ker o težavah kuharjev ni bilo dotedaj pravzaprav še nič napisanega.

Zopet v Suhi krajini

Poletje je minilo, medtem pa smo se premikali sem in tja. Po težkih bojih v Ribniški dolini smo v napornem maršu dne 22. novembra 1944 navsezgodaj prišli v Suho krajino. Bataljoni so se razmestili po vaseh, drugi bataljon pa se je ustavil v vasi Malo Lipje. Suha krajina je bila tačas tako revna, da še sami prebivalci niso imeli kaj jesti in kako naj bi nasitili tudi partizansko vojsko, bataljone in vso brigado.

Čeprav sem bil zelo utrujen, izčrpan in lačen, se mi je kar ustreglo, da ni bilo kaj kuhati, se bom vsaj odpočil. Pa ni bilo tako. Poklical me je četni intendant in rekel: Kuhati nimaš kaj, pa pojdi z menoj, greva po vaseh, da dobimo kako živinče za naše lačne borce. Šla sva v Veliko Lipje. Bilo je malo upanja, da bova kaj dobila. Hodila sva od hiše do hiše, iz hleva v hlev, povsod je bilo žalostno. V nekem hlevu najdeva tri živali: slaba krava, tele in shujšan vol. Izbrala sva vola in ga hotela plačati z boni. Po dolgem prerekanju je intendant odvezal vola in ga peljal proti našemu položaju, žena pa za nami. V štabu je povedala, da je to edini vol za oranje njiv obeh vasi in če hočemo, da bomo imeli drugo leto kaj za hrano, naj vola damo nazaj. Medtem je pritekel kurir z naročilom, da z volom počakamo; nato pridejo še oficirji iz štaba in komandant bataljona je rekel ženi, naj pelje vola domov. Žena je rekla, da naj vola odpelje domov, kdor ga je sem pripeljal. Na naše presenečenje ji je komandant ustregel in določil borca, ki je odpeljal vola nazaj.

In kaj sedaj? Ostali smo brez vsega, borci pa utrujeni in lačni. Kmalu je štab bataljona določil četo borcev, ki naj bi šla drugam po živinče. Opoldne so le prignali vola in mesar ga je takoj zaklal, kuharji pa smo že kurili in grelj vodo v kotlih. Hitro smo dobili dovolj mesa in ga razrezali na majhne kose za juho z mesom. Ko so borci zakopavali čreva in druge klavne odpadke, so v gnoju odkrili krompir ter ga razdelili kuharjem. Tedaj pa se oglasi ženski jok. Takoj sem si mislil, zakaj ženska joka in preden sem se zavedel, sem že imel štabovce nad sabo. Zato sem vedel, da se bo zopet nekaj zgodilo. Komandant me je prav strogo pogledal in ukazal, naj iz kuhinje vrnemo krompir, ki je namenjen za otroke in za seme.

S tem sem hotel povedati, kako pravično in pametno so ravnali naši nadrejeni, v tem primeru štab 2. bataljona Cankarjeve brigade. Če bi vojska pojedla ta krompir, ga ne bi bilo za seme in v jeseni ne pridelka. Komandant nam je zagrozil, če se bo kdod rznil obdržati samo en krompir, ga to lahko stane

Ž i v l j e n j e ! Sedaj pa, dvomljivci, vprašam vas, ali še dvomite? Prepričan sem, da ne! In prav je tako!

Ker tu ni bilo sredstev za preživljanje, je štab XV. divizije odredil premik; naslednjega dne smo bili že v drugih krajih. Žalostno je bilo samo to, da je moral mnogokrat kak borec žrtvovati življenje samo zato, da so bili drugi siti. Tudi to se je dogajalo. Lačni pa nismo bili samo mi, lačni so bili in še bolj so hrano potrebovali naši borci-ranjenici, ki so ležali po bolnišnicah. Tudi za te je bilo treba skrbeti.

Med Mirno in Krko

Sredi decembra smo v noči med 16. in 17. decembrom 1944 prespali v vasi Trebinec nad Mirno. Na vse zgođaj smo pripravili zajtrk, dopoldne pa smo začeli pripravljati kosilo. Kar na vsem lepem zatuli v zraku in v tistem trenutku se v zraku raztrešči topovska granata, takoj nato pa zaslišimo drugo granato. V nekaj sekundah ni bilo nikogar na planem. Vsakdo si je poiskal zaklonišče, kakor je vedel in znal. Jaz sem se zaril v seno in z vsako eksplozijo sem zlezel globlje. Bil sem tako globoko, da sem se z velikim trudom in težavami izkopal iz sena. Bil sem srečen, ker sem ostal živ. Granate so ubile dva moja kuharja - brata, šest borcev pa je bilo lažje ali težje ranjenih. S tem hočem povedati, da so bile tudi med kuharji žrtve. Mnogokrat smo bili kuharji še v večji nevarnosti kot drugi borci. Sovražnik je predvsem iskal pratež in tu smo bili kuharji, zlasti če smo bili osamljeni, daleč od borbenih enot. Zato naj bodo te moje vrstice posvečene vsem mojim sotrpinom - tako mrtvim kot živim!

Iz vasi Trebinec nad Mirno smo še istega dne odšli v neznano. Vse do novega leta 1945 smo krožili okoli Trebnjega. Med bitko za Občine od 1. do 4. januarja 1945 smo se kuharji utaborili v vasi Zalise pod vasjo Reber, ki je od Žužemberka proti Dobrniču oddaljena približno pol ure. Naloga nas kuharjev je bila, da smo kuhali in nosili hrano na položaje. Kuhali smo ponoči in do 3. ure zjutraj je moralo biti vse pripravljeno za odhod, kajti podnevi se nismo smeli gibati okoli položajev. Hrano smo delili premraženim borcem in se do jutranjega svita vračali v Zalise. Drugi obrok smo odnesli v večernem mraku. Tako je bilo tri dni vse v redu, četrtega dne, ko sem že skuhal obrok, zaslišim eksplozijo bombe in rafal iz brzostrelke ter jurišna povelja od vasi Reber. Zavedel sem se nevarnosti, zavpil alarm ter prebudil še druge in konjevodce. Takoj smo naložili kotle na mule. Za hrbtom so bili beli z Nemci, na našo srečo so bili v vasi Reber, od koder smo slišali njihovo vpitje: Vse žive polovite! Ko so prodrli v Zalise, smo mi bili že iz vasi; umaknili smo se v vznožje gore Zalise in prispeli na cesto proti Dobrniču. Bila je noč, ki nas je zavarovala. Toda beganja tega dne še ni bilo konec. Desno pred Dobrničem,

v neznani vasi, smo se ustavili in postavili kuhinjo. Pozabil sem povedati, da sem v Zalisju zlil iz kotla vso juho in meso, v to vas pa smo prinesli samo žgance. Teh nisem nikoli drobil, temveč sem jih s kuhalnico in žlico odrezal in porinil v porcijo. Taki so bili partizanski žganci!

V drugem kotlu sem imel polno govejega loja in iz njega sem pripravil prežganko, prežgano juho brez jajc, brez čebule in soli pa z lojem. Tudi tako bi jo borci, prestradani in premraženi, z užitkom pojedli. Toda zopet so nas sovražniki pregnali. Odšli smo v hrib pred Dobrničem in čakali navodil. Združili smo se z brigado in odšli proti glavni dolenski cesti. Ustavili smo se pri dveh hišah. Bilo nas je kot listja in trave, med nami tudi več vodilnih ljudi. Poveljstvo je odločilo, da se prebijemo v smeri Ajdovec. Po cesti proti Novemu mestu je krenila Gubčeva brigada, skozi gozd v hrib pa Cankarjeva. Brigada ni prišla daleč, ker je naletela na močen odpor Nemcev in njihovih pomagačev, ki so bili namenjeni na Občine, da bi prišli brigadam za hrbet. Ropotalo je iz vsega orožja; boj je bil silovit in krvav. Povelje se je glasilo: Komora, naprej, komora, nazaj in spet komora, stoj, komora, nazaj in spet komora, stoj, komora, naprej, komora, stoj! Bilo je strašno, posebej še zato, ker so bile mule čisto zbegane. Končno so dali povelje, da naj gre komora naprej in znašli smo se zopet na cesti. Katastrofa je dosegla vrh, ko so začeli od Svete Ane s tremi topovi streljati na nas. Spraznili smo cesto, bežali in s hitrim maršem ob 9. uri zvečer prispeli v lepo vas med Žužemberkom in Dvorom, na levem bregu reke Krke, kjer smo prespali, ne da bi čutili lakoto.

Tako smo praznovali novo leto 1945!

Še o dogodkih v vasi Reber

Bilo je nekega poletnega dne v letu 1944. Kuhinjo smo imeli v Stari vasi pri Žužemberku. S konjevodcem - Italijanom Angoro sva nesla večerjo v vas Reber, kjer je bila že nekaj dni nastanjena moja četa. V temni noči sem korakal več deset metrov pred konjevodcem, po sredi ceste in brezbrizno, kot da se ne more nič zgoditi. Dobro sem vedel, kje je stražarjevo mesto pod hruško. Zato sem vsak hip pričakoval povelje Stoj; namesto tega pa zaslišim Halt! V hipu sem zlezel vase, toda spoznal sem, da je pred menoj sovražnik številka ena in da sva z Oregonom in mulo v veliki nevarnosti. Obrnil sem se, stekel k Oregonu in zašepetal: Oregon, Tedeschi, subito via! In že sva tekla nazaj proti Stari vasi. Bila sva že precej daleč, ko sva zaslišala strel iz puške. Da sva srečno ušla gotovi smrti, sva bila hvaležna temni noči in - muli, ki je zaradi nevarnosti pospešila korake. Angoro je mulo vodil po travi in Nemeč si je mislil, da je pred njim gozdna divjad. Naj bo kakorkoli, midva sva se pa le rešila.

Nekega drugega dne v istem poletju smo bivali v Stari vasi pri Žužemberku. Prišlo je povelje, da pripravimo dovolj dobre in močne hrane za marš. Imeli smo vsega: polne kotle kuhane hrane, dosti kruha in zalogo mesa. V mraku smo se premaknili, zopet v neznano smer. Pred vasjo Zalisa zaslišimo: Stoj. Naš komandir odgovori: Stal sem. Nato zopet: Kdo je tam - in naš komandir pove razpoznavni znak; nasprotnik s tem ni bil zadovoljen. Slišalo se je: Iz katere čete si, iz katerega bataljona? Nato se je začel besedni dvoboj, vprašanja z obeh strani: Kdo tam? - Kdo tam? - Kdo tam? in nazadnje: Tukaj je drugi stiški udarni bataljon, hitro užgi! To je bilo regljanje z orožjem, z obeh strani! Imeli smo srečo: nihče ni padel, nihče ni bil ranjen. Položaj tega večera pa je bil naslednji: 2. domobranski stiški udarni bataljon je zašel v naše zaledje, namenjen pa je bil verjetno čez vas Reber proti Selom-Šumberku. V istem času pa so naše enote prišle do križišča z druge strani. Oboji presenečeni - so začeli streljati in razumljivo je, da je nastala zmešnjava in pri menjavi smeri sem ostal sam na bojišču. Bežal sem, kolikor so me noge nesle; padal sem in se dvigal ter prišel do bosanskega konjička iz naše čete; nosil je kotel in vrečo kruha, tovor pa mu je zlezal na eno stran. Zato je stal kot pribit sredi njive. Nisem mu mogel pomagati; čez čas pa se je bosanček rešil tovara in me čakal na cesti. Ker se mu je povodec zapel z zanko za podkev, ni mogel naprej. Snel sem mu zanko s podkve. Hotel sem ga zajahati, a v tem trenutku naju je osvetlil žaromet, poleg pa se je razletela bomba. Oba sva bežala, belčki pa so z mitraljezom užgali za nama. Hvalabogu, sem izdaval, ko sem dohitel rep kolone, ki se je pomikala proti Žužemberku in čez reko Krko na drugi breg.

Konec

Po hudih novoletnih borbah na Občinah smo se gibali kaj vem kje. Nekega dne, vem, smo šli iz Gabrovke čez Čatež proti Veliki Loki in še naprej. Kar pristopi k meni naš intendant Anton Rupnik s Škofljice. Ko smo korakali mimo zadnjih hiš na Čatežu, mi reče: Že dolgo te opazujem, kako se mučiš; hodiš, kot da ne bi imel nog, kakor da hodiš po jajcih. Zelo se mi smiliš. Zdaj pa me poslušaj. Borba in spopadi bodo iz dneva v dan hujši, žrtev pa bo iz dneva v dan več, da o nevarnostih sploh ne govorim. Ti pa s temi bolnimi, gnilimi nogami kmalu tudi bežati ne boš mogel več. Zato glej, da mi izgineš izpred oči, če ne te bom pa jaz pihnil. Takega, kot si, te ne morem več gledati. Javi se zdravniku". Jaz sem se branil, češ saj bo vojske tako kmalu konec. Ponovno mi zagrozi in reče, da bo storil to, kar je rekel. Nameri bi verjetno izvršil, toda imel me je zelo rad in ni mogel gledati, kako trpim. Začel sem se ga bati in izogibati in čim bolj sem se ga izogibal, tem večkrat sva trčila skupaj.

Pomislil sem. Bil sem slep na eno oko, imel sem kilo, noge pa takorekoč gnile in smrdeče. Trpljenja mi je bilo dovolj, toda zdržal bi. Da bi izpolnil naročilo intendanta Antona Rupnika, sem se javil zdravniku, da bi predvsem pregnal strah pred njegovo grožnjo. Ta čas smo bili na Kočevskem, v vasi Lipje št. 11, od 9. februarja 1945. V ambulanto na Smuko me je spremljal kurir. Dne 16. februarja me je komisija pregledala in priznala, da sem stalno nesposoben za operativno enoto, sposoben pa za delo na terenu.

Naslednjega dne smo že korakali čez Kočevski Rog v Belo krajino jaz, en borec iz Cankarjeve brigade in kurir; ta naju je izročil neki tovarišici v NOO v Črnomlju. Od tu so naju poslali v Zavetiški dom v Črnomlju, kjer se začne zame novo poglavje.

Opombe:

1. Glej knjigo Cankarjeva brigada, stran 310: Tu je avtor zapisal, da se je napad na Kal začel 11. decembra 1943 ob 17. uri. Dole so bile že porušene; jaz vem, da so bile prejšnji večer hude borbe za Dole, brigade so napadale obe postojanki: Dole in Kal. Kal se tedaj ni vdal. Drugo noč je brigada likvidirala tudi Kal.
2. Za Martina Zajca sem zvedel šele čez pol leta, kje da je. Ko je bil ranjen, se je vzpenjal po rahlem bregu in prišel do istih bolničark kot midva z Boštjančičem. Nudile so mu prvo pomoč in poskrbele za prenos v bolnišnico.
3. Glej strani 347, 681-682 in 746-747 knjige Cankarjeva brigada.
4. Jože Gale piše v svojem dnevniku (ZOG 7, 61), da ni bil nihče ranjen. Ranjena sta bila dva borca, padel pa je Ivan Potočnik iz Grosupljega. Tovariša Potočnika pa ni na seznamu padlih v knjigi Lada Ambrožiča Cankarjeva brigada.
5. Glej tudi pesem Antona Seliškarja v Zborniku občine Grosuplje, 7, 65-66.
6. Štrumbelj je bil doma z Iga. Bil je starejši (rojen 1901). Imel je čin politdelegata, pripravnika za komisarja, saj je bil že star borec. Zaradi nekih nejasnosti med bivanjem brigade v okolici Krima je bil ob čin in dodeljen naši kuhinji. Komisar Ivan Mihec mi je naložil dolžnost, da naj pazim nanj.
7. Anton Rupnik je po osvoboditvi delal v Rudniku barita pri vasi Pleše pri Škofljici. Zrušilo se je skalovje v rudniku in ga ubilo.
8. Po rokopisu je besedilo oblikoval in prepisal glavni urednik.

LIK LADA POTOKARJA

Stane Valentinčič*

Tisti, katerim je znana in ljuba prava resnica o Polici pri Grosupljem iz začetkov narodnoosvobodilnega boja, ne morejo mimo imena Lada Potokarja (s partizanskim imenom Peč) in mimo njegove vloge v tem kraju in okolici ter vpliva na razvoj in fizijonomijo revolucionarnega in osvobodilnega boja slovenskega naroda.

Lado Potokar se je rodil leta 1910 v Štepanji vasi v Ljubljani staršema Jožetu in Mariji Potokar. Oče je bil v službi pri ljubljanski mitnici. Lado je bil njun najmlajši otrok, imel pa je še štiri brate in sestro. Dva brata sta bila znana igralca SNG. Lado Potokar je hodil v Ljubljani v osnovno, nato pa v trgovsko šolo in se izučil za trgovskega pomočnika. Službo je dobil pri Železnini Breznik v Ljubljani. Ko pa so mu tam odpovedali, je ostal brez dela. Glede na to, da tedaj službe ni bilo lahko dobiti, je ostal brez dela. Zato je prišel iz Ljubljane na Polico k svoji teti Dremljevi, ki je imela hišo na Polici. Pri njej je živel in stanoval od zadnjih predvojnih let dalje. Preživljal se je tako, da je opravljal težaška dela pri ljudeh, ki so to potrebovali.

Starši Lada Potokarja so, preden so se odselili v Ljubljano, živel in imeli v Goričanah (zaselek Police) hišo z nekaj zemlje. Reklo se je pri Fincu. To je oče prodal in kupil hišo v Štepanji vasi. Družina Potokarjevih torej na Polici ni bila neznana in ne tuja in tudi Lado je ljudi in hiše poznal še iz svoje rane mladosti. Največ je delal pri sorodnikih Bregarjevih na Polici, saj sta mati in Dremljeva teta bili Bregarjevi. Tu se je zbližal z domačo hčerjo Ivanka, svojo sestrično, in se z njo poročil.

Njegovo življenje je tako teklo med pomanjkanjem in med življenjem na robu obstoja, kot je to bilo splošno pravilo za proletarce tistega časa. Ker pa je bil mlad in vesele narave, so ga ljudje radi sprejemali, zlasti še, ker je bil pevec in dober igralec. Igral je na podeželskih odrih. Tako ga je zatekel začetek vojne 1941. Bil je vpoklican k vojakom in je skupaj z jugoslovansko vojsko doživel njen neslavni razpad. Vrnil se je na Polico, s seboj pa je prinesel orožje in ga skril. Slutil je, da bo še potrebno.

* 61000 Ljubljana, YU, Titova 25; dr. vet. znanosti in redni profesor VTO za veterinarstvo Biotehniške fakultete v Ljubljani.

Komaj dva meseca po razpadu Jugoslavije je Radko Polič, aktivist Komunistične partije, povabil na sestanek v gozdu blizu Police tiste, za katere je menil, da jih je moči pritegniti k narodnoosvobodilnemu boju. Prišli so Rudolf Zupančič s Perovega, Jože Smrekar z Blečjega vrha, s Police pa Anton Babnik, Franc Kočmar in Lado Potokar. Zadnji trije so ostali zvesti narodnoosvobodilnemu gibanju in revoluciji do kraja, kar potrjuje tudi dejstvo, da so jih okupator in domači izdajalci preganjali, dva med njimi - Kočmarja in Potokarja-pa tudi ubili. Poslednji je bil Lado Potokar, ki je bil ustreljen 25. septembra 1942. Med tem časom pa, od navedenega junijskega sestanka 1941 do zadnjih dni septembra 1942, je bila Polica predvsem po zaslugi dejavnosti in dela Lada Potokarja. za nekaj več kot eno leto "partizanska".

Polica pa je morala biti partizanska, zlasti v začetku NOB. Tam blizu je bilo šolsko taborišče Pugled, čez Polico so vodile poti iz okupirane Ljubljane na Dolenjsko, po njih so hodili kurirji, aktivisti OF, tudi najvišje vodstvo partije in OF, Polica je tudi spadala v manevrsko področje "štajerskega" bataljona, oziroma kasnejše II. grupe odredov. Za vse to je bilo treba zagotoviti varne poti in vodenje po gorskih poteh in grebenih, preskrbeti je bilo treba hrano in druge materialne potrebščine. Zaradi tega so na Polici nastale partizanske delavnice, klala se je živina, zbiralo orožje in poleti 1942 so bili izdelani obsežni bunkerji z zalogami hrane in drugega materiala za partizane. Predvsem pa je bilo treba postaviti organizacijo Osvobodilne fronte in skrbeti za delovanje te organizacije in njenih aktivistov. Razume se, da vsega tega ni mogel opraviti en sam človek, ampak vsi skupaj, vendar lahko trdimo, da je bil osnovno gibalno in motor vsega tega prav Lado Potokar-Peč.

Položaj Police je zahteval vse močnejšo organizacijo OF, in tako sem 6. januarja 1942 povabil na sestanek aktiviste OF s Police in Peči, ki so se že dotlej izkazali z aktivističnim delom. Na tem sestanku smo ustanovili rajonski odbor OF Polica, ki so ga sestavljali tovariši Anton Babnik, Franc Kočmar, Jože Skubic, Lado Potokar (vsi s Police), Jože Smrekar z Blečjega vrha in Alojz Škrjanc s Peči. Slednji je bil podpredsednik rajonskega odbora OF Polica, Lado Potokar pa intendant. To, da je prav Lado Potokar, ki je bil najaktivnejši aktivist OF v poliškem rajonu, imel na skrbi intendanturo, govori za to, kakšen poudarek je bil dan prav oskrbovanju partizanskih enot v tem kraju. Vendar Ladova aktivnost še zdaleč ni bila omejena le na materialno področje in na oskrbo partizanov. Na tem področju mu je dosti pomagal Anton Babnik, ki je bil v rajonskem odboru blagajnik. Lado pa je bil dejansko vodilna osebnost rajonskega odbora, tako v materialnem pa tudi v političnem in vojaškem pogledu. V poliškem rajonu se je delalo po njegovih zamislih in napotilih. Lado Potokar

je bil oženjen z Bregarjevo Ivanko s Police in imel hčerko Marijo (1941-1942). Obveznosti do službe ali dela na lastni domačiji ga niso vezale, saj vsega tega ni imel. Nevezanost mu je dajala veliko možnosti za aktivno delo. Bil je tudi relativno izobražen. Dodajmo še njegovo napredno, revolucionarno usmerjenost in proletarski rod in razumljivo nam bo, zakaj je bil tedaj na Polici prav on duša narodnoosvobodilnega gibanja in boja. Skupaj s Stojanom Šuligojem sta večidel sama organizirala vseh 24 krajevnih odborov v poliškem rajonu, ki je obsegal vasi od Hrastja pri Grosupljem čez Pance in Troščine do Javorja in Leskovca ter Dednega dola in Brezovega do Duplic.

V vseh teh vaseh je bilo treba najti ustrezne ljudi, se z njimi povezati in pogovoriti in jih potem organizacijsko povezati. Potokarja najdemo na primer, kako s tovariši nese štiri nahrbtnike hrane in municije partizanom proti Dolam. Najdemo ga, kako spremlja marca 1942 Simonovo četo na Polico. V noči od 3. na 4. junij 1942 gre skupaj z večjim številom članov Narodne zaščite v Višnjo goro, kjer iz skladišč Preveda izpeljejo 20 vreč moke. V noči med 15. in 16. junijem spremlja konvoj 9 vprežnih voz, ki iz Ljubljane pripeljejo hrano in tiskarski stroj in ga spravijo dalje na Dolenjsko. Nič ni čudnega, če vsa ta dejavnost Lada Potokarja ni ostala neopažena okupatorju in njegovim pomagačem. Poglejmo, kaj o njem piše klerikalni pamflet Črne bukve na str. 170 (maj 1944). Pod naslovom Nekaj največjih krvolokov prinaša v drugem odstavku tole: "Okrog Police je načeloval komunističnemu oddelku izprijeni trgovski pomočnik Lado Potokar. Ta je bil vodja partizanskega oskrbovališča na Polici ter izvrševalec smrtnih obsodb po vsej daljni okolici. K njemu so pošiljali vse ujetnike od daleč naokoli. Skoraj vsakega je doletela okrutna smrt. Nazadnje je Potokar doživel isto usodo kakor toliko onih, ki jih je dal sam ubiti. Bil je ujet in ustreljen v Višnji gori dne 25. septembra 1942." (Tako kot tu prinašajo razni klerikalni časopisi neresnične podatke o ubitih ljudeh tudi drugod. Slovenski dom pa je sam sebi skočil v usta, ko je 16. decembra 1944 med drugim pisal tudi, da "župnija Polica šteje okrog 1000 mož. Od teh so jih tolovaji pobili pet - vaških stražarjev in domobrancev pa je doslej padlo sedem"). Klerikalni Slovenski dom pa v števil. 204 dne 9. septembra 1942 o Ladu Potokarju, pod naslovom 300 grobov v bližini Police, piše naslednje: "Partizane, ki so prišli iz šolskega taborišča v Pancah, je razdeljeval po posameznih bataljonih Lado, poveljnik zaščite na Polici. Držal je stalno zvezo z ljubljanskim izvršnim odborom s pomočjo nekega železničarja s Police. Ta "Lado" je imel na Polici cele delavnice, kjer so krojači in čevljarji izdelovali za partizane uniforme in čevlje iz blaga, ki ga je Lado nakradel po vsej Dolenjski. V ta namen je imel stalno na razpolago četo 150 partizanov, da jih je pošiljal na akcije, kjer niso

ničesar drugega delali, kakor ropali ljudem njih imovino ter odpeljevali nedolžne ljudi." Le pet dni kasneje piše ta isti časopis o "Krvoloku - komisarju Ladu Potokarju".

Končno izberimo med mnogimi še en citat istega časopisa dve leti kasneje (16. dec. 1944), ko z velikim naslovom Zgodovina Police pri Višnji gori na celi strani med drugim piše pod naslovom Veliki možje tudi tole: "Kakor spomladi teloh prvi dvigne glavo, tako so tudi pri nas tedaj zrasli v soncu OF "veliki možje". Prvi je dvignil glavo Potokar kot komisar, nato pa Šuligoj, ki je bil desna roka Potokarja (saj je organiziral vso okolico); dalje Anton Babnik, posestnik na Polici in tajnik rajonskega odbora. On in brat Stane, ki je bil kurir vaške zaščite in rajonski kurir, sta se udeleževala vseh sej in važnejših sestankov. Že aprila 1942 so se pri Babniku kuhali veliki lonci za tolovaje. Anton je bil glavni pomočnik Lada Potokarja. Kadar njega ni bilo doma, je imel besedo Anton Babnik". Tako torej imamo osvetljeno podobo Lada Potokarja in njegovega dela v NOB - z obeh strani.

Druga grupa odredov se je poleti 1942 prebila z Dolenjske na Štajersko, Italijani pa so pripravljali svojo "roško" ofenzivo. Hkrati so stopnjevali, s pomočjo klera in drugih kolaboracionistov, pritisk na organizacijo in aktiviste OF. Eni so se pasivizirali ali celo pristopili k beli gardi, druge je okupator pozaprtil ali interniral, tretje zopet pobil. Kot prvega med člani rajonskega odbora OF Polica so dne 8. avgusta ustrelili Franca Kočmarja, Antona Babnika pa 28. avgusta aretirali in odgnali v Italijo. Od aktivnih članov rajonskega odbora je ostal le še Lado Potokar. Odločeno je bilo, da likvidirajo tudi njega.

Lada Potokarja so sicer prijeli že 24. maja 1942, ko so Italijani po manifestativnem srečanju IO OF z II. grupo odredov 22. maja s tanki pridrveli na Polico in je Lado bolan ležal doma. Vendar so ga izpustili, verjetno zanj še niso imeli dovolj podatkov, saj tedaj bela garda na Polici še ni dvignila glave, kajti komaj štiri dni prej so imeli prisego. To pa je storila ob italijanski ofenzivi in po njej, ko so njeni pripadniki, bilo jih je okoli 100, prejeli od Italijanov orožje. Pričeli so spremljati vsak Ladov korak. Dne 23. septembra 1942 zvečer je nanj počilo iz hiše na Blečjem vrhu. Bil je ranjen v nogo, vendar ne močno, tako da je lahko zbežal in prišel na Polico. Ne za dolgo. Komaj dan za tem, 24. septembra, so ga belogardisti zgrabili na Polici, po domače pri Rahnetu, na podu in ga odvlekli v Višnjo goro Italijanom. Ti so ga naslednji dan ustrelili. Podroben potek te "aretacije", ki je bila delo nekaterih Poličanov, je na zaslišanju podal Milan Skubic 15. aprila 1946 na okrožnem sodišču v Ljubljani. Ta njegov protokolarni izkaz se glasi:

"Aretacijo je organiziral Anton Štepic, posestnik, Polica 2 in Franc Burger, tudi s Police. Konec septembra je prišel k meni Franc Burger in mi rekel, da bom n e k a j v i d e l . Navzoči sta bili Marija Skubic, hči posestnika, Polica 37, moja sestra in naša dekla Slavka Vidic iz Dolenje vasi. S Francem Burgerjem sva šla doli v vas k Rahnetovim, kjer je Potokar pil žganje. Zraven so bili Jože Kočmar, Anton Štepic, Jože Burger, Jože Vidic, Franc Vidic in Stane Vidic. Lado Potokar je baje od doma bežal pred ofenzivo v maju 1942 na Dolenjsko in se vrnil poleti na Polico. Ko se je napil žganja, je šel na pod spat in so šli Jože Kočmar, Franc Vidic, Franc Burger, Anton Štepic, Jože Burger in jaz na pod, z v e z a l i Potokarja in ga n e s l i v Višnjo goro. Stane Vidic je prišel zraven, ko smo Potokarja nesli s poda doli. Vodja je bil Anton Štepic in je mene prisilil, da sem šel naprej na stražo. Tepli ga nismo. Italijani so ga v Višnji gori gnali v vojašnico in u s t r e l i l i . Glavna krivca sta bila Štepic in Franc Burger, če teh ne bi bilo, se to ne bi zgodilo. Nisem kriv, da so bili ustreljeni Anton Ahlin, Alojz Finc in Janez Vidic. Pri vaški straži sem bil od septembra 1942. Rečeno je bilo, da dobimo za Potokarja 30.000 lir, pa nismo nič dobili, kar lahko potrdi Burger in Franc Vidic. Jože Kočmar je prinesel meni, Antonu Štepicu, Francu Burgerju in Jožetu in Stanetu vsakemu po 150 lir za nagrado, vsi so denar sprejeli, zraven nisem bil. Hiša, kjer je spal Potokar, je last kmeta Moharja, Polica." (podčrtal S.V.).

Značilna za dogodke v zvezi s smrtjo Lada Potokarja je tudi izjava, ki jo je dal pokojni Ivan Erjavec-Cene 2. februarja 1959 za sodišče v Ljubljani, in ki jo citiramo izvodno: "V letih 1941, 42 in 43 sem vršil v narodnoosvobodilnem pokretu funkcijo sekretarja okrožnega komiteta KPS in okrožnega odbora OF, sekretarja okrožja Grosuplje, kamor je spadala tudi Polica kot poseben rajon, skupaj s sosednjimi vasmii. Kot tak sem se med veliko italijansko ofenzivo v poletju 1942 umaknil s sektorja Police ravno na predvečer pred italijanskim sunkom na sektor med dolensko železnico in nemško demarkacijsko črto. Še predno smo krenili proti Polici, sem na osebno prošnjo tov. Vladota Potokarja iz Police dovolil, da Potokar kot intendantski strokovnjak za Polico spremlja posebno odpravo, ki naj bi za tehniko izvzela iz bunkerja v gozdu pri Polici določeno količino tiskarskega papirja za potrebe tehnike. Po povratku na poliški teren sem pogrešil Potokarja, za katerega sem pričakoval, da nas bo vsekakor čakal kje na Polici ali okolici. Tako smo se jaz in ostali aktivisti ilegalci tolažili, da je tov. Potokar-Peč odšel z Rojčevo odpravo, ki je odnesla papir iz tajnega bunkerja, pa da se bo v doglednem času že vrnil na svoj teren.

Počasi pa smo iz podatkov, pridobljenih iz raznih virov, vse

sigurneje spoznavali, da je Potokar postal žrtev novonastale policiške bele garde. Ker je bila velika večina Poličanov sedaj že organizirana v be-ga, oziroma z njo simpatizirala, dočim so ostali, ki so še bili naši pristaši, bili demoralizirani, oziroma tako prestrašeni, da se prve čase niso upali z nami govoriti niti na najbolj konspirativen način, smo razne podatke dobivali le počasi, skromno in le bolj slučajno. No, nazadnje smo le razpolagali z dovolj podatki, da smo celo mogli rekonstruirati dejstvo, da je Potokar bil prijet od d o m a č i h belogardistov in izročen višenjskim Italijanom oni večer, ko sem jaz ... prenočil v gozdu med Kalcami, Gornjim Brezovim in Dednim dolom, ustreljen pa naslednje jutro (25.9.1942, op.S.V.), ko smo se umivali in brili ob potočku v Dednem dolu, da smo potem še tisto jutro krenili in se pri Polici srečali z ljudmi z Goričan.

Naslednji dan so se razni dogodki na Polici vrstili z veliko naglico. Iz vsega se je videlo, da je organiziranje bele garde na Polici bilo izvršeno že pred našim povratkom na ta teren, da se le-ta še oborožuje, najprej z bombami, zatem pa še s puškami, da se postavljajo zasede in vrše poizkusi, da bi nas polovili...

Izvedeli smo, da je z Grosupljega prišla kolona Italijanov, da so jim domačini odkrili vse naše bunkerje v okolici in da najdeni material Italijani s kamioni odvažajo na Grosuplje. Točno, katere dni v letu 1942 so ti bunkerji pri Polici bili izdani in izropani, zdajle ne bi mogel določiti. Bilo je pa to vsaj 5 dni po našem povratku z Dolenjskega na Polico, oziroma isto toliko p o s m r t i Vladota Potokarja." Tako in tedaj je torej umrl Lado Potokar, član Komunistične partije Slovenije in RO OF Polica, gibalo narodnoosvobodilnega boja na Polici. Z njim je umrla tudi partizanska Polica.

Lado Potokar je pokopan na Polici. Vendar bi stari partizani ali drugi popotniki, ki so za Ladovo delo vedeli ali ga celo osebno poznali, le težko našli njegov grob pri cerkvi. Na njem ni niti njegovega imena niti kakršnegakoli znamenja. Še manj seveda bi našli kako njemu posvečeno obeležje. Njegovo ime pa je skupaj z drugimi aktivisti vklesano na zapuščeni plošči, vzdani na zadružnem domu leta 1970.

JUBILEJ METODA DULARJA

Tone Bole*

Zelo me veseli, da lahko opravim častno nalogo in našemu tovarišu Metodu Dularju izročim visoko odlikovanje, s katerim ga je ob življenjskem jubileju za plodno revolucionarno delo odlikoval predsednik republike tovariš Tito.

Slavljenca - tovariša, soborca vsi poznamo, zato se nam ni treba ustavljati ob njegovi življenjski poti, pripovedovati, katera dela je opravljal in kakšne položaje je imel. Čutim pa skromno željo, da obudim spomin na pomemben osebni prispevek in omenim tiste moralne vrednote tovariša Metoda, ki so ga krasile v najodločilnejšem obdobju naše zgodovine, na njegove požrtvovalne napore za to, da je v usodnih dneh imelo slovensko ljudstvo revolucionarno moč in sposobnost v boju za nacionalni obstanek in boljše, delovnega človeka vredno življenje in za njegov odločujoči položaj ter vlogo v celotnem družbenem življenju in razvoju danes.

V rani mladosti se je kot mlad slovenski razumnik oklenil razrednega boja slovenskega delavskega razreda ter z naprednim, delovnim in dragocenim prispevkom posredoval napisano in povedano tako potrebno marksistično besedo delavskemu razredu, ki se je v tistem času prebujal in organiziral na Slovenskem.

Odločna pripadnost boju delavskega razreda in njegovi avantgardi Komunistični partiji je tisto, kar je krasilo Metoda že v rosi mladosti, čeprav so mu sposobnosti omogočale za tiste čase lažje življenje. Družbenemu statusu navkljub se je tovariš Metod s svojim revolucionarnim delom kot direktor tovarne na svojem področju dela spopadal s konkretnimi oblikami izkoriščanja in z brezprinciplano, za slovenskega delovnega človeka in slovenski narod brezizhodno politiko takratnih oblastnikov.

Dolžnost je, da se danes spomnimo, s kakšnim revolucionarnim žarom se je tovariš Metod vključil v oblikovanje naprednih gibanj v Grosupljem in njegovi bližnji ter daljni okolici. Za tovariša Metoda tovarna ni bila stavba, stroj in organizacija. Že tedaj je razmišljal in iskal obliko, kako v tedanjih razmerah zagotoviti lepše življenje delovnim ljudem in kako uresničiti vsaj kanček vizije, ki je danes postala stvarnost -

* 61000 Ljubljana, YU,
član Predsedstva SR Slovenije.

to, kar je zapisano v temeljnih načelih slovenske ustave, da socialistična družbena ureditev Socialistične republike Slovenije temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.

Ni majhna zasluga današnjega slavljenca, da se je delavstvo tovarne, katero je on vodil, organizirano in politično pripravljeno, vključilo v vseljudski odpor v usodnih dneh, ko je zajela vojna vihra tudi našo domovino, in častno izpolnilo svojo domovinsko in razredno dolžnost. Kolektiv se danes lahko s ponosom ozre na revolucionarno pot delavcev prejšnje in prejšnjih generacij. V usodnem času okupacije je tovariš Metod organizirano sodeloval z Osvobodilno fronto, ponosno prenašal in globoko doživljal trpljenje slovenskega ljudstva.

Naša ožja domovina se še ni veselila zmage, ko je tovariš Metod že razdal svoje sile in sposobnosti kot odgovoren delavec začasne vlade nastajajoče nove Jugoslavije. Nakopičeno strokovno znanje in revolucionarne izkušnje so dobile nov celovit izraz, ko je kot pedagog na Ekonomski fakulteti strokovno in politično oblikoval številne generacije ekonomistov, katerim njegovo izročilo učitelja in znanstvenika že desetletja pomaga v prizadevanjih za razcvet in blagostanje naše domovine.

Zavedam se, da je nemogoče ob tej priložnosti naštetih bogato revolucionarno delo današnjega slavljenca in izraziti vse globoko človeško bistvo, ki ga je tovariš Metod vnašal v revolucijo ter bogatil nas in naše življenje. Njegova življenjska pot pa dokazuje, da je v različnih razmerah in zato z različnimi sredstvi boja ostal zvest delovnemu ljudstvu in domovini; ostal zvest idealom, katere je sprejel kot osnovni smisel življenja še preden je stopil v dvajseto leto svoje mladosti in jih še danes, v jeseni svojega življenja uresničuje z množicami delovnih ljudi naše domovine.

Dovoli, dragi Metod, da ti pred izročitvijo odlikovanja iskreno čestitam in začelim še mnogo let uspehov, predvsem pa zdravja in zadovoljstva v tvojem delu in življenju.

NEKATERA ZGODOVINSKA VPRAŠANJA IN POVOJNI RAZVOJ

TER NAPREDEK KS STIČNA

Jože Šeme*

Mineva 35 let, odkar smo si priborili svobodo - živimo v obdobju, ko je naša socialistična revolucija permanentno porajala globoke zgodovinske spremembe v naši celotni družbi. V te družbene procese in spremembe smo vsak na svoj način tudi aktivno vključeni, TOZD in krajevne skupnosti pa predstavljajo ravno tisti družbeni celici, skozi kateri delavci, kmetje, mladina in delovni ljudje sploh izražajo stvarnost svojih neposrednih interesov, najbolj neposredno rešujejo svoja interna vprašanja in probleme, se medsebojno povezujejo, ustvarjajo, odločajo in gradijo. Kolikor bolj pa se bodo krajani neposredno in aktivno vključevali v celotno družbeno-politično dejavnost v krajevni skupnosti, kolikor bolj bodo uveljavljali svoje pravice, zavedajoč se tudi svojih dolžnosti, toliko bo tudi naša socialistična demokracija popolnejša in naš celotni napredek hitrejši. To še posebej velja za našo mlado generacijo, ki naj se vedno in na vsakem koraku zaveda, da je le svobodno in ustvarjalno delo v bistvu človekova potreba pa tudi njegov način potrjevanja lastnega obstoja in da mora biti naša dejavnost v okviru krajevne skupnosti kar najbolj mogoče veren odraz tega poznanega načela za nenehno in aktivno vključevanje v družbene procese.

Če današnje socialistično Jugoslavijo primerjamo s predaprilsko monarhistično agrarno in zaostalo državo, lahko s ponosom ugotovimo, da smo kot v naši domovini tako tudi v naši občini dosegli v povojnem obdobju izreden napredek, kar se na svojevrsten način odraža tudi v krajevni skupnosti Stična. Morda je največja pridobitev tega ožjega območja sploh, da je v stiški gimnaziji do letos končalo srednjo šolo nad 600 dijakov, da je od tega okoli 350 študentov končalo višjo ali pa celo visoko šolo. Da je v okolju krajevne skupnosti Stična danes zaposlenih okoli 380 delavcev, da so si mnogi od teh zgradili udobne domove in da smo si pravzaprav vsi ustvarili človeka dostojno življenje, da se mnogi vozimo na delo z lastnimi avtomobili itd. Mnoga zasebna kmečka gospodarstva razpolagajo z modernimi tehničnimi sredstvi ter se približujejo sodobnemu agrotehničnemu

* Jože Šeme, generalmajor v.p.,
61000 Ljubljana, Yu, Peričeva 7

sistemu pri obdelavi zemlje, kar v mnogih primerih tudi 100 % presega predvojni pridelok.

Tudi družbena agrarna politika in večja delovna organizacija v Stični dosega v poljedelstvu, živinoreji, svinjogojstvu itd. vedno večji gospodarski razvoj in napredek. V vasi in širšem okolju Stične so asfaltirali ceste in ustvarili mnoge druge za kraj dokaj pomembne pridobitve. Poskušamo in v veliki meri uspevamo pri razvoju kulturno-prosvetne dejavnosti. Za vsako pohvalo pa je iniciativa Stične pri organizaciji godbe na pihala in nabave instrumentov ter še posebej vključevanje mlade generacije v kulturo, kar vsekakor obeta solidno perspektivo in to v krajši bodočnosti. Uspešno napreduje pevski zbor.

Izredno velika pridobitev za ta kraj je bila izgradnja vodovoda, ki oskrbuje širšo okolico s čisto in zdravo pitno vodo. Zelo pozitivno je, da so se dogovorili organi krajevne skupnosti Stična in Ivančna gorica z drugimi pristojnimi institucijami za lokacijo šole in našli skupno rešitev za gradnjo novega kulturno-prosvetnega žarišča, ki pa bo le skozi premišljeno in perspektivno politiko izredno pomembno tudi za širše okolje in mislim, da moramo ravno na tem področju ustvarjati in krepiti bazo za dobre tovariške in konstruktivne odnose obeh krajevnih skupnosti. Tu se moramo povsem odgovorno, patriotsko in polnoštevilno odzvati referendumu ter tudi s tem doprinesti nadaljnjemu napredku pri ustvarjanju nadvse pomembne pridobitve za bodočnost in prosperiteto te naše lepe doline, ki jo bo prinesla ta pomembna prosvetna institucija.

Če ocenimo celoten povojni napredek tega okolja, ne moremo sicer trdit, da je krajevna skupnost Stična med tistimi teritorialnimi entetami, ki so napravile največji korak v našem družbenem in še posebej gospodarskem razvoju. Vendar pa je popolnoma jasno, da je v celotni jugoslovanski družbi pri splošnem ustvarjanju pogojev za razvoj naše dežele tudi KS Stična ustvarila take življenjske pogoje in standard, o katerem ta kraj v predvojnem času ni mogel niti sanjati. Že nad 8000 zaposlenih v občini Grosuplje pomeni, da je mesečni dohodek samo iz tega vira okoli 4 milijarde st. dinarjev, česar se mnogi niti ne zavedamo. Od tu in mnogih drugih dohodkov izvirajo možnosti za gradnjo novih hiš, nakup avtomobilov, televizorjev, električnih aparatov v gospodinjstvu, raznih poljedelskih strojev itd. Vprašajmo se, kaj smo od vsega tega imeli v stari Jugoslaviji. Seveda tu ni nobenega dvoma, da je ravno naša ustavna demokracija jugoslovanskega, Titovega samoupravnega socializma tista čvrsta opora, ki ustvarja ustrezne in nove ekonomske odnose, boljše in bolj bogate življenjske pogoje za našega delovnega človeka in občana.

Danes naš jugoslovanski človek ponosno gleda na prehojeno pot pri graditvi naše dežele, pred seboj pa ima tudi svetle perspektive v

obetajoči si prihodnosti, ki bo tudi v bodoče prinašala nove in nove ekonomske in politične pridobitve in vse bolj razvite oblike v izpopolnjevanju družbenega življenja in dela. V tej smeri mora tudi KS Stična v tesnem sodelovanju z občinsko skupščino, z delovnimi organizacijami in preostalimi krajevnimi skupnostmi nekoliko širše, bolj perspektivno in dolgoročno zastaviti razvoj gospodarstva, turizma, gostinstva, predvsem pa si prizadevati pri nadaljnjem razvoju kmetijstva, živinoreje, sadjarstva, razvijajoč kooperacije v kmetijstvu itd.

Če kritično gledamo na razvoj gospodarstva v KS Stična, moramo omeniti, da nekatere delovne organizacije niso storile omembe vrednega koraka v potrebnem in možnem razvoju, da je bila v povojnem obdobju večkrat prisotna precejšnja stagnacija. V Stični nismo ustvarili pogojev za sprejem turistov in izletnikov, katerih je vsako leto več, ne nudimo jim najosnovnejših pogojev, nimamo niti enega gostinskega lokala s solidno in sodobno postrežbo. Menim, da bo treba ta in še nekatera druga vprašanja skrbno in analitično pretehtati s težnjo, da se vzpostavi dolgoročna perspektivna in bolj progresivna gospodarska politika. Tu se morajo tudi prej omenjeni mladi in izšolani kadri, katere je dala stiška gimnazija, bolj zanimati za domači kraj in se bolj aktivno vključiti pri nadaljnjem razvoju materialne, kulturne, politične in vsestranske družbene osnove teh krajev. Tudi občinska skupščina bi morala v bodoče nekoliko bolj načrtno, včasih pa tudi manj mačehovsko gledati na nekatera ne dovolj razvita območja v okviru občine pa tudi na Stično.

Za praznik krajevnih skupnosti je pravilno izbran datum obletnice ustanovitve stiške čete, saj je naš narodnoosvobodilni boj in obračun s fašistično soldatesko ter domačo reakcionarno in razredno - staro miselnostjo prav tisto bistveno in najbolj vzvišeno v naši slovenski in jugoslovanski zgodovini. Naš narodnoosvobodilni boj in naša revolucija sta bila pravzaprav tista družbena pojava, ki sta imela take družbeno-politične in ekonomske motive, da se skozi oboroženi boj ustvarjajo predvsem neposredne koristi za delavski razred, za kmete in delovno ljudstvo sploh. Naj se v tej smeri nekoliko bolj konkretno zadržim na nekih zgodovinskih dejstvih tistega časa. Težko je namreč naštevati vse pomembne dogodke in tudi osebnosti, ki so v tistih težkih dneh bistveno vplivale na razvoj revolucionarne in politične miselnosti tega okolja - stiškega okrožja in rajona.

Menim, da je tu na prvo mesto postaviti Dolfeta Jaklja, ki je kot prvi sekretar okrožnega komiteja KPS Grosuplje postavljaj in razvijal prve temelje revolucionarni akciji in dejavnosti za stiško ter grosupeljsko okrožje. Julija 1941 je bil namreč ob navzočnosti Toneta Tomšiča ustanovljen okrožni komite KPS Grosuplje, kateri je v začetnem obdobju

narodnoosvobodilnega boja organizacijsko zajel celo nekoliko širše območje od današnje občine Grosuplje. Zaradi tako postavljenе organizacijsko-teritorialne dejavnosti partije je Jakelj Dolfe prihajal v Stično, Šentvid, Ivančno gorico in druge vasi že pred prevzemom dolžnosti sekretarja okrožnega komiteja. Njegovi prvi učenci in postopoma tudi aktivisti pa smo bili: v Stični Jože Kovačič, Jože Šeme, Franc Mak, kasneje tudi Edi Hrast - starejši iz Virj in drugi. Seveda sva bila s Kovačič Jožetom že prej povezana s tovarišem Lenardičem, Švalom, z Zajčevimi iz Ivančne gorice in Mirkom Pušlarjem. Sestanki z Jakljem so bili zaradi konspiracije omejeni na manjše število tovarišev, kar je Jakelj tudi zahteval. V mesecu juliju 1941 pa smo bili že sprejeti kot kandidati partije: Kovačič Jože, Šeme Jože in Mak Franc in smo se nato redno sestajali kot komunisti na posebnih sestankih.

Dne 15.7.1941 je pokojni Boris Kidrič imel na Polževem z nami aktivisti širšega območja Dolenjske sestanek. Tu so bili prisotni tudi tovariši: Boris Ziherl, Zdenka Kidrič in Jože Rus. Kidrič nam je široko tolmačil program in cilje NO gibanja na Slovenskem in v Jugoslaviji. Podčrtal je, da se Slovenci vključujemo v ta boj kot enakopravni med enakopravnimi z vsemi jugoslovanskimi narodi in, da se postavljamo tudi v splošno fronto protifašističnega gibanja in boja kakor v jugoslovanskem tako v svetovnem merilu. Iz govora tovariša Kidriča smo lahko dojali in razumeli okolje, ki je politično afirmiralo fašizem, Mussolinija in Hitlerja. Kidrič je daljnovidno raztolmačil, da dotedanji uspehi nemške soldateske kot vojni tako politični niso proizvod "hitlerjevega genija", temveč rezultanta imperialističnega in državno kapitalističnega razvoja militaristične buržoazne sile in finančne oligarhije nemškega rajha.

Nakazane smernice tega sestanka s podanimi bistvenimi elementi, zločinsko političnega stremljenja Mussolinijevega in še posebej nemškega fašizma, vse to nam je bila dokaj pomembna orientacija v našem aktivističnem delu, ker tudi v tej dolini ni bilo malo posameznikov, ki so kot nepoučeni pričakovali od nemške okupacije nekak progres in prihod močne industrijske sile, ki ima na čelu "delavca", da je v tem nacionalsocializmu nekaj socialnega in perspektivnega za delavca in kmeta.

Ko govorimo o teh zgodovinskih dogajanjih, je nujno omeniti, da je narodnoosvobodilno gibanje politično in organizacijsko tesno povezovalo posebno Stično in Ivančno gorico od leta 1941 in vse do konca vojne pa tudi pozneje, nato pa se je tu in tam začela ustvarjati in razpihovati umetna bariera, ki naj bi razdvajala to naravno in urbanistično celoto obeh krajevnih skupnosti, kar pa je seveda skrajno nezaželeno in politično škodljivo. Menim, da so v Ivančni gorici kot pred vojno tako v vojni obstajale močne napredne in mnoge levo usmerjene sile, kar je v

revoluciji porajalo številne organizatorje OF, aktiviste, partizanske borce in simpatizerje. Pomembno vlogo so odigrali Vili Šval, Mirko Pušlar, cela družina Zajčeva, Jože Piškur kot komunist. Cel niz sestankov OF, pa tudi partijskih; smo imeli v Medvedovi hiši na Studencu, ki je bila od samega začetka na strani narodnoosvobodilnega gibanja, pri Bršnaku itd. Skupno smo se sestajali in delali v okrožnem odboru Stična, novembra 1941 pa smo ustanovili tudi rajonski odbor Stična, v katerem so bili člani Karel Pajk, Vili Šval, Jože Koseč, Franc Kalar, Franc Hautman in jaz, Jože Šeme, ki sem bil predsednik tega odbora. S Podivančani smo bili leta 1941/42 tudi skupaj povezani v partijski celici, katere sekretar sem bil jaz, itd.

Zadržimo se nekoliko na našem ožjem območju. Julija 1941 smo ustanovili prvi odbor OF v Stični, v katerem so bili člani Jože Kovačič kot predsednik, Jože Šeme blagajnik, Luđvik Zajc - ekonom in še Franc Hrast, kasneje pa tudi Franc Mak. To naj bi bila nekako prva organizirana predhodnica povojnega oblikovanja oblastvenih organov pa tudi današnje krajevne skupnosti Stična. Seveda pa so se te oblike v obdobju 1941-45 menjavale in dopolnjevale z raznimi aktivisti pri nadaljnjem razvoju protifašistične dejavnosti.

Jože Kovačič je bil kmečki fant, ki je v svoji prirojeni inteligenci dokaj hitro dojemal bistvo in razredno vsebino NOB. Aktiviral se je v zbiranju orožja, povezoval se je z ljudmi in izvajal agitacijsko-propagandno dejavnost. Od samega začetka pa je bil član okrožnega odbora OF Stična. Dobro se spominjam, ko je nekega julijskega večera 1941 prišel k meni in sva šla na Dobravo nad Štorovjem, kjer sva dobila 3 puške in jih odnesla na njegov dom. Jože mi je doma pokazal še dve puški, od katerih je ena imela zlomljeno kopito, in tri ročne defenzivne bombe - kragujevke. Naslednji večer sem mu jaz prinesel od doma še eno puško, dve pištoli, eno lovsko puško in nekaj nabojev. Čez kak teden pa sva vse to očistila, skrbno zavila v slamo in krpe ter odnesla v Mali Boršt v neko jamo. To je za tisti čas predstavljalo pravo bogastvo in značajan materialno-tehnični pripomoček pri formiranju bodoče stiške čete.

Da spregovorim nekoliko besed tudi o ustanovitvi temeniško-stiške čete. Stiška četa se imenuje zaradi tega, ker so bili prvi zametki in nadaljnji koraki pri ustanovitvi le-te storjeni v Stični in v takratnem okrožju Stična. Nadalje naj omenim, da je bila ta enota od samega začetka in neposredno tudi podrejena stiškemu okrožju. Posebno je poudariti, da so ti prvi partizani tudi neposredno in veliko sodelovali kot politični delavci in aktivisti na terenu, zlasti pa v gorskih vaseh nad Stično, v Šentvidu, Radohovi vasi, Temenici, posebno pa še južno od glavne ceste v širšem rajonu Krke, Muljave in celo v sami Ivančni gorici. V tej četi je

bilo pozneje tudi veliko število domačinov iz takratnega stiškega okrožja. Kako je prišlo do formiranja čete? CK KPS in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih enot sta sklenila poslati partizansko skupino na območje stiškega okrožja Poleg splošnega stremljenja za razvoj vstaje na tem območju je bil cilj pri ustanavljanju stiške čete tudi v omogočanju prehoda italijansko-nemške okupacijske meje predvsem na severnem delu stiškega okrožja. Na enem od teh sestankov, ko so najvišji organi odločali o ustanovitvi te enote, je bil s tovarišem Tonetom Tomšičem prisoten tudi Radko Polič, član okrožnega komiteja Grosuplje, kjer se je seznanil tudi z Maksom Percem, ki je bil določen za komandirja stiške čete.

V ožjem območju Stične pa smo bili obveščeni o ustanovitvi čete, najprej Franc Zupančič, Vili Šval in Jože Šeme, in sicer, da pridejo 9. avgusta iz Ljubljane nekateri tovariši, da se jim organizira sprejem, prehrano, prenočišče in po možnosti tudi orožje ter zvezo za naprej. V omenjenem času so res prišli 4 tovariši, ki jih je na železniški postaji Stična pričakal Jože Kovačič, jih odpeljal na svoj dom, kasneje pa smo jih po skupinah pospremili na Dobravo k Plankarju (družini Podobnik). Jaz sem bil zadolžen, da preskrbim prehrano in se še dobro spominjam, da sem pri Goriškovi Idi v Stični dobil velik lonec čaja, šalamo in 3.000 lir. Od doma sem prinesel nekaj hlebov kruha, nekaj slanine in prekajenega mesa. Ko so se ti tovariši okrepcali, so bili nekaj časa v Malem Borštu, potem pa so odšli na Dobravo. Tu nam je seveda prav prišlo že prej omenjeno orožje, ki so ga tovariši pri Plankarju očistili in uredili. V Mekinah, na Dobravi in Pristavi so se vaščanom predstavili kot "begunci iz Štajerske". Bilo bi pa dokaj krivično vztrajati na tem, da je ustanovitev stiške čete le rezultat naših stiških naporov in zaslug. Tovariši iz Šentvida, predvsem Franc Zupančič, in drugi iz Radohove vasi, Temenice, Krke, Znojil, Ivančne gorice, so dali izreden doprinos nadaljnji oborožitvi in opremitvi stiške čete. 17. in 18. avgusta se je zbralo že 12 tovarišev te čete na Debelem hribu, kjer se je le-ta z velikim tveganjem in razumevanjem domačinov še naprej izpopolnjevala z opremo in orožjem ter se dokončno formirala. Preživeli pripadniki te enote še danes z navdušenjem pripovedujejo o družinah, ki so najbolj zaslužne za uspešen začetek in postavljanje na noge te prve enote na našem območju. Mislim, da je bil Jože Kovačič med prvimi, nadalje družina Slapničar in Plankarjevi iz Pristave - Podobnikovi, Šemetovi, France Zupančič in France Berdajs, vse priznanje pa gre Janezu Prebilu, mlinarju iz Temenice, družini Zajčevi iz Ivančne gorice in Rojčevim, pomagale pa so tudi cele vasi iz doline Krke, Temenice in druge.

Iz omenjenih dejstev je razvidno, da je ta mlada, neizkušena enota imela v širšem okolju izrazito ugodno politično in materialno osnovo in da je taka ugodna politična situacija tudi omogočala njeno uspešno delovanje.

Le pod takimi pogoji se je lahko ustanovila in obdržala. Iz te čete imamo tudi 3 narodne heroje, med katerimi je tudi Janez Učakar in Jože Kovačič, ki je bil od marca 1942 tudi komandir te čete, potem ko je bil prvi komandir Perc aretiran ob priliki, ko je šel poročat v Ljubljano. Četa se je postopoma vse bolj krepila kakor številčno tako tudi organizacijsko in vojaško, posebno še, ko so v njo vstopali domačini iz raznih vasi takratnega stiškega okrožja. Že avgusta 1941 je imela četa manjše akcije na železniški progi med postajama Stična - Šentvid. V začetku septembra 1941 pa je izvršila napad na železniško progo pri Radohovi vasi, kjer je padlo tudi nekaj Italijanov, partizani pa so zaplenili dve puški, eno pištolo in dve bombi. Zaradi te akcije je italijanski okupator izvršil obširnejše represalije, zaprli so okrog 100 ljudi iz Radohove vasi in okolice in izvedli močan vojaški pritisk s ciljem uničenja te enote.

Ne bi se več zadrževal na kronološkem opisu teh dogajanj, o bojih, življenju in dejavnosti stiške čete. Omenil bi le, da je četa večkrat prihajala na območje stiške krajevne skupnosti in da smo bili vedno vnaprej obveščeni, da v določenem času in na določenem mestu organiziramo sprejem in preskrbo teh tovarišev. Za te akcije je bila javka pri šemetu v Stični in nekaj takih srečanj s stiško četo sem izvajal skupaj s Francem Hautmanom, Janezom Kovačičem in to na Jožetovem domu pri Florjanu, v Velikem Borštu in v gozdu nad Virjem. Naj končam s tem, da je bila stiška četa organizirana med prvimi enotami v Sloveniji in prva borbena enota na tem območju. V stalnem stiku z aktivisti, delno tudi s prebivalstvom tega terena, nam je vplivala moč in perspektivo za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja in še posebej oborožene fizične akcije.

V nadaljnjem razvoju vojaško-politične situacije pa se je četa vključila v drugi štajerski bataljon kot prva četa. Delno je tudi popolnjevala drugo grupo odredov - Gubčevo in Tomšičevo brigado. Če se delno dotaknemo uveljavljanja političnih procesov, ki smo jih skozi revolucijo dosegali na tem področju krajevne skupnosti, v pridobivanju prebivalstva za boj, bi navedel po mojem mnenju še nekatere bistvene elemente.

Tako so na primer Mekine, Dobrava, Pristava, Vir, Metnaj 100 % in v vseh kriznih obdobjih fašističnega divjanja vsestransko podpirali revolucijo. Morda je na Pristavi med prvimi omeniti družino Slapničar, po domače Jerkotovi, ki so se od prvega dne politično vključili v NOB, že v začetku leta 1942 pa tudi v oboroženo vstajo. Zaradi takega odnosa do našega NOB je bila družina mučena in maltretirana ter brutalno preganjana. Primer družine Plankar iz Pristave, katera je dala 8 partizanov, pa je verjetno največ, kar se lahko od ene družine pričakuje in doseže. Seveda so bile posledice vsega tega nenehno preganjanje staršev teh partizanov, požgani domovi in drugi surovi postopki okupatorjev in domačih

izdajalcev. Omeniti moram Plankarjevo družino iz Potoka, ki je poleg partizanskih borcev skozi celo vojno dajala izreden materialni doprinos v prehrani partizanov, včasih tudi celih enot, aktivistov, ranjencev itd. Vasica Vir je od samega začetka odločno stopila na pot revolucionarnega razvoja in od tu so kmalu za tem, posebno v začetku leta 1942, vstopili prvi prostovoljci in borci za svobodo. Družina Hrast, ki je bila že pred vojno napredno in levo usmerjena, pa je dala težke žrtve v naši revoluciji že v letu 1942, ko je padel oče Edvard Hrast in njegov sin Edi.

Izreden odziv in znatne žrtve za svobodo sta dala zaselka Štorovje in Kofehaus, kjer so padli bratje Bučar, Alojz Šerek in drugi. V Stični je posebej omeniti Pungrško družino, ki je skozi vso vojno obilno podpisala revolucijo ter v tem boju izgubila očeta Jožeta Lampreta in sina Gusteljna. Med prvimi je padel tudi Franc Mak itd. itd.

Samo tukaj navedeni fragmentarni podatki in požgani domovi zgovorno potrjujejo, da je bilo na tem območju veliko načrtnega prizadevanja in veliko uspehov pri odzivu prebivalstva v naši revoluciji. V sklopu 1 milijon 700 tisoč žrtev, ki jih je zahtevala revolucija za prepород naše dežele, imajo vsekakor tudi krajani Stične svoje častno mesto. Naj na koncu posebej podčrtamo vlogo naše partije in tovariša Tita. Ko govorimo o tovarišu Titu, o njegovi trnovi poti in še posebej o obdobju, odkar je prišel na čelo naše partije, moramo govoriti o tvorcu naše novejšje zgodovine, o revolucionarju, marksistu, strategu in državniku svetovnega slovesa. Tito torej ni samo kreator vseh važnejših jugoslovanskih dogajanj pri ustvarjanju naše politike in filozofije... Ne - Tito je osebnost, ki je tudi bistveno vplivala na svetovna strategijska dogajanja. Od njega postavljena filozofija in politika je reševala najraznovrstnejše probleme, posebno pa je zapažena v boju za mir, enakopravnost narodov pri odpravljanju siromaštva, lakote, zaostalosti in socialnih krivic, posebno na azijsko-afriški celini. Tito je nenehno ustvarjal, prepričeval, kritiziral in uveljavljal nekaj posebnega, velikega in častitega. V tej njegovi revolucionarni in progresivni misiji je Tito prepotoval skoraj celo zemeljsko oblo in vse kontinente. Njegova prisotnost na konferenci neuvrščenih držav v Havani in nadvse uspešno vključevanje potek svetovno pomembnih dogajanj in visoka priznanja njegovi politiki ga še posebno poveljujejo.

Priznanja naši notranji družbeni ureditvi, politiki neuvrščeno-~~sti~~, katere tvorec je v veliki meri ravno tovariš Tito, sprejem politike enakopravnosti in medsebojnega spoštovanja, ki ga tudi razne velesile izražajo Titu in socialistični Jugoslaviji, nas resnično lahko navdušujejo in hrabrijo pa tudi odpirajo svetlo perspektivo naše dežele. Taka priznanja Titovi politiki so na dnevnem redu in nenehno prisotna pri državnikih iz raznih delov sveta. To pa je tudi odraz naše notranje

monolitnosti, ustavne ureditve in vseh pridobitev in družbenih dogajanj v naši domovini. Dosežki na družbenopolitičnem in kulturnem, nacionalnem in gospodarskem področju so v naši deželi neprecenljive vrednosti, kar vse doprinaša našemu ugledu. Težko je reči, ali je naša prednost v tem, ker smo premagali zaostalost in se približujemo industrijsko razvitim deželam, ali je prednost pri razvoju turizma, kjer smo z ogromnimi investicijami prekoračili milijardo dolarjev, ki jih letno prinašajo tuji turisti. Ali je uspeh v tem, da so naši kmetovalci in znanstveniki v preteklem letu na področju kmetijstva dosegli rekordno letino v pridelku sladkorne pese, nad 10 milijonov ton koruze kakor tudi drugih pridelkov, kar nas je skoraj povsem rešilo uvoza prehrabnenih artiklov. Ali ni naša ustavna in samoupravna ureditev res tisti nepogrešljivi družbeni faktor, ki je sprostila iniciativo, stimulirala našega delovnega človeka, našo mladino in vse nas!

Torej mislim, da so vsi navedeni in nekateri drugi faktorji, vključno bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov ter naša notranja politična homogenost, da vse to predstavlja tesno povezano in dialektično celino. Posledica vsega tega je, da je naša družba dobila zares trdno družbeno-ekonomsko vsebino in strukturo, ki nenehno raste iz Titove ustvarjalne politike in zakonsko vpeljanih socialističnih samoupravnih proizvodnih odnosov. Naš največji uspeh pa je nedvomno v tem, da smo pod Titovim vodstvom skozi težke in krizne situacije vendarle ohranili 35 let mirnega življenja, kar nam je tudi omogočalo intenzivno delo in mirno ustvarjanje materialne osnove in vsestranski razvoj socialistične Jugoslavije na najširšem planu. Iz tega sledi, da moramo tudi v bodoče vsestransko razvijati naš varnostni sistem, družbeno samozaščito in splošni ljudski odpor. Iz vsega navedenega je razvidno, da so poti, ki peljejo do uresničitve naših idealov, zapletene in dolge. Tudi naša družbena stvarnost in boj za uresničevanje samoupravnih odnosov, za nadaljnjo gospodarsko in družbeno prosperiteto, za socialne in kulturne vrednote, vse to je sestavni del naše svetle perspektive, za katero se borimo pod vodstvom Zveze komunistov in jasno začrtane razvojne poti tovariša Tita. Rezultati dosedanjih naporov so vidni in izredni. Načela našega samoupravnega socializma postavljajo na prvo mesto človeka kot najvišjo vrednost in drugič, da je ustvarjalno delo v bistvu človekova potreba.

Naš samoupravni socializem in Titova strategija sta se ravno zaradi tega afirmirala in uveljavila v evropskem in svetovnem merilu.

NAŠA OBČINA IN OBČANI

RAZVOJ OBČINE V LETIH 1978 IN 1979

Janez Koščak*

V dogovoru o temeljih srednjeročnega plana občine Grosuplje za obdobje 1978-1980 smo se dogovorili, da bomo ob racionalizaciji poslovanja, dvigu produktivnosti dela, uvajanju novih delovnih mest in zboljševanjem kvalifikacijske strukture zaposlenih zagotovili 10 % realno rast družbenega proizvoda, to pomeni za 4 % hitrejšo rast, kot je bila dogovorjena na ravni republike. To razmeroma visoko dogovorjeno rast družbenega proizvoda smo tudi v letih 1978 in 1979 ne le dosegli, ampak celo presegli, kar kaže, da so vsi nosilci razvoja upoštevali usmeritve iz dogovora o temeljih srednjeročnega plana. kakor tudi letne usmeritve, katere smo sprejemali v resolucijah. Ta vsekakor najpomembnejša kategorija je istočasno tudi kazalec možnega razvoja osebnega in družbenega standarda. Glede na to, da smo v vsem planskem obdobju vezali vse oblike porabe na rast družbenega proizvoda, se je tudi v teh dveh letih izrazito dvignil družbeni in osebni standard v naši občini.

Ob koncu leta 1979 je bilo v občini 34 TOZD, delovnih organizacij in delovnih skupnosti s področja gospodarstva ter 16 s področja negospodarstva. Imeli smo še 32 manjših obratov in delovnih enot s področja gospodarstva in 7 s področja negospodarstva. Matičnih TOZD in drugih organizacij smo imeli torej 50 ter 39 obratov in enot, skupaj torej 89 TOZD, delovnih organizacij, delovnih skupnosti, obratov in delovnih enot.

V letih 1978 in 1979 je bilo več statusnih sprememb. Naj navedemo nekatere:

- Delovna organizacija Pekarna Grosuplje se je vključila v SOZD Mercator
- Valjni mlin Stična se je s 1.1.1978 združil s Pekarno Grosuplje
- Delovna organizacija Motvoz in platno Grosuplje se je s 1.1.1978 vključila kot TOZD v delovno organizacijo Tekstil Ljubljana
- V začetku leta 1978 so se delavci trgovskega podjetja Tabor Grosuplje in delavci gostinskega podjetja Polževo Grosuplje odločili za združitev

* Grosuplje, 61290 Yu;
predsednik Izvršnega sveta Skupščine občine Grosuplje.

v delovno organizacijo Tabor Grosuplje, ki je bila že prej vključena v SOZD ABC Pomurka, s poslovnim predmetom trgovina, gostinstvo in turizem. Organizirali so se v TOZD Veleprodaja, TOZD Maloprodaja, TOZD Gostinstvo in delovno skupnost skupnih služb

- Obrat Iskre - tovarne Zmaj Ljubljana je postal TOZD Specialne baterije Šentvid pri Stični
- Obrat Iskre v Dobrepoljah je postal TOZD Stikalni elementi Dobrepolje
- Veterinarski zavod Krim Grosuplje se je 1.7.1979 združil z drugimi zavodi tako, da sedaj deluje na območju občin Ribnica, Vrhnika, Cerknica in Grosuplje
- Iz SOZD KIT Ljubljana - Kmetijska zadruga Stična se je izločil obrat Mesarija Stična in se vključil v SOZD KIT Ljubljana - DO Mesna industrija Gorenjske, Škofja Loka, TOZD Mesoizdelki
- V okviru SOZD Imos - delovna organizacija Splošno gradbeno podjetje Grosuplje je bila ustanovljena TOZD Gradbeni polizdelki s sedežem v Ljubljani
- V okviru SOZD IMP Ljubljana je bila ustanovljena delovna organizacija Livar Ivančna gorica s TOZD Livarna sive in nodularne litine, TOZD Hladnovodne armature, TOZD Livarna barvnih kovin (s sedežem v Ljubljani) in delovna skupnost skupnih služb
- Sprejet je bil sklep o vključitvi delovne organizacije IGRAD Vrhnika kot TOZD v DO SGP Grosuplje; samoupravni sporazum je bil podpisan 27.12.1979.
- Zaradi likvidacije DO KRIM Ljubljana, v katere sestavu je bil obrat na Krki, je bil obrat vključen v delovno organizacijo Kroj Škofja Loka
- Konstituiralo se je trgovsko podjetje na debelo Guma Grosuplje, ki ga je skupščina občine ustanovila 15.11.1977
- Obrat Ljubljanskih mlekarn - Prašičereja se je konstituiral v TOZD - Grosupeljski obrat Ljubljanskih mlekarn, oziroma KZ Ljubljana se je konstituiral v TZO.

V tem času je začel z delom nov obrat UNIS TOS Tovarna opreme Savlje Ljubljana - TOZD EKO, in sicer v Grosupljem. Elektrotehna Ljubljana - TOZD Elpis pa je odprla manjši obrat za izdelavo plastičnih folij in sestavljanje drobnih električnih elementov v Ambrusu, v prostorih Združnega doma. Odprta je bila agencija Ljubljanske banke v Ivančni gorici.

Gospodarjenje v letu 1978

Resolucija o izvajanju družbenega načrta razvoja občine Grosuplje za leto 1978 je določala, da morajo biti vsi naporji združenega dela in aktivnost vseh nosilcev ekonomske politike usmerjena v izboljšanje razporejanja dohodka in zagotavljanja kvalitetnih virov sredstev za

razširjeno reprodukcijo, v uveljavljanje kvalitetnih dejavnikov razvoja, v uresničevanje politike skladnejšega razvoja ter ustvarjanje pogojev za razvoj manj razvitih območij občine. Predvideno je bilo, da bo možno v letu 1978 ob nadaljevanju aktivnosti in naporov za stabilizacijo, ob učinkovitejši izrabi materialnih pogojev, uporabi znanja in raziskovalnih dosežkov, posodabljanju organizacije in metod dela ter prisvajanju osebnih dohodkov po rezultatih živega in minulega dela glede na količino in kvaliteto doseči porast družbenega proizvoda za 10 %, kar je za 4 % več kot v SR Sloveniji, zaposlenosti za 4 %, v SRS za 3 %, produktivnosti za 6 %, v SRS za 3 %, realnih osebnih dohodkov za 2 %, v SRS za 2 %.

Predvidena je bila dokaj dinamična investicijska dejavnost.

Ob naložbah in uvajanju drugih kvalitetnih dejavnikov naj bi se dohodek gospodarstva v letu 1978 povečal za 16 %, akumulacija za 14 %, dohodkovna produktivnost na delavca za 11 % ter poprečni neto osebni dohodki za 6 %.

Trdimo lahko, da so bila ta predvidevanja tudi dejansko uresničena, čeprav je dejstvo, da je primerjanje podatkov o uspešnosti gospodarjenja v letu 1978 z letom 1977 nekoliko otežkočeno, in sicer zaradi številnih sprememb, ki so nastale pri izkazovanju podatkov v letu 1977 in še bolj v letu 1978. Z uveljavitvijo zakona o celotnem prihodu in dohodu je realneje prikazan celotni prihodek kot je bil v letu 1977. Zaradi neprimerljivosti podatkov med letom 1978 in 1977 so bile izvršene korekcije pri tistih podatkih, kjer je bilo to mogoče.

Podatki za leto 1978 kažejo, da se je celotni prihodek gospodarstva povečal za 29 % (korigirani celotni prihodek za 27 %), medtem ko je v republiki to povečanje znašalo 23 %. Porabljena sredstva gospodarstva so se povečala za 24 %, s popravki za 26 %, medtem ko je to povečanje v povprečju na ravni SRS znašalo le 18 %. Nominalni in korigirani podatki kažejo, da je v primerjavi z letom 1977 delež porabljenih sredstev gospodarstva občine v celotnem prihodu vendarle nižji, izjema je bila trgovina in obrt. Dohodek gospodarstva je bil po nominalnih podatkih višji za 40 %, v republiki za 39 %, po korigiranih podatkih pa v občini za 28 %. Število zaposlenih v gospodarstvu se je povečalo za 5 %, kar je nad resolucijskimi predvidevanji. Poprečni neto izplačani osebni dohodek v gospodarstvu se je nominalno povečal za 25 %, kar je ob tem, da so se življenjski stroški povečali za 15,4 %, pomenilo, da so se realni osebni dohodki povečali povprečno za okoli 8 %. Nadpovprečno so se neto osebni dohodki povečali v gradbeništvu, trgovini, gostinstvu in komunalni dejavnosti.

Produktivnost dela (dohodka na delavca) se je izboljšala za 33 % (korigirana za 22 %). Produktivnost dela izvedena iz čistega dohodka na delavca pa se je izboljšala za 28 %. Izboljšala se je akumulacijska

sposobnost gospodarstva, saj se je stopnja 6,1 za leto 1977 povečala v letu 1978 na 8,3 %. Skoraj za polovico se je zmanjšal delež neplačane realizacije v fakturirani realizaciji gospodarstva.

Gospodarjenje v letu 1979

Resolucija o politiki izvajanja družbenega načrta razvoja občine Grosuplje za obdobje 1976-80 v letu 1979 je predvidela rast realnega družbenega proizvoda za okoli 10,5 %, republiška resolucija pa za okoli 5 %. Rast zaposlovanja je bila za leto 1979 predvidena nekaj večja kot v prvih treh letih srednjeročnega obdobja, in sicer 5,8 %, medtem ko je bila za Slovenijo predvidena rast 2,5 %, razen za manj razvita in manj razvita obmejna območja, za katera je bila predvidena ta rast v višini 5-6 %. Rast produktivnosti dela v združenem delu je bila predvidena za okoli 4,5 %, v SR Sloveniji pa za okoli 2,5 %. Resolucija je nadalje predvidevala rast dohodka v primerjavi z letom 1978 za 28 %, rast čistega dohodka v višini 21 %, sredstva za amortizacijo naj bi v primerjavi s predhodnim letom porasla za 12 %, povprečno število zaposlenih za 5,8 % v celoti, v gospodarstvu pa za 6 % in osebni dohodki na delavca v gospodarstvu nominalno za 19 %.

Republiška resolucija je za leto 1979 predvidevala tudi rast sredstev za osebno porabo, in sicer za okoli 4 %, rast življenjskega standarda za okoli 5 %, rast realnih osebnih dohodkov za največ 1-2 %, rast investicij v osnovna sredstva gospodarstva za okoli 5,5 %. Republiška in občinska resolucija sta predvidevali rast sredstev za skupno in splošno porabo v globalu nekoliko pod rastjo družbenega proizvoda.

Tudi za leto 1979 velja ugotovitev, da so bili resolucijski cilji v glavnem doseženi. Gospodarstvo je to leto zaključilo z dokaj ugodnimi finančnimi rezultati, čeprav so precej močno prišla do izraza nekatera neugodna gibanja v gospodarskih tokovih, ki so se pojavila že v letu 1978 in so se v letu 1979 še poglobila. Nerešeni problemi v blagovno denarnih tokovih in visoka inflacija so vplivali na slabšanje kvalitete gospodarjenja. Nominalna povečanja glavnih elementov poslovnega uspeha so bila dokaj visoka. Povečanje stroškov poslovanja gospodarstva je bilo večje od povečanja realizacije, kar je privedlo do manjšega povečanja dohodka in čistega dohodka. Kljub temu se je izboljšala akumulativna in reproduktivna sposobnost gospodarstva. V gospodarstvu občine je bila občutno nižja primarna likvidnost, saj so se denarna sredstva na žiro računih zmanjšala skoraj za polovico. Znatno hitreje kot obveznosti do dobaviteljev so rasle terjatve. Tako je bilo naše gospodarstvo precej višji kreditor kot obveznik. Porast zalog je bil nižji od porasta realizacije.

Kljub tem ugotovitvam pa je bilo poslovanje gospodarstva še vedno ugodno. Celotni prihodek se je v primerjavi z letom 1978 povečal za 44 % in je znašal 4,221.795.000 din. V republiki Sloveniji se je celotni prihodek povečal za 28,1 %. Porabljená sredstva so se povečala za 46 % in so znašala 2,817.732.000 din, medtem ko je povečanje porabljenih sredstev v republiki znašalo 27,8 %. Dohodek se je povečal za 40 % in je znašal 1,404.062.000 din, v republiki pa se je dohodek povečal za 29,1 %. Del dohodka za skupno porabo se je v občini povečal za 44 % in je znašal 276,806.000 din, v Sloveniji se je povečal le za 26,4 %. Sredstva akumulacije so se povečala za 51 % in so znašala 253.021.000 din, v Sloveniji pa so se ta sredstva povečala za 38,4 %. Pripomniti pa je treba, da ta sredstva niso v celoti prosta za investicije, ampak vsebujejo tudi obveznosti združevanja (posojilo za nerazvite, za razvoj železnic, za razvoj magistralnih in regionalnih cest, za razvoj luških zmogljivosti, za izgradnjo energetskih objektov), del pa jih je angažiranih v rezervnih skladih. Poprečno izplačani čisti osebni dohodek na zaposlenega se je povečal za 24 % in je znašal 7.022 din, za enak odstotek, torej za 24 % se je zvišal tudi poprečno izplačani čisti osebni dohodek na delavca v slovenskem gospodarstvu, vendar je bil nekoliko višji kot v občini, saj je znašal 7.130 din. Ker so se za 24 % povečali tudi življenjski stroški, so ostali realni osebni dohodki na isti višini kot v letu 1978. Število zaposlenih se je povečalo za 6 % in je na podlagi vkalkuliranih ur znašalo 5.425. Zaposlenost je bila torej za 0,2 % večja kot je bila predvidena v občinski resoluciji, medtem ko je bila v Sloveniji ta rast 2,8 %, torej 0,3 % hitrejša od predvidene.

Produktivnost dela (dohodek na delavca) se je izboljšala za 34 %, saj je gospodarstvo doseglo 254.913 din dohodka na delavca, v Sloveniji pa se je povečala za 25,6 % in je dohodek na delavca znašal 244.984 din. Ekonomičnost poslovanja se je poslabšala, saj je povečanje porabljenih sredstev za 2 % preseglo povečanje celotnega prihodka. Stopnja akumulativnosti se je povečala za 12 %, stopnja reproduktivnosti se je povečala za 9 %, rentabilnost pa se je izboljšala za 4 %.

Poslovanje organizacij združenega dela s področja družbenih dejavnosti

Med organizacije združenega dela s področja družbenih dejavnosti so uvrščene organizacije s področja izobraževanja, kulture, zdravstvenega varstva, socialnega varstva, nadalje organi družbenopolitičnih skupnosti in organi samoupravnih interesnih skupnosti. Teh organizacij je bilo v letu 1978 18, v letu 1979 pa se je število zmanjšalo na 16. Posebna

osnovna šola pri zavodu za srčne in revmatične rekonvalescente za mladino v Šentvidu pri Stični se je vključila v Zavod, Občinsko sodišče Grosuplje je bilo vključeno v Temeljno sodišče Ljubljana, delovna skupnost kmetijske zemljiške skupnosti se je vključila v delovno skupnost SIS s področja gospodarstva, strokovne službe SIS s področja gospodarstva pa so se izločile iz Komunalnega podjetja Grosuplje, v okviru katerega so delale, ter se konstituirale v delovno skupnost SIS s področja gospodarstva, in sicer dne 1. julija 1979.

Poslovanje v letu 1978

Organizacije s področja izobraževanja, kulture, zdravstva in socialnega varstva so v letu 1978 dosegle celotni prihodek v višini 126,1 milijona din, kar je v primerjavi z letom 1977 za 39 % več. V slovenskem merilu je povečanje celotnega prihodka v tovrstnih organizacijah znašalo 28 %. Poprečni izplačani neto osebni dohodki so znašali 6.264 din in so se povečali za 23 %, v slovenskem merilu za 25 %. Število zaposlenih v teh dejavnostih se je povečalo za 5 %, v Sloveniji za 2 %.

Celotni prihodek delovnih skupnosti in organov ter organizacij občine, to je skupnih strokovnih služb SIS (brez komunalne in stanovanjske, ki sta delovali v sestavu Komunalnega podjetja Grosuplje), občinske uprave, občinskega sodišča in sodnika za prekrške, je znašal 17,7 milijona din in se je v primerjavi z letom 1977 povečal za 7 %. Povprečni izplačani neto osebni dohodek v teh organizacijah je znašal 7.325 din in je bil za 8 % višji kot v letu 1977. Poprečno število zaposlenih se je povečalo za 13 %, vendar je znašalo le 121.

Poslovanje v letu 1979

V letu 1979 so organizacije s področja izobraževanja, kulture, zdravstvenega in socialnega varstva dosegle celotni prihodek v višini 163,4 milijone din ali 30 % več kot v preteklem letu. Poprečni osebni dohodek na delavca je bil za 23 % višji kot v preteklem letu in je znašal 7.626 din. Število zaposlenih v teh dejavnostih se je povečalo za 3 % in je znašalo 640.

Celotni prihodek delovnih skupnosti organov občine in samoupravnih interesnih skupnosti je bil 21,9 milijona din ali 43 % več kot v preteklem letu. Če iz primerjave izločimo vpliv podatkov delovne skupnosti SIS s področja gospodarstva, ki je začela poslovati 1.7.1979 in za katero ni primerjalnih podatkov, dobimo podatek, da je celotni prihodek ostalih višji za 31 %. Ker v tem letu ni bilo več občinskega sodišča, na novo pa

so v podatkih upoštevane SIS s področja komunalnega in stanovanjskega gospodarstva, se podatek o številu zaposlenih v teh dejavnostih v primerjavi s preteklim letom skoraj ni spremenil; zaposlenih je namreč bilo v teh dejavnostih ob koncu leta 120 delavcev. Ob upoštevanju nastalih sprememb dobimo podatek, da je poprečni osebni dohodek delavcev v organizacijah, ki jih obravnava analiza za leto 1979, znašal v letu 1978 7.193 din, ta pa se je v letu 1979 povečal za 15 % in je znašal 8.306 din.

Pomembnejši dosežki na posameznih področjih

Višina naložb v gospodarstvu in negospodarstvu

V investicije, ki so bile vložene v osnovna sredstva na območju občine v letu 1978, so organizacije združenega dela s področja gospodarstva in negospodarstva, samoupravne interesne skupnosti s področja gospodarstva in družbenih dejavnosti ter krajevne skupnosti vložile 254,9 milijona din lastnih in kreditnih sredstev. Od teh investicij je bilo vloženi v gradbena dela 104 milijona din, v opremo 121,3 milijonov din in v drugo 29,6 milijonov din. Od skupnih vlaganj je bilo vloženi v gospodarstvo 236,6 milijonov din in v družbene dejavnosti oz. v negospodarstvu 18,3 milijonov din.

Z investicijami v gospodarstvo v letu 1979 prav gotovo ne moremo biti zadovoljni, saj je gospodarstvu uresničilo le majhen del v resoluciji zelo konkretno opredeljenih naložb. Vzroki za to so pretežno objektivne narave, kot so restriktivna politika bank, prezasedenost izvajalcev itd., delno pa so vzroki za neizvršitev predvidenih naložb tudi v slabo ali pa prepozno pripravljene investicijsko-tehnični dokumentaciji.

V letu 1979 so vse investicije v osnovna sredstva na območju občine znašale 327,9 milijonov din. Od teh investicij je bilo vloženi v gradbena dela 165,4 milijonov din, v opremo 142,7 milijonov din in v drugo 19,8 milijonov din. Od skupnih vlaganj je bilo vloženi v gospodarstvo 271,7 milijonov din in v družbene dejavnosti oz. negospodarstvo 56,2 milijona din, vse investicije v osnovna sredstva na območju občine so se torej leta 1979 v primerjavi z letom 1978 povečale za 28,6 %.

Tudi v resoluciji za leto 1979 so bile investicije v gospodarstvo zelo konkretno opredeljene. Nekatere so bile izvršene, del naložb pa je bil prenešen v leto 1980, nekatere pa celo v naslednjeplansko obdobje. Vzroki za kasnitve so bili enaki kot v letu 1978.

Nekatere naložbe v področje gospodarstva

Januarja 1978 je bil tehnični prevzem novo zgrajenega poslovnega objekta POZD Elektroservise Grosuplje, v katerem so pisarniški prostori, skladišča, manjša delavnica, pomožni in stanovanjski prostori za samske delavce, v skupni izmeri 1.080 m². V IMP Ivančna gorica je v sredini leta 1978 začela obratovati nova kaluparska linija Disamatic, s katero se je povečala zmogljivost livarne za 50 %, in sicer od 10.000 ton na 15.000 ton. Zgrajena je bila nova pekarna v Grosupljem s površino 1.292 m² v vrednosti 22 milijonov din, SGP Grosuplje je začelo z gradnjo gradbiščne baze sektorja 3 z Betonarno in raznimi pomožnimi objekti. SGP Grosuplje, GRADIS Ljubljana in Cestno podjetje Ljubljana so začeli z intenzivnejšimi raziskovalnimi in pripravljalnimi deli za odprtje novega kamnoloma v Predolah. Zgrajena je bila nova poštna stavba v Ivančni gorici, katere vrednost je znašala 6 milijonov din. Ljubljanske mlekarnice - TOZD Posestva so v začetku leta 1979 začele z rekonstrukcijo farme Boštanj oziroma z gradnjo novega hleva za 296 krav, molzišča za mlekarno in drugih kmetijskih objektov in naprav. V tovarni Motvoz in platno so tekle naložbe v proizvodnjo PP štapel vlakna in za dopolnitev tkalnice okroglih strojev s proizvodnjo širokih tkanin. Avtoprevoz Ivančna gorica je v sredini leta 1979 začel z gradnjo podaljška obstoječe hale in prizidka za servisni boks s skupno predračunsko vrednostjo 2.190.198 din. Trgovsko podjetje Guma Grosuplje je v letu 1979 pričelo z gradnjo poslovnega skladiščnega objekta s površino 3.113 m² in s predračunsko vrednostjo investicije 12,2 milijona din. Oktobra 1979 leta je bil izročen namenu nov objekt Unis - tovarne opreme Savlje, TOZD EKO Ljubljana v Grosupljem s skupno površino 2.950 m², vrednost objekta in opreme pa je znašala 50 milijonov din. V obratu je stekla proizvodnja elektrokovinske opreme. v IMP - DO Livar Ivančna gorica so ob koncu leta 1979 položili temeljni kamen za novo proizvodno dvorano tovarne armatur. Celotna investicija v objekt in opremo bo znašala 162 milijonov din, dokončana pa bo leta 1981. Trgovsko podjetje Tabor Grosuplje je dokončalo vse potrebne tehnične in finančne priprave za začetek gradnje potrošniškega centra v Dobropoljah, ki bo imel 840 m² površin, investicijska vrednost brez predvidenih podražitev pa znaša 15 milijonov din. Objekt bo dograjen leta 1981.

Večje naložbe v družbenih dejavnostih

V letu 1978 so bili usposobljeni prostori za lekarniško postajo Ivančna gorica. Investicija za ureditev prostorov in opreme je znašala 1,650.000 din. Ob koncu leta 1979 je bila v osnovni šoli "Louis Adamič" Grosuplje odprta šolska zobna ambulanta. Pred občinskim praznikom leta

1979 je bilo odprto novo šolsko poslopje osnovne šole Dobrepolje. Investicija v objekt in opremo je znašala 33 milijonov din. Zgrajena je bila v rekordnem času, saj so jo začeli graditi šele januarja 1979. Dne 25. oktobra 1979 je bil položen temeljni kamen za šolski center Ivančna gorica - Stična. Investicija, ki bo po pogodbi dokončana do konca maja 1981, bo stala 154 milijonov din. V obnovitev kulturne dvorane v žalni sta Kulturna skupnost občine Grosuplje in krajevna skupnost vložili 450 tisoč din. Odkupljena je bila rojstna hiša Josipa Jurčiča na Muljavi. V Šentvidu pri Stični je bila odprta pred občinskim praznikom 1979 krajevna knjižnica, ki je imela za začetek 1310 knjig. Začelo se je z gradnjo otroškega vrtca Grosuplje, v katerem bo 116 otrok v starosti od 2 - 7 let in 36 dojenčkov. Skupna koristna površina bo znašala 1.370 m². Investicija, ki bo dokončana pred začetkom šolskega leta 1980/81, bo stala blizu 31 milijonov din. V Višnji gori je bila izročena svojemu namenu 20. oktobra 1978 nova telovadnica, ki ima 1000 m² uporabne površine, predračunska vrednost objekta je bila 7,4 milijona din. Leta 1979 se je začela gradnja gasilskega centra v Grosupljem, dokončana bo predvidoma avgusta 1980 in bo stala 27 milijonov din.

Urbanistična dokumentacija in stanovanjska gradnja

V letu 1978 sta bila novelirana urbanistični program občine in urbanistični red, in sicer z veljavnostjo od 1.1.1979. V obravnavanem obdobju so bili sprejeti tudi nekateri zazidalni načrti, in sicer za zazidalni otok G-1 Višnja gora, zazidalni načrt za Šmarje-Sap in zazidalni načrt za šolski center Ivančna gorica - Stična. Izdelan je bil zazidalni načrt za predel Grosupljega "Ob Grosupeljščici" ter o tem načrtu izvedena javna razprava in nato vsa dokumentacija pripravljena do faze predloga načrta. Prav tako je bil izdelan osnutek zazidalnega načrta Spodnja Slivnica. Tik pred izdelavo je osnutek zazidalnega načrta Šentvid pri Stični.

V letu 1978 je bilo izdanih 166 lokacijskih dovoljenj, v letu 1979 pa 302. Gradbenih dovoljenj je bilo v letu 1978 izdanih 299, v letu 1979 pa 390. Potrdil o prigrisatvi raznih večjih adaptacijskih del je bilo v letu 1978 izdanih 186 in 1979. leta 233. Iz teh podatkov je razvidno, da je bila gradbena dejavnost, predvsem v zasebnem sektorju, dokaj živahna.

Na področju gradnje družbenih stanovanj je bil v tem obdobju delni zastoj, saj je bilo v letu 1978 zgrajenih le 33 družbenih stanovanj, in sicer v Grosupljem, v letu 1979 pa le 15 stanovanj, in sicer v Ivančni gorici. Marca 1979 se je začelo v Grosupljem z gradnjo stanovanjskih blokov E1, E2 in E3 na Mrzlih njivah, v katerih bo 62 stanovanj,

gradnja bo predvidoma zaključena avgusta 1980. Vzrok za delni zastoj v družbeni stanovanjski gradnji ni bil v pomanjkanju denarja ali lokacij, pač pa v prezasedenosti izvajalcev.

Komunalno gospodarstvo

V okviru samoupravne interesne skupnosti za komunalne dejavnosti in cestno dejavnost občine Grosuplje je bilo za komunalno enoto zbranih v letu 1978 23 milijonov din in v letu 1979 17 milijonov din sredstev, skupaj torej 40 milijonov din. Ta sredstva so bila zbrana iz združenih sredstev OZD za opravljanje kolektivnih komunalnih storitev ter vzdrževanje in obnavljanje komunalnih objektov skupne rabe po samoupravnem sporazumu (70 % zbranih sredstev), iz prispevka investitorjev za priključitev na vodovodno omrežje izven zazidalnih načrtov, iz prispevka potrošnikov od m³ porabljene vode za razširitev in povečanje individualne komunalne porabe, iz prispevka za uporabo mestnega zemljišča, iz dotacij samoupravne stanovanjske skupnosti in vodne skupnosti za izgradnjo primarnih komunalnih naprav ter iz kreditov.

Samoupravna enota te skupnosti za cestno dejavnost je zbrala v letu 1978 12,9 milijona din in v letu 1979 21,3 milijona din, skupaj torej 34,2 milijona din, in sicer iz združenih sredstev OZD za opravljanje kolektivnih komunalnih storitev ter za vzdrževanje in obnavljanje komunalnih objektov skupne rabe po samoupravnem sporazumu (30 % zbranih sredstev po tem sporazumu), iz sredstev za cestnino in sredstev od prodaje pogonskega goriva, iz samoprispevkov krajevnih skupnosti za modernizacijo občinskih cest ter iz kreditov.

Samoupravna enota za upravljanje s stavbnim zemljiščem je zbrala v letu 1978 19,3 milijona din, v letu 1979 pa 25 milijonov din, skupaj torej 44,3 milijona din.

Od vseh zbranih sredstev so enote komunalne skupnosti porabile nekaj manj kot polovico sredstev za financiranje delovanja obstoječih komunalnih naprav, nekaj nad polovico vseh zbranih sredstev pa so namenile za investicije, in sicer skoraj 63 milijonov din.

Kanalizacija, čistilne naprave, urejanje zazidalnih zemljišč

V tem dveletnem obdobju je bila dograjena čistilna naprava v Grosupljem, ki je začela poizkusno obratovati 27.11.1978. V letu je komunalna skupnost za ta objekt porabila nekaj nad 15 milijonov din. Kanal B Jerova vas - Rožna dolina je stal 8 milijonov din. Kanal S - glavni

kolektor je stal 6,7 milijona din, I. etapa kanalizacije Briñje pa je stala 1,4 milijona din.

V letu 1979 je bil zgrajen kanal Bl Rožna dolina, stal je 2,8 milijona din. II etapa kanalizacije v Brinju je stala 1,5 milijonov din. Kanalizacija v predelu "Marles" v Jerovi vasi pa je stala nekaj nad 2 milijona din.

Sredstva so bila vložena tudi v načrte in priprave za gradnjo čistilne naprave in glavnih kanalov A in S v Ivančni gorici (1,6 milijona din), za pripravo študije za kanalizacijo v Šentvidu pri Stični in vplačilo glavnih projektov za kanalizacijo in začasno čistilno napravo na območju novega zazidalnega načrta v Šmarju in za del obstoječega naselja Šmarje. Vsa sredstva, ki so bila zbrana iz naslova komunalnega prispevka, so bila vložena v komunalno urejanje in opremljanje zemljišč na območju sprejetih zazidalnih načrtov, oz. na območju, kjer so bila zbrana. Tako so bila delno komunalno opremljena tudi zemljišča na območju zazidalnih predelov Stična - Vir, Šentvid pri Stični in Ivančna gorica - Studenec.

Modernizacija in gradnja cest, mostov in poti

V letu 1978 je republiška skupnost za ceste sofinancirala gradnjo mostu preko reke Krke na Krki. Gradnja je stala 6 milijonov din. Na občinski cesti Grosuplje - Podtabor je bil zgrajen most prek potoka Bičje v Ponovi vasi, prav tako leta 1978, stal je 1,1 milijona din.

Modernizirana je bila regionalna cesta skozi naselje Blato. Vrednost del je bila 1,4 milijona din, zagotovili so jih republiška skupnost za ceste iz rednih sredstev, iz presežkov cestnega posojila ter občani. Dela so bila izvršena leta 1978. Modernizirana je bila regionalna cesta Radohova vas - železniška postaja - Bič. Dela so stala 5,4 milijone din. Rekonstruirana in modernizirana je bila regionalna cesta Radohova vas - Temenica v dolžini 2,6 km. Sredstva je prispevala republiška skupnost za ceste iz rednih sredstev ter iz presežkov cestnega posojila, zbranih na našem območju, in krajevna skupnost Temenica. S tem je na območju naše občine zaključena modernizacija cestne povezave med magistralno cesto Ljubljana - Zagreb in Litijo. Z občino Litijo je bil namreč dosežen sporazum, da dasta obe občini v tem srednjeročnem planu prednost modernizaciji ceste Bič - Radohova vas - Litija. Z asfaltiranjem odseka ceste med Vidmom in Zdensko vasjo je bila zaključena modernizacija regionalne ceste Rašca - Ponikve - Videm do Zdenske vasi. Nekaj del je bilo izvršenih na odseku te ceste med Mlačevim in Račno.

Asfaltirana je bila občinska cesta skozi Zdensko vas, in sicer leta 1978. Vrednost del je znašala 1.307.305 din. Modernizacija ceste

skozi Hočevje je stala 610 tisoč din. Nadalje je bila rekonstruirana in modernizirana občinska cesta Šentvid pri Stični (križišče Sv. Rok) - Železniška postaja Šentvid - Dob. Dela so stala 1,546.000 din; v to ni vračunano prostovoljno delo.

V Grosupljem je bila kot obvoznica prek Mrzlih njiv urejena Župančičeva cesta. Dela so stala 2,941.000 din. Zaradi pridobitve površin in ustreznjše ureditve prometa za otroški vrtec je bila prestavljena Trubarjeva cesta. Prestavitev je stala 959 tisoč din. Prestavitev in delna ureditev Adamičeve ceste z ureditvijo križišča je stala 6,697.000 din. Ureditev cest Pod gozdom IV., VII. in VIII. je stala 812 tisoč din. Ureditev Jakhlove in Kovačičeve ceste je stala 700 tisoč din. Obnovljeni in asfaltirani sta bili Brinjska cesta I in II. Ureditev in modernizacijo ceste ob železnici so financirale delovne organizacije. Dela so stala 1,752.000 din. Iz komunalnega prispevka so bila financirana dela pri gradnji cest v predelu "Marles" v Jerovi vasi, dela so stala 2,128.000 din.

Na območju krajevne skupnosti Šentvid so bile modernizirane ceste Šentvid, Velike Pece, Glogovica, Artiža vas. Mladinske delovne brigade so delale pri gradnji ceste Ambrus oz. Ravne - Korinj v dolžini 3,6 km. Trasa poteka z manjšimi odmiki po trasi prejšnje slabe krajevne poti. Dela bodo popolnoma zaključena leta 1980, ko bo cesta usposobljena za motorni promet. Brigadirji, ki so se udeležili zvezne mladinske delovne akcije, so nadalje delali na ureditvi ceste Korinj - Laze, ki bo prav tako urejena leta 1980. Uredili so cesto Zagradec - Velična vas v dolžini 3,5 km, seveda so delali ob veliki pomoči krajanov in krajevne skupnosti. Na lokalni mladinski delovni akciji so mladinci iz naše občine skupaj s krajanji uredili krajevno cesto Hrastov dol - Lučarjev kal. Krajevna skupnost Muljava je modernizirala krajevno cesto Muljava - Oslica in cesto proti Jurčičevi rojstni hiši.

Vodovodi

Največja investicija na področju oskrbe z vodo je v tem obdobju gradnja skupinskega vodovoda Podtabor - industrijska cona Grosuplje - Spodnja Slivnica - Račna - Čušperk. V to gradnjo je bilo leta 1978 in 1979 skupaj vloženih 22,081.009 din. Naslednja pomembnejša investicija je bila gradnja vodovodnega zajetja Šentpavel in cevovoda do rezervoarja Medvedjek. Skupinski vodovod Stična - Trebnje - Dobrnič oskrbuje z vodo 79 naselij, in sicer 36 v občini Grosuplje in 43 v občini Trebnje. Vodovodni izviri nad Stično, ki so napajali ta vodovod niso več dajali dovolj vode za vse večje potrebe prebivalstva na tem območju, zlasti pa niso omogočali razvoja gospodarstva in družbenih dejavnosti. Zaradi stalnega in vse večjega

pomanjkanja vode, sta se občini Grosuplje in Trebnje odločili za to gradnjo in za sofinanciranje gradnje. Predračunska vrednost investicije je bila 8,708.880 din. Zgrajeno je bilo zajetje, transformatorska postaja ob zajetju, cevovod in rezervoar na Medvejeku, ni pa bilo še dokončno rešeno vprašanje čiščenja te vode oz. financiranje gradnje čistilne naprave. Naša komunalna skupnost je leta 1978 plačala vso prvotno dogovorjeno obveznost za financiranje tega objekta, in sicer nekaj nad 5,2 milijona din. Po dograditvi bosta sistema ločena, tako, da bodo stiška zajetja in cevovod v občini Grosuplje v upravljanju organov naše občine, zajetje šentpavel in cevovode na območju občine Trebnje pa bodo upravljali pristojni organi občine Trebnje.

V letu 1978 je bil dograjen vodovod za Veliko in Malo Globoko. Vodovod so gradili brigadirji, ki so se udeležili zvezne mladinske delovne akcije Suha krajina 78, skupaj s krajanji. V letu 1979 so v okviru mladinske delovne akcije Suha krajina 79 zgradili vodovod Pođbukovje, in sicer ob veliki udeležbi krajanov. V gradnjo tega vodovoda je bilo vloženih 180.273 din.

Zgrajen je bil tudi vodovod od tovarne Motvoz in platno Grosuplje do nove RTP Grosuplje pri Ponovi vasi, ki je leta 1979 stal 2,053.000 din.

PTT

Že pri gospodarskih investicijah je navedeno, da je bila oktobra 1978 izročena namenu nova ptt stavba v Ivančni gorici, ki je stala 6 milijonov din. V tem obdobju je bila v Grosupljem povečana zmogljivost telefonske centrale za 1000 priključkov. Centrala v Dobropoljah je bila povečana za 120 priključkov, enako tudi na Krki. Začelo se je z montažo nove centrale v Ivančni gorici z zmogljivostjo 600 priključkov, medtem ko jih ima sedanja 160. Dela bodo predvidoma končana leta 1980. Zgrajeno je bilo krajevno telefonsko kabelsko omrežje v šentvidu pri Stični (471.600 din), začelo pa se je s tako gradnjo tudi v Grosupljem in Višnji gori, kjer bo dograjeno leta 1980. Zagotovljene so bile dodatne povezave med centralo Grosuplje in končnimi centralami v občini kakor tudi z Ljubljano. Celotno območje občine je bilo vključeno v avtomatski mednarodni telefonski promet. Telefon so dobile nekatere oddaljene vasi kot npr. leta 1978 Ilova gora (investicija 384.300 din), Dob, Rdeči kal, Hrastov dol in druge. Samo v letu 1979 je bilo investiranih v ptt omrežje, objekte, telefonsko opremo, projekte ter študije 21,265.000 din.

Elektroenergetski objekti

Savske elektrarne Ljubljana so zgradile 2-krat 110 kV daljnovod Ljubljana II - Grosuplje in 110 kV daljnovod Grosuplje - Kočevje. Nov daljnovod omogoča vključitev 110 kV sistema RTP Grosuplje in RTP Kočevje, kasneje pa še RTP Ribnica. Za gradnjo je investitor zagotovil sredstva v višini 84,588.341 din. Marca 1978 se je začelo tudi z gradnjo RTP Grosuplje. Za gradnjo RTP in za vključitev prvega dela 20 kV vodov v RTP 110/20 kV je bilo zagotovljenih 38 milijonov din.

TOZD Elektro Ljubljana okolica je ob finančnem sodelovanju občanov, krajevnih skupnosti in TOZD ter komunalne skupnosti občine Grosuplje v tem dveletnem obdobju zgradil številne transformatorske postaje, in sicer Mali vrh, Plešivica, Šmarje-Sap, Grosuplje - Tabor, Grosuplje - bloki, Podtabor, Udje, Smrjane, Zagradec na Dolenjskem - zdravstvena postaja, Mala Račna, Grosuplje - čistilna naprava, Radohova vas - železniška postaja, Višnja gora - Grintovec, Grosuplje - RTP, Jerova vas I in II, Dob, Podbukovje, Videm, Gabrovčec, Polževo - vikendi, Veliko Mlačevo, Zgornja Draga, Sela pri Cikavi, Zaboršt, Vrbičje in morda še kakšno.

Sklepne misli

Metodologija zajemanja in prikazovanja podatkov o gospodarjenju se je v zadnjih letih precej spreminjala. Prav tako se je delno spreminjala metodologija zbiranja in prikazovanja podatkov o poslovanju organizacij s področja negospodarstva. To je povzročilo, da so nekateri podatki navedeni v tem sestavku za leti 1978 in 1979 med seboj neprimerljivi, a vendar tudi s to pomankljivostjo pripomorejo k oceni stanja in dosežkov v posameznem letu. Tudi podatkov o dosežkih na področju komunalnih in drugih infrastrukturnih dejavnosti ter družbenih dejavnosti ne zbiramo v občini dovolj sistematično in so zaradi tega gotovo pomanjkljivi. Kljub vsemu temu pa splošno sliko o razvoju občine lahko vendarle dobimo. K popolnejši oceni naj pripomorejo še tile podatki: Letne stopnje rasti narodnega dohodka v občini so bile v zadnjih 10 letih povprečno 50 % višje od stopenj rasti na ravni republike Slovenije. Narodni dohodek je hitreje naraščal predvsem zaradi novih industrijskih obratov, gradbeništva in trgovine. Ta rast je bila kljub vsem težavam in pomanjkljivostim, ki so spremljale naš razvoj, hitrejša kot v republiki tudi v letih 1978 in 1979. Tudi v povečanju zaposlenosti ugotavljamo znatno višjo stopnjo rasti od republike. V družbenem sektorju na območju občine je bilo ob koncu leta 1979 zaposlenih okrog 6.200 delavcev, vendar se od teh delavcev okoli 400 vozi na delo v občino iz sosednjih občin. Nekaj nad 4.000 naših delavcev pa se dnevno vozi na delo izven občine, predvsem v Ljubljano. V družbenem

sektorju je torej zaposlenih okoli 9.600. od skupnega števila 24.764 občanov, kolikor nas je bilo ob koncu leta 1979.

V zasebnem sektorju smo imeli 334 nosilcev obrti ter nad 200 delavcev zaposlenih pri obrtnikih.

Čistih kmetov, to je nosilcev kmetijskega zavarovanja, smo imeli ob koncu 1979. leta 1.423 in poleg teh še 2.993 oseb, zavarovanih v kmetijskem zavarovanju. Izključno s kmetijstvom se torej preživlja le še 4.416 občanov ali približno 18 % od skupnega števila prebivalstva.

Za ocenjevanje osebnega standarda prebivalstva so pomembni tudi podatki, da je pokojnine iz naslova delavskega zavarovanja prejemale 1.955 občanov, da je bilo 1.040 kmečkih upokojujencev in da je v občini nad 500 štipendistov na srednjih, višjih in visokih šolah, od katerih jih je 360 prejemale štipendije iz združenih sredstev; po oceni občinske planske službe so čisti dohodki prebivalstva v letu 1979 znašali nad 1,1 milijarde din. Sredstva prebivalstva na deviznih računih, hranilnih vlogah in žiro računih so ob koncu leta 1979 znašala 270 milijonov din in na tekočih računih prebivalstva še 10 milijonov din.

Bolj poglobljeno oceno o uspešnosti gospodarjenja v letih 1978 in 1979 ter o razvoju občine v tem času prepustimo bralcu. Lahko pa vendarle rečemo, da naj bodo v dosedanjem razvoju občine doseženi uspehi vzpodbuda vsem, ki so prispevali, prispevajo, ali ki bodo lahko prispevali k hitrejšemu bodočemu razvoju občine.

Viri:

- Dogovor o temeljnih srednjeročnega plana občine za obdobje 1976-1980
- Družbeni načrt razvoja občine Grosuplje za obdobje 1976-1980
- Resoluciji o politiki izvajanja družbenega načrta razvoja občine Grosuplje za obdobje 1976-1980 v letu 1978 in za leto 1979
- SDK: Analize zaključnih računov organizacij združenega dela za leto 1978 in za leto 1979 iz gospodarstva in iz družbenih dejavnosti
- Naša skupnost, glasilo SZDL občine Grosuplje, številke iz let 1978 in 1979
- Poročilo o izvajanju programov SIS družbenih dejavnosti v občini Grosuplje, 20.11.1979
- Poročilo o komunalnem gospodarstvu v občini Grosuplje
- Poročilo Komunalnega podjetja Grosuplje o vodovodih za leto 1978
- Poročilo o realizaciji programa prihodkov in odhodkov ter realizaciji sredstev za razširjeno reprodukcijo enote Vodovod za leto 1979
- Poročilo komunalne skupnosti o investicijah v letu 1979

- Poročilo o realizaciji finančnih načrtov komunalne skupnosti in poročila o realizaciji finančnih načrtov samoupravnih enot ter skupnosti za leti 1978 in 1979
- Poročilo komunalnega podjetja Grosuplje o izvršenih investicijah v letu 1978 in 1979 na področju vodooskrbe
- Dokumentacija o skupinskem vodovodu Stična - Trebnje - Dobrnič
- Dokumentacija o skupinskem vodovodu Podtabor - Spodnja Slivnica - Račna - Čušperk
- Podatki planske službe občine o poslovnem uspehu OZD s področja gospodarstva
- Građiva Ljubljanske banke, Gospodarske banke Ljubljana
- Statistični letopis SRS 1979
- Zavod SRS za statistiko: Mesečni statistični pregledi
Statistični podatki po občinah
- Poročili komunalne skupnosti občine Grosuplje o investicijah v letu 1978 in v letu 1979.

VARSTVO OKOLJA V OBČINI GROSUPLJE

Posvetovanje OK SZDL Grosuplje, dne 25. februarja 1980

Problemi urejanja okolja postajajo vse bolj zapleteni zaradi naglega družbenega in gospodarskega razvoja: krepí pa se tudi družbena zavest o nujnosti bolj organiziranih naporov za reševanje obstoječih in na novo nastajajočih problemov. Reševanje teh problemov predstavlja enega od temeljnih interesov vseh delovnih ljudi in občanov. Pri razvijanju gospodarstva in družbenih dejavnosti se moramo v bodoče izogniti nastajanju novih žarišč onesnaževanja in nevarnosti v okolju. Naše in svetovne izkušnje kažejo, da je preprečevanje škodljivih pojavov neprimerno učinkovitejše in cenejše kakor poznejše popravljanje brezglavega ravnanja, zlasti še, ker gre za zdravje, produktivnost in počutje ljudi. Žarišča onesnaževanja bomo morali postopno odstranjevati. Odločno in hitro se je treba lotevati tistih primerov, kjer je neposredno ogroženo zdravje in varnost ljudi, zato je potrebno pomagati združenemu delu in drugim dejavnikom pri proučevanju razmer v okolju in samoupravnem sporazumevanju ali dogovarjanju o sanacijskih in razvojnih programih. Največ nalog je pred občinami in te se morajo najbolje pripraviti zanje; dobro delovanje plannerskih skupin in organov za varstvo okolja je osnovni pogoj za strokovno delo, sicer ne bo mogoče usklajevati gospodarskih in družbenih interesov.

V tem poročilu so zajeti važnejši podatki o stanju varstva okolja oz. stopnji onesnaženosti v občini Grosuplje, in sicer zlasti na tistih področjih, kjer so problemi bili očitni, v drugem delu pa so prikazani dosedanja ukrepi za izboljšanje razmer in predlogi za delo v prihodnje, za še intenzivnejšo sanacijo najbolj perečih problemov. Zadnja leta smo pričali hitremu in naraščajočemu gospodarskemu in družbenopolitičnemu razvoju občine Grosuplje, ki je v sklopu ljubljanske regije in v neposredni bližini republiškega središča.

Še pred 20 leti je bila občina Grosuplje izrazito kmetijska glede na število prebivalcev, ki so se preživljali s kmetijsko dejavnostjo, vendar je to število pričelo hitro upadati. Zmanjševanje kmetijskega prebivalstva je bila in je še sedaj predvsem posledica hitrejšega industrijskega razvoja. Po politični oceni naj bi se zlasti zaradi nadaljnega hitrejšega razvoja samoupravnih odnosov in ekonomske upravičenosti razvijali obrati DO IMP Livar Ivančna gorica, DO Rašica Ambrus, DO Rašica Šentvid pri Stični, DO Zmaj Šentvid pri Stični, Iskra Dobropolje, Iskra Višnja gora, TOZD Posestva Grosuplje, TOZD Prašičereja Stična, DO Motvoz

in platno Grosuplje, Stolarna Dobrepolje itd. Podatki v zvezi z demografskimi gibanji v občini Grosuplje kažejo, da se prebivalstvo v občini poveča vsako leto za približno 5 %, povečanje prebivalstva pa bo večje predvsem v t.i. urbanih centrih, kot so Grosuplje, Višnja gora, Ivančna gorica, Šentvid pri Stični in Videm-Dobrepolje. Pri tem pa ne smemo pozabiti večjih krajev v občini, kot so Stična, Šmarje in drugi, kjer so tudi načrtovana nova zazidalna območja. Prav te že omenjene delovne organizacije in pa vodilna naselja pa so že ob sedanji kapaciteti in dejavnosti močni onesnaževalci človekovega okolja ter važne naravne prvine - vode. V zvezi z razvojem gospodarstva in stalnim večanjem števila prebivalstva obstaja vedno večji problem, kako preskrbeti naseljem zdravo pitno vodo ter industrijskim in drugim obratom tehnološko vodo. Dosedanja zajetja pitne vode zagotavljajo skupno cca 147 litrov/sek. vode. Po razpoložljivih podatkih pa je možno vključiti v vodovodne sisteme še 160 litrov/sek. vode. Prav na podlagi razpoložljivih količin pitne vode bo mogoče programirati nadaljnji industrijski razvoj in razvoj posameznih vodilnih naselij. Dosedanji vodni viri za preskrbo zagotavljajo večinoma zdravo pitno vodo. Predvideni potencialni vodni viri pa ne zagotavljajo več kvalitetne pitne vode, pač pa bo potrebno že pri samih objektih prevideti postopek kondicioniranja. Vzporedno s preskrbo prebivalstva, industrije in drugih dejavnosti s pitno oz. tehnološko vodo pa se je pojavila težava pri odvajanju onesnaženih voda. Do nedavnega so odvodnjavali onesnažene vode naravnost v recipiente, to je majhne kanale in vodotoke. Vsi vodotoki v občini Grosuplje se stekajo po površni ali kot ponikovalnice (pretežni del občine je kraškega značaja) v reko Krko in jo že v gornjem toku močno onesnažujejo. Tako so močni onesnaževalci tekočih voda vsa delovišča družbenih kmetijskih organizacij, delovne organizacije in vodilna naselja v občini.

Že vrsto let pristojne inšpekcijske službe pri skupščini občine ugotavljajo močno onesnaženost vodotokov. Najnovejše analize, in sicer kemične in biološke, opravljene v letu 1979 za vse večje vodotoke na območju občine, ki se direktno ali indirektno skozi ponikovalnice iztekajo v reko Krko, kažejo, da so zlasti nekateri vodotoki že močno obremenjeni z odpadnimi vodami. Iz analiznih podatkov vzorcev vode potoka Višnjica je razvidno, da je potok onesnažen z odpadnimi vodami komunalnega značaja z močnim poudarkom na fekalnih vodah, kar je razvidno iz koncentracij albuminskega dušika ter iz kemijskega in biološkega pomanjkanja kisika, potrebnega za oksidacijo predvsem organskih snovi. Iz analiznega prikaza vode iz potoka Grosupeljščica je razvidno, da potok nekoliko manj onesnažujejo odpadne vode komunalnega tipa. Vzorec potoka Bičevje vsebuje v primerjavi z Grosupeljščico večje koncentracije prostega amoniaka ter

kloridov. Navedena parametra sta poleg drugih tipična predstavnika fekalnih odpadnih voda. Na osnovi kemijskih parametrov bi opredelili reko Krko in potok Grosupeljščico kot vodi z najmanjšo stopnjo nenaravne onesnaženosti. Sledi jima potok Bičje. Vzorci potoka Višnjice pa prikazujejo zelo močno onesnaženje zaradi odplak, zlasti iz naselja Ivančna gorica in višje ležečih onesnaževalcev - npr. farme bekonov v Stični. To onečiščenje stalno ogroža zgornje porečje reke Krke, ki ga nekoliko omili močan vodni tok po izlivu Višnjice. V občini ni posebnih onesnaževalcev zraka. Območje občine je po odloku o razvrstitvi posameznih območij glede na stopnjo onesnaženosti uvrščeno v prvo skupino. Območja iz prve in druge skupine tega odloka se štejejo za manj onesnažena, zato tudi ni potrebno ustanoviti posebne SIS za varstvo zraka. Vendar so v občini nekatere delovne organizacije, ki le onesnažujejo zrak, kot so npr. IMP Livarna Ivančna gorica, Zmaj Šentvid pri Stični in tovarna Motvoz in platno Grosuplje. Navedene organizacije morajo skladno z obstoječo zakonodajo pripraviti ustrezne programe za sanacijo virov, ki čezmerno oddajajo strupene snovi.

Za varstvo narave so poseben problem tudi številni počitniški objekti, saj jih je na območju občine precej; v preteklem obdobju so se ti objekti gradili dokaj nenačrtno, tako da je sedaj lepota narave okrnjena prav zaradi navedenih stavb. Zaradi neorganizirane gradnje je bilo uničenih tudi precej dobrih kmetijskih površin.

V občini tudi še ni urejeno odstranjevanje odpadnih snovi. Občinska skupščina je sicer sprejela ustrezen predpis, ki uravnava navedeno problematiko, vendar se pojavljajo še mnoge težave, kakršne srečujejo tudi drugod v republiki. Posamezne krajevne skupnosti so sicer skladno z navedenim predpisom oz. odlokom določile mikrolokacije deponij za odpadke, vendar zaželenega uspeha še ni. Odlagališča oz. deponije so bile na pobudo KS in v sodelovanju sanitarne inšpekcije določene za naslednja večja naselja oz. KS: Ambrus, Šmarje-Sap, Ponikve z DVZ Ponikve, Videm-Dobrepolje, Krka, Višnja gora, Ivančna gorica, Šentvid pri Stični. V nekaterih krajevnih skupnostih so sicer že predlagali lokacije, po proučitvi na kraju samem niso ustrezale. Pomembnejše naštetje mikrolokacije deponij so grafično prikazane tudi že v novelaciji urbanističnega programa občine Grosuplje. Za naselje Grosuplje in bližnjo okolico je prav tako predvidena nova lokacija centralne deponije, in sicer za naseljem Brezje, v zadostni oddaljenosti, kar zagotavlja, da ne bo povzročala škode. Sedanjio deponijo bodo na predvideno prestavili v letu 1980; po oceni bo zadoščala za okoli 20 let. Pri urejanju oz. vzdrževanju deponij pa se porajajo problemi glede vzdrževanja. Ker je problem aktualen, mu bo treba takoj posvetiti večjo pozornost.

TOZD Posestva Grosuplje Ljubljanske mlekarnе imajo na Brvacah in Šmarju živinorejski delovni enoti, ki sta nedograjeni vsaj v tem, da nimata urejenih gnojišč in gnojničnih jam. Gnoj nalagajo na zemlji, gnojnica z gnojišč in hlevov pa počasi odteka v bližnje jarke, ki počasi postajajo gnojnični odvodniki. Podoben obrat je tudi v Boštanju, ki ni nič bolje urejen kot delovni enoti v Šmarju in Brvacah. Pred Ivančno gorico sprejema Višnjica Stiški potok, ki je onesnažen z nesnago farne v Stični, klavnice in mlekarnе v Stični. Farma bekonov v Stični redi cca 8.000 prašičev. Odpadne vode s farne se zbirajo v laguni, kjer se delno useda gošča. Neočiščena voda odteka iz lagun v Stiški potok. Delno imajo čiščenje urejeno v klavnici v Stični, zelo neugodna odplaka za Stiški potok pa je odpadna voda iz mlekarnе v Stični, ker vsebuje detergente, ki preprečujejo vsako biološko razgrajevanje organskih odplak. Z urejevanjem in gradnjo krajevnih vodovodov se odpira nova problematika v zvezi z onesnaževanjem vode. Z večjo uporabo vode po vaseh za pranje, kuhanje, pomivanje in za napajanje živine bo znatno več odplak in s tem se porajajo novi problemi glede zaščite podtalnice in tekočin voda. Med rednimi onesnaževalci okolja se redno pojavljajo primeri, ki jih prištevamo h komunalni higieni, kot na primer: nasmetenost ob javnih cestah, odpadni materiali na javnih površinah, neustrezno vzdrževanje objektov in naprav, ograj ter fasad, samovoľna in nestrokovna gradnja komunalnih objektov in naprav, priključevanje na javne vodovode in gradnja neprepustnih in poddimenzioniranih kanalizacijskih naprav, zažiganje odpadnih materialov itd.

Z ukrepi posameznih inšpekcijskih organov in z novejšo pozitivno zakonodajo pa se je v preteklem planskem obdobju v občini Grosuplje glede odstranjevanja škodljivih vplivov na okolje že marsikaj bistveno izboljšalo. Vse večje onesnaževanje površinskih in podtalnih voda je narekovalo čim hitrejšo ureditev javnega kanalizacijskega omrežja in čistilnih naprav v Grosupljem, Ivančni gorici ter gradnjo zadrževalnih bazenov v Šmarju, Stični in Šentvidu pri Stični. Z zgrajenimi čistilnimi napravami bomo zelo sanirali vodotoke in neposredno reko Krko. Kanalizacijsko omrežje je že precej zgrajeno za naselje Grosuplje, prav tako je tudi že v končni fazi gradnja čistilne naprave. Na to čistilno napravo bodo vezana vsa bližnja naselja v Grosupljem, prav tako pa tudi vsa obstoječa industrija v okolici in vse odpadne vode iz kmetijskih in živinorejskih obratov. Za vse družbene in živinorejske obrate pa so še predvidene posebne predčistilne naprave, ki bodo omogočale, da bo delovanje čistilne naprave bolj učinkovito. Vse večje onesnaževanje voda je narekovalo nadaljnje študije o odvajanju odpadnih voda še na naselje Ivančna gorica in Stična z okolico ter za naselje Dobropolje in Šentvid pri Stični. Trenutno so v

izdelavi tudi načrti za čistilno napravo in kanalizacijsko mrežo v Ivančni gorici, prav tako pa so naročene tudi študije za Dobropolje in Šentvid pri Stični. Po dograditvi čistilnih naprav in kanalizacije za vodilna naselja v občini Grosuplje je pričakovati znatno izboljšanje vode v recipientih in tudi reka Krka bo s tem znatno bolj čista.

Farma Boštanj kot eden večjih onesnaževalcev je sedaj v rekonstrukciji in po dograditvi bo onesnaževanje površinskih voda in podtalnice minimalno. V načrtu je tudi sanacija farme bekonov v Stični; postavili bodo svojo mehanično čistilno napravo, ki mora biti zgrajena sočasno s centralno čistilno napravo v Ivančni gorici. Vsi vodni viri, ki se sedaj uporabljajo, in perspektivni vodni viri so bili zaščiteni z odlokom o varstvenih pasovih vodnih virov v občini ter s pravilnikom o režimu. Še zlasti važno pa je, da so zaščiteni tudi vodni viri, ki bodo ob nagli urbanizaciji zajeti že v bližnji prihodnosti. Sanacijo so izvedli tudi v obratu Zmaj v Šentvidu pri Stični; najnovejše meritve kažejo že zadovoljive rezultate.

Lahko ugotovimo, da so ostale nerešene tiste naloge, ki zahtevajo znatna finančna sredstva, kar stanje delno opravičuje. Težje pa je opravičljivo, da smo se dokaj neodgovorno vedli pri tistih nalogah, ki ne zahtevajo večjih sredstev, pač pa več smisla za disciplino, spoštovanje predpisov, kontroliranje izvajanja in ne nazadnje več smisla za varovanje družbenih interesov. Posledice malomarnosti so za družbo nesprejemljive. Apetiti po individualnih stanovanjskih gradnjah in počitniških objektih čez razumne meje, neodgovorno odmetavanje smeti in odpadkov ter nemalokrat tudi nevarnih snovi in podobno nam vsekakor ne more biti v čast. Jasno, da smo v preteklem obdobju glede varstva človekovega okolja dosegli tudi določene pozitivne rezultate, vendar samo s temi ne moremo biti zadovoljni. Zato moramo tej problematiki v naslednjem srednjeročnem obdobju določiti tisto mesto, ki ji gre, da bi se razmere bistveno izboljšale. Veliko večjo pozornost bo potrebno posvetiti strokovni usposobljenosti upravnih delavcev, delavcev organizacij za prostorsko planiranje, organizacije za družbeno planiranje kot tudi projektantskih organizacij, ki nemalokrat zaradi pomanjkljivega znanja povzročajo nepopravljivo škodo. Seveda ne samo ti faktorji - za izboljšanje stanja se mora truditi vsa skupnost.

Konkretne naloge, ki naj bodo upoštevane v srednjeročnem družbenem načrtu (socialni, ekonomski in prostorski del 1981-1985), pa so po posameznih področjih naslednje:

- na področju varstva zraka je zbrati vse podatke virov onesnaževanja v občini,
- izdelati kataster onesnaževalcev zraka,

- v srednjeročnem planu vključiti sanacijske programe onesnaževalcev zraka,
- z odlokom zavarovati gozdne površine, ki imajo poseben pomen,
- s prostorskim načrtom zaščititi kmetijske površine,
- porabo pitne vode v tehnološke namene omejiti na minimum, v utemeljenih primerih pa zagotoviti reciklažo tehnološke vode,
- organizirati prostovoljne akcije med prebivalstvom, mladino in v društvih za varovanje okolja in čiščenja tam, kjer je to nujno (v gozdovih, ob potokih itd.),
- dograditi centralne čistilne naprave in interne čistilne naprave, kjer je gradnja že v teku,
- zgraditi centralne čistilne naprave in interne čistilne naprave, kjer je gradnja predvidena,
- vse pomembnejše vodne vire predati v upravljanje komunalnim organizacijam posebnega družbenega pomena za oskrbo z vodo,
- dosledno izvajati zakon o varstvu pred hrupom v naravnem in bivalnem okolju,
- sodelovati pri izdelavi študije za odstranjevanje nevarnih snovi za celotno regijo,
- prizadevati si, da se pričnejo dosledno uresničevati določila zakona o ravnanju z odpadki (Ur.list SRS št. 8/78), še zlasti, da bodo organizacije združenega dela in delovni ljudje, ki samostojno opravljajo dejavnost, pri kateri nastajajo odpadki, skrbeli za recikliranje in izkoriščanje koristnih odpadkov,
- sanirati divja odlagališča.

Razen navedenega menimo, da morajo inšpekcijske službe dobiti še večjo politično podporo pri nadziranju, kako se izvajajo obstoječi zakoni in predpisi, predvsem pri preprečevanju stihijske urbanizacije. Nadalje je v bodoče potrebno zagotoviti stalno vzgojo, kako je treba varovati človekovo okolje in stalno obveščati ter informirati tudi o problematiki s tega področja.

Št. vzorca	Odvzemno mesto	pH	Alka- liteta	dušik album. prosti nitrit	Koncentracija v mg/l					cel Fe	P ⁺⁵	
					KMnO ₄	KPK	BPK	Cl ⁻	BPK ₅			
1	Reka Krka - pri mlinu Javornik	7,96	42,0	0,06	0,18	0	18,3	10	2,1	8,0	0,26	0,2
2	Potok Višnjica - pod vasjo Znojile	8,02	56,0	0,14	0,31	0,03	24,6	16	2,5	7,3	0,32	0,4
3	Potok Višnjica - pod naseljem Ivančna gorica	7,88	56,0	0,56	0,34	0,04	27,5	24	3,1	6,9	0,30	0,7
4	Potok Gruspejščica pod naseljem Grosuplje	7,96	53,2	0,09	0,19	0,008	13,3	8	1,7	6,6	0,28	0,3
5	Potok Bičje - pri mostu v Fonovi vasi	7,92	50,8	0,09	0,21	0,012	14,5	12	1,9	14,9	0,30	0,3

OBRAZLOŽITEV PREDLOGOV JURČIČEVYH NAGRAJENCEV ZA LETO 1979

Poroča Vladimir Mendiževc

Jurčičeve plakete se podeljujejo posameznikom, delovnim in drugim organizacijam ter društvom za posebne uspehe in dosežke v vzgoji in izobraževanju, prosveti in kulturi ter telesni kulturi in vzgoji in občini Grosuplje. Poleg plaket se podeljujejo fizičnim in pravnim osebah še diplome in nagrade.

Na 6. redni seji skupščine občinske izobraževalne skupnosti Grosuplje so delegati obeh zborov obravnavali prispele vloge z obrazložitvijo predlagateljev, komisije za podeljevanje Jurčičevih plaket pri občinski izobraževalni skupnosti in predlog izvršnega odbora občinske izobraževalne skupnosti.

Delegati skupščine občinske izobraževalne skupnosti so sprejeli naslednje sklepe in utemeljitve o podelitvi Jurčičevih plaket, diplom in denarnih nagrad:

1. dr. Stane Mikuž

Profesor Stane Mikuž je v letu 1978 izdal knjigo Topografija grosupeljske krajine. Kot dober poznavalec kulturnega življenja in zgodovinskih spomenikov je obdelal vse predele naše občine. Gre pravzaprav za prvo izvirno in sistematično delo, v katerem so predstavljena vsa naša naselja od njihovega nastanka in nadaljnjega razvoja do današnjih dni. S prefinjenim občutkom, ki ga odlikuje globoko poznavanje razvoja naše občine, je razgrnil pred bralce nastanek in razvoj posameznih krajev, hkrati pa predstavil tudi vse kulturne znamenitosti naše občine.

Omenjena knjiga je tako pionirsko delo sistematičnega topografskega popisa umetnostnih spomenikov ter dobra osnova za kasnejšo znanstveno obdelavo, spomeniško vrednotenje in razporejanje, kakor tudi za njihovo konservatorsko obdelavo in predstavitev. Delo prof. Mikuža je visoko ocenila tudi Kulturna skupnost Slovenije kot "veliki dogodek" in novost v slovenskem založništvu, ki je hkrati dober učni pripomoček za spoznavanje naše občine.

2. Marija Tavčar

Tovarišica Tavčarjeva je dobitnik letošnje Jurčičeve nagrade in priznanja za dolgoletno delo na kulturnem in vzgojno-izobraževalnem področju. Tov. Tavčarjeva je predmetna učiteljica na osnovni šoli Louis Adamič

Grosuplje. Vsa leta učiteljjevanja je v kraju nepogrešljiv član v kulturno-prosvetnem delovanju. Vzgojila je številne generacije in jim odprla pot lepe slovenske besede. Kot slavist vodi na šoli literarno-novinarski krožek, hkrati pa je tudi urednica šolskega glasila. Njena aktivnost pa sega tudi v delovanje izvenšolskih dejavnosti in v delo krajevne skupnosti. Bila je pobudnik in organizator številnih kulturnih prireditev v kraju. Nagrado in priznanje se podeljuje tov. Tavčarjevi za njeno aktivno doseganje delo.

3. Joža Blatnik

Tovarišica Blatnikova prejema letošnjo nagrado in priznanje za dolgoletno in uspešno delo na vzgojno-varstvenem področju. Po končani vzgojiteljski šoli v Ljubljani se je zaposlila v sedanji vzgojno-varstveni ustanovi v Grosupljem, kjer je vsa leta zaposlitve uspešno vodila otroke v vseh starostnih skupinah. Posebne uspehe je dosegala pri delu in vzgoji otrok pred vstopom v šolo. Njeno doseganje delo je vezano na uspešno delovanje male šole v redni dejavnosti ustanove in zunaj nje. Pri delu jo je odlikovalo dosledno uvajanje novih oblik in metod dela, posebno pa je s svojim delom in ljubeznijo do poklica bogatila naše najmlajše. Svoje bogate delovne izkušnje je delila med svoje sodelavce in s skupnimi naperi krepila razvoj vzgojno-varstvenega zavoda. Svoje izkušnje je prenašala na mladi rod, ki se je odločal za nelahki poklic, poklic vzgojiteljice. Poleg uspešnega dela v ustanovi pa je aktivna še v organih kulturne skupnosti pa tudi v krajevni skupnosti Grosuplje.

4. Vinko Kočan

Tovariš Kočan prejema letošnjo nagrado in priznanje Josipa Jurčiča za uspešno in dolgoletno delo v telesni kulturi in vzgoji mladine. Kot učitelj osnovne šole si je nenehno prizadeval, da postane telesna kultura pomemben dejavnik pri vzgoji šolskih otrok, ter tako prispeval k razširjenju športnih aktivnosti tako v občini kot osnovni šoli Stična sami. Svoja prizadevanja je predvsem usmerjal v izboljšanje delovnih razmer ter pridobitev novih telesnokulturnih objektov pri šoli Stična. Bil je pobudnik in organizator številnih smučarskih tečajev v občini in telovadnih akademij. Čeprav je nekaj časa poučeval sam na osnovni šoli in gimnaziji, je svoj prosti čas namenjal popoldanskemu delu z mladino. Pri svojem doseganju delu je bil predvsem uspešen na področju organiziranja športnih prireditev, jugoslovanskih pionirskih iger in šaha. Skoraj ni šahovske prireditve, na kateri ne bi sodeloval s svojimi ekipami in z njimi dosegel številna

občinska in republiška priznanja. Poleg dela z mladino je vedno našel tudi čas za družbenopolitično aktivnost. Prepričani smo, da je današnja nagrada nova vzpodbuda za njegovo nadaljnje delo.

5. Bogomir Sušič

Tovarišu Sušiču se podeljuje Jurčičeva plaketa in nagrada za uspešno delo in uspehe na vzgojno-izobraževalnem področju. Kot učitelj matematike in fizike je pri pouku in šolskem delu dosegal lepe uspehe. Močno si je prizadeval pri uvajanju pouka osnovne fizike in ga začel kot eden prvih učiteljev v občini. Njegovo delo in sodelovanje je ugodno ocenil tudi Inštitut iz Ljubljane. Poleg šolskega dela je uspešno vodil tudi pionirsko in mladinsko organizacijo ter tako omogočil pospešeno sodelovanje mladine v vzgojno-izobraževalnih procesih in vključevanje mladega človeka v našo današnjo samoupravno družbo. Posebno se je izkazal kot razrednik zaključnih razredov osnovne šole pri poklicnem usmerjanju. V vsem času je aktivno usmerjal družbenopolitično delo na šoli, hkrati pa je nepogrešljiv dejavnik v družbenopolitičnih organih, organizacijah in njihovih samoupravnih organih kraja. S svojim delom predstavlja tovariš Sušič lik novega sodobnega učitelja v samoupravnem socializmu, zgled prosvetnega delavca.

PODELITEV PRIZNANJ IN NAGRAD LOUISA ADAMIČA

Poroča Janez Lesjak*

V skladu z odlokom o priznanju in nagradah Louisa Adamiča skupščina občine Grosuplje podeljuje priznanja in nagrade Louisa Adamiča. Vsako leto se lahko podeli največ 5 priznanj in nagrad delovnim ljudem in občanom občine Grosuplje, delovnim organizacijam, družbenopolitičnim organizacijam, samoupravnim interesnim skupnostim, krajevnim skupnostim ter drugim organizacijam in društvom v občini za posebne dosežke in uspehe v gospodarstvu, družbenih in družbenopolitičnih dejavnostih. Priznanja in nagrade se lahko podelijo tudi delovnim ljudem ter drugim organizacijam in skupnostim zunaj občine, če imajo posebne zasluge za vsestranski razvoj občine in za razvijanje samoupravnih socialističnih, družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosov na medobčinski ravni, v republiki ali federaciji.

Priznanje Louisa Adamiča sestoji iz diplome in plakete ter denarne nagrade v znesku 10.000 dinarjev. Denarno nagrado prejmejo le krajevne skupnosti, društva ter delovni ljudje in občani.

Natečaj za podelitev priznanj in nagrad Louisa Adamiča v letu 1979 je bil razpisan in objavljen v glasilu Socialistične zveze delovnega ljudstva Grosuplje Naša skupnost št. 3/79. Razpis je bil zaključen 1. junija 1979.

Komisija skupščine občine za odlikovanja je v roku prejela 8 predlogov, izmed katerih je v skladu s kriteriji natečaja izbrala naslednjih 5 kandidatov:

Splošno gradbeno podjetje Grosuplje

SGP Grosuplje, ki je kot Gradbeno podjetje in tehnični biro Dolenjgrad - Grosuplje začelo delati v letu 1946, je danes eno izmed največjih gradbenih podjetij v Sloveniji. V svojem 34-letnem razvoju in delovanju je doseglo in še dosega uspehe, ki so trajnejšega pomena tako za občino Grosuplje kot tudi za širši slovenski prostor.

V začetnem obdobju je bila podjetju zaupana vsa obnova na Dolenjskem. Vrsta obnovljenih in zgrajenih šol, železniške postaje, mostovi in drugi

* Janez Lesjak, predsednik SO Grosuplje, 61290 Grosuplje, Yu.

objekti, obnovljeni ali zgrajeni v tem obdobju, še danes uspešno služijo namenu. Po letu 1953 se je dejavnost podjetja razširila tudi na ljubljansko območje. Tu je SGP Grosuplje kot prvo v Sloveniji pričelo graditi stanovanja za trg, kasneje pa postalo eno največjih graditeljev stanovanj v Sloveniji. Tak sistem gradnje, ki so ga za njim povzela tudi druga gradbena podjetja, je več kot deset let ostal vodilni sistem za stanovanjsko gradnjo in veliko doprinesel k odpravljanju stanovanjskega primanjkljaja. Po načrtih lastnega projektivnega biroja je SGP Grosuplje zgradilo vrsto pomembnih stanovanjskih sosesk in v njih od leta 1964 do leta 1980 kar 6.750 stanovanj. Z izgradnjo sosesk je trajneje oblikovalo del slovenskega prostora, posebej še mesta Ljubljane. Trajnejše je oblikovalo prostor in posamezne kraje tudi z mnogimi pomembnimi in tehnološko zahtevnimi poslovnimi in gospodarskimi objekti, ki se pri izvedbi in kvaliteti lahko primerjajo s tovrstnimi izdelki vodilnih izvajalcev gradenj v svetu.

Pomembne dosežke podjetja je zaslediti tudi v sestavljeni organizaciji IMOS, v kateri je SGP Grosuplje eno od vodilnih članic. Skokovit razvoj podjetja je odprl tudi precejšnje možnosti za razvoj v nekaterih dejavnostih občine Grosuplje, ki so postale dopolnilna dejavnost gradbeništva v širšem prostoru. Podjetje ima pomemben delež v gospodarstvu občine, je pa tudi važen dejavnik na drugih področjih. Sodelovalo je tudi pri odpravljanju posledic potresov; za uspešno in kvalitetno delo pri teh akcijah^{te} dobilo vrsto priznanj in tako pripomoglo k uveljavitvi slovenskega gradbeništva na jugoslovanskem območju. Pomembne uspehe dosega tudi pri izobraževanju delavcev, saj napr. že dalj izšla letno okoli 100 kvalificiranih delavcev, od tega dve tretjini iz drugih republik.

Posebne uspehe je podjetje doseglo pri razvijanju in dopolnjevanju novih sistemov gradenj, saj že dalj časa gradi po najmodernejših tehnoloških postopkih, izvaja razponsko najbolj zahtevne konstrukcije z uporabo najmodernejše mehanizacije. Razvilo je lastno proizvodno halo in izdelavo prefabrikatov, ki se uspešno vklapljujejo v sistem gradenj tako podjetja kot drugih članic IMOS. S politiko združevanja sredstev v proizvodnji gradbenega materiala (cementarne, opekarne, peskokopi) zagotavlja surovinsko bazo, z razvijanjem lastnih obratov, med njimi tudi na področju občine Grosuplje, pa zagotavlja kar največjo kompletacijo gradbene dejavnosti.

Planirane naložbe v letih od 1979-1981 v višini 11 milijard S din, od tega okoli 8 milijard v Grosupljem, in planirane naložbe v višini cca 10 milijard S din v samske domove in menze zagotavljajo uspešen nadaljnji razvoj podjetja v naslednjem obdobju; to je obenem tudi korak za doseganje trajnejših uspehov v gradbeništvu občine in širšega slovenskega in jugoslovanskega prostora.

Gimnazija Josipa Jurčiča Stična

Gimnazija Josipa Jurčiča Stična je začela delovati takoj po vojni v letu 1945, njena zasnova pa sodi v čas NOB v leto 1943. V začetku je bila nižja gimnazija, v letu 1950 je prerasla v višjo in se po letu 1958 osamosvojila. V 29 letih uspešnega dela kot višja gimnazija je ustanova dala 699 maturantov. Večina je študij nadaljevala in so danes delavci z višjo in visoko izobrazbo. Življenjska pot jih je popeljala v najrazličnejše poklice in področja, kot strokovnjaki pa nekateri prevzemajo tudi najodgovornejša mesta v občini in republiki.

Zgodovina gimnazije kot verificirane srednje šole ni dolga, vendar pomeni ta ustanova za občino veliko. Njen obstoj, ki je bil svoj čas celo vprašljiv, je nujen in potreben, saj šola dela med Ljubljano in Novim mestom, in kar je najpomembnejše, odpira možnosti dijakom večjega predela Suhe krajine, da nadaljujejo študij in se tako uspešno vključijo v vse sfere življenja. Gimnazija in z njo delovni kolektiv je v minulem obdobju v mnogočem pripomogel, da je ustanova obstala, se razširjala in kot vzgojnoizobraževalna institucija dajala kvalitetno znanje svojim dijakom. Prispevek gimnazije, njenih delavcev in dijakov je v združenem delu, kulturnem, športnem in splošnem družbenopolitičnem življenju občine zelo pomemben in viden. Njen razvoj in rast sta neločljivo povezana z našo občino. Zadnja leta smo priča pričetkom usmerjenega izobraževanja. S temi splošnimi premiki na področju vzgoje in izobraževanja se spreminja tudi gimnazija. To pa se predvsem kaže v povezovanju z združenim delom, z vključevanjem v svobodno menjavo dela ter marksistično zasnovo idejnosti pouka.

Ob prehodu na usmerjeno izobraževanje delavci gimnazije Josipa Jurčiča niso bili nepripravljeni. Že od samega začetka je gimnazija v tem aktivno sodelovala, saj se je zavedala nujnosti razvoja in izgradnje izobraževalnega centra. Ne dvomno bo nadaljnji razvoj mogoč že z gradnjo novih prostorov in nove vsebine, oboje pa je uresničljivo samo s sodelovanjem združenega dela in družbenopolitičnih organizacij.

Krajevna skupnost Ivančna gorica

Krajevna skupnost Ivančna gorica je bila ustanovljena dne 16.2.1975. Delegatsko se je samoupravno organizirala 28.12.1978, ko so delovni ljudje in občani sprejeli nov statut in izvolili skupščino, ki jo sestavlja 13 delegatov organizacij združenega dela in 15 delegatov zbora delovnih ljudi po načelu zastopanosti vseh vasi, ki sestavljajo krajevne skupnosti. Istega dne je bil imenovan tudi 11-članski svet krajevne skupnosti.

V krajevni skupnosti aktivno deluje 9 posebnih delegacij samoupravnih interesnih skupnosti in posebna delegacija za delegiranje delegatov v zbor krajevnih skupnosti skupščine občine. Vse te delegacije se pri oblikovanju in usklajevanju skupnih stališč povezujejo v konferenco delegacij ter tako postajajo z vključevanjem vseh ustvarjalnih sil socialističnega samoupravljanja, zlasti SZDL in sindikatov, oblika najširše družbene konzultacije in najširšega povratnega obveščanja delegatske baze.

Krajevna skupnost se je med prvimi začela samoupravno dogovarjati o združevanju sredstev z organizacijami združenega dela ter tako zagotovila obnovo Titovega doma, postavitev javne razsvetljave, kanalizacije, asfaltiranja cest, ozelenitve naselja in ureditve okolja zdravstvenega doma. V začetni fazi je gradnja čistilne naprave v predračunski vrednosti 40 milijonov dinarjev. Izredno aktivno se je skupnost vključila v program gradnje šolskih objektov in se je med prvimi s samopriskom pridružila akciji za zgraditev šolskega centra.

Izredno hiter porast števila prebivalstva in razvoj gospodarstva, velika gradbena in komunalna dejavnost - vse to nalaga KS izredno velike materialne in finančne naloge, a jih s sodelovanjem in povezavo z delovnimi organizacijami uspešno rešuje.

S srednjeročnim načrtom 1981-1985 pa predvideva zgraditev otroškega vrtca, športnega parka, regulacijo potokov Višnjice in Stičnice ter ureditev in asfaltiranje vaških poti.

Krajevna skupnost skrbi za estetski videz in čistočo naselij. V ta namen je imenovala komisijo za varstvo okolja ter organizirala čiščenje naselja v poletnih mesecih.

V krajevni skupnosti aktivno delujejo tudi vse družbenopolitične in družbene organizacije, ki dosegajo pomembne uspehe. Zlasti uspešna je bila organizacija in izvedba spominske prireditve v počastitev I. slovenske brigade - POHOD PO POTEH II. GRUPE ODREDOV. Aktivno sodelujejo tudi društva, med katerimi prednjačita športno in kulturno društvo s svojimi sekcijami.

Z naštetimi uspehi se krajevna skupnost Ivančna gorica uvršča med tiste samoupravno organizirane združbe delovnih ljudi in občanov, ki uspešno izvajajo svojo z ustavo in samoupravnimi akti določeno funkcijo. Pomemben prispevek daje krajevna skupnost k uveljavljanju družbenoekonomskih odnosov tudi s kadrovskimi rešitvami v vseh samoupravnih interesnih skupnostih in v razvijanju dobrih sosedskih odnosov z drugimi krajevnimi skupnostmi.

Društvo za telesno vzgojo, šport in rekreacijo Partizan Grosuplje

Društvo za telesno vzgojo, šport in rekreacijo je pričelo aktivno delovati takoj po osvoboditvi, predvsem po zaslugi ljudi, ki so že pred vojno delali v takratnem društvu Sokol, ki je bilo ustanovljeno že leta 1924. V prvih letih delovanja so se člani organizirali predvsem pri obnovi doma in igrišča ter pri ustanovitvi telovadne vrste, ki je uspešno zastopala barve društva na republiških in tudi zveznih zletih in tekmovanjih. Po ustanovitvi nogometne, rokometne, kegljaške in taborniške sekcije se je dejavnost v Partizanu izredno razmahnila in postal je največje in najbolj aktivno društvo v občini, čeprav se je neprestano srečeval s finančnimi in materialnimi težavami.

Z dograditvijo nove šole, telovadnice, kompleksa igrišč in preureditve stadiona so bili ustvarjeni idealni pogoji za še hitrejši razmah telesne kulture v kraju, posebno še, ker se je prav v tem obdobju uredilo financiranje telesnokulturnih organizacij.

Danes aktivno delujejo v društvu naslednje skupine oziroma sekcije:

- dve skupini predšolskih otrok
- dve rekreacijski skupini članic
- rekreacijska skupina članov
- kegljaška sekcija, ki tekmuje v dolenski ligi
- rokoborska sekcija; člani tekmujejo v hrvaško-slovenski ligi
- rokometna sekcija; člani tekmujejo v II. slovenski ligi, mladinci v slovenski ligi center.

V vseh sekcijah aktivno deluje 240 cicibanov, pionirjev, mladincev in članov, ki jih vodi 12 vaditeljev in trenerjev. Vso to dejavnost potrjuje dejstvo, da je poudarek pri delu v društvu usmerjen v množično telesno kulturo (rekreacija, kegljanje), boljšim posameznikom pa je dana možnost, da svoje znanje preizkusijo tudi na tekmovanjih.

Na koncu ne smemo pozabiti tudi to, da je društvo v tem obdobju organiziralo vrsto občinskih, področnih in republiških prvenstev ter državno mladinsko prvenstvo v rokoborbi ter da dobro sodelujejo s ŠŠD Louis Adamič Grosuplje.

Alojz Šoštarič-Peter

Tov. Alojz Šoštarič-Peter je bil rojen 22.5.1923 v Bunčanih. Od leta 1941 je sodeloval v NOB, v ZK je bil sprejet novembra 1943, od 9.5. 1945 do 1.12.1966 je bil zaposlen pri UDV Slovenije, od takrat do upokojitve pa v tovarni pletenin Rašica Ljubljana. Vse od osvoboditve je tudi pomemben družbenopolitični in kulturni delavec. Sodeluje v organizaciji

SZDL, ŽZB NOV, izredno velik pa je njegov kulturni prispevek v naši občini.

Že v letu 1969 je bil med pobudniki ideje o ustanovitvi Kulturnega tedna in Tabora slovenskih pevskih zborov v Šentvidu pri Stični. Ima velike zasluge, da je majhen kraj, kot je Šentvid, v slovenskem kulturnem prostoru postal simbol našega zborovskega petja in srečevanja vseh ljubiteljev petja. To je še zlasti pomembno, ker je zborovsko petje v 60-letih veljalo za zapostavljeno zvrst kulturnega življenja.

Kot odličen organizator in predsednik zadnjih osmih taborov slovenskih pevskih zborov je v krajevni skupnosti Šentvid in v občini Grosuplje razgibal kulturno življenje, strnil k izvedbi vrste družbenih organizacij ter pomagal pri vzgoji številnih mladih organizatorjev kulturnega življenja. V času njegovega delovanja so na taborih pevskih zborov nastopali pevci iz vse Slovenije in zamejstva. Kot organizator je tov. Šoštarič bistveno pripomogel, da se je število nastopajočih stalno večalo ter v letošnjem letu doseglo 5600 sodelujočih pevcev, rezultati pa so bili vidni ne le v občini, ampak tudi v vsej republiki. Delovanje pevskih zborov je postalo redno, izpopolnjevali so se vedno novi šolani zborovodje, dvignila se je kvaliteta pevske literature in z njo tudi kvaliteta izvajanja.

Posebno pozornost je tov. Šoštarič posvečal spoznavanju zborov in zborovodij med seboj, sodeloval pri organizaciji izmenjave posameznih koncertov, z velikim smislom za obveščanje delovnih ljudi in občanov pa je poskrbel, da je zborovsko petje pridobivalo nove in nove prijatelje in da so bili kulturni domovi vedno polno zasedeni.

Velik je njegov prispevek za krepitev slovenske kulturne zavesti pri naših manjšinah v zamejstvu, saj so bili slovenski pevski zbori iz Italije, Avstrije in Madžarske redni gostje Taborov slovenskih pevskih zborov.

ZDRAVSTVENO VARSTVO OBČANOV

Slavko Zupančič

Od leta 1974 do 1977 je rodnost v občini naraščala. V letu 1977 pa je število rojstev nekoliko padlo (od 436 na 414 rojenih ali od 18,19 ‰ na 17,19 ‰) in se je zmanjšal naravni prirast (od 8,38 na 7,85 ‰). Splošna umrljivost prebivalstva od 1976. leta pada. V letu 1977 je umrlo 225 občanov. Umrljivost dojenčkov je vsa leta približno enaka (6 - 9 umrlih).

V splošnih zdravstvenih ambulantah je isto število zdravnikov (7) opravilo več ordinacijskih ur in pregledov bolnikov kot v preteklem letu. Povprečno je bilo pregledanih 6 bolnikov na uro, pri ponovnih pregledih pa 3 bolniki. Število obiskov zdravnika na bolnikovem domu pa se vsa leta zmanjšuje.

Vedno večja skrb se posveča zdravstvenemu varstvu predšolskih, šolskih otrok in mladine, saj se vsako leto večja število ambulantnih pregledov in pregledov v otroških posvetovalnicah. Pač pa je vedno manj šolskih otrok sistematično zdravstveno pregledano. Tudi rezultati sistematskih pregledov otrok so neugodni in kažejo na slab telesni razvoj, nepravilnosti prehrane ter nezadostno vključevanje v prepotrebno telesno vzgojo. Vse to se pri otrocih odraža v slabi držji in podobnih nepravilnostih telesnega razvoja. Še vedno se odkriva karies zobovja in nepravilna rast čeljusti.

Zdravstveno varstvo žen, mater in nosečnic je zadovoljivo. Število ambulantno pregledov in pregledov v posvetovalnicah se vsako leto povečuje. Število obiskov patronažnih sester in babic pa se je v letu 1977 za malenkost zmanjšalo.

Zobozdravstvene storitve vsa leta naraščajo, predvsem pri šolskih otrocih, katerim se posveča posebna pozornost. Kljub temu pa se že več let pogosto sliši kritika občanov, zlasti glede čakalne dobe in predolgega zdravljenja zob. Občani in delegati zahtevajo boljše organizacijo dela in učinkovitejšo ordinacijo zobozdravstvene službe.

Obolenje prebivalstva v občini ni bistveno drugačno kot obolenost v drugih občinah. Že nekaj let so na prvem mestu bolezni dihal, in sicer predvsem prehladna obolenja. Tem sledijo poškodbe zunaj dela, obolenja mišic, sklepov in kosti, takoj za njimi pa obolenja srca in ožilja. Še vedno se zasledijo tuberkulozni bolniki in še ni popolnoma odpravljena nevarnost ponovnih obsežnejših obolenj.

Kljub še nekaterim pomanjkljivostim in nepopolnostim je zdravstveno varstvo v občini še kar zadovoljivo. Takšna ugotovitev pa ne velja za zdravstveno dežurno službo, ki je že več let predmet kritike in nezadovoljstva občanov. To dejstvo potrjujejo podatki, da se iz leta v leto občutno zmanjšujejo prihodi v dežurne ambulante, medicinske storitve in obiski bolnikov na domu v času dežurne zdravstvene službe. Kljub večkratnim priporočilom skupščine občine in zdravstvene skupnosti ter zahtev občanov se dežurna služba ni bistveno izboljšala, in sicer zato ne, ker bi boljša organizacija te službe zahtevala nekaj več finančnih sredstev.

Podatki, ki so prikazani v posebni tabeli, in besedilo prispevka so povzeti iz letnega poročila Zdravstvenega doma Ljubljana - TOZD Grosuplje

Demografski podatki

Demografska gibanja	1974		1975		1976		1977	
	štév.	%	štév.	%	štév.	%	štév.	%
Umrljivost dojenčkov	6	19,90	9	21,95	7	18,35	8	19,32
Splošna umrljivost	254	11,36	291	12,29	236	9,89	225	9,35
rojstva (rodnost)	351	14,94	410	17,31	436	18,27	414	17,19
naravni prirastek	-	3,57	-	5,02	-	8,38	-	7,85

Zdravstveno varstvo

Splošna medicina	1974	1975	1976	1977
št. zdrav. spl. medicine	4	4	7	7
št. ordinacijskih ur	9.565	9.294	10.377	11.461
št. prihodov v zdr. ambulanto	67.422	69.131	64.861	74.740
od tega prvih pregledov	23.231	25.945	24.701	26.583
popr. pregledanih na uro	7,04	7,44	6,25	6,52
ponovnih pregledov na uro	2,90	2,66	2,63	2,81
medicinskih storitev	17.083	25.265	12.231	19.513
obiski na bolnikovem domu	2.866	2.744	2.240	1.859
Dežurna služba				
skupno prihodov v dež. ambulanto	2.222	2.636	1.858	1.755
obiskan. boln. na domu	1.431	2.008	1.227	970
oprav. medic. storitev	1.126	1.396	1.086	915
zdravstveno varstvo predš. otrok				
št. ambulant. pregledov	6.958	7.355	8.911	9.885
št. pregledov v posvetovalnici	2.701	2.857	3.482	4.745

zdravstveno varstvo šol. otrok in mladine	1974	1975	1976	1977
št. ambulantnih pregledov	5.964	5.928	6.954	7.745
od tega prvih	3.036	2.761	3.488	4.138
sistematski pregledi otrok	2.356	2.275	2.289	1.842
sistem.pregl. v ‰	61,0	56,63	57,0	49,0
Zdravstveno varstvo žena				
št. ambulantnih pregledov	2.295	3.120	3.355	4.258
št. pregledov v posvetovalnici	2.804	4.033	4.841	5.464
Zohozdravstveno varstvo				
skupno štev.prihodov v amb.	22.776	32.497	35.203	35.603
odrasle osebe	12.413	20.604	22.825	20.854
šolski otroci	6.904	8.612	8.450	11.783
predšolski otroci	2.459	3.281	3.928	2.966
Patronažna in babiška služba				
št. patronažnih obiskov	4.265	4.257	4.217	4.159
št. babiških obiskov	3.411	3.490	5.966	5.750

KULTURA, PROSVETA IN ZNANOST

JURČIČEVO UVELJAVLJANJE SLOVENSKEGA ROMANA

(Pred stoletnico pisateljve smrti)

Matjaž Kmecl*

Jeseni 1879 je sicer zmeraj šibki Josip Jurčič zbolel za vnetjem rebrne mreže; predejavjen in izčrpan si ni več opomogel, čeprav se je na pomlad 1880 odpravil po zdravje na Primorsko, celo v Benetke. Ko pa se je decembra spet huđo prehladil, je začel naglo podlegati jetiki; 3. maja 1881 se mu je potem komaj sedemintridesetletnemu končalo življenje (podatki po SBL, 3. zv., 414).

Za njim pa je ostalo velikansko pripovedno delo; velikansko po obsegu in vsaj enako velikansko po tehtnosti za slovensko literaturo. Mirno lahko zapišemo, da mu literarna zgodovina še do danes ni docena pravično odmerila njegovih razsežnosti: jemala ga je in ga še jemlje kot samoumevnost, kot zanimiv plod prizadevnega učenja pri Franu Levstiku, kot samodejen izid Jurčičevega prirojeneга talenta in posebnega posluha za vse ljudsko. Pri tem domala sproti pozablja nekaj dejstev, ki pa so za ustrezno oceno Jurčičevega snovanja nadve pomembna: da se je do srede prejšnjega stoletja celo v najbolj zaostalih evropskih literaturah vse že zdavnaj premaknilo v korist prozopripovednega romana, tudi nekoliko krajše novele - obe literarni zvrsti in prozni način pisanja so v svojih postopkih ponujali najpopolnejše možnosti izrecnega in neizrecnega izražanja nazorov in interesov sodobne meščanske družbe, kakršna se je dokončno uveljavila od srede 18. stoletja naprej. Že Čopov in Prešernov krog se je novemu družbenemu stanju literarno odzival, na ta način je skušal slovensko literaturo evropsko aktualizirati, vendar je še v marsičem nihal med starim, inertno delujočim klasicizmom in novimi zahtevami. Znano je npr. Čopovo načelno stališče o jeziku, ki da ga Slovenci spričo neprijazne zgodovine nimamo izdelanega za izražanje gosposkih in sploh občutljivejših sporočil; kasneje je isto oceno nekoliko

* 61000 Ljubljana, YU; dr. fil., redni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 14.

dopolnjeno povzel Levstik: ker je jezik v zelo občutljivi soodvisnosti od snovi, ki jo izražamo, in ker sta sodobna novela pa roman kot literatura ustoličenena meščanstva temeljili tudi na gosposki/meščanski snovi, je iz tega izhajala logična načelna, v precejšnji meri pa tudi praktična resignacija nad slovenskim romanom, celo novelo. Tako je bilo vse, kar je zmoglo v predmarčnem času proznopripovednega na Slovenskem nastati, močno starinski, nabožno moralični roman (kot so spis nazivali že sodobniki, pa se je potem na to pozabilo) Sreča v nesreči (1836), ki danes "uradno" figurira kot prva slovenska povest. Seveda je v Ciglerjevi pripovedi že prenekatera sled meščanske romantike, vendar res le sled in nič več. - V "pomladi narodov", avstrijski meščanski revoluciji 1848, se je potem izoblikovalo prepričanje, da z enostavnim pa če še tako logičnim in premišljenim pristajanjem na stanje Slovenci kajpada ne bomo nikoli zmogli enakovrednega, polnega nacionalnega razvoja. Če je bil aksiomatični pogoj za moderno narodno družbo obstoj narodno ozaveščenega in politično dejavnega, prizadevnega meščanstva (Levstik bi rekel "gospose") in če takšnega meščanstva po poprejšnji zgodovini nismo imeli, potem ga je bilo treba kar najbolj hitro in učinkovito ustvariti - in to na vseh ravneh, na gospodarski, politični, moralni, toda tudi na jezikovni in literarni. Tako se je začel silovit hkraten boj za akumulacijo slovenskega kapitala, za politično strnitev na narodni osnovi, za novo, sodobnejšo moralo zoper predmeščanski janzenizem, za nove jezikovne funkcije (in etikete) in za novo literaturo. Genialni Korošec Anton Janežič je drugo ob drugem začel dvoje literarnih podjetij, ki izražata oceno, kako da je sleherna družba razslojena, mnogoplastna tudi v svojem zanimanju za literaturo: bil je eden od začetnikov in organizacijskih stebrov Mohorjeve družbe kot založbe za popularno, množično literaturo, toda bil je tudi sistematičen organizator literarnega snovanja gosposkega tipa. Po gimnazijah na slovenskem ozemlju je med dijaki organiziral rokopisne literarno vadbene liste pod imenom Slavija in na ta način upal postopoma vzgojiti sodelavsko zaledje svojim "meščanskim" literarnim revijam (Slovenska bčela, Slovenski glasnik). Eden od posrednih sadov njegovega dela je početje tako imenovanih "vajevec", skupine meščansko nacionalno usmerjenih dijakov na ljubljanski gimnaziji (Jenko, Erjavec in drugi), ki so v svojem rokopisnem listu Vaje temeljno pozornost posvečali kratki novelistični pripovedi, pa čeprav si je še niso upali tako imenovati. Znano je, kako so se ti mladi literati zavestno lotevali meščanskih snovi, "meščansko" romantičnih pripovednih postopkov, kako izrecno so izpovedovali tudi moderne meščanske interese. Manj poudarjen in cenjen je njihov napor, oblikovati slovenski gosposki, omikani, izrazljivejši jezik iz slovenskega ljudskega jezikovnega zaledja. Če pomislimo, da si je staroslovenska meščanska skupina svoje jezikovno

etiketo skušala na hitro roko skrpati z ilirjenjem, predvsem hrvatjenjem, pogosto docela skregano s slovensko jezikovno logiko, je vajevisko početje bilo zagotovo izredno pomembno, predvsem neprimerno bolj slovensko avtentično in po svoji naravnosti morda najbolj pristno meščansko revolucionarno: vsaj na jezikovno literarni in moralno filozofski ravni si je prizadevalo preskočiti iz ene družbenozgodovinske kvalitete v drugo. To je bilo ravnanje, ki mu celo njihov veliki vzornik in sodobnik Levstik kljub svojemu silnemu zgodovinskemu instinktu ni zmozel docela slediti. - Pa vendar "vajevisci" še pomislili niso na roman; skladno s svojim talentom, s svojo prizadevnostjo in z okoliščinami, v katerih so živeli, so pozidali le najbolj temeljne kamne slovenski kratki, novelistični pripovedi.

Roman je še čakal.

In vendar so roman že meščanski teoretiki in literati 18. stolecja razglašali za "meščansko epopejo", torej poglavitno meščansko ideološko formo. Slovenska družba v svojih meščanskih ambicijah je morala slej ali prej ugrizniti vanj; vse je bilo pripravljeno, le talenta, poguma in ustrezne literarne pronicljivosti še ni bilo.

Do Jurčiča. O njegovem talentu ne kaže posebej razpravljati. Kar zadeva pogum in literarno pronicljivost, pa se je moral vsakdo, ki bi se tiste čase pri nas spogledal iz oči v oči z vprašanjem romana, zaleteti v dva strahovito avtoritativna, čeprav docela raznorodna odpora.

1. Prvi je v literarni zgodovini znan. Imenoval se je janzenistična ozkost, ki vsaj načelno ni prenesla prav ničesar, kar bi količkaj dišalo po življenjskem veselju. Eno temeljnih pravil za roman pa je bila že od nekdanj, od Cervantesa in sploh naprej, ljubezenska snov. Skoraj bi si upali domnevati, da Jurčič s svojimi sodobniki vred v Juriju Kozjaku samo zato ni videl romana, ker v njem pač ni najti nikakršne ljubezenske dogodoviščine (z današnjih pogledov bi pa pripoved brez posebnih predsodkov lahko imeli za kaj takega). - Kdo se je zavestno odločil pisati roman in upoštevati omenjeno pravilo, je moral tvegati hud, naporen in napadalen odmev.

Najlepše in najzgovorneje je takšen položaj dobrih deset let kasneje zaznamoval v svojih Pogovorih (Z 1877) Stritar, ko je pisal o Jurčiču: "Roman! Kako so se nekdanj v strahu križale pred tem imenom pobožne stare ženice ljubljanske! Gorje učenčku in tudi učencu, katerega je bila skrbna kmečka mati izročila in priporočila nepopačenega, nedolžnega z dušo in telesom tako ostropazni, neizprosní Radamantinji, ako je njeno vedno čuječe oko zasledilo pri njem kak 'viteški roman' ... Lju-Izgubljen, pogubljen je bil, ako se ni nemudoma pri spovedi očistil smrtnega greha. 'Romane bere!' to je bila najhujša obsodba, ki je mogla zadeti ubogega dečka, poslanega v mesto, da bi se učil za 'gospoda'.

Roman, to je bilo ime, ki obseza vse, kar je mladini pohujšljivega, zapeljivega, strupenega... tudi pobožni možje v častitih dolгих suknjih po šolah in spovednicah so svarili mladino s sveto gorečnostjo pred njim in gorje mu, kdor jih ni poslušal!" (SZD VI, 177-78).

2. Drugi odpor, ki ga je takratni slovenski romanopisec vnaprej tvegala, je prihajal s povsem druge strani, od Levstika sem. Ta veliki retenjski borec in mislec, pa tudi velika avtoriteta, je bil pač precej močno prepričan, da Slovenci za roman nimamo kaj prida možnosti. Po gottschedovsko klasicistično vzgojen, kar zadeva nekatere temeljne poetološke poglede, ni mogel kar tako zatajiti nekaterih prastarih pravil glede vezanosti posebnih snovi na posamične književne vrste; prav za klasicizma je ta nauk dosegel tudi enega svojih najostrejših vrhov. Tako naj bi morala biti snov za tragedijo, ep in - kasneje - roman, ki je bil legitimni dedič epa, snov z osrednjimi osebami vred in s svojim jezikom seveda gosposka; v epu knežja, kraljevska, junaška, v romanu meščansko gosposka. Levstikova zgodovinska ocena je bila takšne vrste, da Slovenci nimamo nikakršne gospode, ne predmeščanske ne meščanske ("kaj nam bo gospoda, ki je vsa potujčena"), samo kmetje so slovenski. Zato tudi ni ustreznega gosposkega jezika. Več možnosti je kajpada za komedijo (kjer se lahko pojavlja "nižja", kmečka snov - in res je Levstik napisal takšno kmečko komedijo, Junteza); tudi za povest, novelo, ne bi bilo prehude sile; za ta del se mu je zdela očitno "rahljša", manj obvezujoča od romana. Za roman kot meščanski ep pa se mu je zdela možnost skrajno malo; samo toliko, kolikor je pogojno in sproti ginevajoče bilo slovenske gospode: duhovništvo (zgled po župniku Wakefieldskem) in parvenijstvo v prvem kolenu (v drugem je že ponemčeno; zgled naj bi bila Ciglarjeva povest). O tem je pisal v svojem Popotovanju iz Litije do Čateža (1858), še bolj odklonilno pa bržkone v verzifikaciji Roman (prim. LZD II, 1952, 203; po Levcu je verzifikacija iz leta 1852, po Slodnjaku iz leta 1857 oziroma 1858, prim. LZD II 1952, 410). Da bi ne bilo pomote: Levstik se je dobesedno krvavo zavedal, kako strahovito rabimo Slovenci v tistem zgodovinskem hipu in kasneje novo, moderno, drugačno literaturo, saj lirika sama, pa če je še tako imenitna, ne more biti kompletna literatura - te brez dramatike in pripovedne proze ne more biti, tako sam zatrjuje. Ker pa mora literatura obenem biti zvesta realnosti in ker se realnost za roman ni zdela na Slovenskem zgodovinsko ustrezna, je pač roman kot možnost zavračal.

Verzifikacija Roman je zgrajena iz treh delov: v prvem (prvi kitici) je zastavljeno načelno vprašanje - vzklik - zakaj ne bi Slovenci vsaj poskusili z romanom! V drugem delu (tri nadaljnje kitice v nareko-

vajih) odgovarja, da je slovenščina jezik beračev in kmetov, gospoda "kokotá" nemško in francosko; "kako boš pisal pregrehe visokih?/ In kdo bo tvojo revščino bral?/ Kakove besede boš gospodinčnam/ na plesih, v sprehodih na jezik dajal?" - Tretji del (šest kitic) je izrazito grenko ironičen, češ saj smo si res vsi ljudje enaki, pa přepevaj potem bose in hrome berače, stare babe, pijance, piskroveze, živali, stenice, osle (po Gottschedovih receptih snovi za "nizko" literaturo), prestavljaj Krištofa Schmida - saj ni treba veliko za domačo slavo. - Gre torej za hudo zaje-dljivo inventuro siromašnih slovenskih snovnih možnosti - z imanentnim odgovorom: slovenska družbena beda (še) ne prenese romana.

In vendar ga je Jurčič v svojem maturitetnem letu (1865), se pravi, le malo kasneje, sklenil napisati: februarja 1866 je začel njegov Deseti brat v snopičih izhajati pri Janežiču v Celovcu. - Tako rekoč istočasno z začetkom izhajanja pa je v Slovenskem glasniku pisatelj objavil sestavek Pomenki o domačih rečeh, sestavljen iz dveh delov; prvi je naslovljen O Slovenskem lepoznanstvu, drugi Slovensko lepoznanstvo premalo narodno.

Ne prvi ne drugi del ni načelna opredelitev romana, pa vendar je spis po natančnejšem pretresu mogoče razumeti le kot vnaprejšnjo obrambo Desetega brata ali pa kot vnaprejšnjo naravnavo njegovega branja in sodbe o njem. Prvo poglavje je zasuknjeno zoper janzenistične ugovore, drugo proti Levstikovim pomislekom - oboje pa je skrajno obzirno in taktično, skladno z Jurčičevim značajem in temperamentom.

1. Prvi del je pogosto navajan in tudi tako razumljen, vsaj z najznačilnejšimi predeli, tudi je roman kot literarna vrsta v njem izrecno ome-njen: "Drugič pa se da posneti in sklepati, kako napak in preostro mi-slijo tisti slovenski gospodje, ki se v svoji tesnosrčnosti preveč strašijo pred besedo ljubezen, ki hočejo, da bi naša literatura ostala sa-motarska, ki se celo bojé povesti, v kateri je narisan ženski značaj ... Jaz mislim, prijatelj, da je Bog sam ustvaril človeškemu srcu ne-ktera čutila; da mu je pa dal nalogo, naj je v pravi meri ohrani; naj je skuša vedno bolj poblažiti, zatirati se popolnoma ne dadó. Samo ob sebi se razume, da slovenski lepoznanški pisatelj mora biti moralen, da se mora varovati mesenosti, da tako frivolnih obrazov, kakršne je pisal nemški Wieland in drugi za njim, Slovenec ne bode hvalil; da se mora ogibati popisov, ki bi zbudjali golo poželjivost. Ko bi se ravnali po tirjatvah teh gospodov, dobili bi enostransko slovstvo, kakoršnega še noben narod ni imel in ga ne bode, ker je nemogoče in poeziji na-sprotno." - S temi previdnimi besedami je skušal Jurčič seveda upravi-čiti ljubezensko tematiko kot nujno za roman. Da je res tako, priča nadaljevanje: "Strah obide te ljudi, ako čujejo besedo 'roman'. Zakaj? Zato ker niso morda v estetiki brali, kaj je to, in so včasih slišali,

da so romani strašno nevarni, da mlademu človeku tako domišljijo razbelijo in razjarijo, da mora kar v Ljubljano, v Savo, v Donavo ali še Bog ve kam; menijo, da so vsi romani ene baže, da se pod onim imenom ne more misliti družega kakor umazani prizori, poželjiva golost, hudobna zapeljivost in kakor se druge take zle reči še zovejo. Resnica je, da je dosti nemoralnih romanov, vzlasti v tujih literaturah, romanov, ki so nezreli mladini ne smejo v roke dati; res je, da če premlad človek zmerom in vedno le v romanih tiči in vse požre, da mu duh otrpne za resnobnejše reči, in da je razgreta umišljava že marsikaterega mladega človeka pripeljala v pogubljenje: ali ... nihče pametnih ne bo očaka Noeta klet, da je vinsko trto zasadil, ker se dandanašnji dan kak možak sladke kapljice tako napije, da v mlaki obleži. Nezmernost ni nikjer prida, torej tudi to nalogo, da mladino varujejo, otrokom pa tacega v roke ne dadó, kar ni za-nje. Slovenski pisatelji naj bodo skrbni in naj ne prekoračijo meje spodobnosti, odgojevalci pa naj svoje storé, in Bog nam daj skoraj obilo dobrih romanov, če si potlej prav kdo lase puli" (SG 1866, 21-22).

Besede so zelo jasne: roman sam po sebi še ni vnaprej nemoralen; če je v njem govor o ljubezni, je to docela človeško in po božji naravi; odklanjati je treba mesenost, frivolnost, poželjivost, goloto, umazanost, zapeljivost in stremeti v "poblažitev" tega mogočnega človeškega čustva; če še potem vzgojitelji opravijo svoje, je lahko roman odlična pridobitev za slovensko literaturo. - Na takšen previden način je Jurčič tihotapil znamenito romantično-meščansko idejo o svobodni pravici do naravnega čustva v slovenski duhovni prostor.

2. Levstika se je lotil sicer enako odločno, vendar še bolj previdno (Jurčič je bil sicer med sodobniki znan po tem, da je znal z "retenjskim gospodom" prav ravnati, tudi osebno). Ves drugi del Jurčičevega spisa se ob površnem branju bere kot parafraziranje Levstikovih temeljnih stališč in ocen, na Levstika se celo izrecno sklicuje ("gospod Levstik je bil menda prvi, ki je te slabosti omenil..."), in vendar je zaključek popolnoma drugačen; ob enakih izhodiščih različni zaključki.

Ta o najprej Jurčič na ves glas potrdi oceno o potujčenosti gospode: "... Večina naše deželne inteligencije ne zna književnega slovenskega jezika. Celó ljudje, mladi in stari, ki se delajo in hočejo biti Slovenci, ne upajo si peresa med prste vzeti in pismo spisati po domače. V družbah, celo v narodnih družbah, n.pr. po čitavnicah čuješ nemško govornico: zakaj? zato ker so možje in gospe in gospodične večidel nemški brali in pravijo, da v nemščini laglje najdejo izrazov za svoje misli. --- Mlada vrana po navadi kavka, kakor staro čuje, in tako se sčemo vedno v klobarji." Zato: "Praktično se izurimo v materinem jeziku,

najlaglje če veliko beremo. Večina ljudi pa, sosebno ženske, imajo vrojeno to lastnost, da rajše bero kratkočasna lepoznanška dela mimo suhih podučnih stvari" (22). "Lepoznanstvo, dobro, obilo, narodnemu značaju slovenskemu primerno lepoznanstvo, ima pri nas veliko nalogo, da razširi in ogladi jezik v narodu, da izpodrine tujo knjigo in govorico iz omikanih družeb, in da bomo tudi po besedi uganili, da smo res doma na Slovenskem" (23).

Levstik je pri programiranju literature v celoti izhajal iz stanja slovenske družbe; literatura je po njegovi logiki preprost odsev takšnega stanja; nobenega vzvratnega učinkovanja ni; če slovenske gospode ni, ker je "vsa potujčena", in če je takšna gospoda pogoj za roman, potem romana za Slovence pač ni. Kako češ "jemati, kjer nij"? - Jurčič pritrjuje sicer oceni družbenega stanja, toda literatura mu ni le preprost odraz tega stanja, marveč močan razvojni dejavnik, ki "ima veliko nalogo, da razširi in ogladi jezik v narodu", pri čemer je seveda mišljena predvsem uvodoma omenjana "deželna inteligencija" in "omikana družba", torej ne tisti kmetje, berači in piskrovezi, o katerih govori Levstik kot o edinih Slovencih! Če ga že nimamo jezika za svoj roman, ga bomo naredili z romanom!

Seveda gosposkega, omikanega, oglajenega jezika (za roman in sicer) ni mogoče enostavno uvoziti, ne v celoti ne po kosih; v tem je Jurčič docela uglašen z Levstikom in z njegovim bridkim norčevanjem iz "luninega jezika". Prva slovenska meščanska garnitura je namreč zelo čisto zaznala potrebo po lastni jezikovni etiketi, po socialno posebni jezikovni zvrsti, izrazno prilagojeni posebnim potrebam; obenem pa ni bila dovolj jezikovno ustvarjalna, tako da je za svoj diferenciacijski jezik importirala hrvaščino/ilirščino ali pa gospodila slovenščino z dobesednim prevajanjem ustreznih nemških jezikovnih obrazcev in s podobnimi rečmi. Levstik je bil nemilostljiv in nepopustljiv bojevnik zoper takšno bežanje iz slovenske jezikovne avtentičnosti. - Jurčič mu v tem z vsem prepričanjem pritrjuje, vendar s tihim, nikjer izrecno izraženim, pa ves čas podtalno obstoječim optimizmom, da bo literatura izoblikovala slovenski omikani, gosposki jezik na slovenski jezikovni osnovi, pri čemer manjka le ustreznega posluha in dovolj ustvarjalnih mož. Levstiku torej med glasnim in izrecnim prikimavanjem dopoveduje: seveda ne "lunin" jezik in prevodne spakedranščine, saj to ni slovenski gosposki jezik - literati ga ustvarimo, ta omikani jezik, iz ljudske slovenščine, tiste, ki je tudi po Levstiku najbolj pristna!

Veljavnost takšnega Jurčičevega prepričanja odpravlja zadnje oviro, namišljeno ali resnično, za rojstvo slovenskega romana, v njenem imenu zato Jurčič na koncu spisa tudi zavrne, neizrecno, pa vendar dovolj jasno, nekaj temeljnih naukov Levstikovega literarnega programa: "Ne bode nam potem pomanjkovalo blaga za majhne in velike izdelke! (Skoraj bi si upali

trditi, da je to izrecen odgovor na ustrezno Levstikovo skepso! Op.M.K.) Vsak čas in vsak narod ima tvarine dovolj; samo genijalnih mož, kateri bi jo spoznali in iz vsakdanjega življenja, iz njenega skrivališča na dan spravili, nima vsak čas..." (67)

Potem pa še naprej, vse kot vnaprejšnji ugovor Levstiku: "Res je naša zgodovina, kakor ljudstvo naše, pohlevna, res nima posamnih, svetu znanih činov, ali vendar se dobé v nji listi, katerih ne bo lepa kopica novelistov ali romanopiscev (!, M.K.) popolnoma izpraznila, na pr. turške vojske (vsak kraj ima svojo pravljico), francoski čas, boji med krščanstvom in poganstvom, posamezne pravljice (ustne zgodovine, op.M.K.) imenitnejših krajev, gradov, zgodovina pglavitnih mest itd. Povsod najdeš zrnce zgodovinsko, okrog kterega prosto in domišljavo opleteš drugej v narodu nabrane značaje" (67). Itd.

Težko je govoriti o uspehu tega "preventivnega" Jurčičevega spisa v zvezi z Desetim bratom. Duhovnik in literarni zgodovinar Marn, ki je bil po svojih moralnih in estetskih nazorih tipično janzenističnega obraza, je dijakom Jurčičev roman celo priporočal v branje (prim. JZD III 1965, 394), Bleiweis je v Novicah kar povzel nekaj Jurčičevih misli o romanu - "tudi lepa novela, dober roman itd. (sta) zanimivo berilo hladnejši krvi", zlasti gospe in gospodične da naj zaradi vaje v jeziku posežejo po Desetem bratu (o.c.), in tudi sicer z desne ni prišlo do kakšnega hujšega napada.

Levstikova zasebna kritika romana v pismu Jurčiču 7.2.1868 pa po svoji ostrini in po nekaterih poudarkih kaže, da Levstik Jurčičevih stališč ni hotel v celoti sprejeti. Med drugim mu npr. "silno" priporoča Jeremijo Gotthelfa, kjer da se bo lahko prepričal, "da krivo uče, kateri trdé, da v povesti ne sme biti edinih kmetskih ljudi" (o.c. 398), torej se je še zmeraj boril za kmetsko osnovo slovenski sodobni literaturi. Potem - skoraj kot polemičen odgovor Jurčičevim tezam v SG - ugotavlja pre-slabotno "črtanje" gosposkih oseb v romanu: "Žali bog, da višjih krogov ne bodeš mogel nikoli tako črtati, kakor kmete..., ker jezik nejma še potrebnega kolorita, izrekov itd., kar je pri črtanii tako zelo važno, kakor posebno tvoji spisi glasno pričajo. Nikdo ne more dajati, kdor nejma; nikdo ne more jemati tam, kder nej. Ni ti ne jemlji tam, kder nej nič, a ne dajaj drugim, česar sam nejmaš" (o.c. 399). Komentar je skoraj nepotreben; Levstik je s temi besedami zavrnil tiste bistvene postavke, s katerimi si je Jurčič sploh vsaj približno utrdil svoje delovišče in svojo romanopisno samozavest. Levstik v bistvu še enkrat pribija - in to na križ Jurčičevega romana: ni slovenske gospode, ni slovenskega gosposkega jezika, torej tudi ne more biti romana (v nekem kasnejšem pismu Jurčiču

celo zatrjuje, da bi sam Desetega brata raje imenoval novela kot roman!).

V istem smislu in v omenjenem pismu je Levstik tudi že vnaprej grobo zavrnil naslednji Jurčičev roman, *Cvet in sad*, v katerem bodo "same gosposke osebe": "Skrbi me, da bo *Šad in cvet* okusnejši nemško pokvarjenim slovenskim želodcem..." (o.c.)

Znano je, kako huđ udarec je bila ta Levstikova kritika za Jurčiča; celo to domnevajo, da je bila eden neposrednih povodov za nedokončanje *Cveta in sadu* (čeprav so bili vzroki verjetno globlji, načelnejši). Pet let je Jurčič potem pustil roman pri miru - to pa je bilo ob Jurčičevi ustvarjalni dinamičnosti veliko časa (pa čeprav se je ta čas vpregel v novinarsko tlako). - Levstik pač ni bil samo generacijska avtoriteta, marveč Jurčičeva še posebej; Levec poroča, kako je praktično do svoje smrti moral Jurčič vsaj enkrat tedensko v njegovo družbo, češ saj je grob, ampak po Mefistu "vidim starega od časa do časa rad, pazim, da ne bi prekinil z njim" (LZ 1888, 423)!

Kakšen velikanski dodatni napor pri uveljavljanju slovenskega romana! Lahek je boj zoper sovražnike, ki jih povrh ne cenimo, težko je uveljavljati svoj prav zoper prijatelje, ki jih cenimo! - O tem, koliko tehničnega premisleka je zahteval od Jurčiča prvi roman in kako da je Deseti brat obenem tudi roman-esej o teh naporih, sem pisal drugje.

Prvi slovenski roman torej nikakor ni bil tako samoumevno in lahkotno dejanje, kakor se nam zdi danes iz sto in več letne razdalje. Bil je *šad* "ženijalnega očeta" (Levstik), toda hkrati tudi pronicljivega in izvirnega misleca, samozavestnega in vendar taktičnega bojevnika in končno še izrednega delavca. Če bi Jurčiču manjkala ena sama od teh lastnosti, bi Slovenci na svoj prvi roman zagotovo še čakali.

JOSIP JURČIČ IN JUGOSLOVANSKI SVET

Tone Potokar*

Nobenega dvoma ni, da je Josip Jurčič do pred nekaj desetletji sodil ne samo med najbolj pristne, ampak tudi med najbolj brane slovenske starejše pripovednike. Književni zgodovinarji so ga uvrstili med romantične realiste, med pisatelje z živo domišljijo. V svojih krajših in tudi obsežnejših delih je slikal ljudi iz dela Dolenjske, v katerem se je rodil, prenekatero krajše zgodnje delo naslonil na ljudsko izročilo oziroma na pripovedovanje svojega deda po materi, pri srcu pa so mu bile tudi zgodovinske teme, ki so dostikrat zgodovinske le navidezno, okvirno; nemalokrat je zajemal tudi iz sodobnosti, iz življenja svojih rojakov in prijateljev, v katerem se je rad loteval zlasti moralnih vprašanj, dosti značilnih zgodb pa je podal tudi iz dolenjskega kmečkega sveta, kateremu se je s prvim slovenskim romanom Deseti brat (1866) in z izvrstno daljšo novelo Sosedov sin (1868) takó pošteno oddolžil. Še prav posebej je treba poudariti Jurčičev spretni in zanimivi način pripovedovanja, hkrati s tem pa tudi takó bogato zajetje izvirnega dolenjskega jezika. Če upoštevamo, da je Jurčič umrl komaj 37 let star istega leta kot Avgust Šenoa (1838-1881), vodilni hrvaški pripovednik tistega časa, med katerima je moč najti prenekatero ustvarjalno podobnost, pa je ob svoji nemajhni časnikarski tlaki le napisal za osem zvezkov zbranih del, drži, da je Jurčič v primeri s težkimi življenjskimi razmerami v dobrem poldrugem desetletju veliko napisal.

Teh nekaj splošnih ugotovitev o pripovedniku z Muljave sem vrgel na papir za nekak splošen uvod in izbirno oznako, medtem ko je téma tega le mojega zapisa zdaleč ožja in čisto določena: bralce Grosupeljskega zbornika bi ob stoletnici pisateljeve smrti rad ob kratkem seznanil z Jurčičevimi zvezami na jugovzhodno stran, zvezami s Hrvati in Srbi, pa še s tem, koliko so bili našem pripovedniku in sploh o kulturnem dogajanju pri nas obveščeni v srbohrvatskih kulturnih krogih in kako so Jurčiča prevajali. Že na tem mestu lahko povem, da so posamezniki ne samo izrazili, ampak tudi zapisali misel, da Jurčičev rod zelo verjetno izhaja s Hrvaškega. Pisateljev oče Marko Jurčič, ki je bil za kočijaža v Stični, je bil doma iz vasi Jablanice na vzhodu od Kostanjevice na Krki in se je,

* 41000 Zagreb, YU, Hara mbašičeva 4,
publicist in prevajalec.

kot je zapisano, priženil na četrt kmetije na Muljavo, v neposredni bližini vasi Krka na Dolenjskem. Tudi pisateljeva mati Marija Jankovič, takó sodim, mora biti po prednikih z jugovzhodnega konca naše domovine. Drži, da na Jankoviče naletimo tu in tam po Sloveniji, med drugim v okolici Kostanjevice, vendar ta priimek očitno kaže na objadranski izvor, in sicer iz zaledja srednje Dalmacije.

S snovjo, ki sega onstran slovenske jezikovne meje, zvečine na balkansko področje, se je Jurčič v svojem pisanju pogostokrat ukvarjal in jo temeljiteje ali pa samo obrobno načenjal. Takó naletimo večkrat na Turke in na boje z njimi. Kot roparji, požigalci in tudi morilci so Turki od prvega desetletja petnajstega in v šestnajstem stoletju precejkrat pridrveli v naše kraje in še dlje na zahod, vse tja do Soče in tudi na Koroško. V Jurčičevih delih naletimo nanje npr. v Juriju Kózjaku, v Tihotapcu, v Gradu Rojinje in še kje. Slovensko-hrvaški kmečki upor iz 1573. leta je vsaj deloma zajet v Sinu kmetskega cesarja, medtem ko o zrinjsko-frankopanski zaroti iz let 1664-1670 teče beseda v Ivanu Erazmu Tattenbachu. Problematiki in krajepisju tako imenovane Vojne krajine je Jurčič posvetil dosti pozornosti v zapiskih V vojni krajini in Ob kolpskem ustju. S temi kraji se je seznanil posebej v prvi polovici 1871, ko je nekaj več kot pol leta kot časnikiar preživel v Sisku. S Turčijo je v posredni zvezi tudi roman Doktor Zober (1876). Glavni junak romana je namreč eden od blejskih Prešernov, ki se je zatekel celó na Turško in kot zdravnik tam tragično končal. O njem bom še obširneje spregovoril. Na bosenskem področju se dogaja pripoved Kako je Kotarjev Peter pokoro delal, ker je krompir kradel, in sicer ob avstrijski zasedbi Bosne in Hercegovine 1878. leta, ko je bil med zasedbenimi vojaki tudi prenekateri Slovenec. Razen tega je treba omeniti tudi Jurčičevo popotovanje avgusta 1872. leta v Beograd, ko je reševal čast mesta Ljubljane in se je do avstroogrške meje, namreč do Zemuna, pripeljal z ladjo po Donavi.

Preden se lotim nakazane tvarine, bi rad navrgel še besedo o problemu Jurčičevega nekajkrat uporabljenega psevdonima. J. Zavojšček. O tej zadevi oziroma o poimenovanju Závod (za del Jurčičeve Muljave) sta pred mnogimi leti v reviji Jezik in slovstvo (drugi letnik, 1956/57) razpravljala Viktor Smolej in France Jesenovec. Ko sem hotel danes, prve dni marca 1980, ko povezujem v celoto Jurčičeve stike z bratskimi jugoslovanskimi narodi, ugotoviti, kako daleč od Kostanjevice leži rojstna vas pisateljevega očeta Marka, imenovana Jablanice (sploh so zanimivost zase številna množinska poimenovanja nešteti vasi in zaselkov okrog Kostanjevice na Krki, na primer: Globočice, Dolšce, Ključce, Slinovce, Karlče, Sajevce, Malence, Dobe, Vihre, Vođenice, Avguštine, Groblje, Vrbovke, Premagovce, Kamence, Vrbovce, Njivice, Znanovce itd., ki so vse ženskega

spola!), toda za katero ima Slovenski biografski leksikon (in po njem še marsikdo) nepravilno edninsko obliko, sem na izjemno dobrem zemljevidu, ki je priložen vzornemu zborniku Krško skozi čas (izšel 1977, izdanem ob petstoletnici Krškega, ugotovil nekaj, kar bi mogoče utegnilo z druge strani osvetliti sicer staro poimenovanje Závod na Muljavi in seveda tudi Jurčičev psevdonim J.Zavojšček.

Na omenjenem zemljevidu današnje krške občine je namreč ob omembi vasi Jablanice, katere ime je tiskano z nekaj večjimi črkami, v neposredni bližini, kot bi bil tisto le del vasi Jablanice ali njen zaselek, natisnjeno ime Zavode. Mogoče je bil Jurčičev oče prav iz tega zaselka doma? Stvar je zanimiva zaradi sorodnega poimenovanja na Muljavi. In zaradi Jurčičevega že omenjenega psevdonima. Vedeti je namreč treba, da je Josip Jurčič v zrelem poletju 1865. leta, ko je imel maturitetno spričevalo že v žepu in ko je bil, kot sem nekje bral, najboljše volje v življenju, obiskal kraje pod Gorjanci, posebej še očetovo rojstno vas in njegove (in svoje) tamošnje sorodnike. Ob tej priložnosti se je dalj časa zadržal tudi v Kostanjevici, si ogledal opuščeni samostan in še marsikaj. Takrat je bilo vsejano tudi seme Kloštrskega žolnirja, ki je potem v tako kratkem času pognalo kal.

V Jurčičevih časih je bilo medsebojno prevajanje književnih del med malimi slovanskimi narodi komaj v plepicah in smo se ga šele začeli lotevati. Če smo že od kod kaj poslovenili, smo raje segali po delih iz večjih slovanskih skupin in ob priložnosti prevedli kaj iz ruščine ali poljščine, posebej kaj pesniškega. Zato se ni treba čuditi, če Jurčič v svojem kratkem življenju, vsaj kolikor je meni znano, s svojimi leposlovnimi teksti ni segel čez mejo na jugovzhod. Malenkostno se je nekaj takega še za živega posrečilo Francetu Prešernu, izmed kasnejših naših pesnikov pa zelo Simonu Gregorčiču. Še dokler je bil živ, so ga namreč med drugimi prevajali Andra Gavrilović, Ivan Miličević, Vladimir Bákotić, Ante Pétravić, August Harambašić, Milivoj Šrepel, Vinko Premuda, Aleksandar Kaulzarić, Pavao Rakoš (Selim Rakošev), Jovan Protić, Josip Miláković, Ivan Trnski, Slavo Šojat, Ivan Martinović, Vladimir Jelovšek in še kdo po glasilih in revijah, ki so izhajale v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Zadru, Sisku, Pulju in na Sušaku. Za nemške prevode Gregorčičevih pesmi na Hrvaškem je skrbela Ružina Dončević in jih tiskala v osjeških listih Die Drau in Slavonische Presse pa še v Agramer Tagblattu, kjer je nekaj malega Gregorčičevega prevedel tudi Fran Selak. V italijanščini je izšlo več Gregorčičevih pesmi v prevodu Marjina Sabića v puljskem Il Diritto croato.

Podobno srečo kot Gregorčič v pesmih je imel, kar zadeva prevajanje pripovedne proze v srbohrvaščino, Janko Kersnik. Že pod konec 1883. leta je v zbirki Narodna biblioteka braće Jovanović v Pančevu (kot 74.

zvezek zbirke) izšla v srbskem prevodu neznanega avtorja novela Janka Kersnika Stara slika. Brata Jovanović (o obeh bo še beseda) sta namreč letno v tej zbirki izdajala po 24 knjig in knjižic, torej povprečno dve mesečno, letno pa so vse skupaj stale "3 forinte i 50 novčića" za Avstro-Ogrsko oziroma "7 dinara" v srbski valuti. Po dveh krajših Kersnikovih zgodbah (Mačkova očeta, Mohoričev Tone) iz ciklusa Kmetske slike, katerih srbski prevod je tiskan v Stražilovu v letniku 1886, je v istem novosadskem tedniku leto dni kasneje (1887) v trinajstih številkah od 23. aprila do 30. julija, vendar s presledkom, v nadaljevanjih izhajal Kersnikov Agitator, kot ga je prevedel Veljko M. Lukić. Sicer je Stražilovo, imenovano po znani vzpetini istega imena na Fruški gori (316 m), kamor so z Dunaja prenesli kosti pesnika Branka Radičevića, izhajalo deset let (1885-1894). Kersnikova povest Rošlin in Vrjanko je izšla v prevodu A.J.Gjurića v posebni knjigi 1891. leta. V letu Kersnikove smrti (1897) je v Brankovem kolu, ki je izhajalo v Sremskih Karlovcih (1895-1914), izšla v srbskem prevodu Andre Gavrilovića (1864-1929) kratka Kersnikova proza v Zemljiški knjigi. Pač pa je treba omeniti, da je Gavrilović, ki je sicer precej pisal o slovenski književnosti, v rokopisnem prevodu zapustil Kersnikov Ciklamen in lep kos Jurčičevih del, namreč Cvet in sad, Telečja pečenka in Slovenski svetec in učitelj. Ob istem času (1897 in 1898) je Franc Vidic v Agramer Tagblattu objavil v nemškem prevodu Kersnikovo Rojenico, Mačkova očeta, Otroškega dohtarja in Kmetsko smrt in tako hrvatsko javnost, ki je dosti prebirala zagrebški nemški list, posredno seznanil z ustvarjanjem Janka Kersnika. Kolikor mi je znano, omenjeni Gavrilovićeve prevodi slovenskih pripovednikov (razen mogoče Telečje pečenke) niso nikoli upoštevani in natisnjeni, čeprav je bil Gavrilović sorazmerno dobro vpeljan v slovenske razmere.

Prvi Jurčičev tekst je v srbskem prevodu izšel nekako tri leta po pisateljevi smrti. Gre takoj za obsežnejše delo, za Lepo Viđo, "roman Josifa Jurčiča", kakor je natisnjeno v 21. številki novosadskega revialnega tednika Javor. Glasilo istega imena je začel izdajati znani srbski pesnik Jovan Jovanović Zmaj (1862-63). Izhajalo je vsakih deset dni in urejal ga je sam Zmaj. Toda v 1863. letu se je tednik združil z Danico Djordja Popovića. Pozneje je Javor začel vnovič samostojno izhajati in v desetem letniku (1884), v katerem je v tedniku v desetih nadaljevanjih (od št. 21 do zaključno 30) izhajala Jurčičeva Lepa Viđa, je bil lastnik tednika pesnik Zmaj, njegov urednik pa dr. Ilija Ognjanović-Abukázem. Tednik je veljal kot "list za zabavu, pouku i književnost", izhajal je vsako nedeljo in bil tiskan dvostolpčno; vsak stopec je imel paginacijo zase. Javor je bil solidno urejevan in priljubljen, saj je izhajal vse

do 1893. leta, nazadnje v Zemunu.

Prevajalec Jurčičeve Lepe Vide ni niti enkrat omenjen, dokler na 940. strani Javora ni roman zaključen. Tam pa lahko beremo pripombo, ti-skano z drobnejšimi črkami, in v njej se nam na koncu razodene prevajal-čevo ime: Nóvica. Kdo naj bi to bil, nisem mogel ugotoviti. Obsežnejša pripomba je pa vsebinsko takó zanimiva, da jo je zanimivo današnjemu slo-venskemu bralcu podati v izvorniku. Osvetljuje namreč razmere, v kakršnih so se naše književnosti razvijale, in védenje, kakršnega smo pred skoraj sto leti imeli drug o drugem. Namesto uvodoma, ko je Nóvica začel bralcem Javora ponujati v prevodu Jurčičev tekst, je šele sedaj, ko so že prebrali vsa nadaljevanja romana, takóle obvestil občinstvo o pisatelju in še o čem:

"U današnje vreme, govori se, treba da se Sloveni udružuju, a oso-bito južni Sloveni. Do udruženja mislim da čemo doći jedino ako se budemo upoznavali, i to na književnom polju. Kad se već toliko prevodi, zašto da se ne bacimo na prevadjanje sa srodnih nam jezika?"

Ja se latih tog najuspešnijeg sredstva, latih se da prevodim iz slovenačke književnosti koja, ma da ima u sebi mnogo lepa blaga, osta tako reći nedirnuta. Počeo sam sa Jurčičem.

Retko je koji pisac te sreće, da odmah oseti u sebi onaj dar, za koji je pozvan da ga usavršava - a isto je tako retko, da su u prva čija dela sa oduševljenjem od publike primana. Od takovih je retkosti i Josif Jurčič. Jurčič je otac romana i drame u slovenačkoj književnosti. Što je najvažnije kod njega, to je da je skroz originalan. Za uroz u pi-sanju romana uze Skota, ali on se ne podade da imituje - već zadržava svoju individualnost. Drugo, što se ne baci na tuđe polje, već potraži materijal za svoja dela na domaćem zemljištu. A treće, njegove su osobe sve žive, a ne "apstraktne", kakove se nalaze u drugih pisaca. Govor, radnja svake njegove osobe je prirodno izvedena. Najvažnije je kod njega karakterizovanje. On ne okoliši mnogo, već sa nekoliko veštih crta iznaša nam pred oči svoje junake. Ko kanda je sretniji u karakterizovanju muška-raca. Lepa Vida je više umetniški roman, ali najveću slavu steće sa: Dese-ti brat, Dr. Zober, Profesor (?!), Cvetni sad (!!) koji na žalost ostade nedovršen, i sa dramom Tugomer, koje delo trebao bi koji od naših književ-nika da prevede, da se i naša publika upozna s tim remek-delom slovenačke književnosti. Osim toga napisao je još neka dela, kao: Smrekarev Antonije (v mislih ima povest Sosedov sin), Brašnar, Martin Spak itd.

Da se prekorači taj jaz, koji nas tako bliske razdvaja, trebalo bi da se svojski otpočne prevodjenje njegovih dela, a naša publika, držim, da bi ih rado čitala.

Osim Jurčiča ističu se kod Slovenaca obilnim i lepim radom J. Stritar, Krsnik, Erjavec i dr. Nadamo se, da čemo naskoro izneti u ovom

cenjenom listu Stritarevu pripovetku (!!) Gospodin Mirodolski."

Prevodilac Nóvica iz
družine "Sloge"

Takó piše za pred sto leti še kar lepo informirani Nóvica o Jurčiču in njegovem delu ter o drugih slovenskih avtorjih tistega časa. Nekaterih očitnih napak mu ne bomo šteli v zlo. Pač pa lahko pristavim, da je v istem letniku Javora (ki ima 824 strani oziroma 1648 s številkami označenih stolpcev) še marsikaj v zvezi s slovensko književnostjo, npr. iz češčine prevedeni zapis o Valentinu Vodniku, v dveh številkah tiskani članek o Matiji Majarju Ziljskem, Milénkov srbski prepev naše ponarodele pesmi Kje so moje rožice, pod naslovom Slovenačka književnost pa na več mestih obvestila o izidu knjige Slovenski pravnik dr. Ivana Tavčarja, o drugem zvezku Jurčičevih zbranih del, o knjigah ljubljanskega Dramatičnega društva, o tem, da je Miroslav Malovrh prevedel v slovenščino dve burki vojvodinskega pisatelja Koste Trifkovića (Francosko-pruska vojna, Šolski nadzornik), o izdajah novomeškega založnika Krajca, o izidu Macúnove Zgodovine slovenskega štajerja v Gradcu, sledi pa še napoved druge knjige Gregorčičevih poezij in podatek o rasti Mohorjeve družbe.

O Slovencih in našem periodičnem tisku tistega časa je zanimivo poročilo v 192. stolpcu, ki pravi: "Slovenački narod broji 1 i po milijona duša. No i ako mu je broj dosta mali, on ipak pokazuje da živi i da svojski radi. To nam svedoči broj listova, koji taj narod na svom jeziku ima. Broj tih listova iznaša 28." In potem je ves takratni periodični tisk poimensko naštet z omembo kraja, kjer listi oziroma revije izhajajo, hkrati pa je vse tudi tematično označeno, da so bralci zlahka ugotovili, čemu so posamezne publikacije posvetečene. Po kraju izhajanja je slovenski periodični tisk dajal 1884. leta takole podobo: Ljubljana 19, Gorica 4, Maribor 2, Trst 1, Celje 1, Dunaj 1.

Drugi Jurčičev tekst, preveden v srbsščino, je petdejanska tragedija Tugomer. In to dramsko delo ni le prevedeno, ampak je izšlo tudi v knjižni obliki. To se je zgodilo v Pančevu 1887. leta. Letnice izida knjige namreč ni nikjer v knjigi, pač pa sem jo določil po verjetnostnem računu, saj je knjiga izšla kot 162. zvezek tiste čase med avstro-ogrskimi in srbijskimi Srbi takó znane knjižne zbirke Narodna biblioteka braće Jovanović, in sicer prav na meji med Avstro-Ogrsko in Srbijo, v obdonavskem Pančevu. Imena prevajalca v knjigi ni, v LPJ* berem, da je to S (?) Popović.

Naslovna stran knjige je takale: Josif Jurčič, Tugomer. Tragedija

* *Leksikon pisaca Jugoslavije, II, Novi Sad 1979.*

u pet činova. Prevod sa slovenačkoga. Pančevo. Nakladom Knjižare braće Jovanovića. Štamparija braće Jovanovića u Pančevu. Gre za knjigo manjšega formata, vezano v karton in s platnenim hrbtom. Ima 128 strani, pa še pripis: Narodna biblioteka braće Jovanovića, sveska 162. Zanimiva sta podatka o ceni, ki je bila dvojna. Ceni sta tiskani v obeh zgornjih oglih kartonskih platnic. V levem oglu je natisnjeno: 16. nov., v desnem oglu pa: 35 d. para. Prva cena (16 novčičev) je veljala za domače, na Ogrskem živēče kupce, druga (35 dinarskih par) pa za kupce iz onstran Donave ležeče Srbije.

Ob tej priložnosti se spodobi zapisati vsaj nekaj malega o obeh bratih Jovanovićih, o Kamenku in Pavlu, ki sta na prosvetno-kulturnem področju in kot dobrotnika (oporočno sta volila najvišjim srbskim znanstvenim in kulturnim ustanovam milijonske vrednosti) toliko dobrega storila za Srbe tostran in onstran Donave. Oba sta se rodila v Pančevu, Kamenko 1845. in Pavle 1847. leta, hodila tam v osnovno šolo in v realko, potem pa študirala trgovsko stroko, Kamenko v Pešti in Pavle v našem Mariboru. Tiskarno v Pančevu sta si omislila 1870. leta, založbo pa dve leti pozneje. V omenjeni zbirki sta tiskala nekaj sto zvezkov. Ob začetku prve svetovne vojne ju je madžarska oblast kot zavedna Srba internirala v Aradu. Pavle je po nekaj mesecih tam umrl (1914), dve leti kasneje pa tudi Kamenko v Pančevu.

Po zapovrstju tretji Jurčičev tekst, ki je izšel v Vojvodini, je bila zgodovinska povest Sin kmetskega cesarja (Sin seljačkog cara), ki jo je za že omenjeni novosadski tednik Javor prevedel N.Lj.Radišić, izšla je pa v letniku za 1888. leto. Kot četrti prevod omenjam Vrban Smukovo ženitev, ki je pod naslovom ženitba Vrbana Smuka 1890. leta izšla v hrvaščini v Zagrebu z oznako "humoreska iz narodnog života" pa s pripombo "Slovenski napisao Josip Jurčić". Gre za drobceno knjižico majhnega formata s 37 stranmi; tiskala jo je Dionička tiskara v Zagrebu. Prevajalec sploh ni nikjer omenjen niti ugotovljen. Prevod je neprimerno šibkejši kot npr. novosadski prevod Lepe Vide. Precēj je tudi tiskovnih napak. Urednik Jurčičevega zbranega dela dr. Mirko Rupel (1948) tega prevoda ni imel v evidenci, saj ga med opombami nikjer ne omenja.

S tem zaključujem pregled prevodov Jurčičevih del v srbohrvaščino v minulem stoletju. Ob njih sem se namenoma zadržal dlje in nekaj obširneje. Saj je značilno, da so vsi ti prevodi v srbsščino, razen zadnjega, izšli v Vojvodini, v Novem Sadu in v Pančevu, nobeden na področju kraljevine Srbije. O prevodih iz našega stoletja bom poročal krajše. Jih je pa zdaleč več in so zvečine tudi bolj dognani, čeprav je tudi med najnovejšimi, ki so nastali po drugi svetovni vojni, najti prevajalske nevšečnosti, kakršnih človek ne bi več pričakoval.

Sedaj moram ob kratkem prikazati dva Jurčičeva izleta na hrvatski oziroma srbski jugovzhod zapored v letih 1871 in 1872. Prvi je Jurčičeva odločitev, da sprejme časnikarsko delo pri listu Südslavische Zeitung v Sisku, drugi pa njegov izlet v pravem pomenu besede v Beograd. Priti z Dunaja v Sisak zaradi negotovega koščka kruha, kot je to storil sedemin-dvajsetletni Jurčič, je pomenilo, da je bil v avstrijskem cesarskem mestu večkrat lačen kot sit. Tja je prišel na priporočilo Toneta Tomšiča, urednika Slovenskega naroda v Mariboru. In kot je zapisal profesor dr. Fran Ilešič, je knjigarnarju Janku Dujaku pripovedoval njegov oče, ki je bil čevljar, da je Jurčič prišel v Sisak "z raztrganimi čevlji". Sisak je deset let pred tem dobil železniško zvezo z Zidanim mostom, s takratno južno železnico. In veljal je za zborna mesto vsakršnih opozicionalcev na Hrvaškem. Zakaj, bom razložil kasneje.

Nekako za Novo leto 1871 se je torej Jurčič sredi zime znašel tako rekoč bos v mestecu ob izlivu Kolpe v Savo, ki je že dotlej za Slovenijo veliko pomenilo, predvsem kar zadeva trgovino, posebej še prehrambeno. Bilo je razdeljeno v dva dela, v stari in novi Sisak. Novi Sisak se je imenoval tudi Vojni Sisak. V tem Vojnem Sisku je delal naš Jurčič. Gre za del mesta na desnem bregu Kolpe, ob cesti, ki drži proti Petrinji. To je bil tisti del Siska, ki je spadal pod vojno oblast Avstrije in v njem madžaronski hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban Levin Rauch ni imel nobene besede. Tu se je zgnetla vsa hrvatska opozicija in uredništva več listov, tudi Jurčičevega lista Südslavische Zeitung, in sicer v velikem posloppju, ki je bilo kasneje spremenjeno v vojno bolnišnico. Tukaj so se shajali opozicijski politiki in uredniki, v neposredni bližini pa so imeli tudi kavarno K beli ladji.

V Zagrebu je od 1860. leta izhajal znani politični list Pozor. Rauch je prišel na oblast 1867. leta in pri priči pokazal Hrvatom zobe. Pozor se je moral preseliti na Dunaj in spremeniti ime v Novi Pozor. Toda Rauch je 1869. leta prepovedal prevoz časopisa z Dunaja na Hrvaško po pošti. List so morali na Dunaju ustaviti, Ivan Vončina, po prednikih Slovenec, katerega je Rauch odstavil kot velikega župana, je kupil tiskarno, jo postavil v Vojnem Sisku, začel 1. septembra 1869 tam izdajati list Zatočnik (kar simbolično pomeni Hrabrega vojščaka), ga od marca 1871 preimenoval v Branik, julija 1871 pa se je uredništvo lahko vrnilo v Zagreb in je dalje izhajal kot Obzor. Vončina je izdajal tudi Südslavische Zeitung.

Da bo zadeva za spoznanje bolj jasna, moram omeniti, da je politični list istega imena že 1848. in 1849. leta izhajal v Zagrebu in veljal za enega najbolj svobodno pišočih listov v Avstriji. Urejal ga je Josip Praus, prav kot je od začetka urejal tudi Südslavische Zeitung v Sisku.

V naši Ljubljani je prav tako izhajal nemško pisani list Triglav (1865 - 30. sept. 1870), a je na jesen 1870 prenehal izhajati, z namenom, da bodo ustanovili novo glasilo Save oziroma da bi se Save in Südslavische Zeitung združila in izhajala v Ljubljani, zagovarjajoč stališča Slovencev in Hrvatov. O tem je Slovenski narod obširneje pisal že 14. aprila 1870 in poudarjal Prausovo zanesljivost. Triglav je teden dni pred svojim koncem (23. sept. 1870) zapisal: "Die Unternehmer und Gründer wünschen zu Mitgliedern der Redaktion einen Slovenen zu bekommen." Šlo je namreč za Jurčiča, ki naj bi zasedel to mesto v Sisku, ker so medtem odločili, da bo list izhajal na Hrvaškem.

Novi list Südslavische Zeitung v Sisku od začetka ni mogel izhajati kot dnevnik, ampak le trikrat tedensko, ker so imeli premalo črk. Dnevnik je postal šele od 5. maja 1871. Glavni urednik Praus je kmalu zbolel in nadomestil ga je Klement Božič. Jurčič naj bi v listu zasedel slovenski referat. Vsepovsod sem iskal po Zagrebu sisaško Südslavische Zeitung, pa so v največji, vseučiliščni knjižnici ugotovili, da na Hrvaškem sploh ni nobenega izvoda. Tako nisem mogel dognati, ali in kaj je iz Slovenije pisal v list naš Jurčič. Povedati pa moram, da je imel v Sisku kaj nerodno življenje. Niti stanovati ni imel kje. V začetku je spal na slami na nekakšni pristavi, kakor poroča dr. Josip Vošnjak.

Položaj se je nagloma spreminjal. Rauch je padel januarja 1871, ban je postal Koloman Bedeković. Vsi opozicijski listi so se selili v Zagreb, tudi Südslavische Zeitung, namreč 29. julija 1871, in od 1. septembra istega leta izhajal pod imenom Südslavische Correspondenz. Jurčiča je v Sisku presenetila smrt glavnega urednika Slovenskega naroda Toneta Tomšiča. Z Jurčičem sta si bila tako rekoč bližnja soseda, saj je bil Tomšič doma iz Dednega dola pri Višnji gori. Tomšič je umrl v Mariboru 27. maja 1871 in uredništvo Slovenskega naroda je začasno sprejel železnikar. Jurčič je moral upoštevati odpovedni rok pri Südslavische Zeitung in prišel v Maribor sredi julija.

V Sisku se je Jurčič seznanil z vrsto hrvaških politikov tistega časa (Derenčin, Mrazović, Vončina, Kotur, Novak, Jakić, Mikanec itd.). Zlasti dobro se je razumel z dr. Milanom Makancem (1843-1883). Mankanca so za časa Bachovega absolutizma izključili iz gimnazije v Zagrebu, zato je maturiral v Varaždinu, zaradi škode, prizadejane 1860. leta v demonstracijah po Zagrebu, pa je zbežal v Beograd. Ivan Mažuranić je posreboval, da se je Mikanec čez tri leta lahko vrnil v Zagreb, študiral pravo, doktoriral na Dunaju in postal vseučiliški profesor. Bil je jugoslovansko usmerjen in se bojeval za delavske pravice. Mikanec je pod jesen 1871 pisal v Maribor Jurčiču med drugim tudi tole: "To mi se (čini) jedino mogućim,

ako iz Austrije učinimo savez država, ili makar saveznu, t.j. federalističku državu." Torej nekaj takega, kot je Ivan Cankar 1914. leta zahteval za jugoslovanske narode. O dveh Makančevih pismih Jurčiču obširneje poroča Dušan Kermavner v Historijskem zborniku 1963, str. 147-58 (Zagreb).

Jurčičeva pripoved V vojni krajini, ki je izšla v prvem letniku Zore (1872), je sicer zasnovana v Sisku, pisana pa je sproti v Mariboru 1872. leta. Sisak je Jurčiču navdihnil tudi prozni zapis z naslovom Ob kolpskem ustju. Povest V vojni krajini je izšla v štirih številkah Zore.

Ob kratkem naj omenim še Jurčičevo pot v Beograd. Ko je bilo določeno, da bo 22. avgusta 1872 osemnajstletni Milan Obrenović nastopil vladarsko službo v Beogradu, je beograjska občina več mesecev prej razposlala po Evropi, posebej še po slovanskem svetu občinam večjih mest vabila, naj bi se zastopstva teh občin udeležila beograjskih slovesnosti. Ljubljana je prav takrat imela nemškutarski občinski svet z županom Dežmanom, ki ni bil prav nič vesel vabila in sploh ni imel namena iti v Beograd ali poslati delegacijo. Privolil je le, da napišejo beograjski občini prijazno, pravzaprav vljudnostno pismo. Tudi obe vladi, avstrijska in madžarska, sta prve dni avgusta meseca prepovedali občinam pošiljati v Beograd kakršno koli odposlanstvo. Tako se je zgodilo, da je Jurčič na svojo roko 19. avgusta 1872 odpotoval iz Maribora v Zagreb, od tam čez Koprivnico v Gyékenyes (Džekenješ) in od tam v Osijek, od koder se je potem odpeljal z ladjo po Dravi in Donavi do Zemuna, se udeležil kot edini Slovenec slavnosti in potihoma rešil čast ljubljanske občine.

Cvet in sad je prvo obsežnejše Jurčičevo pripovedno delo, ki je sploh izšlo v hrvatskem prevodu. Pod naslovom Cviet i sad je ta prevod, ki ga je oskrbel Vinko Margan, izhajal v zagrebškem pravaškem časopisu (dnevniku) Hrvatsko pravo od 11. februarja do vključno 11. aprila 1905. leta. - Isti Vinko Margan je prevedel tudi Kloštrskega žolnirja in ga pod naslovom Kloštarski žolnir tiskal v časopisu Hrvat 1906. leta (št. 14-32), ki naj bi izhajal v Sisku. Ta podatek je vsekakor napačen (Slovan 1911, 347), ker lista s tem imenom nikoli ni bilo v Sisku, pač pa v Zagrebu, Virovitici in Gospiću. - Četrť stoletja za vojvodinskimi Srbi so si 1909. leta Lepo Vido omislili tudi Hrvati. Prevod je izhajal v listu Riečki glasnik, torej na Reki. Vendar lista s tem imenom ni ne v Zagrebu niti v kaki reški knjižnici, kar je ugotovil že dr. Rupel (primerjaj Jurčič VI, 359), zato ne morem postreči s podrobnejšimi podatki o tem, kdaj natančno je prevod izhajal in kdo je delo prevedel. - Droban zvezek Jurčičevih novel je pod naslovom Pripovetke izšel v knjižni zbirki Knjige za narod, zvezek 139, s podnaslovom Iz zadužbine Petra Konjevića, 1911. leta pri Matici srbski v Novem Sadu. Knjižica obsega 54 strani, njen prevajalec pa je Simeon Končar, učitelj iz objadranskega Karlobaga. V osrednji

zagrebški knjižnici (Sveučilišna) sem knjigo sicer našel v katalogu, vendar mi je niti na ponovljeno željo niso mogli najti, tako da ne morem poročati, kaj je v njej prevedeno.

Potem skoraj trideset let ni bilo nikakršnega glasu o kakršnem koli prevajanju Jurčiča v srbohrvaščino. Mislim, v jugoslovanskih mejah. Pač pa je treba omeniti, da je dr. Fran Ilešič za člane Matice hrvatske odbral 252 strani obsegajočo knjigo Slovenske novele i povijesti s teksti Levstika, Jurčiča, Stritarja, Kersnika, Stareta in Mencingerja v izvirniku; Jurčiču je odmerjeno skoraj polovico prostora; objavljena sta Hči mestnega sodnika in novela Sosedov sin. Pač pa moram omeniti, da so gradiščanski Hrvatje v svojem narečju tiskali prevođa obeh obsežnih Jurčičevih pripovednih del, namreč Hčer mestnega sodnika in Desetega brata. Tako je prvo delo izhajalo v nadaljevanjih v III. letniku Hrvatskih novin (Dunaj 1925, št. 42-51 in še v prvih štirih številkah 1926. letnika, drugo pa v št. 5-50 letnika 1926). Teh letnikov zagrebška Vseučilišna ne premore, torej ne morem ponuditi podrobnejših podatkov niti prevajalčevega imena.

V mejah Jugoslavije nam je na voljo do druge svetovne vojne ena sama drobna knjižica z naslovom: Josip Jurčič, Pripovetke. Torej prvič Jurčičev priimek tiskan z našim trdim č! Založnik je beograjska Zadruga profesorskega društva, ki je založniško začela delovati 1933. leta in v prvih dveh serijah knjig izdala (1933. oziroma 1934) knjigo kratke Cankarjeve proze in izbor Župančiča v slovenščini. Cankarja sem prevedel, Župančiča nalašč ponudil v izvirniku, toda z obsežnejšim diferencialnim slovarčkom. Izbor iz Jurčiča, ki je izšel 1939. leta v latinici, je obsegal na 57 straneh Poderana Višnja gora, zakrpan Žuženberk, Uspomene na deda, Zimnje večje na prelu, pripoved Jesenja noč medju lovcima na puhove in še Kako je Kotarev Petar ispaštao što je kzo krompir. Dve strani uvoda o Jurčiču je napisal dr. Krešimir Georgijević, sicer urednik te prve serije Školske knjižnice Zadruga profesorskega društva v Beogradu, v kateri je kot 10. zvezek izšel Jurčič. Prevajalec tekstov ni nikjer omenjen. Cvetka obveščeniosti: "Višnja gora - gradić... na izvoru Krke"!!!

Med drugo svetovno vojno je v Zagrebu izšel v korenski hrvaščini Jurij Kozjak s podnaslovom "Pripoviest iz slovenske poviesti, ki ga je kot v ne vem še na koliko jezikov sveta prevedel dr. Ferdinand Kolednik. To se je zgodilo 1944. leta. Knjiga, ki ima Jurčičevo sliko na naslovni strani platnic, je izšla na 141 straneh pri založbi Josipa Krátine, Gundulićeva ul. 11, Zagreb. Dve strani predgovora je napisal književni kritik dr. Ljubomir Maraković, in sicer o zvezah v književnosti med Slovenci in Hrvati, medtem ko je o Jurčiču na treh straneh natisnjeno v prevodu tisto, kar je o njem (menda za francosko izdajo v Kolednikovem prevodu) zapisal Georges Goyau, član Francoske akademije. Sledi še kratka izjava

prevajalca Kolednika. Na koncu knjige Kolednik posveča strani 137-41 cistercijanskemu samostanu v Stični. Za nameček omenjam še to, da je ta izdaja izšla za stoletnico Jurčičevega rojstva.

Po zadnji vojni, ko je šlo medrepubliško prevajanje književnih tekstov močno v cvetje, je Jurčič pravzaprav ostal malo ob strani. Da ni bilo šolskih izdaj (in še nekaterih jubilejnih in skupnih), bi bila žetev naravnost malenkostna. Beograjska založba Novo pokolenje je v prevodu Slobodana Živojinovića izdala knjigo: Josip Jurčič, Odabrana dela na pomlad 1950. leta na 269 straneh. Obsega samo dva Jurčičeva teksta, Desetega brata in Sosedovega sina. Knjiga je izšla kot 12. zvezek zbirke Jugoslovanski pisci. Prevod Živojinovića je redigiral Uroš Džonić, sicer stari prevajalec Levstikovega Martina Krpana (že 1908), Ivana Cankarja, po zadnji vojni pa Seliškarja, Cirila Kosmača (Sreča in kruh) in Tavčarjeve Visoške kronike v srbsščino. Prevod je klasično začetniški, nemogoč, čisto nič predstaven, saj je npr. dejanje in nehanje - rad i prestanak, človeka opehari - čoveka opljačka, neveren - nepoverljiv, sitneži - sitničarji, mnogi - gdekoji, otika - budak itd. Torej popoln nesporazum, in že na prvih straneh Desetega brata. In kar je najlepše: o pisatelju, pa še v zbirki Jugoslovanski pisci, ko je Jurčič prvič po vojni predstavljen z dvema res pomembnima deloma srbohrvatskemu svetu, niti besedice! Ne o samem Jurčiču ne o obeh delih, ki zahtevata toliko razlage in pojasnil!

Leto dni za Beogradom se je prebudil Zagreb. Bili so še časi, ko je Gustav Krklec urejal znano Malo biblioteko zagrebške založbe Zora. Tam je prav tako na pomlad 1951. leta kot 94. zvezek omenjene knjižne zbirke izšla knjiga majhnega formata, kot so že bile vse knjige Male biblioteke, z naslovom: Josip Jurčič, Susjedov sin na 255 straneh. Razen naslovne povesti je v knjigi še prvič v srbohrvaščino prevedeni Domen, pa Zimsko veče na slovenskom prelu, Jesenja noč medju slovenskim lovcima na pu-hove in Teleća pečenka. Vse tekste je prevedel rajnki Ladislav Žimbek zdaleč sprejemljivejše kot maloprej omenjena Beograjčana, čeprav še ne brez napak. Na koncu knjige je o Jurčiču napisal dobre tri strani spremnega teksta.

Beograjska Narodna knjiga je 1953. leta v zbirki Jugoslovanski klasici tiskala Sosedovega sina. Knjižica ima samo 90 strani in potemtakem obsega le naslovno novelo. Ker te izdaje nisem imel v rokah, ne morem poročati, kdo je prevajalec. - Beograjska založba Rad je potem izdala Desetega brata (1955), zopet v zbirki Jugoslovanski pisci in v prevodu Marijane Zander in Josipa Zidarja (obseg knjige 295 strani). Vse v Beogradu izšle povojne izdaje so tiskane v cirilici. - Ob stoletnici prvega izida domá, na Slovenskem, je sarajevska založba Svjetlost 1966. leta izdala Desetega brata v prevodu Murisa Idrizovića, ki je tudi sicer znan

kot prevajalec iz slovenščine. Spremno besedo o Jurčiču je prispeval prof.dr. Boris Paternü. Prevod je izšel v zbirki Jugoslovenski roman na 242 straneh. - Zadnji doslej izšli Jurčič v srbohrvaščini je ponatis Žimbrekovih prevodov iz Male biblioteke (iz 1951. leta, izdala pa jo je 1974. leta v zbirki Knjižnica Matija Gubec zagrebška založba Spektar ob štiristoletnici slovensko-hrvatskega kmečkega upora. Šest strani spremne besede zato izdajo je napisal Brane Grabeljšek.

Dodatno omenjam, da je zagrebški časopis Der Morgen I 1923. leta v številkah 51-77 ponatisnil Franca Šegule nemški prevod Jurčičevega romana Ivan Erazem Tattenbach, ki je pred skoraj sto leti izhajal v nadaljevanjih 1883. leta v graškem časopisu Südsteirische Post (št. 75-104).

O samem Josipu Jurčiču, ki je nedvomno največ prevajani slovenski pisatelj minulega stoletja v srbohrvaščino, kot je mogoče ugotoviti iz tegale zapisa, pa se je sorazmerno veliko manj pisalo. Med obveščevalci so zlasti Slovenci (Stare, Ilešič, Lah); domačine sem v glavnem že citiral med tekstem. Posebej pa bi rad opozoril na Iva Grohovca-Riječanina, rojenega v vasi Grohova blizu Reke, ki je bil 1911. leta župan v Dolnjem Jelenju. Pred tem je služboval pri trgovskem podjetju z rižem v Pešti in Trstu. V Trstu se je veliko družil s Slovenci. Posebej se je zanimal za Prešerna in zagrešil celó sonetni venec. Omenjam ga zaradi članka Narodni motivi u Jurčičevom djelu, ki obsega skoraj pol tiskovne pole in je izšel na straneh 300-303 ljubljanskega Slovana 1911. leta.

Vrnimo se za hip še k Jurčičevemu romanu Doktor Zober. Dajem pojasnilo v zvezi z glavnim junakom, kot sem obljubil prej. Gre za Gabrijela Franca Evgena Prešerna iz premožne blejske družine. Rodil se je 1844. leta, obiskoval ljubljansko, varaždinsko in goriško gimnazijo, kjer je bil 1864. leta Gregorčičev sošolec. Potem je študiral na Dunaju medicino. Tam je z Ljudevitom Jenkom navdušil ruskega jezikoslovca Fedorja Korša, da je Ruse seznanil s Prešernovo pesmijo. Ko je končal študije, je odšel za vojaškega zdravnika v Turčijo. Kot zaveđen narodnjak se je še pred tem - 1870. leta - udeležil znanega tabora v Cerknici. Doma mu je medtem umrl oče, mati pa se je kmalu vnovič poročila. To ga je tako prizadelo, da je osemdvajset let star naredil samomor. Slovenski biografski leksikon (II, 516) piše o njem v tekstu, ki je izšel 1952. leta, dovolj nejasno "in si 30. jun. 1872 v trdnjavi Šumli na Turškem zaradi nepoštene matere sam vzal življenje". V pojasnilo moram povedati, da se v poimenovanju Šumli skriva današnji bolgarski Šumen, mesto in nekoč znana turška trdnjava s številno armado, nekaj dlje kot na pol pota med Velikim Trnovom in Varno.

SBL med drugim omenja, da je Jurčič proti koncu svojega življenja zbiral gradivo za roman Baron Párvaič. Vsebinsko je bilo delo vseka-

kor postavljeno v neslovenski svet, kajti Paravić ni slovenski priimek. Razen tega je imel Jurčič namen napisati tudi roman o srbsko-turški vojni. O tem poroča dr. Pavel Turner v ljubljanskem Slovanu 1911, str. 299. Turner se je seznanil z Jurčičem na Dunaju, v akademskem društvu Slovenija, ko se je 1869. leta tja preselil iz Londona. Avgusta meseca 1880, manj kot leto dni pred Jurčičevo smrtjo, sta bila skupaj na Bledu, kjer je že bolni Jurčič iskal zdravja. Vsak dan sta se sprehajala okrog jezera in Turner mu je dal idejo za pisanje tega romana. Junak romana naj bi bil Nikolaj Kirjejev, ki je vodil srbske prostovoljce proti Soman-paši, ko je stoloval v utrjenem Vidinu ob Donavi, poleg njega Olga Novikova, duhovita politična pisateljica, sestra Kirjejeva in tudi njegova žena, lepotica in kneginja, ki je zapustila udobno življenje in kot bolniška sestra stregla srbskim ranjencem. Turner je Jurčiču izročil o tem podlistek, ki ga je bil tiskal v praški Politiki, pa še kup fotografij in podatkov o imenovanih osebah. Prezgodnja Jurčičeva smrt je preprečila, da bi Jurčič roman napisal.

V šestem zvezku zbranega dela Josipa Jurčiča sem na strani 352 prebral kratek Ruplov stavek: "Jurčič še zmeraj hrvatuje." Kljub kljeni dolenjščini, ki je je toliko v Jurčičevih spisih, je le na prenekaterem mestu opaziti, da je pisatelj rad zajemal tudi izrazje s srbohrvaščine. O tem je več kot obširno razpravljaj naš znani slovničar dr. Anton Breznik, ko je pisal o časnikarski slovenščini (Dom in svet 1933) in o jeziku naših pripovednikov (na istem mestu 1934).

Končujem te vrstice o Josipu Jurčiču v hrvatskem in srbskem svetu s prepričanjem, da sem zbral vsaj približno vse pomembnejše v zvezi s to tematiko. Prav je namreč, da smo za stoletnico pisateljve smrti, ki jo bomo praznovali maja prihodnjega leta, vsaj v poglavitnem obveščeni o tolikih njegovih posegih v ta svet in o tem, kako so Hrvati in Srbi sprejemali njegova dela. Malokateri slovenski pisatelj minulega stoletja je bil tako jugoslovansko usmerjen in tako tesno povezan s Hrvati in Srbi.

JURČIČEVO ZANIMANJE ZA PRAZGODOVINSKE GOMILE V STIČNI

Jože Kastelic*

V Slovenskem glasniku je Josip Jurčič leta 1868 na straneh 138-140 objavil kratek zapis z naslovom Mogile pri Virji in národna pravljica o njih. V izdaji Jurčičevih Zbranih spisov, ki jo je pripravil Ivan Prijatelj, je zapis objavljen v I. zvezku (1919), na straneh 95-103 in z opombo na straneh 491-492.

Jurčiča so gomile velike ilirske nekropole v Stični, na Viru, zanimalo že v študentovskih letih, kar pričajo zapisi v njegovih notesih iz leta 1864 in 1865. Pobudo za objavo v Slovenskem glasniku in morda tudi za zapise v notesih 1864 in 1865 pa mu je dal, kakor sam pravi, Davorin Trstenjak, štajerski ljubitelj starinoslovja in pisatelj (1817-1890), s svojim člankom O mogilah, prav tako v Slovenskem glasniku leta 1864, na straneh 224-226. Trstenjak govori o gomilah na Štajerskem. Mnenja je, da so nazivi "rimski grobovi", "keltski grobovi" velikokrat napačni. V svoji želji, da bi čim več ostankov in spominov iz preteklosti pripisal starim Slovanom, in v romantični zmoti, da so Slovenci na tej zemlji avtohtono, že predrimsko prebivalstvo, uporablja namesto razširjene in na Slovenskem navadne besede "gomila" izraz "mogila", ki ga uporabljajo zlasti vzhodni Slovani in kot ga ima tudi Nestorjeva kronika. Trstenjak navaja številne gomile na Štajerskem, dodaja najvažnejšo literaturo o slovanskih mogilah in končno vprašuje, kaj je s takimi mogilami na Kranjskem. Razpisuje nagrado 20 srebrnih goldinarjev (1 avstrijski goldinar je imel takrat 11 gramov teže) za tistega, ki bi do 1. avgusta napisal o kranjskih mogilah najboljši članek, ter želi, da bi se nagrajenec skupaj z njim nato odpravil razkopat kako čako mogilo. Čas za poziv je bil kratek, ker je Trstenjakov članek izšel v Slovenskem glasniku šele 1. julija.

Šele 31. avgusta se je v Novicah oglasil J. Gomilšak (Jakob Gomilšek, štajerski pisatelj in pesnik, 1843-1906) s prvim delom članka Nekaj o mogilah (list 35, str. 284), ki ga je nadaljeval in zaključil 7. septembra (list 36, str. 316). Gomilšak je nekoliko obširnejši od Trstenjaka. Tudi on misli, da so Slovani ob Jadranu naseljeni od pradavne dobe in da so "keltski" in "rimski" grobovi pač slovanske mogile. Gomilšak se

* 61000 Ljubljana, YU, Zvonarska ul. 7; dr. fil., redni profesor
Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 14.

je v Novicah še enkrat oglasil 28. septembra (list 39, str. 316) s člankom Dostavek k spisu: "Nekaj o mogilah". V tem dostavku omenja številne mogile v Slovenskih goricah, ki so, kakor danes vemo, skoraj vse rimske oziroma rimskodobne. In končno je prispeval iz Cmureka 12. oktobra dopis še neki M. (str. 332) Dodatek o mogilah. Pisec misli, da gomile ob Muri nikakor niso rimske, kot vemo danes, ampak da bodo pač slovanske. S tem je zanimanje v Slovenskem glasniku in Novicah za to vrsto slovanskih oziroma arheoloških spomenikov splahnelo.

Jurčičev sistematični duh pa je hotel bolj konkretnih podatkov o stiških gomilah, preden bi se oglasil v javnosti. V svojo beležnico iz 1864/65 si je po materinem pripovedovanju zapisal to-le: "V Viru je bilo nekdanje mesto, na Gradišču je bil pa kralj. Gomile še zdaj. Mati." V isti beležnici je tudi osnutek za pričujoči članek v Slovenskem glasniku: "Vir nekdanj - na Vrhu dve hiši, županja in Martinova, 6000 vojščakov, je bil cvinger. Kolikor jih je ostalo živih, so bežali in se skrili v metnajskem gozdu (Metlaj imenovan poprej, zdaj je polje 17 gruntov). Gomile ... Artulja, Rtulja. V Artiži vasi (ta čas še ni bilo vasi) imel je Artulja tabor. Na desno pod gričem hrastovi in brinjevi grmi, tam je hosta z imenom butalja, kmet Anabol. Kmet je mislil, da gomile so bili vrtili mesta XVI. stol. Četrť ure od Vrha stoji cerkvena, Gradišče, morda grad nekdanjega mesta. Stara baba mi je pravila, da je na eni gomili našla čudno verižico iz zlata, katero je poceni prodala nekemu vojaku. Pri virskem potoku je neko gabrije, ki dela na ravnoti lepo senco. Pravijo, da se v tistem času, ko je stalo mesto, gospoda tođ izprehajala in hladila. Stara pravljica pravi, da je v mogilah zakopano zlato telo. Več mogil so že razkopali, nekatere raznesli in zravnali; na nekaterih je rastlo staro hrastje, da so torej starodavne."

Jurčič izhaja iz metodično pravilnega izhodišča, da ima narodova pravljica v svojem jedru skrito zgodovinsko resnico. Jurčičeva misel je seveda na splošno točna, vendar pa je treba tak mitos preveriti od primera do primera. Za stiške gomile in halštatsko naselbino bi se pokazalo, da razen podatka o obstoju teh arheoloških spomenikov in o njihovem nekdanjem mogočnem življenju kake bolj podrobne resnice ljudska pripoved v sebi ne skriva.

Jurčič v vzorni dispoziciji v svojem članku v Slovenskem glasniku najprej omeni vse zanimive kraje v zvezi z gomilami: Vir pri Stični, Gradišče, Šentvid pri Stični, Metnaj, Artižo vas. Nato obširneje izpregovori o gomilah oziroma mogilah, ki se raztezajo v dolgih vrstah in gruĉah med Virom in Šentvidom. Ozre se na razlago, kakor jo o vsem pripoveduje "narod". Končno pa skuša tej narodovi razlagi najti zgodovinsko jedro.

Za vas Šentvid misli Jurčič, da je dobila ime po krščanskem svetniku svetem Vidu zato, da bi tako izpodrinili slovanskega poganskega boga Sventovita. Ta domneva je pravilna, ker so v visokem srednjem veku nemški cesarji razširjali kult svetega Vida v slovanskih deželah prav s tem namenom. Jurčič zato meni, da bi morale biti tudi gomile oziroma mogile slovanske in ne "rimске". Artiža vas bi morda kazala na popačenko in imena kralja Atile, kraj Butalja naj bi dobil ime zaradi bitke, "batalje", ki naj bi bila tam itd. Tako se pisatelj izgublja v podmenah in domnevah. Čez rimsko dobo nazaj v prazgodovino kraja Jurčič ne seže. Bitka, ki si jo je zamislil, bi se lahko širila, kot pravi, tudi proti vasi Metnaj. Ni izključeno, da se je Jurčič še iz bránja Linhartove Zgodovine dežele Kranjske spominjal opisa japodske trdnjave Metulum in znane velike Oktavijanove-Avgustove bitke z Japodi leta 35 pr.n.š. Metulum danes lociramo res v Liko, na gradišče Viničica pri Ogulinu, Linhar ga je lociral v bližino Loža, Valvazor omenja tudi Trojane, Prešeren Metulum samo omenja brez lokacije. V primitivnih romantičnih etimologijah bi prišel v poštev tudi Metnaj. Nobeden od tedanjih slovenskih zgodovinarjev ali kulturnih delavcev pa ni dvomil v kranjsko-notranjsko lokacijo slavnega, po njihovem mnenju celo japodsko-slovanskega Metuluma.

Jurčič najbrž ni vedel, da je o stiških gomilah že leta 1827 v Ilirskem listu poročal Čeh J.H.Stratil, ki je bil takrat gozdar v Stični: Ueber die hie und da in Steyermark und Krain vorkommenden kegelförmigen Erdhügel. (Illyrisches Blatt, 16.III.1827, str. 41 do 42). To poročilo, ki je bistro in točno opisalo tedanji videz gomil, ki jih Stratil omenja okoli sto, v resnici pa jih je bilo vsaj okoli 130, je vzpodbudilo Zgodovinsko društvo za Kranjsko, da je poslalo okoli 1845 v Stično komisijo, da bi preverila Stratilove podatke. Komisija se je v glavnem odločila, da gre za naravne griče in da gomile niso delo človeških rok. Leta 1853 je major Nettelblad, ki je bil doma iz Mecklenburške pokrajine in je iz svoje rodne dežele poznal podobne starine, prekopal pet gomil v bližini današnje vasice Griže. O tem poroča Henrik Costa v članku v Mitteilungen der Central-Commission 4, 1859, str. 251. Prav tako je leto dni pred Jurčičevo objavo stiške gomile omenjal F.Kenner v svojem VIII. poročilu o arheoloških starinah avstrijskih dežel v Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen (letnik 33, 1865, str. 60 do 61). Staratil, Nettelblad, Costa in Kenner so bili seveda bliže arheološki resnici o stiških gomilah kot Josip Jurčič. Učena komisija Zgodovinskega društva za Kranjsko (dr. K.Ullepitsch, F.H.v. Hermannsthal in dr. A.Schubert) pa je bila v svojih prosvetljenjskih nazorih dalj od resnice kot Jurčič in njegovi ljudski poročevalci.

Jurčičeva notica priča o njegovem živem, jasnem, konkretnem

zanimanju za starine rodnega kraja. To zanimanje pa je bilo takrat že skoraj dve leti še bolj izraženo tudi v povesti Jurij Kózjak, slovenski janičar, ki je izšla ob koncu leta 1864 in kjer sta se fantazija in zgodovina prepletli seveda na mnogo višji ravni kot v člančiču o mogilah ter ustvarili pravo umetniško delo.

Primeri:

J . K a s t e l i c , Nov tip halštatskega diadema iz Stične, Situla 1, 1960, 3-26; S t a n e G a b r o v e c , Arheološka najdišča Slovenije, (1975), 197-198.

SLOVENSKA ARHEOLOGIJA V AMERIŠKI PUBLICISTIKI

Stane Gabrovec*

V zadnjem letniku našega Zbornika (10, 1978, 127 ss.) smo govorili tudi o mecklenburški zbirki, njenem nastanku in usodi. Dejali smo, da še vedno predstavlja močan in dragocen del našega arheološkega gradiva, pomembnega še posebej za halštatsko obdobje Slovenije. Povedali smo tudi njeno usodo: zbirka je prišla v Ameriko in bila prodana na dražbi. Katalog za družbo je sicer vsestransko presegel običajni trgovski katalog: napisali so ga najboljši strokovnjaki svojega časa in je za tisti čas predstavljal dragoceno publikacijo. Zbirka pa je bila za Slovenijo dokončno izgubljena.

To je bila huda izguba za slovensko arheološko dediščino in takratna slovenska javnost jo je ogorčeno registrirala. Sreča v nesreči pa je bila, da se zbirka ni razpršila v privatne roke, ampak je ostala večidel vendarle skupaj, in sicer v muzeju. Celotno zbirko so avtorji kataloga porazdelili v 161 enot, ki so vsebovale posamezne skupine grobov, ločene po grobnih celotah in najdiščih.

Gradivo je bilo mogoče kupiti le po teh enotah. Tudi za to odredilno določbo se moramo zahvaliti avtorjem kataloga, ki so pripravili avkcijo. Na dražbi v New Yorku 26. januarja 1934 je Peabody Museum odkupil Magdalensko goro enote 1-48, Ashmolean Museum iz Oxforda pa Vače (enote 140-147). Ostale enote - kot vidimo, gre skoraj za dve tretjini gradiva - pa so ostale neprodane in so jih deponirali v skladišču umetnostne trgovske družbe. Ko je ta leta 1940 propadla, je Peabody Museum odkupil še preostali del zbirke in tako postal glavni dedič mecklenburške zbirke.

Zasluga za to gre Hughu Hencknu, tedaj kustosu za evropsko arheologijo v omenjenem muzeju, pozneje - vse do svoje upokojitve leta 1977 - tudi direktorju Ameriške šole za prazgodovinske študije pri harvardski univerzi (American School of Prehistoric Research). H. Hencken je kmalu po vojski začel misliti na izdajo celotne zbirke in v ta namen navezal stike z Narodnim muzejem v Ljubljani. Bil je tudi večkrat v Sloveniji, vendar se je delo vedno znova zavleklo.

* 61000 Ljubljana, YU; dr. fil., znanstveni svetnik
Narodnega muzeja v Ljubljani, Prešernova 20

Šele leta 1968 je izšel prvi zvezek z mecklenburškim gradivom (Bulletin 25, 1968, str. 1-108), omejen pa je na objavo kostnega gradiva. Poleg tega je Hencken napisal tudi kratek uvod z zgodovino zbirke. Antropološko mecklenburško gradivo je obdelal J.L. Angel, znanstveni sodelavec Smithsonian Instituta v Washingtonu, živalsko - gre le za konje, ki so bili pokopani skupaj z mrtvimi v gomilah - pa S. Bökönyi, znani specialist za paleozoologijo, znanstveni delavec Arheološkega instituta v Budimpešti.

Antropološko gradivo se je ohranilo le na Magdalenski gori, povsod drugod pa mnogo slabše oziroma sploh ne. To je položaj, ki ga poznamo tudi iz novejših izkopavanj - v dolenski ilovici se kosti ne ohranijo. Tako še sedaj nimamo - kljub stotinam izkopanih grobov - zadostne osnove za naše domače paleoantropološke študije, predvsem ne tako zanesljivih ugotovitev, da bi jih lahko vključili v zgodovinsko diskusijo. Vemo, da v prvem predkrščanskem tisočletju na današnjem slovenskem prostoru ne moremo računati z istim etnosom. Diskusija o nosilcih halštatske kulture Slovenije je zelo živa in k tej diskusiji bi tudi antropologija lahko prinesla svoj delež, danes pa še nima zadostnega gradiva. Tudi objavljeno gradivo z Magdalenske gore tega položaja še ni moglo spremeniti.

Drugače je s študijo o konjih. Bökönyijeve ugotovitve že bistveno posegajo v zgodovinsko diskusijo. Znano je, da postane na koncu osmega stol. pr. Kr., torej prav na začetku halštatske kulture, konj zelo pomemben, kar ugotavljamo predvsem v grobnem kultu. S konjsko opremo je pokopan vodilni sloj in v vsem halštatskem obdobju je konjska oprema ostala njegov odločujoči znak. V starejšem času je bil veljak označen le s konjsko opremo - žvalami, kovinskimi razdelilci za jermenje in našivki na njem - ne pa s pokopom samega konja. Pozneje se običaj spremeni, z veljkom je lahko pokopan tudi konj. Prvi običaj se je uveljavil pod vplivom Kimerijcev, drugi pod vplivom Skitov. Rasa konj, kot je ugotovil Bökönyi, to potrjuje. Konji z mecklenburške zbirke sodijo vsi k vzhodni rasi, ki se v mnogih znakih razlikuje od zahodne "keltske". Vzhodna evropska rasa je sorodna s konji v južni Rusiji in Aziji vse do Altajskih gora, torej s skitskim področjem. Pričevanja osteologije in arheologije se torej dopolnjujejo.

Ameriški arheologi nato deset let niso več pisali o slovenski arheologiji. Leta 1978 pa je v ameriški publicistiki zopet dobila prav častno mesto, sicer na dveh ravneh, v čisto znanstveni in tudi v splošni revialni.

V strogo znanstveno sodi objava izkopavanj vojvodinje Mecklenburške na Magdalenski gori, ki jo je pripravil H. Hencken: The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia. Mecklenburg Collection II. American School of Prehistoric Research. Bulletin 32 (1978), 316 str.,

380 slik, 4 razpredelnice, 1 priloga. V njej je orisana zgodovina mecklenburške zbirke (str. 1-2), dan splošen pregled železne dobe v Sloveniji (str. 3-9), jedro knjige pa je katalog grobov s kritično analizo in datacijo (str. 11-81). Kronološke razpredelnice 1-4 podajajo kronološko urejene grobove in kažejo, kateri predmeti nastopajo skupaj, kateri se med seboj izločujejo. Sledi zemljevid železne dobe Slovenije z važnejšimi naselbinami in grobišči (str. 94) in nato risarska upodobitev celotnega ohranjenega gradiva (str. 95-300). Vmes so tudi fotografije iz časa izkopavanj, ki kažejo posamezne grobove oziroma izkopavanja sama, z delavci, z vojvodinjo in njenimi znamenitimi obiski. Zelo redke so skice grobov, ki jih vojvodinja Mecklenburška očitno ni delala, prav tako kot ni delala načrta grobov v gomili - to je največja hiba njenih izkopavanj. V dodatku daje J. Segal Brandfort še analizo nekaj tekstilnih fragmentov, ki so se ohranili na dveh predmetih. D. Piechota pa analizira grafitno barvanje posod in ugotavlja, da gre dejansko za uporabo grafita (str. 311). Sledi seznam citirane literature (str. 313-316), kjer ima slovenska arheološka literatura pomembno mesto.

Na Magdalenski gori je vojvodinja Mecklenburška izkopala 10 gomil, prvo leta 1905, zadnje 1913. V tem letu je izkopala kar 6 gomil. Očitno je to že vpliv bogate podpore 100.000 mark, ki ji jih je to leto podaril nemški cesar Viljem II., kot smo že poročali v lanskem letniku Zbornika. Skupaj je izkopala na Magdalenski gori 355 grobov. Večina jih sodi v mlajše halštatsko obdobje, od druge polovice šestega do četrtega stoletja pred Kr., dosti manj pogostni pa so starejši iz prvih dveh halštatskih stoletij (750-550). Precej podobno sliko kaže tudi gradivo, ki ga hranita dunajski in ljubljanski muzej. To pomeni, da je doživela Magdalenska gora svoj razcvet šele pozneje, predvsem v petem stoletju pred Kr. Med pomembnimi grobovi moramo posebej omeniti grobove s čeladami. Razen starejše skledaste so zastopane vse: sestavljena, dvogrebenasta in predvsem negovske - zadnja v enem primeru s situlo, drugič že z latenskim mečem. Med ženskimi grobovi pa naj omenim posebej grob 40 v gomili IV - njegova očitna bližina z grobom 39 z dvogrebenasto čelado je nadvse zgovorna. Zelo bogat ženski grob sodi namreč v horizont Stična 2, to je v prvo polovico šestega stoletja, in tako moramo videti tudi v dvogrebenasti čeladi sosednjega groba enega izmed najstarejših primerkov te vrste v Sloveniji.

Hencken je pripravil zelo solidno objavo. Risbe so kvalitetne tako po svoji znanstveno uporabni strani kot po estetski. Opis je zgoščen in kratek, katalog je kritičen, z vsemi potrebnimi podatki, ki so bili na razpolago. Pri vsakem grobu je pridana datacija, ki se naslanja na

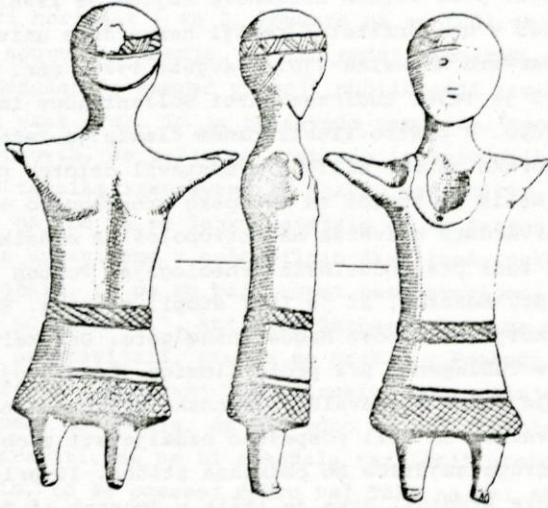
mojo kronologijo, le najmlajšo halštatsko stopnjo je razdelil Hencken še v negovski horizont 1 in 2. Pogosto pa se tudi sklicuje na moje osebno ali pismeno sporočeno mnenje. Ko jih sedaj prebiram, se včasih ne počutim najboljše. Hencken je namreč v svoji publikaciji kronološko opredelil praktično skoraj vsak grob. To je pa seveda nemogoče. Nemogoče že pri moderno izkopanih grobovih, še težje pa v starih izkopavanjih brez načrtov, pri pomanjkljivi tehniki izkopavanj in končno pri zbirki, ki je doživela tako burno usodo: najdbe so se lahko zamešale že na terenu, nato na Bogenšperku, kjer "so bile spravljene v neštevilnih škatlicah, paketih in drugih vsemogočih zabojčkih, ti pa so bili zopet razpostavljeni v pisanem neredu po salonu in po spalnici", kot piše Rathgen. Nato pa so jih še prelagali, previjali in prestavljali, preden so prišle v Peabody Museum. Pa že sama tehnika takratnih izkopavanj brez širokih, dobro glajenih horizontalnih ploskev je komaj omogočala, da bi vedno spoznal celotni grob, obenem pa ni mogla preprečiti, da ne bi zamešala različnih grobov. Kdor je sam izkopaval gomilo, to še posebej dobro ve. Tako na eni strani nekateri grobovi naravnost vabijo, da bi jih združili - tako imamo v grobovih, ki niso zaporedno številko in torej smemo upravičeno sklepati, da so ležali skupaj, v enem grobu le keramiko, v drugem pa kovinske najdbe - na drugi pa so nekatere kombinacije zanesljivo izključene. Pri takih grobovih je seveda tvegano podajati kronologijo. To pa samo pomeni, da moramo gradivo sprejemati kritično.

Gledano v celoti nam Hencknova objava tako kritično branje omogoča in olajšuje. Zato mu moramo biti za njegovo knjigo globoko hvaležni. Tako imamo sedaj kritično predložene nekatere ključne grobove: omenim naj dvojni grob 29 v gom. V, kjer imamo ob negovskih čeladah tudi keltski meč, s čimer smo dobili jasen dokaz, da halštatska kultura na Slovenskem še traja, ko se je drugod v Srednji Evropi že uveljavila keltska latenska; nadalje grob 39 v gomili IV z dvogrebenasto čelado, predvsem sedaj še v povezavi z ženskim grobom 40, situlski grob 6-7 v gom. V in še marsikaj. Pomembna pa je tudi celota. Magdalenska gora je naše najbolj raziskano gomilno grobišče. Ko bo izdano celotno gradivo, bomo imeli odlične možnosti za poglobljanje zgodovinske in sociološke študije. Hencken jih še ni začel in jih brez poznanja ljubljanskega in dunajskega gradiva tudi ni mogel, ustvaril pa nam je zanje dragoceno osnovo. Tako se ob Hencknovi knjigi zavemo, da je on prvi, ki je gradivo z Magdalenske gore predložil sistematično in v celoti; tega nismo še storili niti v Ljubljani niti na Dunaju. Tako je njegova zasluga tudi ta, da je na novo poživil izdajo ljubljanskega in dunajskega gradiva; prav tako je njegova zasluga, da je že pred svojo objavo rad dajal gradivo iz svojega muzeja na razpolago drugim, tudi v objavo, in tako bistveno omogočil že obstoječe sintetične preglede.

Nekaj mesecev pred izidom Hencknove knjige je izšel članek o Magdalenski gori tudi v univerzitetni reviji harvardske univerze za splošna vprašanja Harvard Magazine (julij-avgust 1978, str. 36-41), prav v številki, v kateri je izšel tudi znameniti Solženicinov intervju o dekadenci zahodne Evrope. V pestro ilustriranem članku je Peter S. Wells na podlagi mecklenburške zbirke odlično predstavil celotno prazgodovino Slovenije. Peter S. Wells je kustos za evropsko arheologijo v Peabody Museum in docent harvardske univerze na antropološkem oddelku, v okviru katerega se predava tudi prazgodovinska arheologija. Po teh svojih funkcijah je naslednik dr. Henckna, ki je 1977 stopil v pokoj. Sodeloval pa je že tudi pri redakciji Hencknove Magdalenske gore. Dr. Wells je študiral tudi v Evropi, v Tübingenu, pri prof. Kimmigu. Že s svojim prvim članekom je pokazal, da je dober poznavalec slovenske prazgodovine.

Za nas je važno, da želi pospešeno nadaljevati z objavo mecklenburške zbirke. Kot drugo najdišče bo obdelana Stična. Iz pripravljanih del sta nastali že dve študiji. Prva je izšla v Journal of Field Archaeology 5, 1978, 215-226, kjer daje zopet zgodovino mecklenburške zbirke, posebej izkopavanj v Stični in prvenstveno obravnava stiške grobove z orožjem. V naslonitvi na Kossacka si zastavlja vprašanje, ali moramo videti v bojovnikih že predstavnike nove vojaške tehnike, borce, ki se borijo kot grški hopliti v sklenjeni bojni vrsti - vojne tehnike, ki naj bi nadomestila prejšnje dvoboje oziroma boje v manjših formacijah, ki nam jih tako živo opisuje Homer. Wells se, čeprav s pomisleki, nagiblje k tej tezi. Mislim pa, da je treba biti previden. Bogati vojaški grobovi v slovenski halštatski kulturi so očitno še na homerski stopnji, označujejo vrhnji sloj, "plemstvo". Obrambno in napadalno orožje, ki ga dobimo vedno skupaj s konjsko opremo, je prav znak plemstva že od vsega začetka halštatske kulture in je z vključitvijo v grobni ritual samo še poglobilo svojo reprezentativno veljavo. Oborožitev z dvema sulicama in bojno sekuro (ki nadomešča meč grškega hoplita) je resda podobna oborožitvi grških hoplitov, lahko je med obema oborožitvama celo povezava. Vprašanje pa je, koliko gre pri tem le za zunanji sprejem orožja in koliko tudi za notranji, torej tudi za sprejem nove vojaške tehnike, ki je zahtevala že višjo, racionalno organizacijo, kakršne prazgodovinska družba ni zmogla. Halštatska kultura je bila na pragu zgodovine, prestopiti ga vendarle ni mogla.

V drugem članku je P.S. Wells objavil bronasti ženski kipec iz Stične (Archaeological News 7/4, 1978, 73-82 - glej sl. 1.) Vojvodinja Mecklenburška ga je odkrila na začetku svojih izkopavanj v Stični v grobu 2 gomile I. Grobna celota, v kateri naj bi bil kipec najden, je v

Slika 1. Bronast kipec. Stična. Izkopavanje Mecklenburg, gr. 2 iz gom. I. (Po P.S.Wells, *Archaeological News* 7, 1978).

obliki, kot je izročena in jo sedaj Wells objavlja, neverjetna in neprepičljiva. Dragocen pa je ženski kipec sam, ki po svoji nošnji, krilu in diademu deluje zelo domače. Roke, ki v spodnjem delu niso ohranjene, so bile gotovo dvignjene: tipična drža molivcev že od neolitika naprej. Upodobljena je torej žena, ki prosi ali se zahvaljuje. Z upodobitvijo v tej drži je stalno navzoča pred svojimi božanstvi s prošnjami in zahvalami. Gre torej za neke vrste idol. Za tako razlago se je odločil prav na podlagi drže rok že Merhart, ko je obravnaval podobne kipece s Tirolskega; prevzeti jo smemo tudi za stiški kipec.

Wellsova zasluga je, da ga je objavil, doslej je bil praktično neznan. V objavi pa je tudi zbral primerjalno gradivo, ki nam bo v dragoceno pomoč, ko se bomo lotili obravnave halštatske plastike, umetne halštatske obrti, ki ostaja pogosto preveč v senci mnogo bolj pogostno obravnavane situlske umetnosti.

Wellsovo delo vsekakor kaže, da ne bomo več dolgo čakali na izdajo mecklenburške Stične, ki je že napovedana, in sicer v skupni knjigi z objavo grobov v Hallstattu, ki jih je vojvodinja izkopala v oktobru 1907 (cfr. *Germania* 56, 1978, 66-88). Njegove študije pa tudi kažejo, da lahko pričakujemo kvalitetno delo.

Poživljeno zanimanje Američanov za slovensko arheologijo je v

tesni zvezi z mecklenburško zbirko, ki je bila leta 1934 prodana v Ameriko. Za nas je njihovo sedanje delo izredno pomembno: če smo izgubili že gradivo samo, ga bomo sedaj vsaj lahko vključili v svojo stroko pri pisanju prazgodovine slovenskega ozemlja, kamor po svoji pomembnosti vsekakor sodi; brez njega bi jo težko oziroma slabše napisali. Kaže nam pa tudi sedanji trenutek slovenske arheološke vede: vojvodinja mecklenburška je izkopavala mimo vseh naših muzejskih ustanov in strokovnjakov; že v svobodni državi smo dopustili, da je bila zbirka prodana v tujino, katalog so napisali v veliki večini tuji strokovnjaki, Ložarjeva istočasna študija pa je bila že pomembno dejanje slovenske arheološke stroke. Sedanje ameriške objave pa slone bistveno na rezultatih slovenske arheološke vede, ki so jih ameriški raziskovalci sprejeli, upoštevali in priznali. Premik je torej viden in ga moramo zapisati v svoje dobro. Enako se je uveljavila tudi Slovenija: če so naša najdišča najprej navajali samo z nemškimi poimenovanji in se je že leta 1934 P. Grošelj bridko pritoževal, da ime naroda, od koder so izkopanine prišle, ni nikjer omenjeno, uporabljajo Američani za naša arheološka najdišča dosledno slovenska imena in jih tudi postavljajo v Slovenijo.

Nadaljnja pot bi morala biti jasna. Peabody Museum kot del harvardске univerze ima zaradi nakupa mecklenburške zbirke največjo in najpomembnejšo evropsko prazgodovinsko zbirko. S tem bo nujno pri harvardski univerzi pomemben center za evropsko prazgodovino; naravno je tudi, da bo usmerjen v prostor, od koder ima največ gradiva. Misliti moramo torej na skupne raziskave in jih dobro pripraviti s stališča slovenskega znanstvenega načrta. Tako bomo lahko bistveno pospešili svoja raziskovanja. Mednarodno sodelovanje pa lahko samo koristi napredku slovenske arheološke vede in njenemu ugledu.

LOUISADAMIČ IN SODOBNO ISKANJE KORENIN*
(Ethnic Studies, Vol.2, št.3, 1978, str.29-35)

Rudolph Vecoli*¹

Iskanje korenin je postalo ameriška nacionalna moda. Obiskovalca ZDA lahko zmede razpravljanje o koreninah, o izgubi korenin in potrebi po koreninah... Lahko bi si mislil, da je v Ameriki** kriza iskanja korenin zamenjala energetska krizo. Toda kakšne vrste korenin iščemo. Ali so to korenine krompirja, korenja ali česa drugega. Nič takega, Američani raje iščemo korenine svojega izvora, svoje rodovnike. Vprašujemo se, od kod smo prišli, kdo so bili naši predniki, kakšna je naša značilna dediščina.

Američani smo bili tradicionalno ljudje, ki so vedno gledali naprej, bolj nas zanima prihodnost kot preteklost. V Ameriki so sodili človeka bolj po tem, kaj je bil sposoben storiti, kot po tem, kdo je bil. Na ponos nad predniki so gledali kot na aristokratko prevzetnost, ki ne sodi v demokratično družbo. Današnje razpoloženje za iskanje korenin potemtakem kaže na temeljno spremembo v nacionalni*** psihi. To vsekakor ni prvič, da so Američani za trenutek prenehali hiteti v prihodnost in so se ozrli nazaj. Tudi zadnja desetletja 19. stoletja je značilno povpraševanje po prednikih, predvsem pri "starih Američanih". Rodovniki so bili moderni zaradi distanciranja starih Anglo-Američanov od pravkar prispele imigrantov. Domoljubna društva, kot na primer Sons and Daughters of the American Revolution in Society of Mayflower Descendants, so bila ustanovljena v tem času. Desetletje gospodarske krize v tridesetih letih tega stoletja je bilo prav tako čas okrepljenega zanimanja za pisanje družinskih zgodovin. Iskanje korenin naj bi bilo po mnenju nekaterih značilno za problematične, neurejene čase ekonomske in psihološke netrdnosti, ko se je zdela prihodnost negotova.

* *Korenine, The Roots*, roman Alexa Halley-a. V njem avtor opisuje zgodovino črnske družine, vse od zaslužjenja sredi 18. stoletja pa do konca 19. stoletja.

** Pod Ameriko so v tekstu mišljene ZDA.

*** Pod nacionalno je mišljen konglomerat etničnih skupin, ki predstavlja ljudstvo ZDA.

¹ Dr., redni univerzitetni profesor, direktor Immigration Research History Center, University of Minnesota, U.S.A.

Prav gotovo je, da je sodobna vročica etnicizma del iskanja korenin. Danes smo manj zainteresirani za to, da bi si lastili kraljevske predhodnike, kot za to, da bi izvedeli za resnične ljudi, ki so bili naši predhodniki. Želeli bi izvedeti kaj o življenju naših dedov in pradedov, ker menimo, da bi se tako veliko naučili o sebi. Horace Kallen, zgodnji zagovornik kulturnega pluralizma, je zapisal: "Ljudje lahko bolj ali manj menjajo svoje obleke, politike, žene, religije, filozofije, ne morejo pa menjati svojih dedov in pradedov" (mi bi pa dodali tudi: babic in prababic).

Od naših dedov smo dobili biološko in kulturno dediščino. Kakor to zveni banalno, je vprašanje iskanja korenin izziv osrednjemu mitu ameriškega spoznavnega sistema. Kot je moj kolega David Noble opisal ta mit, "so evropski izseljenci, ki so prihajali v novi svet, upali, da bodo tu lahko občeli versko izkustvo o novem rojstvu, ki naj bi jim dovoljevalo prenos napetosti zgodovinskih družb starega sveta. Z drugimi besedami, Američan, "ta novi človek", kot ga je imenoval Hector St. John de Crevecoeur, naj bi bil osvobojen zgodovine, kulture in greha. Amerika je bila nov rajski vrt in Američan nov Adam. Rezultat priseljevanja naj bi bilo novo duhodno prerojenje, kot je dejal de Crevecoeur, imigracija naj bi pustila za njim njegove prejšnje predsodke in navade. Imigrant naj bi pridobil nove navade z novim načinom življenja, ki ga je obdajalo. Ali kot se je izrazil John Quincy Adams, imigranti morajo sleči evropsko kožo in je nikoli več obleči. Gledati morajo raje naprej v prihodnost kot pa nazaj k svojim prednikom. V tezi Fredericha Jacksona Turnerja "o meji" je postal mit o novem rojstvu najbolj vplivna historična razlaga ameriških posebnosti. "V krutosti meje so bili imigranti amerikanizirani, osvobojeni in potisnjeni v mešano raso". Sama prisposodba "talilnega lonca" (Metting Pot) zahteva, da se z veliko vročino počge vse nečisto. Israel Zangwill, v čigar igri *The Metting Pot* prvič nastopa ta simbol asimilacije, je formuliral naslednjo vizijo: "To je v ognju boga prerojeni človek. Pred teboj leži velik talilni lonec - poslušaj! Ali ne slišiš tuljenja in kipjenja žrela njegovih ust, pristanišča, kjer so tisoči velikanskih jedcev, ki so prišli s konca sveta, da bi dodali svoj človeški tovor. Ah, kakšno razburjanje in kipenje! Keltski in latinski, slovanski in tevtonski, grški in sirski, črni in rumeni, židovski in poganski - da, vzhod in zahod, sever in jug, palma in pinija, pol in ekvator, polmesec in križ, kako jih vse veliki alkimist meša in tali v svojem "talilnem loncu" in očiščujočem plamenu! Tu se bodo vsi združili, da bi zgradili republiko človeka in kraljestvo boga." In sedaj, ali smo že pozabili na naše prednike. Čeprav jih morda nismo nikoli poznali ali celo nismo nikoli obiskali njihovih grobov na Siciliji, v Galiciji ali v Sloveniji, se le-ti zdaj pojavljajo

v naši domišljiji. Kakšne vrste ljudstvo so bili, in kaj jim jaz dolgujem? Iskanje korenin je torej zahteva po identiteti in neizmerni vpletenosti v iskanje etnicitete. Toda zakaj je to postalo za nas tako pomembno v tem času. Navajamo lahko več razlogov. V vzbuditvi "črne revolucije", dogodkih v Vietnamu, v aferi Watergate, v duši in nesigurnosti o pravilnosti in humanosti je Amerika dobila pravi vzgon. Zaupanje v sposobnost in pravilnost ravnanja angloameriškega vrha je bilo podminirano. Prisiljena sila mita amerikanizacije je bila spodjedena, podedovanemu pluralizmu ameriške družbe je bilo dovoljeno, da je prišel na površje. Naši očetje so bili pregovorjeni ali prisiljeni v to, da naj bi postali Američani in nič drugega. Rezultat tega je bil, da je bilo veliko izgubljenega ali zapuščenega: jeziki, tradicije, prepričanja in navade. Mi iz druge ali tretje generacije smo dobili le okrnjeno dediščino, fragmente kulture, nekaj besed, ljudsko pripovedko ali molitev. Za to ne krivimo imigrantov, ki so bili kot tujci podvrženi perverzemu zaničevanju. Arogantno smo izjavljali, da nismo zelenci, da smo Američani. Čudež je v tem, da je sploh karkoli od etnične dediščine preživelo. Skoraj prepozno spoznavamo, da je biti Američan biti tudi član določene etnične skupine (ali niso vsa človeška bitja po definiciji etnična?). Amerika, kot jo danes vidimo, je sestavljena iz konglomerata etničnih skupin, angloameriška kultura pa je enostavno kultura ene od mnogih etničnih skupin.

Res je, da je psevdokultura naglo obogatila našo okolico, da je vplivala na naše kulturno in duhovno življenje kot vpliva onesnaževalna naše fizično počutje. Ta vrsta kulture je vražji otrok modernizacije, rojena iz neizmerne masovne produkcije in masovne potrošnje. Mc Donalds*, Coca-Cola, televizija, avtomobil, so simptomi te psevdokulture modernega sveta ("psevido" zato, ker le-ta ni proizvod organskega zgodovinskega razvoja, ampak stalnega razvoja ustvarjalnosti v proizvodnji in prodaji). Ekonomska propaganda, masovni mediji in masovna potrošnja so postali instrumenti globalne standardizacije okusov, vrednot in način življenja. Etnično prebujenje (ki nikakor ni omejeno samo na ZDA) lahko razumem kot upor proti sivim tančicam homogenizacije, ki bi nas vse rada vrgla v en koš. Obračamo se k etničnim tradicijam in identitetam v upori proti erozivnim silam modernizacije. Kot je to komentiral Michael Novak: "Nov način se zavedati poti, ki jo je prehodila neka družina, se pravi imeti določen moralni vpliv proti običajnim principom, silam in propagandnim sistemom." Etnicizem nas oskrbuje z orožji, navadami in obveznostmi v bitki proti dehumanizaciji tehnologije in birokracije. Fenomen "korenin" je bil na veliko stimuliran s knjigo Alexa Haleya s tem naslovom, deloma

* Mc Donalds je najbolj razširjen tip samopostrežnih restavracij.

pa s televizijsko serijo z istim naslovom. Osem večerov je gledalo okrog 130,000.000 Američanov (več kot polovica prebivalstva) sago o črni družini, ki se je iztekla v dveh stoletjih. Roman "Korenine" predstavlja rezultat dvanajstletnega raziskovanja. Haley postavlja svojo družinsko zgodovino v sredino 18. stoletja, ko so lovci na sužnje ujeli Kuntakinto, pa do danes. Čeprav so Haleya kritizirali zaradi zgodovinskih netočnosti, predstavlja njegovo delo določen portret, določeno resnico o črnih Američanih. Televizijska serija in knjiga sta imeli mogočen vpliv tako na črnce kot na bele Američane, stimulirali sta mnoge, da so začeli raziskovati svoje družinske korenine. Knjižnice in arhivi po vsej deželi so bili zasedeni s prošnjami po genealoških informacijah. Po Gallupovi anketi je pod vplivom TV serije pričelo 70 % prebivalcev kazati interes za spoznavanje svoje družinske zgodovine, toda za mnoge je bilo to zelo težko. Okrog 30% Američanov ni vedelo, iz katerih dežel so prišli njihovi predniki, okrog 70% pa ni vedelo, kdaj so prišli njihovi predniki v Ameriko. V Immigration History Research Center* smo dobili mnogo pisem, ki so kazala velik interes, toda pisci so imeli le malo podatkov o svojih prednikih. Pisali so na primer: "Moji stari starši so prišli iz Sicilije nekoč v devetdesetih letih prejšnjega stoletja", ali "Moji predniki so prišli od nekod iz Avstrije, toda bili so Slovani" - "Mi lahko pomagate najti moje korenine!? Ostri, zajedljivi apeli!

Haley-eve Korenine pomenijo vrh serije knjig, ki so izšle v zadnjih letih in preiskujejo različne etnične zgodovine. Dela kot Irwinga Howa "The World of our Fathers", o ameriških Židih, Michaela Arlena "Passage to Ararat" o ponovnem odkritju ameriške dediščine, Richarda Gambina, "Kri moje krvi" o tem, kako izgleda, če si Italijan ali ožje siciljanski Američan in Jimmy Breslina "World Without End" o irskih Američanih kombinirajo zgodovino, avtobiografijo in domišljijo v zahtevo po identiteti. Toda delo Michaela Novaka "The Rise of the Unmeltable Ethnic" je služilo kot manifest novemu etnicističnemu gibanju. Novak, slovaški Američan tretje generacije, smatra etnicizem za živo in ustvarjalno silo v ameriškem življenju. Delno zgodovina, delno literarna kritika, delno filozofija, delno politična polemika, predstavlja njegova knjiga kontraverzno delo, ki inspirira nekatere in zmede ostale. Za mnoge ameriške imigrante druge in tretje generacije je bila osvobojevalna izkušnja v tem, ker je Novak v svoji knjigi spregovoril o tistem, o čemer se sicer

* Immigration History Research Center je raziskovalna institucija in arhiv, ki se ukvarja z vprašanji imigrantov iz vzhodne in jugovzhodne Evrope. Med drugim hrani tudi precejšnjo dokumentacijo za zgodovino ameriških Slovencev. Ustanova je v St. Paulu, v Minnesoti, ZDA.

ni govorilo. V redu je, če si pripadnik določene etnične skupine, da verjameš njeni intuiciji, instinktom in senzibilnostim. Če človek misli, je dejal Novak, mislijo v njem tudi skrbi in predstave več kot ene generacije. Doktrina amerikanizacije, ki naj bi predstavljala naše individualne zgodovine, je osiromašila oboje, individualno osebo in širšo družbo. Premagujoč dominantnost "angleške superkulture" vztraja Novak pri naslednjem: "Nobena etnična skupina ne govori v imenu Amerike. Problem je ugotoviti, kaj je Amerika in kaj naj bi bila?" Predstavljajoč politiko kulturnega pluralizma je Novak definiral etnično idejo sedemdesetih let tega stoletja.

Slabo se spominjamo, da je tisto, kar pravijo Novak in ostali, pred štiridesetimi leti že povedal Louis Adamič. Če je Novak duhovni oče novega etnicizma, potem je Adamič gotovo njen stari oče. Resno neupoštevano in večinoma pozabljeno, celo pri svojih nevedočih učencih, govori Adamič z občutno relevantnostjo v prid našim sodobnim stališčem. Rojen v slovenski vasi Blato leta 1899* je Adamič v štirinajstem letu starosti prišel v Ameriko. Čeprav je obiskoval nekaj let gimnazijo, je kasneje opisoval samega sebe v bistvu kot slovenskega kmeta. Kakorkoli že, bil je obdarjen z bistrim razumom in pisateljskim talentom. Medtem ko je fizično delal v ZDA in ob služenju v vojski ZDA, se je naučil toliko angleščine, da je postal sodelavec H.L.Menckenove revije American Mercury. V eni svojih prvih knjig, "Smeh v džungli" (leta 1932), je Adamič podal dober obračun svojih prvih let v ZDA. V "Vrnitvi domov" (leta 1934, knjigi meseca), se je Adamič pri tridesetih letih uveljavil kot uspešen ameriški pisatelj. Tedaj sta imigracija in njen pomen postali za ZDA centralno torišče Adamičevega delovanja, na katerem je delal vse do svoje tragične in še nepojasnjene smrti v letu 1951. Kot imigrant se je Adamič v intimnih kontaktih z ostalimi imigranti s posebnim navdušenjem ukvarjal z imigrantsko problematiko. Lahko je prodrl tudi v globino te problematike. V članku, naslovljenem "Trideset milijonov novih Američanov", ki ga je leta 1943 objavil v Harpers Magazine, se ukvarja s problemi druge generacije. Najpomembnejše dejstvo pri teh Američanih so bili po Adamiču njihovi občutki manjvrednosti v odnosu do "starih Američanov" in na glavnih poteh ameriškega načina življenja. Otroci so bili bolj objekt demoralizacije kot njihovi starši, ker so pogrešali zavest kulturne preteklosti in bistvo kontinuitete v človeškem obstajanju. Nekateri, je zapisal Adamič, izgledajo kot da bi pravkar padli z Marsa in bi med padanjem pozabili vse o Marsu. Ti v Ameriki rojeni mladeniči so se morali boriti zoper

* L.A. je bil rojen leta 1898. Glej matrike župnije žalna in Matičnega urada SO Grosuplje. V ZDA je prišel konec leta 1913 (opomba urednika).

antiimigrantske predsodke. Adamič komentira tudi problem odtujitve med starši, ki so bili rojeni izven Amerike, in njihovimi otroki, rojenimi v Ameriki. Pogrešajoč ponos v družini ali v etnični skupini so "novi Američani" poskušali celo skriti svoje poreklo s tem, da so menjali imena. Kakorkoli že, počasi so občutili, da so popolni Američani, bodisi agresivno šovinistično, bodisi apatično, so ostali izolirani od glavnih tokov ameriškega življenja.

Bistvo ideološke resnice Adamičevega koncepta je bilo v tem, da Amerika ni več anglosaška dežela in da naj bi otroci imigrantov ne postali Anglosaksonci. Bistven problem je bil po Adamiču v tem, kako harmonizirati in integrirati različne rase in etnične elemente brez tlačenja ali uničevanja katerekoli dobre kulturne kvalitete v kateremkoli od njih. Čeprav je bil Adamič kratkoročno pluralist, je njegova vizija obsegala končno sožitje, iz katerega naj bi izšla univerzalnost vsečloveške kulture. Šole naj bi po Adamiču igrale glavno vlogo v procesu harmonizacije in integracije. Učitelj naj bi postal dovzeten in informiran o etničnih kulturah. Naučil naj bi se tudi, kako se izgovarjajo imena. Zgodovinski teksti morajo biti revidirani, da bi priznali vlogo imigrantov. Radio in tisk naj bi služila tudi za razširjanje avtentične informacije o kulturah in prispevkih različnih etničnih skupin. Samo prek takšnih programov bi lahko pripadnike druge generacije preoblikovali v veliko telo samospoštljivih konstruktivnih ameriških državljanov. Tako je Louis Adamič definiriral problem in zdravilo zanj že v letu 1934. Bil je bolj vpleteni aktivist kot objektivni analizator. V naslednjem desetletju je posvetil precej časa iskanju sredstev za uresničenje svojega programa etnične obnove. Prek svojega pisanja, predavanj in organizacijskih aktivnosti si je Adamič s težavo prizadeval, da bi spravil Ameriko k novi definiciji same sebe, v kateri bi Ellis Island* postal zgodovinsko prav tako pomemben kot Plymouth Rock.** Adamič je bil deloma pod vplivom Walta Whitman-a, ki je trdil: "Amerika ni narod, ampak narod narodov." Adamič je bil tudi dovzeten za zoprno stran različnosti: za predsodke, sovraštvo in konflikte. Bal se je za Ameriko, dokler različnost ne bi mogla biti nadomeščena in harmonizirana z enotnostjo. V poznih tridesetih letih se je Adamič lotil ogromnega raziskovalnega projekta: zbiranja življenjskih zgodb tisočev imigrantov kot osnovo za revizijo ameriške zgodovine, ki naj bi bila "intelektualno emocionalna" sinteza stare in nove Amerike. V seriji knjig, ki jih je objavil v štiridesetih letih, vključno s knjigami "From Many Lands", "What's Your Name" in "A Nation of Nations", je Adamič razvil

* Ellis Island je 27 akrov velik otoček v newyorškem pristanišču, ki je od leta 1892 služil kot sprejemna postaja za vse ameriške imigrante, ki so se doseljevali v ZDA

** Plymouth Rock je prod, na katerem naj bi pristali v Ameriki romarji Mayflowerja 21.XII.1620.

to sintezo. Poleg svojega pisanja si je aktivno prizadeval, da bi dobil sredstva za svoj program oblikovanja "nove zavesti naše Amerike kot ljudstva, ki ga sestavlja več kot petdeset narodov in narodnosti". Ko je delal pri organizaciji Common Council for American Unity, ki jo je pomagal ustanoviti v letu 1939, je Adamič razvil ambiciozen program dela. V programu so bile tudi naslednje točke:

- Omogočiti čim popolnejšo informacijo o različnih kulturnih in rasnih skupinah s stimuliranjem raziskovalnega dela na univerzah in z ustanavljanjem zgodovinskih arhivov različnih skupin;
- razširiti to informacijo prek časopisa, namenjenega etnični problematiki (kot tudi prek drugih publikacij), predavanj, radijskih programov in še posebno v šolah;
- revidirati ameriško zgodovino takc, da bi pripoznala prispevke vseh etničnih skupin pri razvoju Amerike;
- kompilirati in izdati etnično enciklopedijo ameriškega ljudstva.

To je bil v resnici program za etnične študije na veliko. Potem je prišel Pearl Harbour* in Adamič ter Amerika sta obrnila svojo pozornost k vprašanju vojne in miru. Ognjena vojna proti nacistični Nemčiji in hladna vojna s Sovjetsko zvezo je oblikovala politično klimo, ki ni bila nagnjena idejam pluralizma in različnosti. Konformizem in nacionalna enotnost so bila gesla štiridesetih in petdesetih let in šele v šestdesetih letih je bilo mogoče nadaljevati Adamičev program. Sprašujemo se, kaj se je zgodilo tem "Tridesetim milijonom novih Američanov" iz leta 1934. Danes bi to bili etnični Američani srednje generacije, o katerih piše Michael Novak. Sprašujemo se, kakšna je bila škoda za etnični ponos te generacije, ko je propadel Adamičev program. Koliko je to stalo družbo kot tudi posameznika v smislu ustvarjalnosti, produktivnosti in sreče. Kdo nam lahko to pove? Toda jaz bi si drznil reči, da je bila cena velika. Značilno je, da so bili "člani te generacije" tisti, ki so plačali ceno mejnosti, in ki so bili voditelji novega pluralizma sedemdesetih let. Mi smo dejansko nadaljevalci dela, ki ga je pričel Adamič pred štiridesetimi leti. Po četrstoletnem spanju je problem etnicizma še enkrat prevladal, tokrat v obliki militantnega črnskega gibanja. Vendar je nasilje šestdesetih let rodilo ustvarjalne reakcije v poskusih obravnavanja varljivega problema obuditve različnosti in enotnosti. Če nekdo pregleduje Adamičev program iz leta 1939, je impresioniran nad dosežki zadnjega desetletja.

* Pearl Harbour je ameriško pristanišče na Havajih, kjer so Japonci 7.XII.1941 iznenada napadli in popolnoma uničili ameriško vojno ladjevje na Pacifiku in s tem sprožili vstop ZDA v drugo svetovno vojno.

Zdaj vemo veliko več o etničnih skupinah, ki sestavljajo ameriško družbo. Tu je bila resnična eksplozija znanja s stotinami knjig in tisoči člankov, ki niso bili vsi enako kvalitetni, o zgodovinah in kulturah različnih družb. Raziskovalni centri, arhivi in knjižnice so bili ustanovljeni z namenom, da bi omogočili takšno raziskovanje. Ustanovljeni so bili časopisi kot na primer "Ethnicity" in "The Journal of Ethnic Studies". Etnične teme so prežele različne medije z različnimi portreti etničnih zavesti. Televizija, radio, kino in gledališče so se odzvali povečanemu interesu za problematiko etnicizma. Enciklopedija ameriških etničnih skupin je v procesu kompilacija. Ameriška zgodovina, kot jo učimo in pišemo, je vsrkala vedno več snovi o različnih rasnih in etničnih elementih v prebivalstvu. V letu 1973 je Kongres ZDA uzakonil študije etnične dediščine. Zgodovinsko dejanje, ki je prvič obvezalo zvezno vlado raje k principom pluralizma kot k principom asimilacije. Program študij etnične dediščine predvideva podpore za sisteme šol in drugih institucij za razvoj šolskih knjig in ostalih pripomočkov ter za šolanje učiteljev. Po samo štirih letih je pridobil program znaten vpliv na učne programe o ameriški zgodovini in kulturi na mnogih šolah. Vse to bi razveselilo Adamičevo srce. Bitka za etnične študije vsekakor ostaja še neizbojevana. Bojim se, da asimilatorska miselnost še vedno prežema srca večine izobraževalcev in učiteljev. Lahko pričakujemo, da se bodo le-ti upirali uvajanju etničnih perspektiv, ki bi v resnici spremenile celoten šolski sistem. In to po vsej verjetnosti celo bolj na fakultetah in univerzah kot na srednjih in osnovnih šolah. Ameriška zgodovina, kot jo učimo in pišemo, vsebuje vse več znanj o mnogih različnih rasnih in etničnih elementih prebivalstva.

Toda, da bi preprečili to mračno perspektivo, naj omenim, da sem bil prizadet v dno srca, ko sem slišal minnesotskega guvernerja Rudija Perpicha govoriti o potrebi po inkorporiranju prispevkov vseh naših ljudstev ameriški zgodovini. Guverner Perpich se je rodil in zrastel v hrvaški imigrantski družini in je govoril hrvaščino kot svoj prvi jezik. Zelo se zaveda problema "boja imigrantov, da bi ohranili svojo lastno dediščino in jo postavili ob kulturah ostalih etničnih skupin, z namenom, da bi oblikovali pristno ameriško družbo". Kot Adamič pozna tudi Perpich tesnobo imigrantov, vrženih med upanje za novi svet in domotožje za starim, ko gledajo svoje otroke, kako se počasi oddaljujejo od starih poti in starega jezika, da bi postali tujci pod lastno streho. Guverner Perpich zagovarja v šolah učenje jezikov različnih etničnih skupin, da bi pripeljali otroke bliže k njihovi kulturni dediščini. Minnesota je srečna, da ima guvernerja, ki se tako zaveda potrebe po izobraževanju, ki bi se prilagodilo etničnim različnostim. Tistim izmed nas, ki se zavzemamo za

pluralistično vizijo Amerike, naj bi bilo s tem pomagano. Seveda je sedaj pravi čas za to, da se zavzamemo za uzakonitev programov študij etničnih dediščin v Minnesoti in drugih državah, podobnih tistim, ki so že bili ustanovljeni v Illinoisu, Pensilvaniji, Kaliforniji in drugod.

Morda lahko počiva duh Louisa Adamiča v miru, morda je smer, ki jo je zagovarjal pred skoraj pol stoletjem, že zmagala? Ne povsem, a zmagala bo po dolgem boju. Ostaja še ogromen odpor proti konceptu pluralistične Amerike - mnogo nasprotnikov se nahaja še vedno v vladni birokraciji, v občilih, združenjih in na univerzah. Velika protiofenziva se je dvignila proti novemu etnicizmu v časopisju in tisku. Etnicizem je bil obtožen kot romantična nostalgija, kot dimna zavesa za veli rasizem, kot razdiralna sila, itd., itd. Analiza virov in motivov v opoziciji novemu pluralizmu bi zahtevala široko diskusijo. V splošnem, kakorkoli že, verjamem, da opozicija nima osnove v zavestnem etnicizmu, ki predstavlja nasprotje mnogim interesom. Končno gledamo na ameriško zgodovino in na družbo s pluralistične perspektive. Novi etnicizem ni enostavno oblika terapije za utešenje razbohotenega etničnega egosa. Raje predstavlja oblikovanje nove zgodovinske zavesti, kot je to bilo v primeru Črne Amerike na osnovi koncentrirane skupinske akcije. Novi etnicizem torej sodi k realizaciji nove popolnoma demokratične družbe, za katero naj bi bil značilen pluralizem enakosti med skupinami kot tudi med posamezniki in to je bilo po mojem bistvo Adamičevega novega koncepta o Ameriki.

Tekst prevedel in z opombami opremil
Matjaž Klemenčič

OB OSEMDESETLETNICI ROJSTVA LOUISA ADAMIČA, SLOVENSKEGA IZSELJENCA,
AMERIŠKEGA PISATELJA, DRUŽBENOPOLITIČNEGA DELAVCA IN PRAOČETA
ETNICISTIČNEGA GIBANJA V ZDA

Matjaž Klemenčič*

Letos je minilo 80 let od rojstva Louisa Adamiča. Moj namen ni pisati njegov življenjepis, niti o njegovem literarnem ustvarjanju, saj so za to bolj poklicani literati. Pisal bom kot zgodovinar o njegovem prispevku v ameriškem izseljenskem gibanju, o njem kot praočetu etnicističnega gibanja¹ (v šestdesetih in sedemdesetih letih se je v ZDA obudila ideja, da so njihovi državljani sicer Američani, vendar pa imajo svoje korenine nekje v Evropi, Aziji in Afriki. Vsi Američani tretje, četrte, pete in šeste generacije imigrantov v ZDA iščejo družinske genealogije in se sprašujejo, od kod so prišli in kdo so njihovi predniki, ter o njegovem prispevku v izseljenskem gibanju ameriških Slovencev in ameriških Jugoslovanov za pomoč jugoslovanskim narodom v NOB in socialistični revoluciji. Prikazal ga bom kot voditelja 178640 ameriških Slovencev, 115440 ameriških Hrvatov in 37640 ameriških Srbov, kolikor so jih našteali v prvi in drugi generaciji ob ljudskem štetju leta 1940.²

Louis Adamič je bil soustanovitelj in član direktorija organizacije "Common Council for American Unity", ki je bila ustanovljena kot naslednica organizacije "Foreign Language Information Service (FLIS)" leta 1939 na pragu druge svetovne vojne. Bil je tudi urednik "Common Grounda", glasila te organizacije.

FLIS je bil ustanovljen že leta 1918 v okviru "Committee on Public Information (CPI)". Slednjo je ustanovil predsednik Willson, da bi propagandirala, utemeljevala in interpretirala doma in v tujini rojenim Američanom vstop ZDA v prvo svetovno vojno. V maju leta 1918 pa je George Creel, direktor CPI, ustanovil oddelek za delo CPI z ameriškiimi imigranti, ki so se rodili izven ZDA. Ta oddelek je imel nalogo sodelovati s "tujejezičnim" (neangleškim) tiskom v ZDA, z organizacijami, ki so poslovale v jezikih imigrantov (razen v angleščini) in z imigranti pri njihovem uvajanju na ameriški način življenja. Oddelek je služil tudi kot prevajalni servis ameriškim oblastem za prevajanje propagandnega gradiva v jezike imigrantov. Oddelek CPI za delo z imigranti in

* 61000 Ljubljana, YU, Mucherjeva 1, dipl.fil.

FLIS sta se kmalu združila. Slednji je imel predvsem tri naloge:

1. tvoriti zvezo med vladnimi agencijami in oddelčnimi uradi tujejezičnega tiska;
2. igrati vlogo posrednikov za imigrante, ki so iskali pomoč pri oddelku CPI in
3. informirati Američane, ki so se rodili v ZDA, o imigrantih prek tiska v angleškem jeziku.³

Louis Adamič je v svoji knjigi "From Many Lands" preciziral naloge organizacije Common Council for American Unity, ki naj bi poleg nalog, na katerih je že delala organizacija FLIS, opravljala tudi:

1. propagiranje zbiranja čim bolj popolnih informacij o različnih kulturnih in rasnih skupinah ameriških imigrantov s stimuliranjem raziskovalnega dela na univerzah in z ustanavljanjem zgodovinskih arhivov posameznih etničnih skupin v ZDA;
2. razširjanje informacij o posameznih etničnih skupnostih v ZDA prek časopisa, ki bi bil posvečen etničnim vprašanjem kot tudi prek publikacij (ter s pomočjo govorov, radijskih programov, posebno pa še v šolah);
3. revidiranje ameriške zgodovine tako, da bi le-ta pripoznala prispevke vseh etničnih skupin pri vsestranskem razvoju ZDA;
4. zbiranje in objavo etnične enciklopedije ameriških ljudstev.

Adamičev program, ki ga je objavil leta 1940 v svoji knjigi "From Many Lands", imenuje eden najbolj znanih profesorjev zgodovine imigracij evropskih narodov v ZDA, Rudolph J. Vecoli, "načrt za etnične študije na veliko".⁴ Ta program je predhodnik etnicističnega gibanja kot tudi raziskovalne dejavnosti, kakršna se je na veliko razvila v ZDA v šestdesetih in sedemdesetih letih našega stoletja.

Adamičevo zanimanje za probleme imigrantov raznih narodov, za njihovo enakopravno vraščanje v ameriško družbo, "za pravico biti drugačen",⁵ si lahko razlagamo tudi na podlagi njegovega izkustva v času Avstro-Ogrske, ko je kot mlad človek doživljal boje za jezikovne in narodnostne pravice slovenskega naroda pred izselitvijo v ZDA leta 1913.

Louis Adamič bi svoje načrte prav gotovo izvedel, če ga ne bi pri delu ustavila druga svetovna vojna, zaradi katere je preusmeril večino svojega delovanja na druga področja dejavnosti.

Louis Adamič se je sicer strinjal z zasnovo dela organizacije Common Council for American Unity, vendar je leta 1944 prekinil svojo dejavnost v tej organizaciji, ker je postala leglo konservativnih elementov v ZDA. V svojem memorandumu z dne 1.3.1944 je zapisal, da je ta organizacija prevelikokrat branila reakcionarne in nevarne tuje časopise in organizacije pod geslom ameriške enotnosti. Izrazit primer za to je

časopis srbskih izseljenskih nacionalistov "Američki Srbobran". Dovolila je sama sebi, da je bila izrabljena kot fronta za reakcionarne sile, ki so bile aktivne na področju tujejezičnih skupnosti. Delovala je na način, ki je v celoti škodoval interesom tujejezičnih ameriških etničnih skupin. Sledila je politiki izogibanja sporom na tak način, da je bolj zavirala kot pospeševala demokracijo v ZDA.⁶

Louis Adamič se je v času druge svetovne vojne vključil in postal voditelj gibanja slovenskih in ostalih jugoslovanskih Američanov za pomoč slovenskemu in jugoslovanskim narodom v Jugoslaviji v njihovem boju z okupatorjem. Postal je častni predsednik Slovenskega ameriškega narodnega sveta. V njem je bil močno delaven, saj je bil predsednik referatnega odbora številka ena že na Slovenskem ameriškem narodnem kongresu, ki se je ukvarjal z "Vprašanji druge svetovne vojne in ameriški Slovenci". Kongres ameriških Slovencev, ki je bil 5. in 6.12.1942 v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu, se je sestal z namenom, da opredeli naloge ameriških Slovencev na področju pomoči matičnemu narodu v drugi svetovni vojni. 526 delegatov raznih slovenskih izseljenskih organizacij je izdalo več deklaracij na teme: "Vojna in ameriški Slovenci", "Položaj Slovencev v Jugoslaviji in v zamejnih državah ter njihova bodočnost" in "Politična akcija ameriških Slovencev". Predsednik referatnega odbora številka ena, ki je obravnaval temo "Vojna in ameriški Slovenci", je bil Louis Adamič. Sprejel je dve resoluciji, na eni strani deklaracijo slovenskih Američanov, ki je bila namenjena predvsem vladnim krogom in ostalim Američanom. V tej deklaraciji opozarja na lojalnost slovenskih Američanov do Amerike in na njihov prispevek pri izgradnji Amerike v preteklih šestdesetih letih kot tudi na njihov dosednji prispevek v boju s fašizmom in nacizmom v drugi svetovni vojni. Opozarja na to, da je bila prva ameriška žrtev te vojne iz vrst slovenskih imigrantov (Louis Dobnikar je izgubil življenje na severnem Atlantiku v oktobru leta 1941). Med drugim je v deklaraciji zapisano: "Najmanj 100.000 ameriških Slovencev dela v vojni industriji. Globoko se zavedamo svojega privilegija in dolžnosti, da bi dali od sebe vse sile za zmago v drugi svetovni vojni. Smo Američani, smo pa tudi slovenski Američani in se kot taki zavedamo tragičnega položaja Slovencev pod teroristično okupacijo nemških nacistov in italijanskih ter madžarskih fašistov." Opozarja na to, da so slovenski Američani ponosni na Slovence v Jugoslaviji, ki se bojujejo proti močnemu sovražniku in tvorijo s svojo gverilo pomemben del v boju združenih narodov. Opozarja na problem zedinjene Slovenije in dobesedno pravi: "Pridružujemo se Slovincem v Sloveniji in tištim, ki so dolgo časa bili v fašistični Italiji ter nacistični Avstriji, v njihovih težnjah po združenju Sloveniji. Spoštljivo apeliramo na predsednika Roosevelta in ostale visoke voditelje v Washingtonu, ki so

odgovorni za ameriško zunanjo politiko, naj ob koncu te vojne podpro težnje slovenskega naroda, za katere menimo, da so pravične in pomembne za prihodnji mir v Evropi in svetu." Naslednja resolucija poziva ameriške Slovence, naj dajo vse moči od sebe za zmago ZDA v drugi svetovni vojni kot tudi za vzajemnost in bratstvo z ostalimi ameriškimi jugoslovanskimi izseljenci.

V tretji in zadnji resoluciji opozarja Louis Adamič na posledice nacističnega in fašističnega nasilja ter poziva ameriške Slovence na akcijo, da materialno podpro rojake po domovini. Opozarja jih na to, da je potrebno z akcijo zbiranja sredstev za pomoč čim prej pričeti, saj bodo materialne potrebe ob koncu druge svetovne vojne zelo velike.⁷

Po združitvi ameriških slovenskih, hrvaških in srbskih izseljenških organizacij (7.7.1943) za pomoč jugoslovanskim narodom v drugi svetovni vojni je Louis Adamič postal predsednik Združenega odbora južnoslovanskih Američanov, organizacije, ki je združevala organizacije posameznih jugoslovanskih narodov, ki so bile ustanovljene že prej za posamezne jugoslovanske narode (Slovenski ameriški narodni kongres, Hrvatski ameriški narodni kongres in Srbski ameriški Vidovdanski kongres ter Bolgarsko-makedonski kongres, ki so jih ustanovili predstavniki izseljencev iz vrst južnoslovanskih narodov).⁸

Namen te organizacije je bil:

1. delati za dinamično enotnost Američanov južnoslovanskega izvora v boju s silami osi, v interesu ZDA in Združenih narodov kakor tudi v povojnih načrtih in dejavnostih, še posebej v kolikor le-te zadevajo južnoslovanske narode;
2. govoriti v interesu južnoslovanskih narodov, ki pod silami osi, proti katerim se borijo, ne morejo govoriti sami ameriškemu ljudstvu in ostalemu svetu.⁹

Kot predsednik odbora južnoslovanskih Američanov in tudi kot sodelavec SANSA (Slovenski ameriški narodni svet) se je zavzemal pri ameriških oblasteh za priznanje borbe jugoslovanskih narodov med drugo svetovno vojno. Po zaslugi njegovih zvez in ugleda, ki ga je užival kot znan ameriški pisatelj, je pomagal slovenskim in jugoslovanskim izseljencem, da so jih poslušali najvišji ameriški funkcionarji v času, ko ni bilo nikogar drugega, ki bi se zavzel pri ameriških voditeljih za jugoslovanske narode. V obdobju druge svetovne vojne ni samo razkrinkaval dejavnosti Draže Mihajlovića in drugih okupatorjevih sodelavcev, temveč se je zavzemal tudi za slovenske Primorce, ki so bili kot italijanski vojaki zajeti od Američanov in prepeljani v ameriška vojna taborišča.¹⁰ Po njegovi zaslugi so mnoge od njih izpustili. Nemajhen je njegov prispevek v informiranju ameriške javnosti o problematiki slovenskih političnih meja po

drugi svetovni vojni. Izpod njegovega peresa so izšli številni članki o tržaškem vprašanju in o priključitvi Primorske k Jugoslaviji. Tudi v spomenicah številnih slovenskih in jugoslovanskih deputacij, katerih član je bil, je vedno znova in znova omenjeno vprašanje zedinjene Slovenije. Njegovo delovanje v času druge svetovne vojne lahko razumemo le v okviru celotnega izseljenskega gibanja ameriških Slovencev in ostalih Jugoslovancev ameriškega porekla. Stališče Louisa Adamiča se kaže tudi v njegovi izjavi, ki jo je dal v letu 1943: "Kar se tiče dogodkov v Jugoslaviji, to ni samo lokalni spopad, ampak manifestacija osnovnih vprašanj te vojne, kar pomeni manifestacijo osnovnih vprašanj kakršnegakoli miru, ki bo nastopil po vojni. Istočasno s svojim odporom proti silam osi je jugoslovansko ljudstvo izvedlo socialno revolucijo, ki jo je domača reakcija s pomočjo zapadnoevropskega imperializma preprečevala s skrajnim terorjem v minulih dvajsetih letih. Draža Mihajlovič je kontrarevolucionarni element te reakcije in imperializma... Prosim vas za malo napora, da bi razumeli, da Jugoslovani, ki so toliko doprinesli k zmagi, povsem naravno nočejo biti ponovno pod diktaturo, pod zaščito angloameriške vojske. Zakaj ne bi priznali jugoslovanske revolucije zdaj? Saj ni slabša kot je bila ameriška revolucija. Če jo priznamo sedaj, se bodo mogoče tudi drugi evropski narodi dvignili proti Hitlerju, namesto da bi čakali na naše taktike, da končajo svoje plane in jih koordinirajo s potencialnimi Darlani in Badogliji. Pred letom dni sem pričel opozarjati State Department o možnosti, da bi v primeru, če bi prišle naše čete v Jugoslavijo z nalogo, vzpostaviti stari režim, naletele na oborožene skupine, ki ameriških vojakov ne bodo smatrale za osvoboditelje... Zakaj ne bi raje pomagali temu ljudstvu zdaj, kot da služimo tradicionalistom v ZDA, ki se boje bodočnosti in ljudstva, in ki ga skušajo potisniti nazaj v tragično preteklost."¹¹

Louis Adamič se ni zanimal samo za ZDA in ameriške zadeve, temveč tudi za svojo staro domovino. Jugoslavijo je prvič obiskal leta 1932. V domovini se je pogovarjal tudi z Borisom Kidričem in Josipom Vidmarjem. Rezultat obiska je njegova knjiga "Native Return". Tudi po drugi svetovni vojni so vse do začetka petdesetih let še naprej delovale politične in podporne organizacije jugoslovanskih izseljencev, ki pa so svojo dejavnost prilagodile potrebam novih razmer. Predvsem so še naprej opravljale vlogo podpornih organizacij, zbirale so sredstva za pomoč jugoslovanskim narodom za izgradnjo v drugi svetovni vojni porušene domovine, nadaljevale so tudi propagandni boj v zvezi z mejnimi vprašanji v korist Jugoslavije. Iz tega časa izhajajo številni propagandni spisi o tržaškem vprašanju izpod peresa Louisa Adamiča. Na primer "Trieste: A Vital Challenge to the Big 3",¹² itd.

Leta 1949 je Louis Adamič drugič obiskal Jugoslavijo. Toplo je

bil sprejet od naših najvišjih voditeljev. Namen njegovega obiska je bil seznaniti se s spremembami v Jugoslaviji, nastalimi po drugi svetovni vojni, in z vzroki spopada Jugoslavije z informbirojem. Rezultat tega obiska je nedokončana knjiga "Orel in korenine". V tej knjigi prikazuje in pozitivno kritično osvetljuje s stališča Američana in za Američane spremembe, ki so nastale v jugoslovanski stvarnosti po drugi svetovni vojni.

Njegovo življenjsko pot je prekinila 4.9.1951 sredi pisanja omenjene knjige kroglja morilca. Prenehalo je biti delovno srce človeku z dvema domovinama, ki sta mu vsaka po svoje dajali ideje in pobude za njegovo pisateljsko in družbenopolitično delovanje.

-
- ¹ Rudolph Vecoli (University of Minnesota): *Louis Adamic and the Contemporary Search for Roots*, *Ethnic Studies*, Vol. 2, št. 3, Minneapolis 1978, str. 29.
 - ² *Sixteenth Census of the United States: 1940, Population, Mother Tongue, United State Government Printing Office, Washington 1943.*
 - ³ William Bayer: *Louis Adamic and Common Ground, 1940-1949*, avtorjev rokopis.
 - ⁴ *Ibidem*, str. 33.
 - ⁵ Primerjaj pismo Louisa Adamiča Readu Lewisu 28.9.1936. ACNS, škatla 3, ovoj 2, arhiv Immigration History Research Center, St. Paul, Minnesota, ZDA.
 - ⁶ Pismo Louisa Adamiča Readu Lewisu 1.3.1944. ACNS, škatla 3, ovoj Adamic Louis, Resignation from Board of Directors, Arhiv Immigration History Research Center, St. Paul, Minnesota, ZDA.
 - ⁷ Zborovanje Slovenskega narodnega kongresa v Narodnem domu, 5. in 6.12.1942, Cleveland, Ohio.
 - ⁸ Ivan Čizmić: Prilog za istraživanje naših izseljenika borbi naroda Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, *Izseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zbornik. Zagreb 1978, str. 81.
 - ⁹ Louis Adamic: *The Need of Dynamic Unity in the Immigrant Groups*. The United Committee of South-Slavic Americans, New York, 1943.
 - ¹⁰ Korespondenca Louisa Adamiča z Mirkom Kuhljem v letih 1943-1944. Arhiv Slovenskega ameriškega narodnega sveta, škatla 3 v arhivu SR Slovenije.
 - ¹¹ Ivan Čizmić: Prilog za istraživanje naših izseljenika borbi naroda Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, *Izseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zbornik. Zagreb 1978, str. 80.
 - ¹² Louis Adamić: *Trieste: A Vital Challenge to the Big 3*, PM, 20. maja 1945, str. 10.

IGRALČEVA HVALA

(V spomin Lojzetu Potokarju)

Ivan Potrč*

Ne spominjam se več, kako sva zvedela drug za drugega, ali v spominu mi je ostalo najino prvo srečanje - bilo je v Celju, petintridesetega ali šestintridesetega leta, ko je gostovala tam ljubljanska drama. Niti tega ne vem več, katero predstavo smo gledali tisti večer in če sva se srečala ter se spoznala v teaterskem foyerju ali za kulisami; tam sem iskal režiserja dr. Bratka Krefta, ki je po vsej priliki režiral igro, a katerega sem poznal kot urednika Književnosti; in prav mogoče je, da me je prav on seznanil z igralcem Lojzetom Potokarjem.

Hodila sva in postavala - očitno, da med odmorom - po ozki in zamegljeni ulici pred gledališčem, ki jo je komajda razsvetljevalo nekaj lamp, ko se igralec ustavi, me zaupljivo pogleda ter mi reče s sonornim in pojočim glasom:

"Fant, skoči no k Turški mački... - in pivo prinesi!"

Že je tudi segel v žep in prinesel od tam prgišče drobiža ter mi ga začel spuščati na dlani, hkrati pa me je skrbno podučeval:

"Pa tako jo prinesi, to flaško, da ne bo cela hiša zijala."

Dobrodušno me je gledal in me trepljal po rami.

Ne vem, ali sem bil počaščen zaradi takšne in tolikšne igralčeve zaupljivosti in prijaznosti, kar tovarištva, kajti bilo mi je na moč nerodno, tudi zato, kako se bom izgovoril v krčmi, ko bom pivo nesel drugam. Ali tam, vse je kazalo, niso bili nič v skrbeh, ko sem povedal, da bo pijača za gledališče, za igralca, za Potokarja.

Takrat še nisem vedel, kako je bila prav pijača za igralca usodna. Zaradi te zlate kapljice, ki je toliko pomenila Potokarju, so bile težave z njim pri snemanju v Halozah, v tej vinski okolici, kjer je Potokar igral župnika v Svetu na Kajžarju. Sam nisem bil pri snemanjih, pravili pa so mi, kako je odigral svojo župnikovsko vlogo v samem filmu, a tudi to, kako jo je odigral, ko se je prevažal s kočijo iz Ptuja v Haloze: za ljudi je bil pravi gospod župnik, a tudi sam se je takšnega počutil - igra se mu je sprevrgla v življenje.

A kako igralec do kraja zaživi na deskah, sem doživel z mojstrom Potokarjem pri Kreflih.

* Ivan Potrč, slovenski pisatelj, 61000 Ljubljana, Resljeva 15.

Bil bi mu krivičen, ko bi zapisal, da je sebe zaigral; ali tako on kot jaz sam (če smem o sebi tako povedati) sva po svoje, on kot igralec in jaz kot pisatelj, podoživela Krefla ter ga kot takšnega življenjsko podoživetega tudi izoblikovala in poustvarila.

Bilo je v odmoru, pred zadnjim dejanjem, nekje za kulisami. Težkal je ročko v rokah, z obema se je oklepel, se smehljajal ter me zadovoljno ogovarjal in povpraševal:

"Ročka, ročkica! Koliko jih bova še razbila? E, da bi jih še dosti!"

Navdalo me je čudovito občutje, ko sem ga s to svojo kreflovsko vlogo prevzel, ga osvojil. Bili so zlati trenutki; bile so povedane besede - in mojster jih je povedal, mojster in umetnik - besede, ki so mi dajale vero in ki so mi lahko pomagale pri mojem dramskem pisanju.

"Saj," je govoril mojster, "saj, je že res, da se pišejo drame, ali naj se jih še s takšno voljo lotevam, vse ostaja nekje pri naučeni in pri spačeni igri od prve vaje do odrskih desk - a tvojega Krefla, komaj da sem ga prebral, že je vse igralo, živelo v meni. Janez, ti piši drame. Zakaj jih ne pišeš?"

Bila je mojstrova vera v dramatike, bila je terjatev, a bil je tudi rahel in bridko prizanesljiv očitek.

Veliko sem lahko kasneje razmišljal o teh igralčevih in umetnikovih besedah, posebej pa še, kadarkoli sem se loteval ali se lotil česa dramskega - ali s takšno potokarsko živo dramatiko je vselej tako, kako morajo že pisatelja samega neznansko zaboleti človek in njegova zmotna, a vselej tako človeška in samo človeška dejanja; drama slehernega posameznika je vselej tudi drama vsega človeškega. Takšna smilečnost pa človeku ali ustvarjalcu ni vselej dana, tudi dramatiku ne, ali igralec in umetnik - ta pa jo sme in jo tudi mora terjati, vse zato, kako bi mu bilo dano na odrskih deskah vse to človeško občuteno prikazati in izraziti ali upodobiti in uresničiti.

SPOMIN NA SODELOVANJE Z IGRALCEM LOJZETOM POTOKARJEM PRI
 UPODOBITVI PLATONOVE TRILOGIJE O SOKRATOVIH POSLEDNJIH DNEH
 Balbina Battelino-Baranovičeva*

Platonove POSLEDNJE DNEVE SOKRATA je poslovenil akademik Anton Sovre. Delo je za Eksperimentalno gledališče v Ljubljani priredila in zrežirala Balbina Battelino-Baranovičeva v inscenaciji Nika Matula in kostumografiji Nade Souvanove. V vlogi Sokrata je nastopil Lojze Potokar. Nastopili so še: Jože Zupan, Janez Rohaček, Lojze Drenovec, Stane Česnik, Maks Furijan, Mara Šemetova in Alja Tkačeva.

Dolgo je že tega. Leta so vmes!

Takrat, leta 1956 je v Ljubljani živo utripalo gibanje za modernizacijo gledališke dejavnosti. Gledališčnike, zbrane okrog Eksperimentalnega gledališča, so vznemirjale težnje po novem gledališkem organizmu, ki naj bi bolj neposredno, bolj živo posredoval gledalcem kulturne vrednote.

Tisti čas je Eksperimentalno gledališče že z nekaj prejšnjimi uprizoritvami priklicalo v življenje novo prizorišče, postavljeno sredi gledalcev. Osvojitve novega prizorišča je postavila nov odnos med avditorijem in prizoriščem. Gledalec je preskočil imaginarno ograjo in se znašel sredi dogodka. Ta premik je zahteval tudi premik in spremembo vsebine uprizarjanih del. Po prvih prebliskih in bolj ali manj uspešnih uprizoritvah nas je zamikal tvegan poizkus: gledališko upodobiti Platonove filozofske eseje o Sokratu.

Tisti čas sem bila umetniški vodja in režiser Eksperimentalnega gledališča. Prevzela sem uprizoritev, s tem tudi dramaturško obdelavo traktata. Jedro gledališke upodobitve je bil Sokratov zagovor pred sodiščem, ob njem pa strnjen splet dialogov iz ječe in - smrt. Tako komponirano besedilo je nosilo naslov: POSLEDNJI DNEVI SOKRATA. Priprave na uprizoritev so zahtevale nemalo vsestranskih naporov in niso potekale nerazburljivo.

Po tehtnem premisleku smo se odločili, da naslovno vlogo ponudimo Lojzetu Potokarju, igralcu z veliko gledališko izkušnjo, možatega temperamenta, krepke nesentimentalne besede in sproščene gledališke

* Balbina Battelino-Baranovičeva, Kersnikova 10, Ljubljana.

izraznosti. Da, po svoji telesni zmogljivosti, duhovni dojemljivosti in izvirni sili igralskega daru je Lojze Potokar gotovo kos Platonovem kosu!

V ožji delovni stik z Lojzetom Potokarjem sem stopila kakšno leto poprej, ko smo v Eksperimentalnem gledališču pripravljali uprizoritev francoske komedije: MOŽ, ŽENA in SMRT. Mimogrede: Imeli smo ambicije, da bi tudi prek tega lahkotnega delca dosegli določene gledališke inovacije.

V omenjeni komediji je v igralskem kvartetu ob Savi Severjevi, Mileni Ukmarjevi in Jožetu Zupanu nastopil tudi Lojze Potokar. Četudi sem poznala dobršen del njegovega igralskega ustvarjanja, sem na vajah pogosto vznemirljivo sledila njegovi utripajoči igrivosti pri oblikovanju. Če je le zaslutil, da mu figura dopušča razširitev na večplastno individualizacijo, se je rade volje pognal in ognil tipološki opredelitvi. Ni bil naturalističen posnemovalec, imel je sposobnost izražanja psiholoških značilnosti; te je presajal v like in situacije, nato pa jih je še prepletal z odtenki miljejske karakteristike in dobrodušnim humorjem. V trenutkih tudi z jedkim sarkazmom. Da, rada se spominjam omenjenega igralskega kvarteta. Kako radoživo je tekmoval v žlahtni karakterni hudomušnosti!

Ko v mislih zasledujem fiziognomijo Lojzeta Potokarja, se srečam z njegovimi očmi. Pod naočniki so gledale na svet na moč resnobno, a hkrati hudomušno. Med ustnicami mu je skoraj vselej utripal rahlo ironičen smehljaj. Njegova govorica je bila nekoliko rezka, a klena, neposredna. Bil je preprost in prisrčen. Morda kdo poreče, da je bil včasih tudi vsakdanji. Njegove kretnje, korak, vedenje - vse je odkrivalo odločnost. Če mu kaj ni bilo všeč, je rad zamahnil z roko in se zasmel. Znal se je razhuditi, toda hitro ga je minilo. V sproščenem kramljanju je razodeval vsestransko poznavanje življenja, čustveno samoniklost in miselno zrelost človeka, ki ima kaj povedati sočloveku.

Povabili smo ga na razgovor. Takrat smo zvedeli, da preživlja krizno obdobje. Deprimiranost in njene posledice niso redek pojav tudi med najbolj uspešnimi umetniki. In vendar se je dogovorjenega dne prišmejal med nas. Razložila sem mu, da nas je zamikalo zahtevno besedilo. Po mnenju nekaterih - glede na čas - morda tudi kočljivo. Torej, da gre za tveganje. Odvrnil je z nasmehom:

"Zakaj uprizarjate prav to besedilo?"

Zato, ker vsebuje dragoceno, humanistično izpoved. Prepričani smo, da nam bo vsem uprizoritev veliko povedala. Ste za to, da tvegamo?

Vsega vajeni igravec se je nasmehnil. Pogovor se je razvnel. Z naraščajočo napetostjo smo ga prepričevali. Porinila sem predenj besedilo. Prelistal ga je, pogledal čez naočnike, se nasmehnil in dejal:

"Nisem naklonjen govornim dramam. Niso hvaležne za igralca.

Zakaj ste izbrali prav mene? Jaz nisem retorik!"

Izbrali smo vas iz več razlogov. Predvsem zato, ker niste retorik! Sokrates je skromen, preprost človek, vendar močnega duha. Lahko ga oživi le igralec, ki poleg teh lastnosti nosi v sebi še vero v človeštvo. Prostodušno je odvrnil:

"S tako obsežnim besednim in podobnim miselnim materialom se še nisem srečal. In podobnega lika še nisem ustvaril. Tvegano je! Sicer načelno ne odklanjam, vendar..." Namuznil se je: "Kaj če to ostane preizkus brez umetniške prepričevalnosti?"

In vendar se je dal prepričati.

Zaslutili smo veliko doživetje. Čez nekaj dni sva se veselo vznemirjena lotila začetnega dela, četudi sva se oba na tihem zavedala, da nama delo ne bo šlo gladko od rok.

Kako je Lojze Potokar oblikoval lik Sokrata? Težko je govoriti o osebnosti, zlasti igralčevi. Še težje se je lotiti kolikor toliko nadržanega razbora, ko je že preteklo toliko časa. In vendar bom poskušala iztrgati pozabi vsaj blede obris naporov pri oživljanju silno močne in zapletene osebnosti atenskega duhovnega življenja.

Torej: Z vajami smo pričeli spomladi leta 1956. Skoraj vsak dan sva bila v stiku in razvil se je prisrčen delovni odnos. Sprva je imel še kar naprej pomisleke: češ gledalci niso navajeni poslušanja, od predstave pričakujejo paše za oči in smeh! Potem je nenadoma prisluhnil trditvi, da se je Sokratovo načelo glasilo: KREPOST JE VEDNOST! In da je od tod razumeti Sokratovo mržnjo do navideznega znanja in povprečnosti. Pritr dilno je komentiral tudi Sokratovo mnenje, da je največja nevarnost v medsebojnem občevanju: če drugim prizadevamo krivice. Priznati moram: pričakovala sem več osebnega zanimanja za filozofsko ozadnje izhodišč. Pogrešala sem ... A kaj bi o tem!

Ko je Lojze Potokar dojel, da Sokratova moč prepričevanja tiči v preciznem opredeljevanju pojmov in v indukciji, se je na vsem lepem za grizel v delo. S poletom, a hkrati previdno. Znova in znova sva luščila stavke in odstavke, razpletala misli. V fingiranem dialogu med vprašanji in odgovori je pričel spravljeni svoje nasprotnike tja, kjer jih je hotel imeti. Pri tem pa je po neposredni notranji spoznavi odbiral med bistvenim in nebistvenim. Umevno, slej ko prej so se še vedno oglašali trenutki nemira in malodušja. Vendar se njegov polnokrvni igralski temperament ni predajal kar tako. Premagoval je trenutke negotovosti. Pri tem pa ni bil nikoli razdražen ali nevljuden, dasi je bila njegova ironija vedno navzoča. Če je kdaj ušel čez pravo mero ali v oguljeni izraz, je znal prisluhniti pobudi in namigom in se je hitro vrnil v strugo resničnega. Preden je obvladal moralno vsebino in pričevanje velikega duha, se je

neštetokrat zaganjal zdaj v eno, zdaj v drugo smer, se izgubljal pa spet pogrezal in razraščal. S srcem se je pogrezal v miselne pretrese in tragično doživeje.

Čez čas je v besedilu začel utripati ritem resničnega doživetja. Raznotere prvine Potokarjevega ustvarjalnega duha so se pričele zlivati in prepletati vsebino in obliko Platonove umetnine.

Naj še omenim neko nadrobnost iz tega obdobja iskanja, pa ne samo zaradi zanimivosti: Tiste čase so se za nami še vlekli sence problemov in ljudje so bili še vedno preobčutljivi za določene misli. Nekdo je na vaji pripomnil, da bi kazalo določene odstavke Sokratovega zagovora pred sodiščem, v katerih Platon napada stranpota javnega življenja, preskočiti. Takrat se je oglasil Lojze Potokar:

"Ne! Vse bom povedal. Tudi ta odlomek. Boril sem se za nov čas in boril sem se tudi zato, da bi to lahko zdaj povedal!" In bili smo mu hvaležni.

Na vajah, med premori je Lojze Potokar rad razpredel marsikatero zgodbo. Predvsem iz svoje gledališke kariere. Pogosto se je duhovito razgovoril o svojem večletnem nemirnem igralskem pehanju zunaj Slovenije. Z zanimanjem smo prisluhnili, kako se je med dvema vojnama prebijal skozi pitoreskno življenje balkanskih gledališč, včasih tudi potujočih skupin, ali kako se je otresel določene miselne navlake, ko je šel skozi plamen boja osvobodilne vojne. Nekaj mesecev tesnega sodelovanja je mimogrede minilo.

Šele ko je Potokar usvojil Sokratovo miselnost v vsej človeški dragocenosti in njegov lik zaživel pred nama, smo pritegnili druge člane igralske ekipe. Pričeli smo oblikovati intimno stkane razgovore s Kritonom in nato slovo od učencev in svojcev.

V temi ječe prihaja do izraza Sokratova monumentalna predanost usodi in z neugnano silo svoje kreativnosti projicira Lojze Potokar novo dimenzijo: ravnovesje med blagodušjem in tiho vedrostjo! Poglavitno delo pri ansambelskem zlivanju uprizoritve je bilo opravljeno januarja 1957.

Premiera je bila 3. februarja 1957. leta. Viteška dvorana v nekdanjem templarskem samostanu je bila zasedena do zadnjega prostora. Sredi gledalcev so - v vežo atenskega vrhovnega sodišča - prišli tožitelji in sodniki. Sokrates je stopil pred sodnike. Mirno, bistrovidno, a nevsiljivo je razkrival nasprotja in z nezmotljivo močjo argumentacije je hladno razgaljal podlosti, ki se skrivajo v naravi njegovih tožnikov in sodnikov. Z zbadljivo odkritostjo je napadal obrekovalce, sleparje, lažnivce, prišeptavce in zajedavce družbe. Nepopustljiv je bil v svoji napadalnosti. Stiskal jih je in pestil. Z besedo, podrejeno zdravemu

razumu kritike, je razkrival družbene institucije in njih omejene predstavnik. Trpko se je posmehoval samoveličanju vladajoče kaste in klical na boj zoper tiranijo povprečja. Pri tem mu ni zmanjkalo vedrosti in pikrosti. Ta privlačna primes je bila izraz njegove npravstvene veličine, ki je Sokratu pomagala kljubovati nevščenenostim in nevarnostim. Med monologom, ki je zajel širok tok misli in je trajal dalj kot eno uro, je Lojze Potokar ustvaril nabito atmosfero. Monologu je sledila intimna izpoved v ječi. Gledalci so z nezmanjšanim zanimanjem še naprej sledili človeški dinamiki umetnika. Kaže poudariti: v tem delu predstave dramatična sila njegovih soigralcev ni bila majhna, vendar je Potokarjev igralski žar nehote marsikoga zasenčil. V sklepnem prizoru, ko je ječar prinesel čašo, napolnjeno s trobelikovim zvarkom, se je Lojze Potokar pognal k novemu igralskemu vrhu. Pred obnemelimi gledalci so zadržteli neponovljivi utripi tragične atmosfere izpred več kot dva tisoč let! In na koncu: aplavz! Zmagalo je ustvarjalno delo. Zmagal je človek, v katerem je živel in klicalo srce umetnika. Ploskanje in pritrjevanje se ni kmalu poleglo. Bil je velik gledališki večer! In menda je prav, če je zapisano: Odrska upodobitev Platonove umetnine ni bila zgolj vznemirljiva čarovnija uspešne predstave. Bila je resnica!

Uprizoritev POSLEDNJIH DNEVOV SOKRATA je bila doživetje in je vzbujala pozornost v Ljubljani in drugod. Tako izobraženci kakor delavci v tovarniški hali, vsi so se s pozornostjo prepuščali vplivu miselne zrelosti v individualizirani izpovedi Lojzeta Potokarja. Tudi na Dolenjskem festivalu v Kostanjevici smo med pozornimi gledalci opazili ne malo kmečkih obrazov. Pristni lik Sokrata se je kar udomačil kot del izvirne slovenske gledališke stvarnosti.

Tisti čas se je Lojze Potokar bližal svojemu umetniškemu jubileju. Takrat je prišel na dan z nenavadno željo: svojo petintridesetletnico umetniškega delovanja bi rad proslavil v vlogi Sokrata, v predstavi Eksperimentalnega gledališča, toda na odru DRAME Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. Namreč, Drama je bila njegova matična hiša in na njenem odru je ustvaril glavnino svojega igralskega opusa.

Lotil se nas je nemir. Zakaj? Zavedali smo se, da bo predstava - izoblikovana na komornem, intimnem prizorišču, če bo prenesena na portalni oder - zapisana neuspehu. Dramatična impresivnost predstave je bila "tempirana" na najbolj neposreden kontakt z gledalci. Še več: bila je v bistvu negacija specifičnih prvin uprizarjanja na konvencionalnem portalnem odru!

Lojze Potokar se ni dal odvrniti. Vztrajal je. Ugovarjali smo: če bi imeli vsaj toliko časa, da bi predstavo "presadili" na dramski oder. Nič ni pomagalo. Njegova samozavest je potisnila v stran razsodnost. Tako

se je predstava POSLEDNJI DNEVI SOKRATA znašla na odru DRAME! Ne kaže zamolčati: Na hitrico smo predstavo - pod težo odrskih zakonitosti - podprli z optičnimi in akustičnimi senzacijami. Tudi Lojze Potokar je začutil, da mora liku Sokrata pridati nekaj specifično teatarske učinkovitosti. Četudi je na jubilejni predstavi zaigral z veliko vnemo, je njegova igra izgubila na intenzivnosti, njegova izvirna psihična zbranost, kakor da je zbledela... In mimo vsega: Gledalci so spregledali igro s priokusom rutine in z dvomljivo prepričevalnostjo, ki prav gotovo ni vznemirila njihovega duha, in so glasno izražali svojo naklonjenost velikemu igralcu! Spominjam se: Po predstavi smo opazili, da je bil tudi Lojze Potokar siten in razmišljen. Potrj.

Takoj po jubileju smo pričeli s ponavljalnimi vajami, da bi predstavi vrnili njeno vznemirljivost. Tudi Lojze Potokar se je z novim zaleptom vrgel v obnovo. Kmalu smo bili spet tam, na našem tiru. POSLEDNJE DNEVE SOKRATA smo uprizarjali še in še. Tekla je že druga, tretja sezona ... Žal, po sili finančnih razmer smo bili prisiljeni predstavo, ki je še vedno vzbujala zanimanje, odstaviti s programa.

Na željo RAI - Radio A, Trst - sem priredila POSLEDNJE DNEVE SOKRATA tudi za radio. Po emisiji so se v številnih pismih oglašali primorski rojaki in izražali občudovanje igralcu Lojzetu Potokarju in zahvalo.

Po vrnitvi DRAME Slovenskega narodnega gledališča z gostovanja po Poljski mi je Lojze Potokar z neprikritim veseljem pripovedoval, kaj se mu je primerilo v Varšavi: Na povabilo je nastopil v vlogi Sokrata na tamkajšnji umetniški akademiji. Zaigral je monolog v zagovoru pred sodiščem. Študentje, navdušeni nad njegovim igralskim žarom, so ga po končanem izvajanju ponesli na rokah!

Pred seboj imam nekaj že orumenelih listov poročil in kritik. Prisluhnilo Filipu Kalanu-Kumbatoviču. V svoji študiji o igralcu Lojzetu Potokarju in njegovi upodobitvi Sokrata pravi: "... Nesporna je stvaritev Lojzeta Potokarja - ta nenavadna stvaritev nezlomljene življenjske sile in nenačete igralske zadržljivosti, ta stvaritev žlahtno zadržanega temperamenta in sproščene gledališke obsedenosti.

In tako se v razmišljanju o tej nespornosti, ki ga znova in znova prekinjajo in obujajo nove igralske stvaritve zrelega Lojzeta Potokarja, javlja znova in znova stara beseda, ki je bila že zapisana o tem velikem komedijantu: Igralec po božji volji."

Da, Lojze Potokar je bil prvak med slovenskimi igralci svojega časa. Njegov Sokrat pa je postal umetnina slovenskega gledališča.

DRUGO SREČANJE MLADIH LITERATOV, SODELAVCEV ŠOLSКИH IN
MLADINSКИH GLASIL V OBČINI GROSUPLJE

Hilda Lučovnik*

Komisija za literano založniško dejavnost pri Zvezi kulturnih organizacij v občini Grosuplje je izpolnila eno nalogo svojega programa. Pripravila je drugo srečanje mladih sodelavcev šolskih in mladinskih glasil v občini. Srečanje je bilo 7. aprila 1979.

Na prvem srečanju v Šmarju leta 1977 smo obljubili, da se bomo čez dve leti ponovno srečali.

Mladi avtorji so na prireditvi čitali svoje najboljše prispevke, saj so se srečanja udeležili sodelavci sedmih šolskih in treh mladinskih glasil.

Slišali smo nekaj izbranih sestavkov v prozi in poeziji - stvaritev mladih v minulih dveh letih.

Komisija, v kateri so bile tovarišice: prof. Marjeta Glavan, predmetna učiteljica Marija Dolenšek in učiteljica Anica Petrič, je izbrala po tri najboljše sestavke. Vsi sodelujoči so prejeli lepe knjižne nagrade.

Najboljše sestavke so napisali: Nataša Tomšič iz Osnovne šole Videm-Dobrepolje, proza "Moj rodni kraj, moj rodni dom", dalje Matjaž Cvetkovič z Osnovne šole Grosuplje, pesem "Šolski zvonec", in Erika Mersel z Osnovne šole Stična, pesem "Galeb".

Med sestavki iz mladinskih glasil pa je komisija priznala prvo mesto Slavici Zlatar iz Dekliškega vzgajališča Višnja gora za pesem "Dovolj za vse", drugo mesto Mirjani Križman za pesem "O dveh daljnih svetovih" in tretje Miji Žibert iz Gimnazije Stična za prozni sestavek "Spomin".

Avtorji izbranih prispevkov so prejeli še posebne knjižne nagrade.

Za prireditev smo poslali veliko vabil, toda odziv je bil skromen. Bilo pa je zanimivo poslušati, kako doživlja in vidi svet, v katerem živi, današnji mladi rod. Sestavki so izpoved mladih, ki so ob vzpodbudah mentorjev dali svojim notranjim občutkom in zunanjim doživetjem trajno življenje v pisani besedi, pesmi ali prozi.

Za uvod v prireditev in med potekom programa, čitanja posameznih

* 61290 Grosuplje, YU, Partizanska pot.

del, so nam učenci Glasbene šole Grosuplje: Škufca Irena, Gale Bogdan, Simonič Tomaž in Perme Maruša zaigrali nekaj skladb za klavir in kitaro.

Po samem srečanju smo imeli z mentorji razgovor z željo, da bi na tretjem srečanju čez dve leti sodelovalo več mladih avtorjev, da bi bila glasila vsebinsko še bolj bogata in da bi na srečanju sodelovala vsa šolska in mladinska glasila, ki izhajajo v občini.

Najboljše sestavke na drugem srečanju prilagamo v objavo:

MOJ RODNI KRAJ, MOJ RODNI DOM

Zrem skozi okno. Pogled mi ostane kot bleda senca mesečine, ki nekoga išče, nekoga potrebuje...

Zrem v neskončnost ter zopet preudarno opazujem mojo rodno vas. Poznam jo kot materin obraz, kot žuljavo roko, na kateri so sledi bridkosti in veselja. Pomislím...

Na ta zgarana, tisočkrat prehojena tla je zrlo nešteto oči, nešteto drobnih ljudi je opazovalo našo pokrajino, to naše bogastvo, ki se blešči v mesečini pretoklosti in prihodnosti, ki kakor nedolžen otrok počiva in nečesa pričakuje.

Zdrznem se... Kako je to nekaj lepega, nekaj nenadomestljivega...

Moj rodni kraj, moj rodni dom... Opazujem... Vas še spi in sanja kakor otrok v zibelki. Megla pogrinja svoje tančice čez obširna, skrbno obdelana polja, pogrinja jih čez cesto, živo mejo, nizko grmovje, da vse postane sluten sanjski svet. Temno je še. Svetloba počasi zmaguje in cvetoče jablane so se že pokazale iz temnega ozadja. Že razločiš živi svet natančneje, kot da se prebuja. Njive so postale kakor rebra, napete čez suhe roke matere zemlje. In glej, že se je pripeljalo od nekod sonce, ki še blede sveti in nič ne greje, toda poslalo je svetlobo tudi nad našo pokrajino. Že takoj ob svitu je bilo nebo čisto, kakor bi ga prek in prek umivala mična dobra dlan.

In žar vzhajajočega sonca je napojil veselo sinjino pomladnega neba s še večjim veseljem. Njegove dolge sence padajo kakor nekaj stvarnega in težkega na nasprotna pobočja. Ozke sence dreves pa so kakor globoki jarki, ki parajo njive in travnike.

Kmalu se zasliši blago petje ptic, ki odmeva kakor doneč, glasno odmevajoč glas harf v vetru, ki te zdrami in te napravi še bolj budnega, da vesel pričneš nov, veselja poln dan. In že ljudje odhajajo na polja, ki so ves čas mirna in v pričakovanju čakajo svoje zveste, vsakdanje obiskovalce, ki se kakor mravlje podajajo na pot. Spremljajo jih mladi žarki sinjega sonca, ki zdaj pa zdaj zaidejo za oblake ter zopet leno povešajo svoje tople pasove senc na pokrajino, ki je že popolnoma oživelá, tako da bolj in bolj čutiš nemir na vasi in glasno vpitje otrok.

In dan se kot utrujen žarek megle nagne k večeru. V vasi so večeri nenavadno tihi. Le včasih zaslišiš lajež psa, čigar glas se polagoma razgubi v ozračju. Drobni, tenki glasovi se razpršijo kakor srebrni trak v mesečini in zagrnejo v pokoj cvetlice, ki dehtijo v ta tihi večer. Cvetoče jablane se skrivnostno blestijo skozi mrak. Redko posejane hiše se pogreznejo v belino cvetočega drevja. Z njih se dviga tenak pajčolan dima, dogorevajočega ognja, ki se dviga iz src kot ravnokar prižgane zvezde. Vas pa se počasi potaplja niže in niže v čist, duhteč zrak, da bolj in bolj čutiš njegov okus. Gozd okrog vasi izstopa od obzorja, vedno više se dviga in objema vas kakor temno zelen venec. Ko pa zaide še mesec, pokrije vas in gozd mehko in vsa vas potem počiva kakor otrok iz pravljice. Toda mesec še ni stkal odeje iz srebrne svile in hiše med

drevjem še niso zatisnile oči. Njihova okna, majhna in nizka, še vedno toplo mežikajo kakor nedolžne očke otroka. Kajti nebo je višnje rdeče in tako lepo odseva od obrisa naše, deloma speče pokrajine. Noč je in mir. In ljudje so pod odejami, vsak že sanja svoje sanje. Hiše pa so mirno utonile v večerni mrak ter se predale blagim sencam lune in zvezd, ki z veliko močjo obsevajo tako lep sanjski svet, a vse bolj čutiš temo, ki jo obdaja ter zagrinja v ta tihi pokoj. Res, lepo je občudovati nekaj, česar potrebuješ, kar spremljaš že vrsto let.

Da... To je moja samopoda, to je moj rodni kraj, moj rodni dom...

Nataša Tomšič

ŠOLSKI ZVONEC

Šolski zvonci
 spet brnijo,
 konec je
 poletnih muk.
 Vse norčije
 zdaj adijo,
 spet na vrsti
 je pouk.

S šolo resne
 so težave:
 mnogim pamet
 in živce žre.
 Ni odvisno
 vse od glave,
 saj nalog
 je še pa še.

Za učitelje
 je sila,
 vsako leto
 jih je manj.
 Šola pa
 brez njih bi bila,
 kot brez
 matice je panj.

Matjaž Cvetkovič

GALEB

Plava vrh morskih gladin
 od zore do mraka
 morja in sonca sin,
 preži na plen in čaka.

Ne sliši, kako s planin
 hrumenje viharja prihaja.
 Ne sliši morja sin,
 da val za valom vse večji postaja.

On kroži miren in sam,
 osamljen od šumenja morske gladine,
 dokler, od vsega tega pijan,
 v šumečih valovih viharja ne izgine.

Erika Mersel

DOVOLJ ZA VSE

Nebo je brezkončno plavo,
brezkončno dolgo
in brezkončno široko.

Nebo je dovolj plavo za vse.
In za žolno in za čmrlja.
Želva nikoli ne bo rekla:
"Nebo je samo moje."

Zakaj je potrebno, da človek
postane želva in čmrlj,
da bi doumel, kako je nebo

dovolj plavo za vse,
dovolj dolgo za vse,
in dovolj široko za vse.

Slavica Zlatar

O DVEH DALJNIH SVETOVIH

Med vrelo melodijo žarkov španskega sonca
si se nasmehnil drobni sreči.

Pogled si pustil na drobnih dlaneh,
ki so govorile namesto jezika,
in pretopil si se v ljubezenski napoj.

Takrat modro-črne kolibe na tirih
še niso vozile tvoje sreče
v daljavo, dni spominov in redkih solza.

Tvoj nasmeh,
cvetoča kakteja na zagorelem obrazu,
sem utrgala med govorico drobnih dlani,
da bi mi v dnevih spominov
sušil redke solze.

Daleč sva si

- med nama stojita najina svetova.

sonce nikoli ne pronica skozi meglene oblake
na jutro tvojega prebujenja,
vedno te razžarjeno pričaka,
da prehodita modrino dni.

Pri nas je zima.

Utrujena drevesa shrepenelo stezajo veje
pod raztopljeno sivo ~~mozgo~~ neba
in nimam nikogar, kakor si ti.

Ljubila bi te rada.

Dala bi ti vse svoje nemire in brezkraina
spreletovanja,
kuštrala bi žimasti bombaž tvojih las
in vpijala trnje tvojih poljubov.

Ljubila bi te rada,

kačdar tvoje želje bučijo na kaskadah
in izmed nežnega popkovja pomladnega drevja
bi luščila tvoje poglede strasti.

Nisem znala

- nisem hotela? -

stopiti z asfaltne ceste mojega sveta,
iz zaščitenih parkov
in hruščečega direndaja.

Nisem znala priti

med tvoje družinske vezi,
med trave, ki ste jih gnojili z molitvijo,
med očetne pravice vladanja.

Daleč sta si najina svetova
in različni so najini dnevi.

Lepo je bilo

med razgibanimi vročinami tvojih gričev,
zato bi te rada ljubila.

Lepo je bilo

med neštetimi iluzijami boga tvojega očeta,
zato bi te rada ljubila.

Lepo je bilo

samo za kratek hip

in....

ne znam te ljubiti.

Mirjana Križman

SPOMIN

Res je bila čudna ta najina "Ljubezen". Nisem se zaljubila na prvi pogled, kot navadno, bilo je drugače. Pridrvel je v moje življenje, vseh mi je bil ali bolje - privlačil me je. Bil je čeden, mlad, predrzen, lahkomišen in pustolovski, skratka imel je lastnosti, ki so veliko obetale. Obljubljale so konec dolgočasje, konec posejanja z dolgočasno klapo v še bolj dolgočasni gostilni, konec dolgim popoldnevom in vendar nisem bila zaljubljena (čutila sem to). Privlačil me je z neko čudno, nepremagljivo silo. Že način, kako je vozil avto - drzno, neprevidno, divje... Ljubil je hitrost, tako kot jaz, in ni se obotavljal, ko mi je povedal, da se je zaljubil vame. Tako čudovit je bil, jaz pa ga nisem mogla "ljubiti". Toda to je bil šele začetek.

Nisva se poznala, ničesar nisva vedela drug o drugem. Vrtela sva se v začaranem krogu, ki sva ga imenovala ljubezen. Njega sem občudovala kot človek, ki občuduje dragoceno ogrlico ali prstan, kajti vse na njem je bilo lepo, popolno. Vsaj tako sem mislila... Želela sem si, da bi vedno trajal trenutek, ko sva sedela v temnem kotu v disku, ob zvoku divje glasbe, ko nisva ničesar priznavala, ničesar razen najine "ljubezni". Razumela sva se brez besed, le najine roke in ustnice so se nemo pogovarjale. To nama je bilo v tistih dneh dovolj, kar preveč, saj tudi imen nisva potrebovala, in jaz sem imela čas, da sem prepričala samo sebe, da ga imam rada.

Toda nenadoma ga nisem več občudovala, vse sanje o njem so se podirale. Pred mano je stal drug človek, tujec z mnogimi slabimi lastnostmi, pozitivnih nisem več našla. Njegova preteklost ni bila lepa. Nisem mogla in nisem hotela verjeti vsega, kar so govorili o njem, kajti ob njem sem zgradila cesto sanj. Toda grad v oblakih se je rušil, počasi, toda zanesljivo... Ni dolgo vzdržal v mojem svetu. Začel je dokazovati svoj značaj. Vse več večerov je preživljal v družbi sumljivih "prijateljev" in pridno praznil kozarce. Prišli so dnevi, ko je hodil okrog s posledicami pretepev - in teh ni bilo malo, ko je pod vplivom alkohola razbijal avtomobile. Kaj naj bi naredila? Nisem jokala, samo žal mi ga je bilo.

Vsak dan sem si dopovedovala, da ga bom pozabila, da ga moram pozabiti. A dnevi so minevali, jaz pa nisem imela moči, da bi mu rekla, da zame ne obstaja več.

V meni je še vedno živel spomin, spomin na tisto popoldne, čudovito, vredno ljubezni. Zopet sem se vrtela v začaranem krogu, le da tokrat sama. V meni je čisto počasi bledel lik moškega, o katerem sem sanjala in mislila, da je moj. Najina sreča se je razpršila kakor voda takrat, ko je bila najlepša.

Končno je vsemu temu nesmislu napravil konec. Odšel je z besedami: "Kmalu spet pridem." Odšel je tako hitro, kot je bil prišel. In pozabila sem na čustva. Nekaj pa je vseeno ostalo - spomin. Spomin nanjo, ki je šla mimo, in vendar je bila nekje blizu, ona, ljubezen.

KRONIKA IN RAZGLEDI

TRGOVINA S TURJAŠKIM ŽELEZOM NA REKI SREDI 15. STOLETJA

Janez Šumrada*

Notarska knjiga reškega kanclerja in notarja Antona de Renno de Mutina (1436-1461)¹ je nedvomno vir prve vrste za osvetlitev trgovskih stikov med slovenskim zaledjem in Reko v 15. stoletju. Ti so bili zelo intenzivni zaradi geografskega položaja Reke ob izteku prometno pomembne poti iz slovenskih dežel k morju, politične povezanosti mesta ob Rečini s slovenskim zaledjem ob koncu srednjega in začetku novega veka ter povečanja proizvodnje za tržišče v tem zaledju, kar je odvisno tudi od večjih potreb tega tržišča.

Čeprav nas vir seznanja samo z višjimi oblikami trgovskega poslovanja,² so podatki dovolj zanesljivi, da si lahko ustvarimo splošno podobo. Tako vemo, da se je poleg velikega števila trgovcev iz slovenskih dežel, ki so na Reki trgovali neposredno in zato o njih podatkov nimamo, v kreditno trgovino v tem kvarnerskem mestu vključevalo nad 60 trgovcev iz Ljubljane, čez 40 iz Škofje Loke in manjše število trgovcev iz drugih mest, trgov ali celo manjših krajev iz Kranjske, Štajerske in od drugod.³

Med trgovskim blagom, s katerim so trgovci iz slovenskih dežel kupčevali na Reki, je poleg kmetijskih pridelkov in tkanin najpomembnejše železo. To ima važno vlogo v trgovini Ljubljane in drugih kranjskih mest, zlasti Kranja in Škofje Loke. Ljubljana in Kranj sta v tem obdobju večji središči prehodne trgovine z železom iz koroškega Hüttenberga, trgovci iz Škofje Loke in njene bližnje okolice pa so trgovali zlasti z železom in izdelki, ki so izvirali iz Selške doline (Železniki). Vendar pa ima v trgovini nekaterih kranjskih mest na Reki pomembno vlogo tudi tako imenovano turjaško železo, ki ga vir med vsemi vrstami železa, s katerim se je na Reki trgovalo, edinega označuje po izvoru (ferrum de Aspergo, 0(1)spergo, Vlspergo, Vlsperch ipd.). Nedvomno gre za kovino, ki so jo pridobivali na turjaškem zemljiškem gospostvu, čeprav je težko reči, kje bi lahko na področju, ki je bilo nekdanje znano kot bogato nahajališče železove rude,⁴

* dipl. zgodovinar, profesor angleščine in francoščine,
Muzej revolucije Celje, 63000 Celje, Trg V. kongresa 3.

iskali v tem obdobju že odkrito nahajališče železa in fužino. Arheološko še nepreverjeno je mnenje, na katerega me je opozoril univ.prof.dr. Ferdo Gestrin, da bi morda šlo za kraj z značilnim imenom Železnica, ki je oddaljen približno 2 km od Turjaka (v bližini ceste Turjak-Grosuplje). V gornjih zemeljskih plasteh je okrog te vasi še danes ugotovljiva znatna železova ruda, ugotovljeno pa je tudi, da so to rudo nekoč že izkoriščali.⁵

Največkrat imamo podatke le o železu kot takem (ferrum de Olspergo), pri čemer lahko sklepamo, da gre za kovano železo. Poznamo pa tudi nekatere oblike, v katere so železo kovali in prodajali. Tovorili so ga v štirioglatih kosih, najbrž v obliki kvadra, kot pove ime (quadrelos), kot tanko oblikovano paličasto železo (splugios) in v šibikah (virgulae). Med trgovsko blago pa spadajo tudi posamezni že izdelani predmeti, tako npr. žebliji različnih vrst in podkve, čeprav jih vir neposredno omenja le pri trgovskih poslih škofjeloških trgovcev. Ni dvoma, da so s temi predmeti trgovine prihajali na Reko tudi drugi, tako ljubljanski trgovci, saj se predmeti največkrat skrivajo pod oznako "železo in blago" (ferrum et mercimoniales), ki je v viru pogosta, tudi v zvezi s turjaškim železom.

Kvaliteta kovine seveda ni bila vedno enaka, zato so se pri sklepanju oz. javnopравни registraciji posla kupci pred slabo robo zavarovali z zahtevo, da mora biti železo dobro, čisto, fino in estetsko izdelano, največkrat pa so zahtevali, da mora nositi žig turjaškega proizvajalca - garancijo kvalitete (ferrum bonum et bullatum de Auspergo). Po kvaliteti najbrž med žigosanim turjaškim železom in kovino, ki je v večji meri prihajala izza Karavank, ni bilo večje razlike, saj je bila tudi cena enaka. S turjaškim železom so poleg trgovcev iz Ljubljane, ki so zaradi relativno majhne oddaljenosti Turjaka od njihovega mesta (s tovornimi konji približno 1 dan v eno smer) izvažali daleč največ te kovine, trgovali tudi kamniški, škofjeloški in kranjski trgovci. Železo so obračunavali največ v milijarjih (1 milijar = 560 kg), k morju pa je prihajalo v tovorih na hrbtu tovornih konj (tovor ima 120-160 kg; navadno računamo, da gredo na milijar 3-4 tovari). Ljubljanski trgovci so med 1437 in 1460 po podatkih kreditne trgovine prodali na Reki okrog 1920 milijarjev železa, torej 6720 tovorov ali 1075 ton, 35,5 % ali 683 milijarjev (2390 tovorov, približno 382 ton)⁶ železa pa je bilo po izvoru turjaškega. Poudariti moramo, da je bila ljubljanska kreditna trgovina z železom v rokah največjih ljubljanskih trgovcev. Od omenjenega celotnega prometa s to kovino je osem ljubljanskih trgovcev izvozilo na Reko kar 1760 milijarjev, od tega štirje največji - Pavel Dolničar-Lustaller, Ulrik Krznar, Matko Videc in Jakob Sommer - skupaj kar okrog 1470 milijarjev. Isti štirje veletrgovci so od gornjih 683 milijarjev turjaškega železa pritovorili na Reko kar okrog 548 milijarjev ali 80,2 %. Ti veliki trgovci so sklepali s partnerji

trgovske posle na debelo in se obvezali, da bodo na Reko, navadno v več pošiljkah, dostavili po 20-50 in več milijarjev turjaškega železa. Njihovi stiki na Reki so bili stalni in dolgoletni. Manjši ljubljanski trgovci pa so sodelovali v kreditni trgovini občasno z manjšimi količinami kovine, čeprav so nedvomno intenzivneje sodelovali v neposredni trgovski menjavi. Pomembno vlogo ima trgovina s turjaškim železom tudi v okviru poslovanja kamniških trgovcev, saj na turjaško železo odpade kar 47,8 % vse njihove kreditne trgovine z železom (113 milijarjev od približno 236). Večji med njimi so dobavljali velike količine turjaškega železa (Ahac iz Kamnika 60 milijarjev, njegov someščan Lenart pa čez 50).⁷ Škofjeločanom pa je bilo pri njihovem sicer obsežnem kupčevanju z železom trgovanje s kovino, ki je izvirala iz turjaške fužine, nedvomno postransko že zaradi odmaknjenosti turjaškega gospostva od tistih prometnih poti, po katerih so največ odhajali proti morju. (Tisti škofjeločani, ki bi odšli po turjaško železo prav na Turjak, bi za pot v obe smeri porabili okrog 4 dni, čeprav se je turjaško železo gotovo dalo nabaviti tudi v Ljubljani. Vsega skupaj so prodali na Reki okrog 32 milijarjev turjaškega železa, kar predstavlja le 10,8 % vse kreditne trgovine Ločanov z železom na Reki.)⁸

Vsaj delno so morali na Turjak hoditi po železo tudi reški trgovci sami. O tem nam posredno priča zadolžnica reškega trgovca Jurija Romplerja, ki je bil sicer po rodu iz Ljubljane; na račun dolga se je obvezal pritovoriti na Turjak tri tovore olja tamkajšnjemu kaplanu Kristjanu Goterju, ostali del dolga pa poravnati kasneje prav tako na Turjaku v olju, žafranu ali mandeljnih.⁹

Trgovci iz kranjskih mest so blago, ki so ga pritovarjali v pri-morska mesta, v glavnem zamenjevali za sol, olivno olje in "beneško" blago. Pri tem so bile cene blaga vedno nižje ob gotovinskem nakupu in tudi po dukat ali dva višje pri kreditnem poslu in pri zamenjavi železa za drugo blago (v našem primeru največkrat za olje). Pri kreditnem poslovanju je namreč upnik praktično vedno obračunaval obresti, razlike v ceni pa so nastajale tudi zaradi tega, ker se je vrednost denarja zelo hitro manjšala, doba vračila kredita pa se je rada podaljševala z običajnih treh mesecev kar na leto in celo nekaj let. V vsem tridesetletnem obdobju pa tudi kasneje je ostala cena železa vendarle relativno stabilna, še posebej, če jo primerjamo s stalnim padanjem cen olja do srede petdesetih let. Ob začetku štiridesetih let 15. stoletja je opaziti precejšen vzpon trgovine z železom na Reki, ko je bila cena 13-14 ducatov za milijar. Cena je ostala nespremenjena tudi po 1446, ko je zaradi kuge in devalvacije denarja trgovina za dalj časa upadla, šele v prvi polovici petdesetih

let pa se je zmanjšala na 11-13 dukatov. Po podatkih, ki jih imamo, je bila v istem obdobju trgovina z železom in oljem na višku. Tudi po novi krizi, ki se je začela 1456 zaradi ponovnega razvrednotenja denarja, je kljub strmemu padcu prometa ostala cena železa skoraj ista (1458-59 okrog 11,5 dukata za milijar). Trgovina s turjaškim železom pozna prav takšna nihanja kot ljubljanska trgovina z železom in oljem na Reki ali trgovina celotnega slovenskega zaledja z Reko v istem obdobju. Višek je dosegla v prvi polovici petdesetih let, zlasti v letih neposredno pred drugo krizo. Leta 1454 so ljubljanski trgovci pritovorili na Reko 28,2 % vsega turjaškega železa, kar ga je prišlo na Reko v kreditnih poslih; to je predstavljalo 87 % vsega njihovega prometa z železom na Reki v tem letu. Nekoliko manj obsežno je bilo poslovanje leta 1455.

Pri ugotavljanju vzrokov za nihanje trgovine z železom nasploh in s turjaškim posebej moramo odgovoriti na vprašanje, kam je železo odhajalo, saj je prodaja prav gotovo odvisna od povpraševanja na tržišču in od tistega blaga, ki ga tržišče nudi v zameno. Železo je namreč odhajalo po veliki večini v Italijo, ki je v 15. stoletju potrebovala vedno večje količine kovin za potrebe gospodarstva in vojska. Od tam je prihajalo na Reko tudi največ olja. Železo so kupovali italijanski trgovci pri Ljubljancanih in drugih kranjskih trgovcih neposredno ali pa z reškimi družabniki (zlasti z bratoma Mikolič). Največji del robe je odhajal v Marke, zlasti v mestih Fermo in Fano. Ostalo blago so skoraj v celoti kupili reški trgovci, zlasti Nikolaj Mikolič, a tudi to železo je šlo naprej v Italijo. Zaključimo lahko z nekaterimi kazalniki, ki nam dovoljujejo sklepati o obsegu proizvodnje turjaške fužine sredi 15. stoletja. Pri tem moramo vedeti, da navadno velja naslednji količnik: kreditna trgovina predstavlja le tretjino realnega trgovskega poslovanja. Če vemo, da so kranjski trgovci v obdobju 1437-1460 s kreditnim poslovanjem izvozili na Reko skupaj okrog 831 milijarjev turjaškega železa (torej pribl. 2910 tovorov ali 465 ton), dobimo približen obseg celotne trgovine kakih 2500 milijarjev (8750 tovorov, 1400 ton) za eno samo trgovsko smer. Koristni so nam tudi podatki o višku trgovine v petdesetih letih, ko se je produkcija zaradi potreb tržišča zelo povečala. Ljubljanski trgovci so 1454 prodali na Reki na kredit okrog 235 milijarjev turjaškega železa (okrog 822 tovorov, 131 ton), 1455 pa 164 milijarjev (574 tovorov, pribl. 92 ton). Te številke nam govore, če jih pomnožimo z našim količnikom, o približnem obsegu ljubljanske trgovine s turjaškim železom na Reki v obeh omenjenih letih (1454 okoli 395 ton, 1455 pa okrog 275 ton), kar kaže na veliko letno proizvodnjo in precejšnje tehnične zmogljivosti turjaške fužine.

Nedvomno so bile posledice obratovanja fužine na turjaškem zemljiškem gospostvu velike ne zaradi lepih dohodkov zemljiškega gospoda,

ampak zato, ker se je z nastajanjem plasti poklicnih rudarjev in fužinarjev hitreje spreminjala družbena struktura podložniškega razreda. V pretežno agrarno lokalno gospodarstvo je vstopila tudi že oblika proizvodnega obrata, ki je na predindustrijski način proizvajal skoraj izključno za potrebe tržišča.

O pomenu teh sprememb bi lahko več spregovorili samo po podrobnem študiju virov iz fondov arhiva turjaškega gospostva.

OPOMBE

1. V celoti sta jo objavila *Silvino Gigante* (*Monumenti di storia fiumana II, Reka 1912, str. 422 + XXIV in v Fiume Rivista semestrale della Societa di studi fiumani in Fiume IX/1931, 5-153*) in *Mirko Zjacič* (*Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci III/1955-56, 5-339; IV/1957, 89-225; v/1959, 257-459.*)
2. Takoj v začetku moramo vedeti, da nas vpisi v notarsko knjigo (*imbreviature*) seznanjajo le z relativno majhnim delom celotnega trgovskega poslovanja, namreč le s kreditno trgovino in posameznimi trgovskimi pogodbami. Velika večina trgovanja je v tistih časih nedvomno potekala kot gotovinski nakup blaga in neposredna menjava blaga za drugo blago, čeprav se je vse bolj uveljavljalo kreditno poslovanje. Zanj je bilo nujno, da sta imela trgovska partnerja daljše, uspešne trgovske stike, ki so upniku zagotavljali, da mu bo dolžnik vrednost blaga, ki ga je dobil na kredit, z obrestmi vred v resnici povrnili. Če si dolžnik ni ustvaril potrebnega poslovnega ugleda pri kreditorju ali pa v mestu sklepanja pogodbe sploh ni imel partnerjev ali pa je veljal za nesolidnega, tako da mu nihče ni hotel biti za poroka, je moral dati upniku v zastavo za čas do plačila kredita kakšno nepremičnino ali drugo blago. Vpis v notarsko knjigo je zagotavljal upniku, da je sklenitev posla pravnoveljavno potrjena pri pooblaščenem notarju, zadolžnica pa je vsebovala tudi vse bistvene podatke o poslu, ki bi jih stranki potrebovali ob sodnem sporu. Pri gotovinskem poslovanju ali pa pri prometu blaga za blago rizika ni bilo, saj sta obe strani poravnali vse obveznosti neposredno ob kupčiji sami in vpis v notarsko knjigo ni bil potreben.
3. *Ferdo Gestrin*, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do 16. stoletja, Ljubljana 1965, str. 296*; za Ljubljano moje diplomsko delo *Trgovina Ljubljane z Reko okoli srede 15. stoletja, ki ga pripravljam za objavo*; *Pavle Blaznik*, *Trgovske zveze Škofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina (1436-1461), Loški razgledi VIII/1961, 75-82.*
4. Železo so v različnih obdobjih izkoriščali v širši okolici: *Zagradec na Krki, Dvor pri Žužemberku, okolica Žužemberka itd. Prim. Milan Valant, Zgodovina Žužemberka in Krajine, Ljubljana 1970, 18.* Gorenjski rudarji so ob koncu 17. stoletja iskali rudo v okolici Turjaka (*Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, Ljubljana 1969, I. del, 50*).
5. *Krajevni leksikon Slovenije II, Ljubljana 1971, 164; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, 361.*
6. Vsi podatki in izračuni so, če ni drugače označeno, iz moje citirane diplomske naloge ali pa sem jih pripravil posebej za tole razpravo. Podrobnega citiranja uporabljenih strani objave vira sem se pri tem izognil.

7., 8. Za celotni obseg kamniške in škofjeloške kreditne trgovine z železom na Reki glej razpredelnico v Gestin, kot v op. 3, 55.

9. Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci IV, 219.

Karte je po mojih predlogah izdelal Alojz Umek, konservator Pokrajinskega muzeja v Celju. Na tem mestu se mu zato najlepše zahvaljujem.

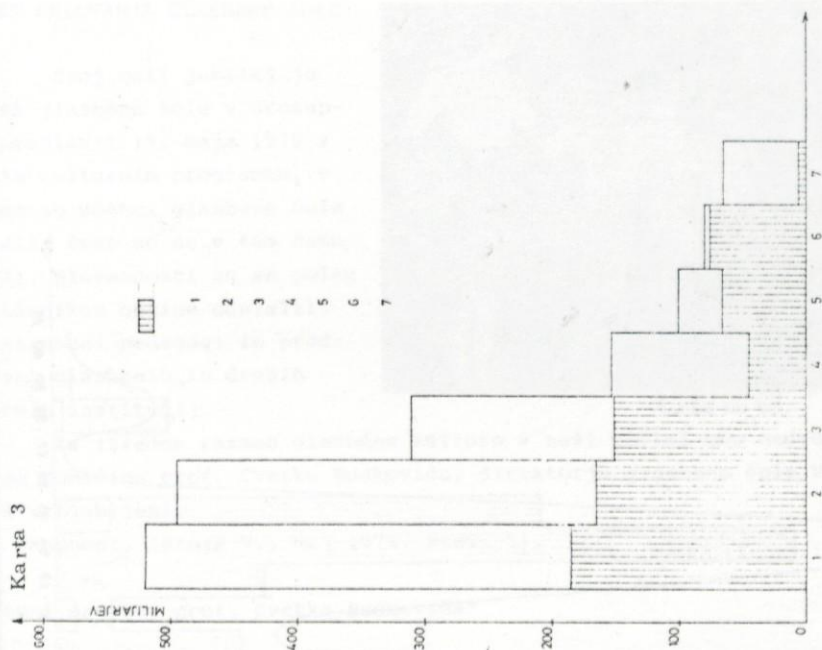
PODNPISI H KARTAM

Karta 1: Nihanje trgovine s turjaškim železom po podatkih kreditne trgovine kranjskih trgovcev na Reki med 1437 in 1460. Za primerjavo prikazuje krivulja nihanje ljubljanske kreditne trgovine z železom na Reki v istem obdobju.

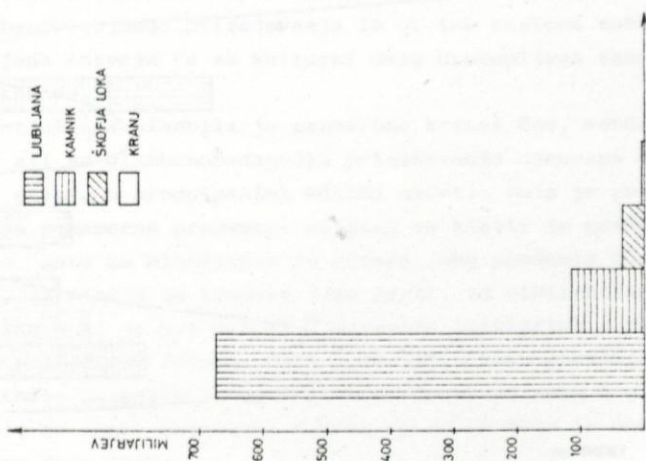
Karta 2: Turjaško železo v kreditni trgovini kranjskih trgovcev na Reki (1437-1460).

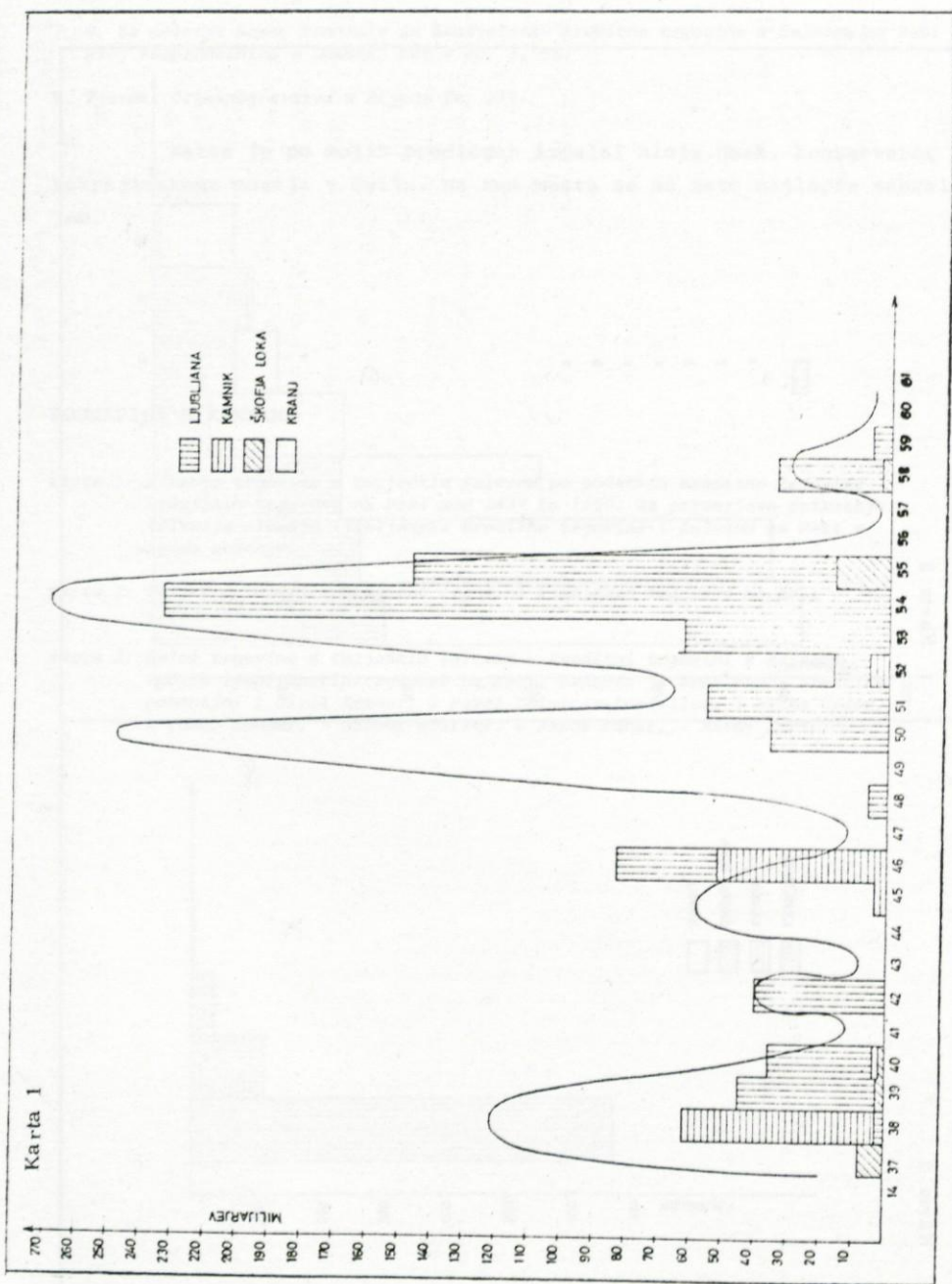
Karta 3: Delež trgovine s turjaškim železom v kreditni trgovini z železom večjih ljubljanskih trgovcev na Reki. Označen je šrafirano. Številke pomenijo: 1 Ulrik Krznar, 2 Pavel Dolničar-Lustaller, 3 Matko Videc, 4 Jakob Sommer, 5 Gašper Meltzer, 6 Jakob Kuhar, 7 Matej Juričič.

Karta 3

Karta 2

PET LET DELOVANJA GLASBENE ŠOLE

Svoj mali jubilej je oddelek glasbene šole v Grosupljem proslavil 15. maja 1979 z bogatim kulturnim programom, v katerem so učenci glasbene šole pokazali, česa so se v tem času naučili. Slovesnosti so se poleg predstavnikov občine udeležili tudi glasbeni pedagogi in predstavniki glasbenih in drugih kulturnih institucij.

Za izreden razmah glasbene kulture v naši občini gre nedvomno zasluga domačinu prof. Cvetku Budkoviču, direktorju glasbene šole Vič-Rudnik v Ljubljani.

(Naša skupnost, letnik V., maj 1979, šte. 5).

Pozdravni nagovor prof. Cvetka Budkoviča*

Ob 5. obletnici delovanja glasbene šole v Grosupljem želijo učenci in učitelji z glasbenim sporedom prikazati rezultate svojega dosedanjega glasbenovzgojnega prizadevanja in ob tem nastopu nakazati možnosti nadaljnjega razvoja te za kulturni dvig Grosupljega tako potrebne in pomembne ustanove.

Pet let učenja glasbila je razmeroma kratek čas, vendar je že možno oceniti, ali so glasbenopedagoška prizadevanja osnovana dovolj strokovno in v skladu s predpisanimi učnimi načrti. Šola je postopno odpirala pouk za posamezne predmete: najprej za klavir in predšolsko glasbeno vzgojo, nato za blokflavto in kitaro (oba predmeta poučujemo šele tri leta), za pihala in trobila (dve leti), za violino (eno leto); pouk za harmoniko - ki je bil doslej v privatni iniciativi - pa se obeta učencem šole v prihodnjem šolskem letu 1979/1980. Tako praznuje glasbena šola peto obletnico dejansko le za predmeta klavir in nauk o glasbi. Ob opravljenem delu se lahko vprašamo, kakšne so želje šole in občanov v bodoče. Glasbena šola želi:

* 61000 Ljubljana, YU, Šišenska 2; profesor glasbe.

- ustvariti razmere za skupinsko, komorno in orkestralno muziciranje;
- dajati osnove instrumentalne vzgoje učencem krajevnih skupnosti izven Grosupljega;
- poslovati po Zakonu o glasbenem šolstvu; še bi lahko naštevali, kaj je potrebno storiti, da se bo mesto Grosuplje lahko vključilo v prizadevanje drugih mest v Sloveniji, ki imajo z 52 glasbenimi šolami že daljšo tradicijo in temu primerne večje glasbenovzgojne uspehe. Tudi zvokom izpod mladih prstov učencev glasbene šole na današnjem večeru je vredno prisluhniti, o tem razmisliti in nadalje ukrepati.

Dovolite mi, da se za dosedanja prizadevanja pri ustanavljanju glasbene šole v Grosupljem in za razumevanje pri reševanju problemov iskreno zahvalim Skupščini občine Grosuplje in njenemu predsedniku tov. Janezu Lesjaku, ki ga v naši sredi iskreno pozdravljam, prejšnjemu ravnatelju osnovne šole L. Adamič tov. Lojzetu Kiklu in sedanji ravnateljici Anici Čeferinovi, Vladimirju Rozmanu, tajniku ZKO Grosuplje, tov. Vinku Blatniku, tajniku občinske IS, predsedniku Krajevne skupnosti tov. Jožetu Maroltu, vzgojnovarstvenemu zavodu, pedagogom šole v Grosupljem in vsem, ki so karkoli prispevali in kakorkoli pripomogli, da je šola dosegla sedanjí uspeh.

Naj pozdravim v naši sredi še predstavnike občine, predstavnike družbenopolitičnih, kulturnih in prosvetnih organizacij, šol in krajevnih skupnosti. Poseben in iskren pozdrav naj velja našim gostom. V imenu učencev, učiteljev in svojem imenu pozdravljam:

- predsednika Skupnosti glasbenih šol Slovenije in direktorja ZGBI prof. Matijo Tercelja
- pedagoško svetovalko za glasbeno vzgojo pri Zavodu SRS prof. Ano Slapernik
- pedagoško svetovalko za glasbeno vzgojo pri Zavodu za šolstvo, enota Ljubljana prof. Mirjano Turel
- dr. Jožeta Sivca, profesorja na muzikološkem oddelku filozofske fakultete v Ljubljani
- samostojno svetovalko pri MIS Ljubljana tov. Ano Kragulj
- svetovalca za glasbo pri republiški zvezi Kulturnih organizacij Slovenije tov. Toneta Lotriča in obenem opravičujem odsotnost prof. Rajovana Gobca, ker je službeno zadržan.

Tajnik občinske izobraževalne skupnosti tov. Vinko Blatnik:

Današnji praznik mladih glasbenikov je naš skupni praznik. Dan, ki je enak dnevu, pa vendarle jubilej sistematične glasbene vzgoje v naši občini. Glasba je najpristnejša vez med ljudmi, saj pesem nas druži, razvedri in zabava. Zato je današnji dan toliko bolj pomemben, toliko večji, čeprav je od začetka delovanja oddelka glasbene šole pri nas minilo le pet let. To je čas, ki je sicer - površno gledano - kratek, lahko pa je velik, kadar se v tako kratkem času opravlja delo in poučuje sistematično, kadar se razvijajo želje in hotenja, ki so nam blizu, kadar delamo nekaj, kar imamo najrajši, in navsezadnje, kadar stoji za takimi željami volja in vztrajnost. Nedvomno to velja za vsa področja našega dela in ne samo za glasbeno izobraževanje.

Želja po glasbenem znanju je med našo mladino velika, posebno občutna pa je med našimi predšolskimi otroki. In prav je tako. Sleherna vzgoja se začne že v teh letih, zato ji je nujno posvečati vso skrb. O glasbenem izobraževanju v naši občini ne moremo dosti napisati, pa vendarle opažamo velike uspehe prav v minulih petih letih, ko smo načrtno začeli glasbeno izobraževanje.

Znano nam je, da začetek pouka oddelka glasbene šole v Grosupljem sega v februar leta 1974. Pobudo za to so dali Zveza kulturno-prosvetnih organizacij, takratni TIS, osnovna šola, družbenopolitične organizacije v občini in nekaj posameznikov, ki se z glasbo poklicno ukvarjajo. S tem začetkom so bile dane našim otrokom boljše in širše možnosti za glasbeno izobraževanje. Preden se je začelo poučevanje v oddelku, so se otroci učili instrumentov, predvsem harmoniko, privatno. Že prvi vpisi so pokazali izredno zanimanje. Takrat je obiskovalo pouk 66 učencev, največji vpis pa je bil v oddelku za pouk klavirja. V šolskem letu 1974/75 se je vpis še povečal, predmetnik in možnost za pouk novih instrumentov pa razširila. Pri sprejemnih izpitih in letnih preverjanjih je pokazala večina učencev odlične glasbene dispozicije, ob koncu šolskega leta pa lep uspeh. V naslednjih letih se je predmetnik dopolnjeval, hkrati pa se je povečeval tudi krog glasbenih pedagogov. V šolskem letu 1977/78 je število učencev rahlo upadlo, posledica tega pa so kadrovske težave. Vsi pedagogi, ki poučujejo v oddelku glasbene šole, so zaposleni za določen čas. Seveda so ob takem stanju težave; morali jih bomo pričeti reševati z doslednejšo kadrovsko politiko in v ta namen pridobivati študente za študij na glasbenih šolah. Ponoven porast učencev in boljše možnosti se kažejo v letošnjem šolskem letu. Učenci v oddelku glasbene šole se učijo poleg klavirja še violino, flavto, blokflavto, trobento, klarinet in kitaro. Če bo vpis še naraščal in če bo dovolj učnega kadra, bo predmetnik

tako izpopolnjen, da bo mogoče razmišljati o verifikaciji glasbene šole. Za to pa so potrebni ustrezni prostori, da bi se dejavnost lahko nemoteno razvijala. V tej zvezi bo nujno opraviti analizo in ugotoviti interes za šolo tudi v drugih centrih naše občine. Pred časom je bil organiziran sestanek, na katerem so bili navzoči predstavniki KS, osnovne šole in družbenopolitičnih organizacij v občini. Nakazanih je bilo več rešitev, vsekakor pa bo potrebno - če bo šola verificirana - problematiko glasbenega področja reševati kompleksno.

Trenutno so delovne razmere oddelka glasbene šole v preurejenem kulturnem domu v mnogočem izboljšane, ni pa to trajna rešitev. Srednjercni program bo moral vsebovati in začrtati pot nadaljnjega razvoja oddelka glasbene šole. Z zadovoljstvom lahko ugotovimo, da je bilo dosedanje delo uspešno in imelo širok odmev. Učenci so nastopali na številnih prireditvah kot solisti in kot instrumentalne skupine. Tako so poprestrili naše programe in prireditve. Posebno vidni so uspehi pri pouku klavirja. Letos obiskujeta dva učenca že 7. razred, 7 učencev 6. razred in kar 19 učencev bo začelo 5. razred. Prav tako je v letošnjem letu glasbena dejavnost oddelka razširjena tudi na Ivančno gorico in Dobrepolje, kjer je mladini omogočen pouk pihal. Obe razširitvi glasbene dejavnosti sta namenjeni izpopolnjevanju, hkrati pa pomenita dobro osnovo za nadaljnje delo in obstoj godb na pihala.

Opisani čas obstoja in delovanja oddelka glasbene šole je dovolj zgovoren dokaz, da je potrebno načrtovati pot nadaljevat. Še več. Treba je čimprej zagotoviti ugodnejše delovne razmere ter dejavnost ustrezno razširiti. Dovolite mi, da ob tej priliki čestitam za dosežene uspehe mladim glasbenikom in njihovim pedagogom pa tudi vsem tistim, ki ste tako ali drugače prispevali, da se je oddelek glasbene šole odprl, se razvijal in danes dosegel pet let uspešnega delovanja. Vsem nam naj bo ta dan vzpodbuda za naprej. Hkrati vam želim prijeten večer ob programu, ki so ga pripravili učenci oddelka glasbene šole.

Govor prof. Matije Tercelja, direktorja Zavoda za glasbeno in baletno izobraževanje in predsednika skupnosti glasbenih šol Slovenije

Ko me je ravnatelj prof. Budkovič povabil na današnjo obletnico glasbene šole Grosuplje, sem se temu vabilu prav rad odzval. To pa iz več razlogov. Prvi je, da je to najmlajša glasbena šola v Sloveniji, saj v tem času praznuje mnogo šol 30 in več letnico obstoja in delovanja. Odzval sem se rad tudi zato, ker je ta šola na Dolenjskem, kjer so

glasbene šole prav redko posejane. To je precej nerazumljivo, saj je prav Dolenjska ogromno prispevala narodnoosvobodilnemu boju in je nosila, čeprav sama nerazvita, velika bremena tistega časa. Zato nas tembolj veseli, da je grosupeljska občina, ki se je tako kot vsa naša domovina gospodarsko po vojni zelo razvila, odprla vrata tudi glasbo se učeči mladini. Tako se je ta občina pridružila vsem večjim gospodarskim središčem, ki skrbijo ne samo za gospodarstvo, temveč tudi za kulturni razvoj občanov. Prav za kulturni razvoj občine pa je nujno potrebna glasbena šola. Danes smo že slišali tudi rezultate petletnega dela glasbene šole, ki so zelo obetajoči. Dovolite mi torej, da čestitam glasbeni šoli in njenim učiteljem ter jim v imenu Skupnosti glasbenih šol Slovenije in v imenu Zavoda za glasbeno in baletno izobraževanje želim čim več uspehov tudi v bodoče.

Še en razlog je, ki bi ga moral posebej omeniti, zakaj sem rad prišel v Grosuplje. To pa je moj kolega ravnatelj Budkovič, ki ga imam rad in ki me je tekoče seznanjal z delom glasbene šole. Seznanjal me je s tako velikim interesom in veseljem, da ga ni kazalo razočarati. Posebno ga ni bilo mogoče razočarati zaradi tega, ker je znan borec za glasbeno šolstvo. Če je potrebno, in žal je večkrat potrebno, neustrašno zavihti pero, kadar se na nebu glasbenih šol pojavljajo črni oblaki. Dovolite mi zato, da posebej čestitam tov. ravnatelju, ki ima nedvomno največje zasluge za razvoj te šole. Čestitam mu z željo, da bi se mu vsi načrti v zvezi z njo uresničili.

Oddelek glasbene šole v Grosupljem

(Poročilo v.d. ravnatelja Cvetka Budkoviča za šol.l. 1977/78)

Na pobudo občanov, ZKPO, TIS, osnove šole, družbenopolitičnih organizacij občine Grosuplje in podpisanega je bil dne 4. februarja 1974 odprt oddelek glasbene šole pri ZKPO v Grosupljem. Oddelek sofinancirata TIS in ZKPO Grosuplje in starši z učnim prispevkom (šolnina). Do leta 1977 je imel oddelek glasbene šole učne prostore v stari in novi osnovni šoli, od tega leta dalje (1977), pa v stari osnovni šoli in v na novo preurejenem kulturnem domu.

Do konca junija 1974 (pet mesecev pouka) je opravilo izpite 19 učencev čez 1. razred nauka o glasbi in 11 učencev iz klavirja (med njimi 3 učenci čez 2 razreda). Pouk je obiskovalo 66 učencev; 33 klavir, 33 cicibani; poučevali pa so štirje pedagogi: prof. Darja Kajfež (klavir in cicibani, prof. France Slabe (nauk o glasbi), Jasmina Vučetič in Neda Zaves (obe klavir).

V šolskem letu 1974/75 se je vpisalo 80 učencev (klavir 46,

kitara 4, cicibani 30). Pri sprejemnih in letnih izpitih je pokazala večina učencev odlične glasbene dispozicije, ob koncu šolskega leta pa lep učni uspeh. Poučevali so isti pedagogi (kitara-Slabe). Starši so kupili učencem pianine, ZKPO klavir znamke Yamaha in dva pianina znamke Förster. V naslednjih letih je šola razširila predmetnik, tako da je poučevalo v šolskem letu 1977/78 - sedem pedagogov, v šolskem letu 1978/79 pa poučuje šest predmetov osem pedagogov, kot kažejo tile podatki:

Šolsko leto 1977/78	Izobrazba	Št. učencev
Čontala Alenka je učila od leta 1976 do 1. februarja 1978, nato Hren Helena	visoka	11
Kajfež Darja, klavir	visoka	19
Persi Albano, blokflavta, flavta, klarinet, trobenta	visoka	12
Eljšak Bojana, kitara; učila v šolskem letu 1977/78, nato Seraval Dario	srednja	4
Vremšak Irena, klavir	srednja	10
Vučetič Jasmina, klavir, poučevala je od 4.2.74 do konca šolskega leta 1977/78; nadomestila jo je Tržan Eva	srednja	10
		66
Šolsko leto 1978/79		
Hren Helena, klavir	visoka	12
Jernejšič Tjaša, violina	srednja	3
Kajfež Darja, klavir	visoka	10
Persi Albano, blokflavta 1, flavta 2, tro- benta 3, klarinet 3	visoka	9 + 3
Seraval Dario, kitara	srednja	6
Sluga Vladimira, nauk o glasbi	srednja	
Tržan Eva, klavir	srednja	9
Vremšak Irena, klavir, solopetje	srednja	8 + 4

Poglejmo še primerjavo porasta in upada učencev v letih:

1974	= 70	1976/77	= 91
1974/75	= 76	1977/78	= 66
1975/76	= 80	1978/79	= 74

Iz podatkov je razviden porast učencev do 1. 1976/77, v naslednjem šolskem letu je padel vpis na 66 učencev. Šola je takrat opustila vpis učencev za predšolsko glasbeno vzgojo. To je ustavila zaradi pomanjkanja pedagogov (prof. Kajfeževa je odpovedala poučevanje cicibanov) in zaradi premajhnega števila učencev za ta predmet. Zato pa se je izboljšal že v šolskem letu 1977/78, zlasti pa v šolskem letu 1978/79

predmetnik, saj se je povečal vpis za pihala in trobila in kitaro, na novo so se vpisali 3 učenci za violino in dva za solopetje (planirano 4). Če se bo število učencev v prihodnjem šolskem letu (razen klavirja) še zvišalo in bo dobilo vodstvo šole še pedagoga za harmoniko, bo predmenik toliko izpopolnjen, da bo mogoče razmišljati o verifikaciji glasbene šole. Še prej bo treba urediti vprašanje prostorov in instrumentarija. Kljub velikim težavam s pedagogi (menjavanje, iskanje novih) in delnim težavam s prostori (ogrevanje) je šola dosegla v petih letih lep napredek. Ta je viden zlasti pri klavirju: letos obiskujeta dva učenca že sedmi razred, 7 učencev šesti razred in 19 učencev peti razred. Učni uspeh je razveseljiv tudi pri drugih predmetih (glej tabelo št. 1). Učenci so pridno nastopali na internih in javnih prireditvah v okviru šole, sodelovali pa so tudi na prireditvah osnovne šole (glej tabelo 2).

Tako kot vsako leto je imel učiteljski zbor v šolskem letu 1977/78 štiri ocenjevalne konference (dve 14.XI.1977, 19.I.1978, 14.IV.1978 in zaključno 26.VI.1978). Na konferencah so pedagogi obravnavali učni uspeh učencev (ocene, odsotnost, nastopi); poleg tega so govorili še: o delavnih razmerah (učni prostori, kurjava, razsvetljava), o instrumentariju (klavirju, pulti), o vpisu cicibanov, o razširitvi predmetnika (pihala, trobila, solo petje, godala, harmonika), o učenem prispevku, o možnosti ustanavljanja podružničnih šol in s tem v zvezi o pomanjkanju kvalificiranih pedagogov.

Na roditeljskem sestanku dne 20. januarja 1978 je tekla beseda o že imenovanih problemih, posebej pa še o delovnih razmerah in učnih uspehih. V d. ravnatelja Cvetko Budkovič je odgovarjal na vprašanja staršev. Zlasti so jih zanimali pogoji usmerjenega izobraževanja, trajanje študija na poklicnih glasbenih zavodih in možnosti zaposlitve.

Dne 6. marca 1978 je sklicala sejo Krajevna skupnost Grosuplje, ki jo je vodil njen predsednik Jože Marolt, prisostvovali pa so: Janez Lesjak, predsednik SOB Grosuplje, Franc Pajnič, predsednik IO Kulturne skupnosti Grosuplje, Vinko Blatnik, tajnik IOS, Ana Čeferin, ravnateljica OŠ Grosuplje, Vladimir Rozman, predsednik ZKPO, Lojze Kikelj, tajnik Krajevne skupnosti Grosuplje in Cvetko Budkovič, v d. ravnatelja glasbene šole. Navzoči so soglašali, da potrebuje glasbena šola primerne prostore, kar naj bi se uresničilo s kratkoročnim načrtom (trenutna rešitev problema) in v okviru srednjeročnega načrta (novogradnja s samoprispevkom). Mogoča je tudi adaptacija prostorov, ki jih sedaj zaseda v vili pri kulturnem domu vojni odsek, če bo dobil le-ta druge prostore.

Za samostojno šolo je pripravil idejno skico (obseg in razdelitev prostora) Cvetko Budkovič. Ob tej zamisli je mogoča zidava v dveh etapah.

NASTOPI UČENCEV V ŠOLSLEM LETU 1977/78

	20.I.	10.III.	20.VI.	VSEH
Čontala Alenka	3	10	5	18
Kajfež Darja	5	12	12	29
Persi Albano	6	4	5	15+2 zaOŠ
Poljšak Bojana	4	2	2	8+6 zaOŠ
Vremšak Irena	2	5		7
Vučetič Jasmina	2	4	6	12
S K U P N O				89+8 nastopov

Za osnovno šolo Louis Adamič so nastopali učenci :
 Persi 2 (25.X.), Poljšak 2 (25.X.), in Poljšak (kitara)
 8.II.(2), 20.II. (1) in 5.III. (1).

Prva etapa: 6 učilnic (3 x 4 m), 1 pisarna (3 x 4), sanitarije in 1 večja učilnica za skupinski pouk (6 x 8 m).

Druga etapa: še 4 manjše učilnice, konferenčna soba (6x 8 m), ravnateljeva pisarna (4 x 5 m) in dvorana za 350 poslušalcev. O teh predlogih bodo morali merodajni družbenopolitični, kulturnoprosvetni in gospodarski dejavniki v Grosupljem že v prihodnjem letu temeljito razmisliti in primerno ukrepati.

Del učiteljskega zbora z v. d. ravnateljem prof. Cvetkom Budkovičem na koncertu oddelka glasbene šole v Grosupljem, ob 5. obletnici šole. Predstavnika KS Grosuplje tov. Pergančeva je izročila pedagogom šopek cvetja v znak priznanja za njihovo pedagoško delo.

ODDELEK GLASBENE ŠOLE V GROSUPLJEM

PREDRAČUN IZDATKOV IN DOHODKOV ZA ŠOLSKO LETO 1978/79
(10 mesecev, vključno IX-VI.)

OSEBNI IZDATKI

Priimek in ime	Izobra- zba	Število učencev	Netto učnara	Trajanje učne ure	Štev.peda- goških ur na teden	Štev.peda- goških ur na leto	Neto letno izplačilo oseb.dohod.	Bruto oseb. dohodek	Opomba
1. Hren Helena	visoka	12	60,00	30 min.	16	560	33.600,00	62.500.-	klavir
2. Jernejčič Tjaša	srednja	4	45,00	"	5,3	185,5	8.347,50	15.500.-	violina
3. Kajfež Darja	visoka	18	60,00	"	24	840	50.400,00	93.700.-	klavir
4. Persi Albano	visoka	12	60,00	"	16	560	33.600,00	62.500.-	(saksofon)1,3
5. Saraval Dario	srednja	6	45,00	"	8	280	12.600,00	23.400.-	(trubenta)4, (fi+piccolo)4, kitara
6. Sluga Vladimira	srednja	6 oddel. x 2	45,00	45 "	12	420	18.900,00	35.200.-	nauk o glasbi
7. Tržan Eva	srednja	10	45,00	30 "	13,3	475,5	21.397,50	39.800.-	klavir
8. Vremšak Irena	srednja	12	45,00	"	16	560	25.200,00	46.900.-	klavir8, solo petje4
		74							

239

Pri Jernejčičevi so na dan 1.X.1978 vpisani trije učenci (1 učenec se še lahko vpiše). Pri Tržanovi se lahko vpiše še 1 učenec, pri Vremškovi pa 4 učenci za solopetje, pri prof. Persiju 3 učenci.

Vd. ravnatelj ima mesečni pavšal 2.000,00 din, na leto

Ravnatelj vodi pedagoško delo, sestavlja letna finančna poročila, predračune, izračunava in zbira honorarne liste ter skrbi za razširitev šole v skladu z zakonom o glasbenem šolstvu.

20.000,00 37.200.-

224.045,00 416.700.-

ZVEZA KULTURNIH ORGANIZACIJ
GROSUPLJE

FINANČNI NAČRT ODDELKA GLASBENE ŠOLE
za šolsko leto 1978/79

DOHODKI

- vpisnina in šolnina učencev	94.000,-
- dotacije Izobraževalne skupnosti Grosuplje	<u>502.000,-</u>
skupaj dohodki	596.000,-

ODHODKI

1. osebni dohodki

- neto OD honorarno zaposlenih pedagogov	224.000,-
- prispevki in druge obveznosti iz OD (43%)	<u>192.000,-</u>
skupaj osebni dohodki	416.000,-

2. drugi odhodki

- material, obrazci in tiskovine	3.000,-
- potni stroški pedagogov	12.000,-
- uglashevanje in popravila klavirjev	10.000,-
- centralno ogrevanje prostorov	24.000,-
- čiščenje prostorov (2.500,- x 10)	25.000,-
- električna (razsvetljava)	6.000,-
- nabava glasbil	<u>100.000,-</u>
skupaj drugi odhodki	180.000,-

vsega skupaj odhodki 596.000,-

KOVAČNICE IN KOVAČI NA SPODNJI SLIVNICI

Jaka Müller*

Tri kilometre južno od Grosupljega leži na slemenu Slivniškega hriba (379 m) in na nižjih pobočjih Gradišča (485 m) vas Spodnja Slivnica. Od večjih tranzitnih poti je odmaknjena, saj gre cesta Grosuplje-Podtabor-Turjak vzhodno, cesta Grosuplje-Račna-Videm pa zahodno od nje, vendar so v tem stoletju delale na Sp.Slivnici tri kovačnice: Grebenčeva, Urankarjeva in Drobničeva. Sp.Slivnica je imela 1890.leta 147 prebivalcev, 1931 jih je bilo 297, 1961 pa 324 (Krajevni leksikon Slovenije II, 118). Slivniške kovačnice so nehale delati že pred 1941, v prejšnjem desetletju pa so vse tri tudi prezidali: prvo v stanovanje, drugo v hlev, tretjo pa v pomožne kletne prostore.

Najstarejša kovačnica je bila verjetno Grebenčeva, ki je zdaj sestavni del domačije pri Završčaku. Spadala je k slivniški mežnariji sv. Petra in Pavla. V kovačnici je koval Alojz Grebenc (1873-1926), verjetno

Kovač Grebenc z družino. Fant na desni je sin Alojz, na levi pa sin Ferdo.

* 61290 Grosuplje, YU, Adamičeva 33.

po februarju 1898, ko se je poročil z Marijo Klančar. Doma je bil iz okolice Velikih Lašč, žena pa je bila iz Roba. Izdeloval oziroma z železom opremljal je vozove, popravljaj kmečka orodja (pluge, brane, motike, kose ipd.) ter opravljaj podkovska dela. Leta 1906 se je Grebenčeva družina odselila na Krko, kjer je Grebenc delal v Rebolovi kovačnici. Grebenca sta imela tri sinove in šest hčera. Sinova Alojz in Ferdo sta bila tudi kovača. Prvi je imel od 1932 svojo kovačnico na Igu, Ferdo pa je postal orodjar. Stara Grebenca sta pokopana na krškem pokopališču.

Slivniška kovačnica pri mežnariji je bila po Grebencu skoraj dve desetletji zaprta. Leta 1924 jo je znova "odprl" Slivničan France Perme - Ciganov, imenovan tudi Kovinar (1903-1963). Za kovača se je izučil na Škofljici okoli 1920. leta. Imel je kovaško in podkovsko šolo. Kot pomočnik je delal po različnih kovačnicah: na Turjaku, v Kočevju, v Ljubljani

*Kovač France Perme
(v ospredju)*

pri Samassi, v Zg. Radgoni. Nikjer ni vzdržal dolgo, zato se je že leta 1924 vrnil na Sp. Slivnico in začel "na svoje". Kovaško orodje, kolikor je manjkalo, mu je kupila mati. V kovačnici je imel okrogel meh, ki je ob enem pritisku pihal na dve strani. Ko je lastno obrt opustil, je odšel delat na opekarno k boštanjškemu baronu. Med vojno je bil nekaj časa

partizan. Po vojni je delal kot kovač v različnih podjetjih na Grosupljem: v občinski kovačnici pri Tišlerju, v Motvozu in platnu, nazadnje pa v SGP Grosuplje. France Perme-Kovinar je bil nemiren in vesel človek pa dober podkovski strokovnjak.

Urankarjeva kovačnica je stala ob cesti proti Podlomu. Hišno ime zanjo je pri kovaču ali pri Frjačarju. Janez Urankar (1838-1918) je bil doma iz Luč. Na Sp.Slivnico je prišel za cerkovnika in kovača obenem, seveda pred Grebencem. Ko si je s kovaštvom dobro opomogel, si je kupil parcelo Frjačo, postavil na njej kamnito kovačnico in hišo. Kovačnica je bila krita z deskami, hiša pa s slamo. Pozneje si je postavil še mali kozolec, večji kozolec in pod. Nakupil si je tudi zemljišč, da je grunt obsegal 24 ha. Za kmečka opravila je uporabljal večinoma tuje ljudi, dninarje. Kadar je bilo v kovačnici veliko dela, so mu pomagale njegove štiri hčere. Le-te so si sicer služile denar tudi s pletenjem peharjev, ki jih je vozil v Trst prodajat šeme - Cvirglov iz vasi. Tudi kovač Urankar je imel dobre kupčijske zveze s Trstom: izdeloval je svedre različnih velikosti, od manjših do takih, ki jih je moralo vrteti 4 do 6 mož. Po 30, 40 svedrov je enkrat odnesel v Trst, kjer so jih uporabljali v ladjedelnici in na ladjah. Visoka, dobra cena Urankarjevih lesnih svedrov se je ohranila v ustnem izročilu. Kovač je kupil na licitaciji Lukmanovo domačijo (13 ha) in jo dal hčeri, ki se je poročila s Podržajem - Zaspančevim z Ločnika. Ko je zet zaradi vboda z nožem nesrečno umrl, se je vdova poročila z Valentinom Zupančičem - Lazarjevim iz Kriške vasi. Zupančič je delal pri gradnji železnice Ljubljana-Novo mesto (končana 1892). Znal je brati in pisati tudi nemško, zato je bil "malo več", nekakšen vodja in je poleg drugih dolžnosti nosil tudi h kovaču Urankarju brusiti svedre, s katerimi so - ročno - delali predor pod Peščenikom. Tako se je seznanil z Zaspančevo vdovo, se z njo oženil ter dal domačiji novo ime, ki velja še zdaj: pri Balantinu. Vendar je Balantinov grunt zašel v dolgove in Zupančič se je skupaj s svojim pastorkom še pred prvo svetovno vojno odpravil na delo v Ameriko. Od tam se je vrnil po 18 letih. Hči kovača Urankarja, ki je ostala na Frjači, se je poročila z Janezom Bocom - Koščakovim iz Brvac. Ko je na porodu umrla, je domačija prišla na tuje ljudi. Nihče na Urankarjevi domačiji ni bil kovač, pač pa se je ena od hčera poročila na Bičje pri Podtaboru s tamkajšnjim kovačem. Ta pa se je ukvarjal tudi z vinsko trgovino na debelo. Vino je kupoval na Vipavskem ter ga prodajal dolenskim gostilničarjem. Primer navajam kot način zbiranja kapitala na vasi. Tudi stari Urankar je imel lepe denarje v banki pa tudi drugim ljudem jih je posojal. Umrl je pri hčeri v Šentjurju (zdaj Podtabor), kjer je tudi pokopan. Urankarjeva slika se ni ohranila, po pripovedovanju vnuka pa je bil velik, močan človek.

Drobničeva kovačnica je stala na severni strani vasi, blizu cerkve. Zgraditi jo je dal France Drobnič st. 1906. leta. Bila je kamnita in krita z opeko, ki so jo izdelali italijanski mojstri v boštanjski opekarni. Zdaj je opeka že 73 let na strehi, pa še ne kaže, da bi jo bilo potrebno zamenjati. Kovačnica je imela - tako kot vse slivniške - en sam prostor, torej brez lope. Merila je približno 10 x 7 m, tako da je mogel stati v njej voz. France Drobnič st. (1865-1944) se je za kovača izučil pri Mežnarjevemu Janezu-Žitniku na Grosupljem, to je v poznejši Štefančičevi kovačnici. France Drobnič ml. (1895) se je izučil pri očetu, kateremu je pomagal od 1909. leta dalje. Končal je 6-mesečno podkovsko in kovaško šolo, kjer se je učil tudi živinozdravništva. Po poroki s šiviljo Manco,

Kovač Franc Drobnič

Medvedovo iz Predol, je začel na svoje (1924). Tedaj sta bila v kovačnici 2 meha, 2 nakovali in 2 ješi. Leta 1933 je obrt zaradi bolezni odpovedal. Celo življenje je bil bolehen, toda dočakal je lepo starost in še dandanes kosi, seka drva, kuha žganje in - kadar je potrebno - pride peš na Grosuplje in nazaj. In še zmeraj rad kaj naredi, če drugega ne pa kak zobotrebčarski nož. Zlasti dobro je Drobnič zaslužil z vozovi, ki jih je prodajal tja v Bosno in Dalmacijo. Izdeloval je tudi vozove za tri konje. Prva naročila so posredovali bosenski kramarji, ki so v

lesenih zabojih prodajali nože in podobne izdelke. Drobničeva kovačnica je okovala tudi po en voz tedensko. Lesene dele voza so izdelovali različni kolarji: radenski, šmarski, turjaški, škofljiški. V kovačnici je delalo več vajencev in pomočnikov: iz M. Račne, Police, Vrbičja. Drobnič je kupil na Velikem Mlačevem zemljišče in postavil podružnično kovačnico, kolarno in stanovanje. Tu so delali Kranjčanov z Gatine, Modal, neki mož z Golega pri Igu pa Bregarjev in Ciganov, domačin. Pozneje je Drobnič podružnico prodal Sajetu.

Drobničeva družina je bila kar številna - sedem otrok, toda Drobničevi so znali živeti varčno. Njihov jedilnik je bil največkrat sestavljen takole: zjutraj koruzni žganci in zelje ter mleko, opoldne mlečna kaša s krompirjem, zvečer koruzni močnik z mlekem. Razen od kovaštva je Drobnič imel še druge zasluške. Hodil je npr. klat prašiče po okoliških vaseh in v Ljubljano. Vsako zimo jih je poklal kakih 50. Od enega prašiča je dobil 1 kg mesa, 1 mesenico, 2 prtenici in 5 krvavic. Tako se je jedilnik seveda nekoliko izboljšal. Nekaj časa je imel tudi trafiko. Tobak, žveplenke in drugo blago je nosil v starškem žaklju (en star je bil enak štirim mernikom) iz Višnje gore. Razen tega je bil tudi cerkovnik pri sv. Petru in Pavlu.

Prvotno je h kovačnici spadalo 300 arov zemlje. Z leti je kovač nakupil 8 ha zemlje in 1,37 ha gozda. Na kmetiji so pridelali letno 6-7 mernikov pšenice, prav toliko ječmena, 50 mernikov koruze, 18 mernikov fižola, 20 mernikov prosa, krompirja pa zase ter ga še do 1000 kg prodali. Redili so dve kravi, s katerima so tudi vozili, in 2 prašiča. Na 49 arih vrta je kovač zasadil 93 cepljenih jablan, hrušk in sliv ("pevcarjev"), iz katerih že 65 let kuha žganje. Včasih je kuhl tudi brinovec in rozinovec. Ob kovačnici, kjer sta sprva z ženo stanovala na podstrešju, si je 1928 postavil hišo s kletjo, hlevom in skednjem v spodnjem delu. Zraven stoji kozolec s tremi okni. France Drobnič je izrazita osebnost. Zdi se, da je bil trd, toda pošten, delaven in pravičen mož. Tudi njegov ded je bil France. Rodil se je 1833, umrl pa 1913. leta, kot piše na nagrobniku. Bil je mesar, meso pa je nosil prodajat tudi v Trst. Njegova žena Marija (1830-1922), slivniška domačinka, je naučila kovača Franceta ml. tri stare ljudske nabožne pesmi, ki mi jih je tudi zapel. Ker ena od njih govori o kovačih, naj jo objavim:

Po celmu svejti trdnó spé,
samo p r tišlerjih lučke goré.
Kaj pa p r tišlerjih delajo?
Za Jezusa križ narejajo.
Mi pejmo, pejmo z Jezusom,
mi pejmo, pejmo z Jezusom.

Po celmu svejti trdnó spé,
samo p̄r kovačih lučke goré.
Kaj pa p̄r kovačih delajo?
Za Jezusa žeble narejajo.
Mi pejmo, pejmo z Jezusom,
mi pejmo, pejmo z Jezusom.

Po celmu svejti trdnó spé,
samo p̄r kronarjih lučke goré.
Kaj pa p̄r kronarjih delajo?
Za Jezusa krono spletajo.
Mi pejmo, pejmo z Jezusom,
mi pejmo, pejmo z Jezusom.

Pevce je rekel, da ima pesem še več delov, vendar se jih ne spomni. Zgradba pesmi, zlasti vprašanja in odgovori ter refren, kaže, da gre za romarsko pesem. V Narodopisnem inštitutu SAZU imajo dva zapisa te pesmi, vendar se Drobničeva varianta razlikuje od obeh zlasti po razširitvi motiva spanja na ves svet.

Dodatek: podoba in deli lojtrskega voza.

Kolar je delal lesene dele lojtrskega voza približno 2 tedna. Toliko časa je porabil tudi l kovač. Od sv. Martina do sv. Jurja so delali tudi ponoči, sicer se je delalo od vida do vida, to je od zore do mraka. Opoldne so imeli kratek odmor za južino. Za ponazoritev, kakšen je lojtrski voz, objavljamo risbo iz 1949. leta, ki nam jo je odstopil Slovenski etnografski muzej v Ljubljani, za kar se mu lepo zahvaljujemo. Risbi dodajamo seznam imen za posamezne dele lojtrskega voza skupaj z razlagami, kjer se zdi potrebno.

aks (os)

blazina - prečen, pritrjen lesen drog nad kolesi, na katerem leži oplenski oziroma vrhnji del voza

cejsta (cesta) - kos železa v višini blazine, na katerem leži ob zavijanju oplenski

čangȁlc = frača (v drugem pomenu) (šentlovrenc na Dol.)

drikȁl, tudi trikȁl = mala vaga; rigȁlc. Izraz se redko rabi oziroma je malo znan

frača - ploščat podolgovat kos železa, s katerim se kaj opne v obliki neskljenjenega obroča; na vsakem koncu male vage pritrjena obroča s kratko podolgovato železno ploščico. Izraz frača v drugem pomenu je malo znan.

gredȁlj = jarem

- iglica - kratka, tanjša železna palica za spajanje sestavnih delov,
npr. ušes, trabja in ojesa
- jarǎm - drog, na katerem sta pritrjeni plošči s plaznama
- jezik = uho (Mala Ilova gora)
- kalu (kolo)
- kavǎlj, npr. na koncih velike vage
- klada = jarem
- kloca = plazna
- kluka (kljuka) - ročaj pri zavori
- kobilca (kobilica) - železna palica, ki drži zadnji del zavore
- konc (konec), v zvezah: predji konc, zadji konc - del voza s sprednjima
ali z zadnjima kolesoma in deli med njima; del voza z oplonom
oziroma blazino in škatlo
- lěksǎl - pokončen, spodaj navadno železen drog ob ročici, stoječ na
štesǎljcu
- lujtrǎrǎnca (lojternica) = lojtra; lujtrǎnce - lojtrski voz
- lujtrǎnik (lojternik) - vsak od dveh drogov pri lestvi
- lunǎk (osnik) - klin, ki preprečuje, da kolo ne pade, zdrsne z osi*
- mǎznik - vsak od lesenih klinov, ki držijo kaj skupaj (npr. ki držijo
skupaj trabje ali pa blazino, škatlo in trabje)
- uoplen (oplen) - premično nameščen prečni drog na sprednjem delu voza,
v katerega se vtaknejo ročice
- palica (polica) = polza (V. Mlačevo)
- panǎkniedǎlj (zavijaški žebelj) - žeblju podoben kos železa, s katerim
se spneta, stisneta konca frače
- pejst (pesto) - osrednji del kolesa, skozi katerega gre os**
- perut = uho (Mala Ilova gora)
- platǎlc (ploščica) - ploščica, s katero se povežeta konca vezi
- platišče - vsak od več kosov oboda kolesa
- plazna - vsak od dveh kratkih, debelejših kosov lesa, ki se ob zaviranju
drgneta ob kolesni obroč
- pouza (polza) - prečen, na krakih sprednjega trabja trdno nameščene^v drog,
- prus ketna (pripenjalna veriga) - veriga na sprednjem koncu ojesa za
pripenjanje vprežne živali
- puša - železna cev, npr. pri zavori, pestu
- račica (ročica) - vsak od štirih lesenih drogov, zataknenih v oplenu ozi-
roma blazino, ki drži lestvi
- rědnik - krajša železna palica, ki sega skozi oplenu in blazino do osi
- rigǎlc - podolgovat krajši kos železa, vtaknjen skozi oje, na katerem visi
velika vaga; kratka, podolgovata železna ploščica, viseča na
obroču na koncih male vage

- rink* (obroč) - železen obroč, ki se na kaj nabije, npr. na oje
- rinka* (obroč, členek) - viseč železen obroč, npr. na mali vagi
- ruoča* (roč) - ukrivljen kos železa, ki drži lestev
na ročici
- sura* (sora) - lesen drog, ki povezuje sprednji in zadnji del voza
- surnik* (sornik) - krajša železna palica, ki drži zadnji del voza
na sori
- suranca* (sornica) - železen obroč, nabit na vrh zadnjega trabja in
soro
- svejča* (sveča) - del zavore z navoji
- šajba* (plošča) - nepremičen železen obroč, skozi katerega se vtakne
sora; kos železa, ki preprečuje premik osi iz določene lege
- šina* (kolesni obroč) - obroč, ki oklepa platišče
- škatla* - prečen lesen drog z vdolbino za os na spodnji strani
- šmir rink* (kolomazni obroč) - vsak od dveh širših obročev na zunanjem
delu pesta
- špajh rink* (obroč za špice) - vsak od dveh ožjih obročev na pestu, ki
drži špice.
- španga* - ploščat, podolgovat kos železa, ki povečuje trdnost npr.
ojesu
- špica* - vsak od podolgovato oblikovanih kosov lesa, ki vežejo pesto s
platiščem
- špruncelj* - vsaka od prečnih palic v lestvi
- štanga* (oje)
- šteklj* = plazna
- štienstlc* - kratka železna, na eni strani zaprta cev, ki se natakne
na konec osi
- taca* (podstavek) - železna plošča z zavihanim robom, v katero se zabije plazna
- tošlj* - železen okov na vagi
- trabje* - droga, sestavljena v obliki črke v, ki povezujeta sprednji del
voza z ojesom (prednji trabje), zadnji del pa s soro (zadnje trabje)
- trogar* (nosilec) - ukrivljen kos ploščatega železa, obešen na konico tra-
bja, da drži pokonci soro; kratka železna palica, ki drži del
zavore in omogoča premikanje jarma
- ušies* (uho) - vsak od dveh krajših, lesenih drogov med ojesom in
trabjem
- vaga*, v zvezah: mala vaga: lesen, gibljiv prečen drog, na katerega se
natakne vprežnici; velika vaga: lesen, gibljivo pritrjen pre-
čen drog, na katerega se natakne mala vaga ali vprežnici
- viez* (vez) - vsak od pokončno pritrjenih podolgovatih kosov železa, ki
oklepa blazino in škatlo
- žlajf* (zavora)

Opombe:

Informatorji o kovačih: France Drobnič (1895), kovač, Sp.Slivnica 2, 24.6.1979. Jože Perme, kovačev brat, Sp. Slivnica 49, 23.7.1979. Jože Perme, kovačev sin, Grosuplje, Taborška 12, 20.10.1979. Marija Grebenc, kovačeva snaha, Ig 180, 11.10.1979. Alojz Zupančič, vnuk kovača Urankarja, Sp.Slivnica 14, 8.10.1979

Informatorji za lojtrski voz:

France Pajk, kmet, Grosuplje, Adamičeva 35, doma iz Velike Loke, 14.10.1979. Jože Perme, kolar, Grosuplje, Za gasilnim domom I/1, doma z Grosuplja, 16.10.1979. Franc Vintar, kovač, Grosuplje, Pod gozdom I/1, doma z Male Ilove gore, 16.10.1979. Anton Kušar, kovač, Grosuplje, Hribska pot 10, doma iz Vnanjih goric, 25.10.1979.

Matični podatki o Grebencu so iz župnijske mrliške knjige na Krki, podatki o Urankarju pa iz podtaborske župnijske mrliške knjige.

* Navedeno po Slovarju slovenskega knjižnega jezika II, 1975.

** Navedeno po Slovarju slovenskega knjižnega jezika III, 1979.

MOJE PRIGODE PRI PREVOZIH ČEBEL NA PAŠE

Janko Marolt*

Zdaj že pokojni tovariš V. Rojc, čebelarški strokovnjak, je imel leta 1956 na mednarodnem čebelarškem kongresu na Dunaju predavanje o prevozu čebel na paše. Poslušalo ga je nekaj Švicarjev, Nemcev in le malo Jugoslovanov. Predavanje je bilo v nemščini. Sicer se je pa udeležilo kongresa samo okoli 30 ljudi iz Slovenije. Predavanje je bilo kratko, zanimivo in jedrnato.

Res da sem do navedenega leta že veliko prevažal, pa se mi dotlej ni zdelo, da je prevažanje čebel na večje razdalje združeno z velikimi napori, neprilikami, pa obenem zanimivo. Zdaj pa sem se tudi jaz odločil, da opišem nekaj takih prevozov, saj jih je bilo precej; celo na otok Vis sem šel s to krilato živalco.

Prva prevažanja so mi v spominu že zbledela, vendar jih bom skušal opisati.

Služboval sem na železniški postaji Čušperk. Tam sem se seznanil z naprednim čebelarjem Žitnikom, predsednikom podružnice čebelarškega društva Žalna. Pod to podružnico je spadala tudi vas Grosuplje, kjer so še pred II. svetovno vojno priredili prvi dvodnevni tabor slovenskih čebelarjev.

Zelo sem bil povezan s tem čebelarjem. Imel je zelo velik čebeljak in dosti panjev. Raziskoval je, katere vrste so najprimernejše. Panji vseh takrat znanih vrst so bili zloženi v skladovnicah. Prevladovali so Až panji in za te se je odločil tudi on. V neposredni okolici hiše je imel star kranjski čebeljak, poln kranjičev. Lepo na pogled.

Pripovedoval je, da je v letu 1929 v Robu medila hoja tako močno, da so čebele zapolnile celo reže med panji. Natočil je toliko medu, da je še nekaj let kuhal iz njega medico. Potreboval jo je za težake, ki so bili zaposleni pri žganju apna za prodajo.

Kot strela z jasnega neba udari novica: v Robu medi hoja!

Brž obvestim Žitnika, čebelarškega "asa", o tej privlačni novici. Takoj sva skovala načrt. On s svojimi konji, jaz pa s konji vaščana Martinovca prepeljeva čebele v Rob še isti večer. Sklenjeno in izvršeno! Saj prilike ni bilo zamuditi. Morda se ponovi leto 1929.

* 61295 Ivančna gorica, YU, Stična 5.

Takrat sem bil še začetnik in sem imel čebel za en sam zapravljivček. Lužnik se je slabo spoznal na delo s čebelami, znal pa je voziti s konji. V mraku smo naložili, povezali in pognali v jasno noč tja, kjer se cedi med.

Kmalu sem opazil, da sem pri prevozu čebel pravi začetnik. Čebele sem premalo skrbno zamašil. Že po prvem prevoženem kilometru opazim, da se konj z repom oteplje. Ustaviva. Konja priveževa k oddaljeni smreki, da ga ne popikajo uhajajoče čebele. Najina sreča je bila, da je bil konj varen takšnega dela.

Veliko časa sva porabila, da sva reže zamašila, panje ponovno naložila in nadaljevala pot. Računala sva, da se bova vrnila v službo pravočasno. Pred Zdensko vasjo pa opazim, da je najino prekladanje in mašenje panjev vzelo mnogo dragocenega časa. Moral sem se vrniti, prepustiti čebele vozniku in čebelarju Žitniku, ki bo pripeljal za njim.

Nazaj krevsam zamišljen, kako bo voznik opravil s čebelami, ko zaslišim, kako ropota po cesti v gozdu voz in kako priganja čebelar svoje konje s "hi-hot" k hitrejšemu koraku. Saj je bil tudi on že pozen. Čeprav sem bil z njim dogovorjen, da bo pravilno postavil moje čebele, me nekaj piči in se pripravim, da ga malo preplašim. Klobuk potegnem na oči, skočim previdno, bal sem se biča, predenj in glasno rečem: "Ves denar sem ali pa konje." Na mestu je obstal. Obstali so tudi konji. Po nekaj trenutkih se je znašel. Mislil sem, da bo obračunal z menoj. Pa ne! Zakrohoče se naglas in pravi: "O ti prekleta krota mala, kako si me prestrašil." Zasmeljal sem se tudi jaz uspeli šali. Ponovno sem mu priporočil svoje panje in odšla sva vsak svojo pot. Ta dogodek sva neštetokrat pogrevala in se smejala na ta račun. Smeh je bil tudi takrat, kadar sem pripovedoval to dogodivščino čebelarjem na sestankih. Bila sva pač še oba mlada in dobra prijatelja.

Ura se je pomikala proti 11 dopoldne, ko zagledam, da se voznika vračata malo kislih obrazov. Misleč, da so jima nagajale čebele, povprašam kako in kaj. Pa sem bil skoraj tarča njune nejevolje. Nič ni in nič še ne medi. Najbrž sploh ne bo medilo!

Ker tudi pozneje ni kazalo, da bo medilo, sva šla po čebele. V čebelnjak sva vložila suhe čebele. V vsaki luknji ni raka.

Leta 1932 sem bil premeščen v Stično - sedaj Ivančno gorico. Zaradi ajde se je tu lažje čebelarilo, pa sem kljub temu vozil v svoj rojstni kraj Dvorsko vas čebele na pašo. Nekaj malega sem dobil vsakokrat. Na hojo pa sem čakal iz leta v leto.

Leta 1938 je bilo zelo deževno. Vreme je nagajalo, da čebele niso mogle nabirati. Skoraj suhe so bile, ko sem se odločil, da jih prepeljem v Dvorsko vas k čebelarju, ki je imel le nekaj AŽ panjev. Pisal se

je Mencin (Kajžarjev Ivan). I. svetovna vojna mu je vzela celo nogo. Dobil je leseno. Proteza mu je pri hoji delala težave, s kolesom pa se je vozil brez ovir. Bil je izredno vešč vseh rokodelskih del. Delal je mline za žito in sadje, stiskalnice, črpalke za gnojnico, skratka vse, kar so ljudje potrebovali. Meni je naredil Až panje in točilo za med. Kot harmonikarja in odličnega pevca z veliko humorja so ga ljudje vabili na svatbe. Mož je bil prezaposlen in je svojim čebelam odmerjal le malo časa. Vendar si je postavil uljnjak za 60 Až panjev, ki pa je bil poln le tedaj, ko sem vozil svoje čebele k njemu na hojevo pašo. Tam je mnogo smrekovih in jelovih gozdov.

Dež je padal, ko sva z ženo nakladala panje v vagon. Da bi se čebele zadušile, se ni bilo bati; čeprav je bilo že 27. junija, še ni bilo pričakovane vročine. Oblaki so se trgali, ko je vlak potegnil moje čebele. Rosenje je ponehalo, ko smo v Velikih Laščah razkladali čebele in jih naložili na cestni voz, saj takrat še ni bilo mogoče dobiti kamionov kot danes. V voz so bile vprežene krave. 25 panjev pač ni predstavljalo teže. Kravi sta počasi krevsali v 6 km oddaljeno vas. Priganjali smo vprego brez prepričanja na uspeh. Oblaki so se razpršili in pritislila je soparica. Čebele so pritislile na okence in že so se zaslišali lahni piski segretih čebel. Vaščani so pomagali, da smo čebele hitro namestili v uljnjak.

Pikov pri odpiranju ni manjkalo. Pa glej čudo, čebele so se kmalu usmerile, iščoč pašo, nam pa so vzbudile up, da jih ne bo treba krmiti.

Čez nekaj dni že dobim obvestilo, da je pravo aprilsko vreme; dež in sonce, pa vendar zelo soparno. Živahno izletavanje čebel iz panjev je kazalo, da hoja medi. Nisem vzdržal, šel sem pogledat. V medišču se je v nekaterih satih že lesketal med. Zadovoljen se odpeljem domov. Kmalu pa dobim obvestilo, naj ponovno pridem pogledat. Nisem vedel, ali medi ali je popolnoma prenehalo.

Čebelar me je prestrašil z besedami: "Veš, Janko, popolnoma je prenehalo!" Opazil sem, da se mu usta krožijo v nasmeh, pa mu rečem: "Sedaj pošteno lažeš!" "Morda pa res, le poglej," mi odgovori.

Videti je bilo kaj. Čebele so letale kot nore in to samo v eno smer. Vališča so bila zalepljena, v mediščih pa skoraj nič prostora za odlaganje medu. Čebelar mi reče: "Vidiš, kako je, če je ugodno vreme in če hoja medi. Veš, začelo se je z enim kilogramom na dan in včeraj je bilo že 4,10 kg na panj. Letos boš dobro in odlično točil. Prihodnje tako točilo bo šele čez deset let. Pravijo, da hoja izdatno zamede vsako 10. leto."

Obljubil mi je, da mi bo pri točenju pomagal. O tem, da bom

točil, sem obvestil brata, ki je živel v isti vasi. Tudi on mi je obljubil pomoč. Drugi dan smo navsezgodaj začeli s pripravami za točenje. Točiti je bilo kaj. Jaz sem osipal čebele, brat je nosil in čistil nazidke okvirjev, žena je odkrivala satje, svakinja pa vrtela točilo. Šlo je kot po traku. Na toliko medu še nisem bil navajen in sem imel še zelo malo posode za med. Zato mi je takoj pošla in skoraj bi odnesel vso posodo od vaškega škafarja, Tičarjevega očeta. Razume se, da od medene sklede nisem podil nobenega vaščana, ki se je želel malo posladkati.

Točiti je bilo treba ponovno. To je bilo res medeno leto.

Nekje sredi meseca avgusta sem ponovno prišel k čebelam. Z Ivanom sediva na klopici, bila je nedelja, pogovarjava se o vsem mogočem, o čebelarstvu, ko naju iznenadi izletavajoči roj. Povem vam, bilo je kaj videti. Dosti ni manjkalo, da roj ni zasenčil sonca. Počakala sva, da se je usedel na vejo in umiril. Lotila sva se ogrebanja. Roj se je usedel na močno jablanovo vejo, kake tri metre visoko. Sklenila sva, da bo Ivan držal pod roj na lato privezan panj, jaz pa zlezem na jablano in z nogo udarim po veji. Ko vidim, da je panj pod rojem, s silo udarim po veji. Opazim, da se je roj utrgal. Polovica roja je padla mimo panja Ivanu za vrat in naprej na tla. Ivan je spustil lato, jaz pa sem v zadnjem trenutku z nogo zadržal nihajoči panj. Razume se, da so vračajoče se čebele silile v panj in tudi po moji nogi. Hlačnico sem pod kolenom zategnil, da niso lezle više in me pikale. Istočasno pa sem ogledoval, kako je pomagač z eno leseno nogo in brez palice poskakoval kot kenguru, bi rekel, v zavetje delavnice. Istočasno pa si je z roko varoval obraz in glavo. Zamislite si! Lomil me je smeh, čeprav so tudi mene čebele pošteno obdelovale. Panj uredim in ga pritisnem na vejo, sam pa hitim pomagat Ivanu. Na tilniku je bilo videti še in še pikov. Ker pa je naš Ivan korenjak tudi po postavi in ker je bil pikov že vajen, je to junaško prenesel. Pike sem mu z nožičem pobral iz vratu.

Usedeva se na klopco. Spogledava se, češ bila sva junaka in prava "pavliha". Roj se je umiril. Ker je bila neznosna vročina, sva čakala, da se ohladi. Roj sva vsadila le z majhno mujo. Šlo je po sreči.

Pregovor pravi: Roj v aprilu - voz sena, v maju - funt mesa, v avgustu pa nič ne velja. Ali to pot ni držal. Roj je izdelal do ajde vseh devet satov. Ajdovca pa je še nabral za zimsko zalogo in šel tako odlično v zimsko dremanje.

Tako sem vozil v Dvorsko vas iz leta v leto. Včasih s pridom, včasih pa ne.

Še pred II. svetovno vojno sem se seznanil z nekim potujočim čebelarjem šabetičem s Hrvaškega. Ta je prevažal pretežno po Dalmaciji, dalmatinskih otokih in Liki. V Stično in okolico je prišel leta 1940

kupovat čebele, in sicer Až panje. Kupil jih je 30 po 300 din. Ker je bilo v vagonu še precej prostora, me je nagovoril, da sem še jaz določil svojih 30. Vse to je šlo do Splita in dalje na otok Vis na rožmarinovo pašo. Čebele so bile prilično založene z medom, ker je takrat ajda nehala že cveteti. To povabilo sem zagrabil brez premisleka, kajti rožmarin cvete najlepše v decembru in v januarju. Konec septembra je vagon odpeljal čebele v "obljubljeno deželo", kjer se med kar cedi. Čebele sem sam spremljal do Splita. Dogovorjeno je bilo, da me čebelarški nomad počaka tam, pripravljen z barko za prevoz na otok.

Že na postaji Ozalj me je šef postaje vprašal: "Kam pa?" Ko mu povem, da peljem čebele na pašo v Split in od tam na Vis, se začudi in pravi: "Bližajo se temni oblaki, vrni se." Vse do Karlovca sem premišljeval, kaj naj to pomeni. Če bi bile v vagonu samo moje čebele, bi se vrnil. Pozneje sem ugotovil, da je mislil na II. svetovno vojno. Torej so se težave začele.

Ko so v Splitu železničarji dostavili vagon za razkladanje, ni bilo čebelarja ne barke. Čebele sem razložil in čakal dva dni. Dnevi so hitro minevali in z njimi tudi moj dopust. Končno vendar pride čebelar, toda brez barke. Nanjo sva čakala še ves dan. Pozno popoldne zapreva čebele, jih naloživa na barko, ki je nato čakala še celo noč v pristanišču. Ko se je zdaniilo, sem bil že na pomolu. Barka je bila polna raznega blaga, tako da so panji štrleli nad rob. Med panji pa slamnice za opažanje čebel pred mrazom. Ladjica je odpeljala, sam pa sem gledal za njo. Ko se je že močno odmaknila od obale, sem videl, da "jugo" meče slamnice v morje.

Doma sem nestrpno in s težkim srcem pričakoval pošte. Sporočil mi je, da so čebele nameščene in da je rožmarin začel cveteti. Naslednje sporočilo je bilo, da je deževno vreme, čebele izletavajo, a se slabo vračajo.

Odpravim se na otok Vis, da vidim, kako in kaj. Čebelar, oskrbnik čebel, mi je pisal, da me bo počakal v mestu Vis in me spremil do čebel. Čebele so bile oddaljene približno 15 km od mesta Vis.

Ko se javim v Visu v restavraciji, kjer bi me moral čakati čebelar, ga zopet ni bilo. Smola za smolo. Kaj sem hotel. Vprašam uslužbenca, kje je sotrpin. Natakarkar me odpelje na hrib za mestom in pokaže smer, kam naj grem. Ko tako v toplem ozračju merim korake, opazim, da se začenja hitro mračiti, jaz pa komaj na pol poti. Držal sem se pokazane smeri. Stemnilo se je že, ko zagledam v daljavi medlo luč. Ta mi je vila vodnica. Sedaj se nisem držal nobene poti več. Šel sem naravnost čez vinograde. Pot me je vodila vedno navzdol. Zamišljen, ali bo čebelar doma in ali bo

še svetila leščerba, stopim v vodo. Kaj pa to? Otipljem in poskusim vodo, bila je slana. Po vinogradu obhodim zalivček in že me je zavohal pes pri čebelarjevi hiši. Še 100 m in bil sem na cilju. Pes je lajal in se z vso silo zaganjal proti meni. Obstal sem in čakal, da se prikaže čebelar. Ko ga zagledam, zavpijem, naj zavaruje psa, da lahko pridem k njemu. Po pozdravu vstopim v hišo, to se pravi, v njegovo mizarško delavnico. Mizarski pomočnik, mlad fant je žagal z ročno žago okvirje za satnike. Do večerje mi ni bilo. Bil sem močno utrujen, a vesel, da nisem zašel. Če bi bila luč predčasno ugasnila, ne vem, kako bi se potovanje končalo.

Ko drugi dan ogledujem čebele, se mi krči srce. Medišča preprena s pajčevino čebeljega molja, vališča pa le na pol zasedena. Katastrofa! Medišča izpraznim pa se s težkim srcem vrnem domov. Čebele ponovno prepustim v varstvo čebelarju.

Pri tretjem potovanju na otok Vis je bila z menoj tudi žena. S toplejšim vremenom so se začele čebele popravljati. V upanju na boljše čase se vrneva še kar zadovoljna.

Da bo mera nesreče zvrhana, se začne II. svetovna vojna. Italijani zasedejo Dolenjsko, Belo krajino in Dalmacijo. V kratkem se Hrvaška osamosvoji in zasede meje pri Metliki. Tam postavi carinarnico. Moral bi plačati 300 dinarjev carine od panja. Ravno toliko, kolikor so bili vredni panji, v kar pa niso vračunani še stroški prevoza. To se mi ni izplačalo. Čebele prepustim čebelarju brezplačno; če jih bo kdaj lahko vrnil, čeprav samo nekaj, bom vesel!

Po končani vojni izvem, da je čebele vzel v oskrbo neki ustaš in jih prepeljal na Hrvaško. Od tam pa je za njimi zabrisana vsaka sled. Tako sem prebil brez čebel leto in dan. Ko pa so ob ajdi pripeljali čebelarji čebele na pašo, nisem več vzdržal.

Zgodaj spomladi sem kupil 10 Až panjev. Kupljene čebele sem naložil na "lojtrni" voz in jih odpeljal na železniško postajo v Žlebič. Med prevozom je začelo snežiti in na panjih se je nabralo 10 cm snega. Že spet slab začetek. Moram pa reči, da mi je 10 panjev dalo prvo leto 10 rojev. Spet sem postal čebelar.

Vidite, v prevažanju ni bilo sreče, le smola. Ali obupal le nisem. Prevažal sem še kar naprej, vsako leto z več panji.

In glej ga spaka, zopet kot strela: Lika medi! Čebelarji se zberemo na posvet. Sklep - vozimo. In že prihodnjo noč je vlak peljal vagon čebel čez Karlovac, Oštarije, Gospič, do Gradačca. Tu naložimo panje na kamion. Prepeljemo jih čez Velebit proti Obrovcu. Razložimo jih nekako na pol poti do Obrovca. Vrisakžepek je ravno začel mediti.

Okolica je opojno dišala. Vročina nas je podžigala pri nameščanju čebel. Pri odpiranju ni bilo preglavic. Čebele so se takoj usule po cvetovih, med golimi velebitskimi skalami. Postavili smo še zasilni šotor za prenočevanje čuvajev čebel.

Medilo je tako izdatno, da sem tudi slabiče, ki sem jih bil pustil doma, kasneje postavil na Velebit. Prav "eldorado". Točili smo tam, od Medexa in Agromela so nam vsako jutro pripeljali prazne sode, zvečer pa polne odpeljali. Na mestu so sode medu tehtali in plačali. Domov sem pripeljal močne družine. Iz medišča sem še potočil, pregledal vališča in jih vzimil. To je bilo v septembru in oktobru leta 1963. Bilo je živo, kar vam bo nazorno pokazala priložena slika, posneta na Velebitu tega leta. Še nekajkrat sem vozil v ta predel, pa brez uspeha. Dostikrat še z zimsko zalogo ne.

Je pa čudno, da čebelar ne more nehati čebelariti. Niti takrat, ko ga zapuste moči. Danes čebelarim s 60 AŽ panji, čeprav imam 79 let. Naslednika čebelarja nimam. Panje bom moral prodati, čeprav s težkim srcem.

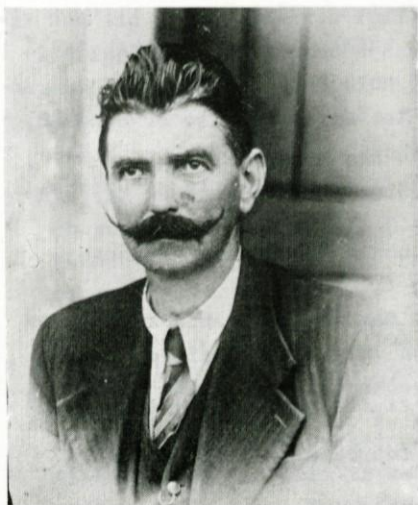
Odbor čebelarske razstave 1955 v Ivančni gorici.

*V spomin na proslavo ob 40 letnici ustanovitve
čebelarske podružnice (1918-58) v Račni.*

ČEBELAR ANTON ŽITNIK

Janko Marolt

Domačija Toneta Žitnika stoji tik ob železniški progi Grosuplje-Kočevje, malo pred postajo Čušperk. Ta postaja stoji na ozemlju vasi Mala Račna, ki je nižje v ravnini ob izviru Šice. Okrog postaje pa so raztresene domačije, oddaljene streljaj druga od druge. Zemlja ni kaj rodovitna, ker je na plitvih kraških tleh. Večina ljudi se preživlja s kmetijstvom in priložnostnim zaslužkom.

Do prve svetovne vojne so bile hiše in pripadajoča poslopja bolj siromašna in povečini krita s slamo, danes pa so te stavbe že sodobne. Mnogo jih je tudi pozidanih na novo.

Leta 1932 so vaščani, ki so imeli svoje domačije raztresene okrog železniške postaje, zaprosili pri takratni banski upravi, da bi se del naselja, ki je spadal k vasi Mala Račna, preimenoval v Čušperk, ker je že postaja imela ta naslov. Nič čuda, če je glavni pobudnik te ideje, ko je prejel odlok o novo imenovani vasi, nabil nešteto vrtin v skale z razstrelivom v bližini svoje apnenice in jih v mraku zažigal drugo za drugo. Pošteno je pokalo. Podržaj mi je razlagal, da so bile eksplozije v čast vasi z novim imenom, istočasno pa tudi za kamen, potreben za žganje apna - torej dvojna korist. Tudi transparent na vhodu v to vas je imel napis "Pozdravljeni v novi vasi Čušperk."

Podržajeva domačija je stala za lučaj pod progo Grosuplje-Kočevje, v bližini železniške postaje, na drugi strani pa hiša in gospodarsko poslopje Toneta Žitnika, znanega in priznanega čebelarja in posestnika. Bil je vitke in bolj visoke rasti. Rojen je bil leta 1891 in začel čebelariti že leta 1906. Še mlad je bil, ko je moral po očetovi smrti prevzeti gospodarstvo. Res da je posestvo obsegalo 25 ha zemlje, pa vendar ni zadostovalo za prehrano številne družine. Zato je 1922 povečal čebelarstvo. Leta 1928 se je začel ukvarjati še z žganjem apna ter s trgovino z apnom in drvni za kurjavo.

S pridnim in poštenim delom si je gospodarsko toliko opomogel, da je leta 1931 podrl s slamo krito starinsko hišo. Ta mož je bil med prvimi, ki si je kupil radio. Anteno je napeljal z lipe ob hiši čez slamnate strehe. Še istega leta je začel graditi novo hišo in jo z leti dograjeval.

Družina se mu je večala in s tem tudi stroški. Da je bil kos izdatkom, je moral vložiti veliko truda v žganje apna. Letno je žgal približno 18 do 20 apnenc. Z leti je opešal, hotel si je pomagati z zmerno pijačo, a se ji je vdajal vedno bolj. Čebele, ki so mu bile prva pomoč, je začel zanemarjati... Začel je tudi bolehati. Od njegovih otrok ni imel nobeden veselja za čebelarstvo. Odhajali so od doma in si ustvarili samostojno življenje.

Izčrpan in onemogel je leta 1959 umrl. Pokopan je na Kopenju pri Veliki Račni.

V Mali Račni je živel takrat tudi Bambič, ki je bil iznajdljiv rokodelec - kolar. Imel je čebele in sem ga večkrat obiskal, da sva z besedami na veliko čebelarila. Pot me je večkrat zanesla tudi k čebelarju tov. Jeraju v Veliki Račni. Še danes ga obiskujem. Rad se pohvali, da sta s tov. Titom rojena istega leta. O tem čebelarju pa kaj več kdaj prihodnjič.

NAŠI KRAJI IN LJUDJE

France Adamič*

Bibliografija

1. *Radko Polič*: Čudežna pomlad. Trilogija. Založba Borec 1979. Obsega tri zaporedna dela Čudežna pomlad, Žita zorijo, Sonce in ceste brez bistvenih sprememb iz prve posamezne izdaje od leta 1961 dalje. (Glej ZOG 1, 17-27; ZOG 9, 323; Primorski dnevnik 1980-01-03, 4).
2. *Vatroslav Gril*: Med dvema svetovoma. Mladinska knjiga 1979, 608 strani. Knjiga je posvečena "Spominu Louisa Adamiča, ki je zgorel v ljubezni do svojih dveh domovin". O Adamiču je več povedano v poglavju Louis Adamič in njegova velika pravda (str. 178-223). (Glej nekrolog Zog 8, 278).
3. *Matjaž Kmecl in sodel.*: Zakladi Slovenije. Cankarjeva založba 1979. Iz naše občine so naslednja besedila in podobe: Krjavelj o svoji ženitvi (Jurčičev Deseti brat), Višnja gora, Poslikano polkno iz Paradišča pri Grosupljem, Cerkvica Svetega Martina v Zgornji Dragi pri Stični, Zlati diadem, izkopan iz velike gomile pri Stični, Križni hodnik v stiškem samostanu, Srednjeveški rokopis - kodeks iz 12. stoletja, najden med arhivskim gradivom iz stiškega samostana, Stiški rokopis, Tihožitja s klobasami slikarja Ferda Vesela, Baročni oltar iz cerkve na Muljavi, Vojaček iz Zagorice pri Dobropoljah, Mestni in kmečki otroci slikarja Franceta Kralja, Jarem, narejen v suhokrajinskem Hočevju, Hiša v Jurčičevem rojstnem domu na Muljavi, Jamski cevkar-marifugija iz Krške jame, Rimska čaša, najdena v žganem rimskem grobu na Črnelem pri Muljavi.
4. *Jože Gregorič*: Sveta zdravnika Kozma in Damjan na Slovenskem. Zbornik inštituta za slovensko narodopisje Traditiones. Izdaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti št. 4, 1977, 259-278. Pregled in opis krajev z nahajališči kipov ali slik sv. Kozma in Damjana, obsega 62 gesel; pregled zapisov iz krške župnijske kronike, pesmice, itd.
5. *Ana Gale*: Trije snežni možje. Odlomek iz knjige Pesmi, povesti. (Delo 1972-01-08, 26. Knjigo je moč dobiti pri prof. Milanu Dolganu, Ljubljana, Dolenjska c. 38).

* 61000 Ljubljana, Yu, Janežičeva 1; dr. agr.znanosti, redni profesor in glavni urednik Zbornika občine Grosuplje.

6. Anton Breznik: O časnikarski slovenščini. 4. Jurčič. (Dom in svet 1933, 255-263).
7. Louis Adamič: Smeh v džungli. Poslovenil Stanko Leben. Tiskovna zadruga v Ljubljani 1933, 416 strani. (Prikaz in ocena, napisal dr. J. Šilc. Dom in svet I, 1933, 268-269).
7. Louis Adamič: Kriza v Ameriki. Prevedel Anton Debeljak. Tiskovna zadruga v Ljubljani 1932, 99 strani (Prikaz in ocena, napisal dr. J.Šilc. Dom in svet I, 1933, 96).
9. R.Oursel: L'architecture cistercienne de Stična. Zodiaque 18, (115), 1978, 15-17 (Prikaz in ocena Marijana Zadnikarja knjige Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov. Ljubljana 1977, 288 strani).
10. R.Wagner-Rieger: Stična (Sittich) und die frühe Baukunst der Zisterzienser. Oestereichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege. Buchbesprechung aus Heft 3-4, 1978 (Prikaz in ocena knjige Marjana Zadnikarja Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov. Ljubljana 1977, 288 strani).
11. Janez Pezelj: Dan neustavljive sle po svobodi. Veličastna počastitev dneva borca v Predstrugah. Iz govora Janeza Vipotnika. Dolenjski list 1978-07-06, 1 (s sliko Dobropoljska dolina ob dnevu borcev in Janez Vipotnik. (Glej članek v tem zvezku ZOG); Delo 1978-06-30, 09.
12. Tabor slovenskih pevskih zborov Šentvid pri Stični. (Bilten X. tabora, št. 2 - Maj 1979, 12 strani); - Šentvid se pripravlja. (Dolenjski list 44, 1978, 5); - Priprave na 10. tabor. (Delo 27/11/78, 3; - Šentviški pevski tabor. (Delo 28/10/78, 6); - Ta pesem nas greje... (Jana XI, 6/7/78, 4-5 - 7 slik v barvah, čb Radovan Gobec); - Šentvid spet poje. (Dolenjski list 25, 1978, 5, 22/06/78); - Jubilejni šentviški teden. (Delo 18/06/79, 2); - Orjaški zbor, kot ga še ni bilo. (Dolenjski list 26, 1978, 1, 29/06/78); - Pesem je sreča že samo po sebi. (Dolenjski list, priloga 36, 1979, 32 14/06/79). Napisal Vladimir Lesar (Obrazi s sliko in odgovori Janeza Lesjaka); - Praznični dan v Šentvidu (Kmgl 24, 1979, 20, 13/06/79); - Kraj, ki je rastel s pesmijo. (Kmgl 25, 1979, 18, 20/06/79); slike Andreja Gerdena, Bele Križanič, Jože Krištofa in Franceta Zupančiča; - Parkirišča so pred vasjo Šentvid pri Stični. (Delo 23/06/79, 12); - Bogastvo iz šesttisoč grl. (Dolenjski list 26, 1979, 1, 28/06/79 s sliko Zbor zborov); - Zmagoslavje pesmi. (Delo 146, 1979, 1 in 2, 25/06/79, s sliko Tisoči pevcev); - Spominski pevski tabor. (Delo 21/02/79, 9); - Tisoči pevcev desetega šentviškega tabora. (Delo 15/06/79, 9; - Obličje pevskega tabora. (Delo 05/03/80, 10).

13. *Naša občina in občani*: Jože Nered je dobil priznanje za dolgoletno aktivistično delo pri uveljavljanju SZDL. (Delo 28/04/79, 5, s sliko); - Grosuplje ima svoj zemljevid. Natisnili so ga v 3000 izvodih. (Delo 28/09/78, M.D.); - Manjka denar. (Delo 13/09/79, Željko Šepetavc); - Po stopinjah Desetega brata. Slovenske pešpoti. (Telex 35, 1979, 19, 1979-05-11, s sliko Jurčičeve rojstne hiše na Muljavi, Željko Kozinc); - Zlati oltar. Naši zakladi (Dolenjski list 38, 1979, 16, 20/09/79, s sliko); - Osamljen spomenik. Naši zakladi. Martinova cerkev v Zgornji Dragi. Dolenjski list 24/05/79, 32, s sliko, D.Rustja); - Emigrantski tabor v Grosupljem je bil 13. julija 1934; pripravilo ga je kočevsko društvo Orjem. Na taboru so bili tile govorniki: dr. Ivan M.Čok, dr. Lavo Čermelj in prof. Ivan Rudolf. Vsi govori so bili uglašeni na mladinske struje. - Odmev tabora je sledil že v naslednji številki Istre. (Primorski dnevnik 03. avgusta 1976, 6, Lado Božič: Pomemben dogodek...); - Šest, sedem muzejskih lepotic na tiru. Pred 130 leti je iz Celja v Ljubljano zapeljal prvi vlak... Med največje redkosti sodi tudi najstarejša lokomotiva v državi. Hlapon, ki ga krasti letnica 1861, stoji v grosupeljski kurilnici. (Delo, 22/09/79, 31). En sam ohranjen stoletni hlapon bi lahko prodali za toliko deviz, da bi zanje lahko kupili več novih lokomotiv; - Na Ilovo goro. 200 mladincev iz srednjih šol in združenega dela se je udeležilo pohoda na Ilovo goro v počastitev 35-letnice legendarnih bojov, ki jih je tam bila 10. SNOUB Ljubljanska. (Dogovori, november 1978, 14); - Pust na Dolenjskem, Zakaj Višnja gora ni dobila tramvaja, Grosupeljsko slamo so radi premetavali. (Dolenjski list 5, 1978, 7, 02/02/78); - Rodna gruda bo poslej zajetnejša. Proslava ob 30-letnici smrti Louisa Adamiča leta 1981 bo imela vsejugoslovanski značaj. (Delo 25/12/79, 2); - Medsebojna pomoč na vasi. V muzeju Podsmreka pri Višnji gori so v soboto 24. novembra 1979 odprli razstavo. Vabilo Slovenskega etnografskega muzeja; - Ti meni - jaz tebi. Poročilo Zdenke Božičnik z razstave o medsebojni pomoči na vasi v muzeju Podsmreka. (Kmečki glas 50, 1979, 11, 12/12/79); - Voščilo Ribniškega okteta Uredniškemu odboru ZOG za Novo leto 1980 s podpisi članov okteta; - Organizacijsko in tehnično ja, kakovostno ne! O pomanjkljivosti, kinodvoranah in opremi ter programu kinematografije v Grosupljem, Dobrepoljah in Ivančni gorici. (Kmečki glas 31/05/1979, 20, napisal A.R.); - Vinjeni kršilci. Od 267 kršitev javnega reda in miru v Grosupljem - največ zaradi alkohola, 141 vinjenih oseb, 191 prete-pov; dve petini teh sta bili že prej kaznovani, 135 občanov je bilo prisilno prepeljanih na srečanje s sodnikom za prekrške; 19 kršilcev je bilo mladoletnih, 104 so bili stari od 18 do 25, 188 pa nad 25 let.

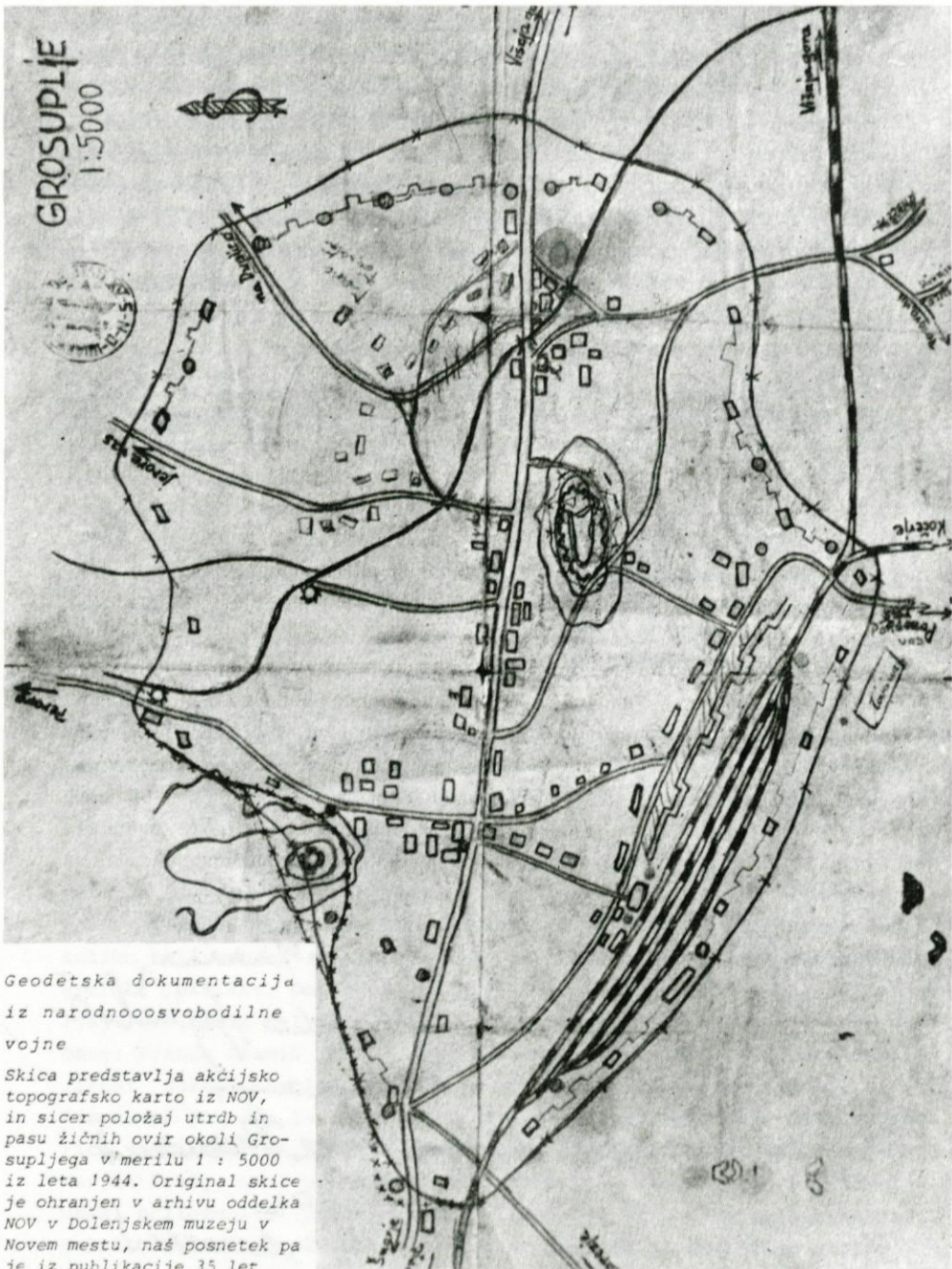
- (Delo 26/03/79, 2, Viktor Vest); - 25 let vzpona Vltave, ki je temeljna organizacija združenega dela tovarne pletenin Rašica v Šentvidu pri Stični. (Dolenjski list 22, 1979, 6, maja 1979, EPS DL); - Električna, Gasilski center, Kanalizacija, Malo investicij. (Dnevnik 7. avgusta 1979, 7); - Grosuplje dobi blagovnico. Grosupeljčani hodijo nakupovat v Ljubljano. Denar teče iz občine. (Delo 18/08/78, 5); - Preverjanje obrambe. V Grosupljem onesnažitev vode, na Muljavi uničenje obstoječih vodnih virov, v Ponikvah izliv velikih količin kurilnega olja, potresne vaje v Grosupljem, Šentvidu pri Stični, Temenici in Zagradcu, diverzanti v Ivančni gorici in Metnaju itd. Nič nas ne sme presenetiti. (Delo 29/09/79, 2); - Valvasor kot vodnik. Med Stično in Bogenšperkom, z njegovo sliko. (Jana 1979); - Železna tovarna na Dvoru je ulila vodnjak v Višnji gori. (Dolenjski list, priloga 17/08/78, 12, Danilo Breščak); - Pozabljeni Žužemberški vodnjak. (Delo 11/09/79, Slavko Dokl); - Kmetijska zadruga Videm-Dobrepolje. Kmetije ostajajo prazne. Razgovor Rada Radeščka z direktorjem kmetijske zadruge Rajkom Zgncem : Z zadrugo sodeluje le še 278 kooperantov, lani 318 kooperantov; redijo okoli 600 glav govedí. Zadruga je kreditirala v treh letih 56 kmetij, za 13 hlevov z 205 stojišči in silosi za 700 m³ silaže. Kmetje so s krediti nabavili 129 traktorjev, ustanovili pa so 2 strojni skupnosti in 12 skupnosti za spravilo krompirja. (Kmečki glas 27, 1979, 11, 04/07/79, s sliko Rajka Zgonca).
14. *Pri Krkinem izviru.* Gostilna pri Rebolu. Most čez Krko in gostilničar Tone Lukanc. (Dolenjski list, priloga str. 32 s slikami); - Novo življenje plemenitega jelševca. Ponovno naseljevanje Krke in pritokov z raki. (Dolenjski list, priloga št. 107, 09/02/78, 25, M.B.); - Dolina umirajočih mlinov in hiš s slamnatimi pričeskami. Krka je zapacana, še preden pride na dan. Vsi mlini ob njej so malni... Vikendi tudi med zidanicami. (Delo 03/08/78, 8, slika mlinskih koles, Tine Guzelj); - Štrbunk pod Štefkovim mlinom. Vaški šaljivec Ivan, Johan, Žan vsak dan. Fužine že od leta 1568, plavž in livarna od leta 1844. (Delo 05/08/78, 6, Tine Guzelj); - Teče, teče Krka voda... skrivnostna, zelena, počasna. Razvoj KS Krka. Skozi vojno do uspeha. Kmet Milan Bregar. Kmečki glas en dan pri vas. (Kmečki glas 5, 1980, 6, 30/01/80); - Ribiška sezona. Ribiči pri Zagradcu na Krki, foto Janez Zrnc. (Delo 26/04/79, 1); - Cesta se gleda v razpadajočem mlinu. Drobci iz življenja ljudi in mlinov ob Temenici: Osemindesetletna Ana Ostanek. Spomin na temeniške mline v muzeju na prostem po zamisli Toneta Kozlevčarja. (Nedeljski dnevnik 14/10/79, 10, 2 sliki, Ladislav Lesar).

15. *Višnja gora slavi*. Višnja gora je dobila trške pravice pred 710 leti, mestne pa pred 500 leti. Legenda o višnjegorskem polžu. Pavel Groznik, predsednik KS, pravi, da je Višnja gora po številu in površini športnih naprav na prebivalca na prvem mestu na svetu. (Delo 30/06/78, 9, Milovan Dimitrijevič); - Pol tisočletja priklenjenega polža. Zgodovina mesta, dogodki in podobe. (Dolenjski list, priloga št. 119, 17/08/78, 13, s slikami panorame, polža, glavnega trga in posnetek iz Valvasorja, Ilija Bregar); - Dvorana - skupna zmaga. Objekt je dr. Jože Rus izročil namenu. (Delo 23/10/78, s slikama ob odpiranju in prvem nastopu, Henrik Uebeleis); - Športna dvorana v Višnji gori. (Delo 21/10/78, 2); - Podobe Višnje gore. (Delo 23/10/78, 2); - Spomin Jožetovi (stiški) četi. (Delo 23/10/78, 2, M.D.); - Črna Višnja gora. (Delo 11/12/79, 10, Mihaela Zajc).
16. *Kjer Turjačan spet gostuje ...* gospodje s Turjaka so imeli v posesti ozemlje od Grosupeljske kotline tja do Velikih Lašč. Pripoveduje domačin Jakob Lukančič. (Primorski dnevnik 12/08/78, 6, s sliko gradu, J.Spichal); - Turjak in usode. Obletnica na dan 19/09/43, ko je 7. SNOUB Franceta Prešerna zavzela belogardistično postojanko grad Turjak. Zgodovina Turjaka in Turjačanov. (Dolenjski list, priloga 111, 20/04/78, 28), s sliko gradu, dvorišča, kleti in Jakoba Lukančiča; Drago Rustja in Ivan Zoran); - Turjaška lipa - veteranka. (Delo 13/06/79, 7, s sliko, A.B. - Foto Janez Zrnc).
17. *Klub študentov občine Grosuplje*: imel je letno skupščino 08/12/79 v motelu Rubin. Urednik je poizkušal dobiti zvezo s predstavniki kluba zaradi priprave poročila o društvu in objavi v zborniku.
18. *Narodni dohodek na prebivalca po občinah SR Slovenije*. Naša občina je na 53. mestu - za Ptujem, Trebnjim, Brežicami in Lendavo, ter pred Sevnico, Ljutomerjem, Mursko Soboto, Šmarjami pri Jelšah, Šentjurjem pri Celju, Ormožem in Lenartom. Povprečni narodni dohodek v republiki je bil leta 1978 57.024 din, najvišji v občini Ljubljana-center 227.438, najnižji v občini Lenart 15.967, v naši občini pa 32.064 din. Če je bil narodni dohodek leta 1972 izračunan na isti način kot gornji, lahko ugotovimo, da v slovenskem povprečju nazadujemo. Tedaj smo bili namreč na 44/46 mestu z 9.526 din. Narodni dohodek seveda ni edino merilo stanja, napredka in življenjske ravni. Zavedati se moramo, da je iz naše občine več kot 3000 občanov zaposlenih v sosednjih občinah, predvsem v Ljubljani. Pri tem moramo primerjati število slušateljev na višjih in visokih šolah, povprečni osebni dohodek, število avtomobilov, televizorjev, radijskih aparatov itd. na tisoč prebivalcev. V tej primerjavi bi bila slika precej drugačna (Delo 6/12/78).

19. *Edward Gobetz & Adele Donchenko: Anthology of Slovenian American Literature with sixty reproductions of Slovenian ethnic art.* Izdal Slovenski Ameriški inštitut v ZDA. Brez letnice. 236 strani. Na uvodni strani je Jakčev portret Ivana Zormana (1889-1957) in citat iz njegove razprave *Our great problem* iz časopisa *Zarja*, ki je glasilo Slovenske ženske zveze (julij 1929). Zorman je bil rojen v Šmarju, v Ameriki pa se je razvil kot pesnik in pisatelj. Na streneh od 60 do 73 je objavljena Jakčeva slika Louisa Adamiča in črtica *The old Alien by the Kitchen Window*, ki jo je leta 1940 objavil Ljubljanski zvon (60, 11-12, 1940, 605-609) v prevodu Vita Kraigherja.
20. *Louis Adamič and the Contemporary Search for Roots* by Rudolf Vecoli. Reprint from *Ethnic Studies*, vol. 2, No. 3, 1978, 29-35. Prevod razprave je objavljen v tem zvezku ZOG (187-195).
21. Slovensko učiteljsiše v Kopru (1875-1909), 100 strani). Na učiteljsišču so poučevali tudi trije naši občani:
- Anton Črnivec* iz Šentvida pri Stični (1856-1916). Diplomiral je iz matematike in fizike na Dunaju; v letih 1883-86 je vodil učiteljsko pripravnico na Proseku pri Trstu, od tam pa je bil premeščen na učiteljsiše v Kopru z nazivom glavni učitelj. Od leta 1903 do 1916 je bil ravnatelj učiteljsišča v Ljubljani. Za ljudske šole je priredil računico (1902) in sestavil Navodila (1902), za učiteljsišča pa je napisal geometrijo (1914).
- Julij Kleinmayer* iz Višnje gore, šolnik in literarni zgodovinar (1847-1913). Na koprskem učiteljsišču je poučeval slovenščino v letih 1877-1882 in 1890-1898. Zbiral je koroške narodne pesmi in jih nekaj objavil v *Kresu* (1881), deloma pa jih je izročil Karlu Štreklju. Najpomembnejše njegovo delo je *Zgodovina slovenskega slovstva* (1881).
- Ivan Markelj* iz Šentvida pri Stični (1852-1903). Kot profesor na učiteljsišču v Kopru je od leta 1880 do 1891 poučeval prirodopis, fiziko in matematiko; od leta 1891 do 1903 je bil ravnatelj učiteljsišča. Več let je bil član istrskega deželnega šolskega sveta in okrajni šolski nadzornik za slovenske, hrvatske in italijanske osnovne šole. Sodeloval je pri sestavljanju učnih načrtov za ljudske in meščanske šole na Primorskem. Napisal je zgodovino koprškega učiteljsišča z naslovom *Geschichte der k.k. Lehrerbildungsanstalt in Capodistria* (1900).
22. *Ribiška družina Grosuplje*. Pravilnik o disciplinskem postopku, Pravilnik o mladinskih sekcijah in Pravilnik o izvajanju športnega ribolova (1976).

23. *Zbližanje Novarre in Grosupljega*. Grosuplje je obiskala delegacija Garibaldincev iz Novarre, ki se je udeležila proslave občinskega praznika 1978. Pobudo za sodelovanje je dal Martin Rupnik iz Zagradca, ki je bil borec italijanske partizanske brigade. (Delo 02/11/78, 9).
24. *Naši občani v tisku*: Kaj boste delali danes, tovariš... Janez Koščak, predsednik IS Skupščine občine Grosuplje in njegov delovni dan. (Delo 02/11/78); - Dr. Aldo Furlan, njegova dnevna norma v Zdravstvenem domu v Grosupljem, obiski na domu. (Jana 1978, Alenka Bibič in Janez Zrnc); - Novi stiški opat. Dne 29. novembra je samostanska skupnost izvolila za novega opata p. dr. Antona Nadraha, profesorja dogmatike na teološki fakulteti v Ljubljani. Dosedanji opat p. Rafael Ašič je vodil samostansko skupnost 16 let. (D 47, 1979, 1, 09/12/79); - Kovač, ki poje, ker je svet tako lep, Polde Bregar z Muljave. (Delo, prvomajska priloga, 28/04/79, 35, Bogdan Pogačnik, s sliko nakovala, kovača in kovačnice); - Človek, ki se je dvakrat rodil, Janez Rus iz Žalne. (Dolenjski list 08/03/79, 28, s sliko, Janez Peželj); - Franc Ksaver Kutnar (1793-1844) iz šentvida na Dolenjskem je bil prvi Slovenec na škofovskem sedežu lavantinske škofije. Najprej je bil tajnik, potem pa kanonik salzburškega nadškofa. Kutnar je vodil lavantinsko škofijo le tri leta, ker je zaradi bolezni umrl. Prizadeval se je za preselitev škofovskega sedeža iz ponemčenega St. Andraža v Lavantinski dolini v slovenski del Štajerske - v Celje ali Maribor. Imenoval je tudi Antona Martina Slomška za celjskega opata, kar je bilo odločilno za nadaljnjo usodo poslovenjenja cerkvene uprave na tem ozemlju. Slomšek je tudi govoril na Kutnarjevem pogrebu. (SBL I 597; D 17, 1978, 5); - Minka Zupančič, roj. Normali iz Peščenika pri Višnji gori je dne 27/11/79 kot najstarejša občanka v 94. letu umrla. (Delo 28/11/79); - Tomaž (Terček), ti si naši! V Jani piše, da je mladost preživel v Žalni, kjer je bil njegov oče Alojzij Trček učitelj od 1936 do 39 (glej ZOG 2, 1970, 142). Zato sem mu 15/06/79 pisal in ga prosil za sporočilo, ali je tudi rojen v Žalni. Naše občane in bralce bi tudi zanimalo kaj več iz tistega časa, odkod so njegovi starši in še kaj; obljubil sem mu, da bom kaj napisal v 11. zvezek ZOG. In ker mi ni odgovoril (kljub vestnosti in disciplini na ekranu), za zdaj samo to! (Jana 22, 1979, 18-19 in portret na naslovni strani Janez 30/05/79, Alenka Bibič in Jendo Stoviček); - Rado Miklavčič iz Hudega vidi s slepimi očmi. (Dolenjski list 11/01/79, 32, s sliko, Ladislav Lesar); - 70-letnico publicista, prevajalca in kritika Toneta Potokarja smo objavili z bibliografijo v ZOG 10, 1978, 335-339. Kratke povzetke so objavili še Delo (13/09/78, 6); Gospodarstvo Trst (30/09/78, 3); Dolenjski

list (28/09479, 6), Bibliografijo iz ZOG sem poslal med drugim pisatelju in literarnemu kritiku Božidarju Borku, ki je za Potokarjevo 60-letnico objavil njegovo delovno podobo v Delu (13/09/68); nato mi je Borko napisal 30/03/79 naslednje pismo: "Oprostite, da se vam z nekajdnevno (nekajmesečno, op. F.A.) zamudo zahvalim za tri zvezke Zbornika občine Grosuplje. Pregledal sem ga s prijetnim presenečenjem, saj je Zbornik zares v čast tej vaši občini in njeni kulturni tradiciji. Bibliografski podatki o meni znani dejavnosti Toneta Potokarja so vredni zabeležbe za široko javnost. Rad bi brž napisal članek o tem, toda za zdaj se hučo borim za boljši vid, ker so mi odkrili... Upam pa, da bom v doglednem času vendarle pisal o tej pomembni bibliografiji spisov mojega zagrebškega prijatelja. Sprejmite, prosim, dokaz mojega posebnega spoštovanja do vas in prisrčne pozdrave, vam vđani Božidar Borko." Vsekakor dvojno priznanje: zborniku in opusu Toneta Potokarja; - "Tebi, ki kmet si iz nas in naš sin," citat iz napisa na spominski plošči OF na rojstni hiši Josipa Jurčiča na Muļjavi. Ploščo so odkrili marca 1944, vendar so jo domobranci uničili. Leta 1954 je bila Jurčičeva rojstna hiša spremenjena v spominski muzej, plošča iz leta 1944 pa obnovljena. Verze na spominski plošči je sestavil pok. Venčeslav Winkler (Dolenjski list 02/02/78, 16; glej tudi ZOG 8, 1976, 274-275); - Bogata revolucionarna tradicija na Dolenjskem! Franček Saje (ki živi na Ilovi gori) je v Dolenjskem listu od marca do oktobra 1979 objavljial zgodovinske podatke iz gornje tematike; med drugim obravnava življenje in delo revolucionarja Lovra Klemenčiča iz Šentvida pri Stični. Uredniški odbor je že pred leti naprosil Franceta Klopčiča, nato Dušana Kermaunerja in sina Justa Klemenčiča za prispevek ali vsaj za podatke o tem našem občanu. Družina Lovra Klemenčiča je ves osebni arhiv izročila Kermaunerju, ki pa je medtem umrl. Za zdaj virov še nismo zasledili, zato je zapis Frančka Sajeta toliko bolj zanimiv; - Karel Bačer je zbral gradivo za Dolenjski biografski leksikon. Dolenjski razgledi (1, 4, 13. marca 1980, 16) objavljajo geslovnik dela črke A. Med drugimi navajajo naslednje naše občane: France Adamič (1911), Louis Adamič (1898-1951), Štefan Adamič (1926), Jožef Ambrožič (1737-?), Lado Ambrožič-Novljan (1908); - Pesmi, ki jih zna le ona. Marija Kralj (91) iz Male vasi živi v Zagorici v Dobrepoljah. Nekaj njenih pesmi je posnel za Radio Ljubljana Marjan Kralj, peli pa so jih doma, na polju, v cerkvi in povsod ob vsaki priložnosti (Dolenjski list 10/05/79, 32); - Kaj boste danes delali, tovariš ... (Janez Koščak, predsednik IS Skupščine občine Grosuplje (Delo 02/11/78, 2); - Bogat junijski pevski tabor. V

27. Geodetska dokumentacija
iz narodnoosvobodilne
vojne

Skica predstavlja akcijsko topografsko karto iz NOV, in sicer položaj utrd in pasu žičnih ovir okoli Grosupljeja v merilu 1 : 5000 iz leta 1944. Original skice je ohranjen v arhivu oddelka NOV v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, naš posnetek pa je iz publikacije 35 let geodetske službe na Slovenskem. Izdelal Geodetski zavod Slovenije 1979.

28. *Naš zbornik v radijski oddaji*

Redakcija kulturnih in literarnih oddaj je dne 5. marca 1979 ob 18,55 v oddaji Minute za kulturo objavila naslednji sestavek, ki ga je pripravil novinar in publicist Jaka Slokan:

Občinska konferenca SZDL Grosuplje je izdala jubilejni Zbornik občine Grosuplje - X. zapovrstni - v počastitev 500-letnice mesta Višnja gora, 100-letnice rojstva pesnika Otona Župančiča in občinskega praznika občine Grosuplje. Pripravil ga je veččlanski uredniški odbor z glavnim urednikom univerzitetnim profesorjem dr. Francetom Adamičem. Obsega 350 strani četverke.

Če le za kateri zbornik, ki jih na Slovenskem po drugi svetovni vojni ni malo, potem velja za grosupeljskega ugotovitev, da se prebija na svetlo predvsem po zaslugi požrtvovalnih sodelavcev, večidel znanih družbenih delavcev - strokovnjakov in znanstvenikov.

V dosedanjih - desetih - letnikih je bilo objavljenih nad 350 člankov, poročil, razprav s področij: dogodki in podobe iz NOB ter revolucionarno delavsko gibanje pred drugo svetovno vojno, gospodarski tokovi, kultura, prosveta in znanost. Skratka, grosupeljski zbornik ima od začetka pretehtano vsebinsko usmerjenost, odliko, ki je ne moremo pripisati mnogim enakim slovenskim periodikam, razumevanim kot zborniki - ne glede na siceršnje naslove.

V tem - desetem (zapovrstnem) oz. jubilejnem zborniku je 30 prispevkov (tako rekoč) stalnih sodelavcev ter 14 krajših črtic in pesmic mlajših avtorjev. Po "krajevni" pripadnosti so med avtorji v veliki večini občani, za njimi pa osebe, ki so se kdajkoli in kakorkoli ukvarjale z družbeno dejavnostjo oziroma (in še zlasti) ki so sodelovale - kot borci ali sodelavci - med NOB v "grosupeljskem" prostoru. O revolucionarnem poslanstvu Adolfa Jakhla-Dolfeta govorijo razmišljanja in spomini iz leta 1941, ko je bil Jakhel inštruktor CK KPS, sekretar I. okrožnega komiteja in komandant Grosupeljske čete. Avtor je France Perovšek. Metod Dular predstavlja osebnosti in delovanje delavk tovarne Motvoz & platno med NOB. Jože Vidic nadaljuje svoja raziskovanja - *divjanje ČRNE ROKE*, zdaj v občini Grosuplje. Itd. itd. Skratka, v tem jubilejnem zborniku prevladujejo nova odkritja oziroma izpopolnitve dosedanjih podob revolucionarjev preteklosti Grosuplja in okolice.

Od književnih prispevkov omenimo morda posebej prevod črtice Louisa Adamiča iz knjige Moja domovina, spomine na Otona Župančiča, ko je ta leta 1932 skupaj z Louisom Adamičem in drugimi slovenskimi književniki obiskal Praproče, ter študijo Henryja Christiana o Adamičevih prevodih jugoslovanskih zgodb v angleščino od leta 1921 dalje.

Naše poročilo pa bi nedvomno bilo hudo okrnjeno, če ne bi na koncu opozorili na znanstveno razpravo Ob 500-letnici mesta Višnja gora, kajti prav ta dogodek je bil vzrok in osnova za jubilejno proslavo lani v republiškem merilu. Avtor je zgodovinar Božo Otorepec, ki je za ta prispevek "prehobil precej sveta", preden je lahko zbral arhivske vire doma in na tujem ter jih povezal v lahko berljivo besedilo. Morda še tole: Zbornik Občine Grosuplje s podnaslovom Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika je ob lanskem jubileju prejel javno priznanje - Jurčičevo plaketo.

Prvi posvet predstavnikov krajevnih zbornikov

Na povabilo Goriškega muzeja, ki izdaja zbornik Goriški letnik, so se v petek, dne 29. junija 1979, sešli v Gradu Kromberk na svoj prvi posvet predstavniki slovenskih krajevnih in občinskih zbornikov. Posveta so se udeležili: France Adamič za Zbornik občine Grosuplje, Vlado Novak za Celjski zbornik, Janez Šumrada, Vojko Harmel in Janez Pfažprotnik za Notranjske liste, Janez Dolenc za Tolminski zbornik, Jože Hočevar in Salvator Žitko za zbornik Slovensko morje in zaledje, dr. Jože Koropec za ČZN iz Maribora, iz Goriškega muzeja pa ravnatelj Branko Marušič, knjižničar in urednik Goriškega letnika Marijan Breclj in kustos Marko Vuk, ki je vodil zapisnik. Opravičili so se predstavniki Kranjskega zbornika in Ivo Svetina, svetovalec za založništvo pri Kulturni skupnosti Slovenije.

Sestanek je odprl Branko Marušič, ravnatelj Goriškega muzeja, od koder je izšla pobuda zanj, ter na kratko orisal namen srečanja, ki naj pripomore k utrditvi mesta in vloge krajevnih zbornikov v našem družbenem življenju; hkrati pa je želel, da bi se na njem pogovorili o skupnih problemih, ki tarejo tovrstne publikacije. Vabila na posvetovanje, ki je bilo, kot kaže, prvo te vrste v Sloveniji, je Goriški muzej, izdajatelj Goriškega letnika, poslal na 14 naslovov (Loški razgledi, Celjski zbornik, Savinjski zbornik, Zbornik občine Grosuplje, Slovensko morje in zaledje, Notranjski listi, Jeklo in ljudje, ČZN, Kranjski zbornik, Idrijski razgledi, Tolminski zbornik, Ptujski zbornik, Krški zbornik, Kamniški zbornik), na vabilo pa se je vključno z Goriškim letnikom odzvalo sedem zbornikov, torej polovica.

Branko Marušič je nato predal besedo Marijanu Breclju iz Goriškega muzeja, ki je prebral referat z naslovom Izhodiščne misli za posvetovanje o krajevnih (domoznanskih) zbornikih in revijah. Referent je najprej spregovoril o splošnih vsebinskih in oblikovnih značilnostih krajevnih zbornikov in omenil napačno vrednotenje pokrajinskih zbornikov

v primerjavi z osrednjimi strokovnimi revijami, češ da so krajevni zborniki manj vredni od slednjih. Ponavadi gre za poljudnejšo obravnavo, zaradi drugačnega občinstva, kateremu je zbornik namenjen, vendar se kljub temu zahteva potrebna strokovnost. M. Brecelj je nadalje načel vprašanje sodelavcev, tako domačih kakor tudi tujih, žalob, ki so pri krajevnih zbornikih dokaj ~~razn~~ovrstne, in močan poseg občinskih kulturnih skupnosti, kot ga je čutiti v zadnjem času. Referent se je nadalje dotaknil vprašanja, kam gredo zborniki, in v zvezi s tem podrobneje spregovoril o Goriškem letniku, točneje o zamenjavah z institucijami doma in po svetu, ki lahko postanejo pomemben vir lepih knjižnih pridobitev. Ob koncu je M. Brecelj predlagal, da bi se taka srečanja ponavljala vsako leto, in sicer vsakokrat v drugem kraju.

V razpravo je nato posegel France Adamič, urednik Zbornika občine Grosuplje. Zbornik tiskajo v nakladi 1000 izvodov, glavni naročnik pa so delovne organizacije in Zveza borcev, tako da gre 60 % naklade med delovne ljudi. Glavni vir dohodkov so prispevki občine in kulturne skupnosti, oglasi in prodaja delovnim organizacijam. Stroški zadnje številke zbornika v ofsetnem tistku so znašali 12 starih milijonov.

Jože Hočevnar iz Kopra je navedel nekaj podatkov o zborniku Slovensko morje in zaledje. Pobudo za ustanovitev so dali kulturni zavodi južne Primorske, osnovni namen pa je širiti pomorsko miselnost v slovenskem prostoru. Usmeritev je predvsem družboslovna, humanistična. Prvo številko so tiskali v 500 izvodih, stala je 17 starih milijonov, založila pa jo je založba Lipa. Večje število izvodov so poslali v zamenjave, ostane pa prodali na knjižnem trgu. Značilno je, da delovne organizacije za zbornik ne kažejo prevelikega zanimanja.

Jože Dolenc iz Tolmina, urednik Tolminskega zbornika, je kot osnovno značilnost navedel visoko naklado, 3500 izvodov (2. številka), ker se je izkazalo, da je tudi za prvo številko, ki je že davno pošla, še vedno zanimanje. Od tega so prodali 2500 izvodov, večino med prednaročnike (1500), ostala je rezerva 1000 izvodov za sprotna povpraševanja. Druga številka Tolminskega zbornika, ki je bila zelo obsežna, je stala okr. 35 starih milijonov dinarjev. J. Dolenc je postavil vprašanje, ali je Tolminski zbornik ob Goriškem letniku, ki s svojo vsebino sega tudi v tolminsko občino, še potreben. Vprašanje je po njegovem pritrtilno, vendar naj bi bil Tolminski zbornik drugače zasnovan. Prilagojen naj bo nivoju občinstva, kateremu je v prvi vrsti namenjen, zato naj bo slog bolj poljuden, vendar mora časopis paziti, da se ne bi spustil na prenizko raven. Zbornik tudi v bodoče ne namerava uvesti znanstvenega aparata (tuji povzetki, opombe ipd.), saj je predvsem namenjen domačim bralcem, v tujino pa ga pošiljajo le malo.

O Celjskem zborniku je spregovoril njegov odgovorni urednik Vlado Novak. Ustanovljen je bil leta 1951 ob 500-letnici Celja, vsebinsko pa je danes usmerjen tako, da bi kar najširše dokumentiral razvoj celjskega območja s strokovnimi razpravami, poročili ali vsaj kronističnimi zapisi. Opazno je, da so zadovoljivo zastopane humanistične vede, zlasti zgodovina, geografija itd., manj pa je prispevkov iz živih, aktualnih področij, npr. šolstvo, gospodarstvo, urbanizem, kultura, šport, saj je tod težko najti ljudi, ki bi bili pripravljeni pisati. Delovne organizacije se za zbornik ne zanimajo, niti takrat ne, ko so v njem omejnene. Denarno ga podpira Kulturna skupnost, naklada je 800 izvodov, zamene se opravijo indirektno po posameznih institucijah. Distribucijo in administracijo opravljajo sami. Zbornik izdaja poleg redne publikacije tudi izredne izdaje monografskega značaja.

O Notranjskih listih je Janez Šumrada povedal, da so bili prvotno zamišljeni kot enkratna publikacija ob 500-letnici Loža, nato pa so se sodelavci odločili za širšo periodično publikacijo s številko 1. Naslov Notranjski listi so zborniku dali zato, ker so ga hoteli razširiti na celotno notranjsko-kraško regijo (občine Vrhnika, Logatec, Postojna, Ilirska Bistrica, deloma Idrija). Značilno je, da v krajih onstran nekdanje rapalske meje ni bilo večjega odziva. Želja uredništva je bila, približati zbornik delovnim ljudem, pisati torej v razumljivem jeziku, anketa med bralci pa je pokazala, da so na lep odziv naleteli tudi znanstveni članki, vendar s pripombo, naj bi v prihodnje nujno potrebne tujke ob koncu članka pojasnili. Ob prvi številki je bilo slišati kritiko, da zbornik ni dovolj upošteval gospodarskega življenja (gozdarstvo, trgovina s soljo), več pozornosti naj bi bilo namenjeno tudi sodobnemu razvoju. Želja uredništva je, da bi bili sodelavci zlasti domačini, vendar zaradi pomanjkanja domače inteligence to ni mogoče, zato se obračajo na širši krog piscev. Notranjski listi bodo glede vsebine in oblike obdržali dosedanjo koncepcijo. Prvo številko so tiskali v nakladi 3000 izvodov, tiskarski stroški pa so znašali 35 milijonov starih dinarjev. Večino naklade prve številke so odkupile delovne organizacije, poleg tega so organizirali prodajo na dveh mestih v občini Cerknica in po slovenskih knjigarnah. Izdajatelj bo še nadalje ostala Kulturna skupnost. Poleg zbornika nameravajo izdajati tudi monografije.

Branko Marušič je poudaril, kot je bilo razvidno iz dosedanje razprave, da imajo zborniki številne skupne probleme, obstajajo pa tudi nekatere specifičnosti. Določneje za Goriški letnik je dejal, da na njegovo podobo vpliva obmejni položaj, saj služi tudi razčiščevanju s stališči italijanskih znanstvenikov, z recenzijami pa redno spremlja publicistično dejavnost na sosednji italijanski strani. Značilno je, da revija

Studi Goriziani, ki izhajajo v Gorici, redno poroča o vsebini vseh številčk Goriškega letnika.

Razprava se je nato dotaknila vprašanja dotoka prispevkov, njihove kvalitete, povezave s sodelavci, diplomskih nalog, pripravnih za objavo, neobravnanih slovenskih pokrajin ipd. J. Hočevar je omenil, da vprašanje financiranja krajevnih zbornikov na republiški kulturni skupnosti ni rešeno, saj tu stojijo na stališču, da gre v glavnem za regionalne pobude, zato naj jih v tem okviru tudi financirajo.

O ČZN iz Maribora je poročal dr. Jože Koropec. Financiranje in dotok prispevkov potekata v redu, zbornik izhajajo v nakladi 800 izvodov, vendar se kaže potreba po povečanju oz. ponatisu kakšne povojne številke, ki je pošla. Kar se tiče vsebine, se kaže kriza poročil in ocen, prav tako se čuti pomanjkanje solidnih prispevkov za zgodovino po letu 1945. V jubilejnih zbornikih sodelujejo gostje iz drugih jugoslovanskih republik in iz tujine, in sicer v originalnem jeziku z daljšim povzetkom v slovenščini. Vlado Novak je še dodal, da krajevni zborniki kljub regionalni omejitvi krepijo slovensko nacionalno zavest, saj gre tu za raziskave, kako so se posamezni deli slovenskega ozemlja včlenjali v nacionalni in družbeni razvoj. Zato bi bilo potrebno, da bi pokazala razumevanje zanje tudi republiška kulturna skupnost.

Na koncu posvetovanja so bili sprejeti naslednji sklepi:

1. objavi naj se referat Marjana Breclja, prebran na srečanju,
2. naslednje posvetovanje slovenskih krajevnih zbornikov bo prihodnje leto v Grosupljem,
3. po zgledu Notranjskih listov naj zborniki izdelajo vprašalnik za bralce, rezultate ankete pa naj bi obravnavali na prihodnjem srečanju v Grosupljem,
4. slovenski krajevni zborniki bodo izmenjavali svoje publikacije,
5. potrebno je pospešiti raziskave zgodovine po letu 1945,
6. kulturna skupnost Slovenije naj krajevne zbornike odslej obravnava bolj enakopravno v primerjavi z osrednjimi strokovnimi revijami,
7. uredniki krajevnih zbornikov naj posvečajo večjo skrb jezikovni kulturi povzetkov v tujih jezikih, saj so opazni primeri, da so le-ti včasih napisani v slabem jeziku.

Ob srečanju na gradu Kromberk je Goriški muzej priredil manjšo razstavo slovenskih krajevnih zbornikov kot nazorno dopolnilo problematiki, obravnavani na posvetovanju.

Priznanja, nagrade in odlikovanja

1. Uredniški odbor Zbornika občine Grosuplje dobil od občinske izobraževalne skupnosti dne 28. novembra 1978 Jurčičevo plaketo in nagrado 5.000,- din za desetletno delo pri zbiranju, urejanju in objavljanju gospodarske, kulturne in zgodovinske kronike v občini Grosuplje. Uredniški odbor je plaketo z diplomo izročil v varstvo Splošnoizobraževalni knjižnici Grosuplje, denarno nagrado pa knjižničnemu kolektivu.
2. Predsednik Socialistične federativne republike Jugoslavije tovariš Josip Broz-Tito je ob 80-letnici za posebne zasluge pri delu, ki je izrednega pomena za napredek države, odlikoval profesorja Metoda Dularja z redom dela z rdečo zastavo. Odlikovanje mu je vročil član predsedstva SRS Slovenije tovariš Tone Bole na posebni slovesnosti 1. oktobra 1979 v prostorih Predsedstva (Skupščina SR Slovenije, Protokol Izvršnega sveta št. 17-2/66, 26/09/79; - Dolenjski list, priloga, 15/11/79, 33).
3. Na osrednjem slovenskem gledališkem srečanju 1978 je dobil najvišje priznanje - Borštnikov prstan igralec Maks Furijan, ki živi v Razdrtem pri Šmarju v naši občini. V utemeljitvi je povedano, da je odlikovanec Maks Furijan posvetil 50 let dela poklicnim odrom. V 30 letih po osvoboditvi je Furijan odigral 130 vlog, tako značilnih furijansko demonskih, strastnih in karakternih. Občinstvo in kritiki so ga občudovali kot igralca z izrednim mimičnim čutom in izrazno močjo. Borštnikov prstan je slavljencu podelil akademik dr. Bratko Kreft na sklepni dan Borštnikovega srečanja, dne 28/10/78 v Mariboru (Delo 30/10/78, 2 in v sobodna priloga Dela, 4/11/78, 30).
4. Predsednik RK SZDL Mitja Ribičič je izročil uglednemu profesorju, slavistu, duhovniku Jožetu Gregoriću red zaslug za narod s srebrnimi žarki, s katerim ga je predsednik republike odlikoval na predlog izvršnega odbora predsedstva RK SZDL ob njegovi sedemdesetletnici v znak priznanja za njegovo pisateljsko, slavistično in publicistično delo in njegove zasluge pri ustanovitvi in delovanju Cirilmetodijskega društva, današnjega Duhovniškega društva, katerega nekdanji predsednik je bil. Slovesne podelitve in pogovora po njej so se udeležili Stane Kolman, Franc Kimovec-Žiga, Tone Fajfar, Bojan Škrk ter predsednik Slovenskega duhovniškega društva Roman Kavčič (Delo 18/01/79, 2, in 26/11/78, 2).
5. Za posebne zasluge na področju javnega delovanja je predsednik republike odlikoval člana UO ZOG prof.dr. Tineta Kurenta z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki (Delo 28/02/80, 2).

Na podlagi 1. točke SKLEPA IN PRAVILNIKA Občinske izobraževalne skupnosti

Grosuplje o podeljevanju Jurčičevih plaket in sklepa seje skupščine OIS

z dne 23. 10. 1978

podeljuje

skupščina Občinske izobraževalne skupnosti Grosuplje

tovarišu-ici

**UREDNIŠKEMU ODBORU ZBORNIKA
OBČINE GROSUPLJE**

JURČIČEVO PLAKETO

za desetletno delo pri zbiranju, urejanju in objavljanju gospodarske,
kulturne in zgodovinske kronike v občini Grosuplje

Grosuplje, dne 28. 10. 1978

Predsednik
Skupščine OIS

6. Akademija umetnosti in dela v mestu Sasonglore-Terme je podelila v Motniku rojenemu in v Grosupljem živečemu slikarju-samorastniku Viktorju Magyarju zlato medaljo in članstvo v akademiji (Dolenjski list 02/08/79, 5).
7. Za posebne zasluge v razvoju našega sodstva je predsednik republike Josip Broz-Tito odlikoval sodnika vrhovnega sodišča SR Slovenije dr. Svetozarja Poliča z redom republike s srebrnim vencem (Delo 28/12/79, 2).
8. Priznanje Grosupeljčanom. Na slavnostni seji skupščine krajevne skupnosti Grosuplje so podelili 16 krajanom priznanja OF za prizadevno delo v krajevni skupnosti. Priznanja OF so dobili Karel Hočevar, Julijana Eršte, Janez Lužar, Andrej Likar, Andrej Šircelj, Vera Podkornik, Lojze Črtalič, Mane Vlajisavljevič, Slavka Rus, Hilda Lučovnik, Ivan Tomažin, Miha Dovžan, Mihaela Lesjak, Marica Mencin in Peter Knapič (Delo 02/11/78, 9).
9. Ob sedemdesetletnici so profesorja dr. Metoda Mikuža izvolili za častnega občana v krajevni skupnosti Slemena pri Ribnici, od koder izvira po materini strani njegov rod (ZOG 6, 1974, 299-300; Delo 22/12/79, 6).
10. Glavni urednik Zbornika občine Grosuplje dr. France Adamič je bil 22. marca 1977 odlikovan z redom dela z rdečo zastavo. Odlikovanje mu je izročil v vili Rožnik podpredsednik IS Skupščine SR Slovenije prof.dr. Avguštin Lah dne 29. junija 1977. Istega leta je dobil plaketo Biotehniške fakultete ob njeni tridesetletnici. Leta 1978 je dobil posebno priznanje Kmetijskega inštituta Slovenije ob 80-letnici delovanja, priznanje SOZD Slovin ob 30-letnici poslovanja, častno priznanje Gospodarskega razstavišča ob 25-letnici delovanja. Leta 1979 je dobil priznanje s plaketo Zadružne zveze Slovenije ob 10-letnici poslovanja in posebno priznanje Skupnosti kmetijskih in živilskih šol Slovenije; istega leta je bil izvoljen za častnega člana Zveze inženirjev in tehnikov Jugoslavije in za častnega člana Prirodoslovnega društva Slovenije (Proteus 42, 1979-80, 33-34, s sliko, Sodobno kmetijstvo 1977, 10, 7-8, 360); - Dne 18. aprila 1980 je dobil veliko plaketo Slovin in grafiko Bakhus.

Zaslужni občani in jubilariti

Cvetko Budkovič, glasbeni pedagog in muzikolog, praznuje 60 let življenja! Rojen je bil 14. maja 1920 v Ljubljanski porodnišnici. Oče Ivan je bil upokojeni avstrijski orožniški narednik, mati Josipina Garvas gospodinja. Od sedmih otrok je bil Cvetko najmlajši. Do 1.IV.1942 je odraščal v Grosupljem, kjer je imela družina svojo hišo in do leta 1924 majhno trgovino. Osnovno šolo je obiskoval v Grosupljem, kjer je nastopal pri mladinskih dramskih igrinah in majhnih operetah (Škratje in Povodni mož). Po zaključenem 4. razredu osnovne šole se je vpisal na 1. državno realno gimnazijo (realko) v Ljubljani (1930) in po mali maturi na državno učiteljsko šolo (učiteljsišče) in tam diplomiral leta 1940. V tem času je sodeloval pri grosupeljskem telovadnem društvu Sokol in se vključil v tedaj močno razgibano kulturno življenje: sodeloval je na dramskem in glasbenoljubiteljskem področju; kot violinist je nastopal v komorno instrumentalnih sestavih in pomagal pri scenski glasbi. Na učiteljsišču ga je učil violino prof. Adolf Gröbming in v 5. letniku privatno prof. Vida Jerajeva. Po diplomi na učiteljsišču se je vpisal na ljubljanski konservatorij. Violino se je učil pri prof. Janu Šlajsu, harmonijo pri prof. Lucijan Mariji Škerjancu, teorijo in intonacijo pri prof.dr. Dragotinu Cvetku itd. Na svojem domu je v tem času druge poučeval - privatno violino, klavir, harmoniko in kitaro.

Dne 1.IV.1942 so ga v Grosupljem ob racijah italijanski fašisti aretirali in ga odpeljali v internacijo (Gonars, Monigo pri Trevisu, Visco). V internaciji (Visco) je vodil 100 članski moški zbor in nastopil z njim pred 4000 interniranci. Po kapitulaciji Italije je bil nekaj časa v partizanih na Primorskem (Vrtovin), nakar je bil določen za učitelja na Planini pri Ajdovščini. Velika nemška ofenziva ob koncu septembra 1943 je tedaj preprečila delovanje slovenskega šolstva na Primorskem, zato se je vrnil domov v Grosuplje in do mobilizacije v Cankarjevo brigado vodil mladinski pevski zbor. Tudi v Cankarjevi brigadi je kulturno delal, vendar se je po napadu na vas Žvirče v Suhi krajini priključil Okrožju OF Grosuplje-Stična, ki ga je postavilo za učitelja na Muljavi. Poleg učiteljevanja je vodil mladinski, v Stični tudi ženski in moški pevski zbor in z njim nastopil pri odkritju spominske plošče ob 100-letnici rojstva pisatelja Josipa Jurčiča na Muljavi, dne 4.III.1944. Po vdoru domobrancev na Muljavo maja 1944 se je priključil Okrožnemu odboru OF Grosuplje-Stična in postal referent za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomočnikov. Oktobra istega leta je bil imenovan za zborovodjo oficirske šole Glavnega štaba NOV in POS v Metliki. Tu je s tečajniki nastopal na

kulturnih prireditvah, vodil je mladinski pevski zbor, sodeloval pri folklorni plesni skupini, ki jo je vodil baletni mojster Štefan Suhi. Na mitingih je nastopal kot harmonikar in violinist, z zborom tečajnikov in godbo na pihala pa se je predstavil ameriški, angleški in sovjetski vojni misiji. (Glej brošuro: Ob 35-letnici ustanovitve oficirske šole Glavnega štaba Slovenije.¹)

Po osvoboditvi je nadaljeval kulturno delo. Ko je bil še v JLA, je vodil mladinski pevski zbor v Kamniku in kmalu za tem v Št. Vidu nad Ljubljano in s slednjim nastopal tudi na Polici, v Višnji gori in v Radiu Ljubljana. Ko je bil zaposlen (od avgusta 1945) na ministrstvu za lokalni promet kot šef personalnega oddelka in od 1. 1948 na ministrstvu za prosveto kot referent za glasbene šole in glasbila, je vodil v okviru Svobod in prosvetnih društev več zborov odraslih: na terenu Prule, v Državni založbi Slovenije, na 1. drž. realni gimnaziji in nastopal z njimi na proslavah, v podjetjih in na terenih.

Leta 1948 se je vpisal na Akademijo za glasbo (zgodovinsko-folklorni oddelek). Kot študent in komandant kulturne brigade se je udeležil gradnje ceste Bratstva in enotnosti na odseku Brčko-Banovići. Po vrnitvi je nastopal kot solist-violinist na učiteljski šoli, v Domu sindikatov, v Domu slepih, s študenti AG v Grosupljem, v SF in drugod. Violino je poučeval - še med študijem - na drž. učiteljski šoli v Ljubljani in na glasbeni šoli Ljubljana-Center. Na slednji je poučeval tudi Nauk o glasbi, komorne vaje in 10 let vodil godalni orkester. Na zborovodski šoli je predaval glasbeno zgodovino, na Višnji pedagoški šoli ansambelsko igro. Klavirski trio iz centrške glasbene šole je dobil na radijski oddaji Pokaži kaj znaš prvo nagrado, v Zagrebu, na tekmovanju glasbenih šol Jugoslavije pa diplomu s pohvalo. Številni Budkovičevi učenci-violinisti so se odločili za glasbeni poklic.

Od leta 1945 do 1963 je sodeloval v družbenopolitičnih organizacijah; 10 let je bil predsednik sindikalne podružnice glasbenih šol in tajnik Društva glasbenih pedagogov Slovenije. V strokovne revije in dnevno časopisje je pisal članke, poročila, kritike in razprave (Pedagoški delavec, Grlica - član uredniškega odbora 1961-1968, Družina in otrok, Delo, Ljubljanski dnevnik itd.). V organizaciji Zveze svobod in kulturnih društev Slovenije je predaval na raznih tečajih (Šempeter pri Novi gorici, Ljubljana), udeleževal se je seminarjev in občnih zborov, ki jih je organiziralo Društvo glasbenih pedagogov Slovenije in Jugoslavije (Zagreb,

¹ Izdal Odbor organizacije borcev vojaškega šolstva NOV in POS; poglavje Gojenci in kulturno življenje, Ljubljana-Metlika 1978, 19.

Zadar, Ljubljana, Ohrid, Palič, Boka Kotorska, Maribor, Cavtat).

Leta 1963 je bil imenovan za ravnatelja glasbene šole Ljubljana-Vič-Rudnik. Dejavnost te šole je razširil na podeželje, odpri v podružnični šoli na Dobrovi in v Velikih Laščah ter dislocirani oddelek v Rožni dolini. Šola se je vključila v občinski in širši kulturni prostor, sodeluje v radijskih oddajah itd. Na šoli je 7 let vodil godalni orkester, komorne vaje in poučeval violino. Imenovan je bil za dirigenta simfoničnega orkestra glasbenih šol Ljubljane in z njim nastopil v sindikalni dvorani v Beogradu na prireditvi Radost Evrope ob sodelovanju otrok iz 14 držav Evrope. Nastop je prenašala dne 4. in 5. oktobra jugoslovanska televizija in Evrovizija.

Zavod za prosvetno-pedagoško službo Vič-Rudnik ga je imenoval za pomožnega pedagoškega svetovalca za glasbeno vzgojo na osnovnih šolah v občini in za vodjo ravnateljev glasbenih šol (1964-1967). Dne 4. februarja 1974 je bil na Budkovičevo pobudo odprt v Grosupljem oddelek glasbene šole, ki ga vodi v okviru Zveze kulturnih organizacij še danes (glej članek v tem zvezku ZOG).

Od leta 1954 je sodeloval pri Zvezi kulturnih organizacij Slovenije kot član glasbenega sosveta in predsednik komisije za glasbeno šolstvo od 1966 do 1969. Leta 1967 je bil izvoljen za predsednika Glasbene mladine Ljubljane in člana Muzičke omladine Jugoslavije. Kot družbenopolitični delavec je imel od 1. 1967 osem dolžnosti; udeležil se je štirih mednarodnih kongresov glasbenih pedagogov (International society for Music education (Dunaj, Budimpešta, Moskva, Tunis). V Ljubljani, Boki Kotorski, Varaždinu in Osijeku je prebral referate o problemih glasbenega šolstva in glasbene vzgoje.

Sedaj je predsednik vokalnoglasbene komisije pri občinski ZKO Vič-Rudnik in podpredsednik odbora za glasbeno dejavnost pri Mestni zvezi ZKO Ljubljana. - Glasbeno zgodovino poučuje na Srednji glasbeni šoli v Ljubljani.

Pisal je tudi komentarje o skladateljih za radijske oddaje (Tartini, Vivaldi, Corelli, Gobec, Mihelčič), za Srednje glasbene šole je sestavil skripta Glasbena zgodovina I (133 strani), nastopal je kot animator in komentator koncertov za Glasbeno mladino.

Daljše razprave je objavil v mladinski reviji Grlica (Glasbena vzgoja v antiki in srednjem veku, 1958, IV, 3-5); v glasbeni reviji Muzika Analiza Staničeve violinske šole, Zagreb 1970, št. 3, 102-111); v jugoslovanski muzički reviji Zvuk - (Orguljaška škola u Ljubljani od 1877-1945, broj 4, 1975, 93-101; Emil Adamič 8 ib. br. 4, 1977, 55-60; Anton Lajovic, ib.); Javna glasbena šola v Ljubljani od 1816 do 1877 -

(Muzikološki zbornik, Ljubljana, zv. XIV, 1878, 49-63); v letih od 1969 do 1979 je objavil v Zborniku občine Grosuplje zgodovino osnovnega šolstva v občini in tele pomembnejše razprave: Matevž Kračman - učitelj, ljudski pesnik in skladatelj, ZOG 1969-1971, I, II, III; Janez Škerbinc - učitelj in skladatelj, ZOG 1975, VII; Kulturno življenje v Grosupljem od 1909 do 1941, ZOG 1977, 1978, IX in X.

Partizanska knjiga je založila Budkovičevo knjigo: Svetozar Marolt-Špik, glasbenik in borec, 1977.

Franc Kimovec-Žiga je dopolnil 70 let življenja. Od septembra 1943 do marca 1944 je bil sekretar okrožnega komiteja in predsednik okrožnega odbora OF Grosuplje-Stična ter prvi povojni poslanec našega območja.

Franc Kimovec je bil rojen 19. novembra 1909 v Ljubljani; leta 1930 je maturiral na ljubljanskem učiteljskišču, kjer so v istem času študirali Edvard Kardelj, Anica Galetova in drugi. Služboval je v Smuki na Kočevskem, v Podgradu pod Gorjanci in zadnja štiri leta na pomožnem oddelku osnovne šole v Trbovljah. Leta 1940 je bil sprejet v KPS, od poletja leta 1941 je bil terenski aktivist, organizator OF, sekretar rajonskih komitejev KP Trnovo in Gradišče ter sekretar okrožnega komiteja KP za Ljubljano. Od marca 1944 je delal na Primorskem kot sekretar oblastnega komiteja za Slovensko Primorje.

Po vojski je bil načelnik oddelka Agitpropa CK KPS, nato pomočnik ministra za prosveto in kulturo LRS, sekretar Sveta za prosveto in kulturo LRS, član Izvršnega sveta ljudske skupščine LRS, organizacijski sekretar Glavnega odbora SZDL, sekretar okrajnega komiteja KPS Trbovlje, sekretar predsedstva in podpredsednik Glavnega odbora SZDL Slovenije; bil je poslanec republiške skupščine od prvega do četrtega sklica, od leta 1946 do 1963, ter poslanec zvezne skupščine od 1945 do 1950; bil je član CK KPS od 1948 do 1965 in član predsedstva RK SZDL Slovenije ter član plenuma ZK SZDL Jugoslavije (1961-66). Razen tega je v tem času opravljal še več drugih dolžnosti pri RK Rdečega križa, Komisiji za verske odnose, mladinskih akcijah, v založništvu in drugod. Vedno je delal med ljudmi za ljudi ter razvijal ideale humanih odnosov v socialistični samoupravni družbi. (Delo 19/II/79, 2; Ko je ko u Jugoslaviji, Beograd 1970, 459).

Profesor dr. Stane Gabrovec - šestdesetletnik. Rodil se je 18. aprila 1920 v Kamniku. Maturiral je leta 1939, diplomiral leta 1948 iz arheologije, antične zgodovine in klasične filologije. Čas okupacije od maja 1942 do konca vojske je zaradi sodelovanja z OF preživel v internacijah. Služboval je od leta 1948 v Narodnem muzeju Slovenije kot asistent (do 1951), kot kustos (do 1961), kot višji kustos (do 1966), kot višji znanstveni sodelavec (do 1977) in zdaj znanstveni svetnik. Leta 1956-67 je bil na specializaciji na inštitutu za prazgodovino univerze v Tübingenu, leta 1962 pa je dosegel doktorat znanosti na filozofski fakulteti v Zadru (pri prof. Bencu), promoviran pa je bil na sveučilištu v Zagrebu. Leta 1969 je bil izvoljen za izrednega profesorja za prazgodovino na filozofski fakulteti v Ljubljani.

Profesor Gabrovec je eden izmed najzanesljivejših naših sodelavcev, saj skoraj vsaki številki zbornika prispeva zanimiva poročila in razprave iz dosežkov arheoloških izkopavanj v stiški okolici, dela pa tudi v Občinski kulturni skupnosti Grosuplje; pri izkopavanju na Viru pri Stični sodeluje s pomembnimi tujimi ustanovami, med njimi s Smithsonian Institution iz Washingtona, z inštitutom za prazgodovino v Marburgu in Hamburgu.

Ker je to pomembno tudi za našo občino, navajamo pregled najvažnejših razprav o izkopavanjih v Stični:

Stična. Varstvo spomenikov (VS) 12, 1967, 83-84;

K latenski poselitvi Dolenjske. Prvi rezultati stiških izkopavanj. Skupaj z O.H.Freyem, Arheološki vestnik (AV) 20, 1969, 7-26;

Prvo poročilo o naselbinskih izkopavanjih v Stični. Skupaj z O.-H.Freyem in S.Foltynijem, AV 20, 1969, 177-196, tudi v nemščini: Erster Vorbericht über die Ausgrabungen im Ringwall von Stična (Slowenien), Germania 48, 1970, 12-33;

Izkopavanja v Stični in njihov pomen za jugovzhodno halštatsko kulturo. 4. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1970, 612;

Stična. Habitat e nécropole tumulaire de l'Age du Fer. Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie. Recherches et résultats. Beograd 1971, 230-232;

A Fortified Settlement and Tumulus Cemetery of the Iron Age at Stična in Slovenia. Etruscana 2, 1970-72, 24-30 (skupaj s S.Foltynijem in O.-H.Freyem);

Izkopavanje v Stični. Metoda izkopavanj. VS 17-19/1, 1974, 25-40;

Ob šestdesetletnici Jožeta Kastelica. Situla 14-15, 1974, 5-12;

Die Ausgrabungen in Stična und ihre Bedeutung für die südostalpine Hallstattkultur. Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. Bratislava 1974, 163-187;

Trideset let arheološkega dela v Stični. Zbornik občine Grosuplje 7, 1975, 143-154;

Letna poročila za RSS. Narodni muzej Slovenije.

Profesor dr. Stane Gabrovec je o izkopavanjih v Stični ter o pomenu najdišč v naši občini poročal na mnogih mednarodnih in domačih znanstvenih srečanjih, med njimi v Bratislavi 1974, Beogradu 1971, Novem mestu 1972, Dubrovniku 1972, Mostarju 1974, Trstu 1974, na Dunaju 1973, Trstu 1975.

Tovariš Gabrovec je dopisni član Deutsches Archeologisches Institut Berlin (od 1965) in član Istituto di Studi Etruschi ed Italici Firenze (od 1974).

Stane Škrabar-Braškar je dopolnil 70 let dne 17. marca t.l. Rodil se je v Kranjski gori, mladost pa je preživel v Višnji gori, kjer so imeli starši trgovino pri kasnejšem Bašarju v Starem trgu. Po končani trgovski akademiji v Ljubljani je služboval v bančnih ustanovah ter sodeloval s takratnim mladoagrarnim gibanjem v društvih in v Zvezi kmečkih fantov in deklet. Leta 1941 je bil med organizatorji Stiške čete, julija 1942 je prišel v Tomšičevo brigado na Kočevsko, kjer je bil ranjen. Ko je okreval, so ga poklicali v 4. operativno cono za vodjo propagande, aprila 1944 je prišel v Črnomelj v uredništvo Ljudske pravice, januarja 1945 pa so ga poslali v bazo Glavnega štaba NOV in POS v Biograd pri Zadru, kjer je vodil političnopropagandno dejavnost.

Po osvoboditvi je od maja do decembra 1945 delal v uredništvu Ljudske pravice, nato tri leta kot ataše za tisk pri misiji JLA v Berlinu pa v uredništvu Narodne armije v Beogradu in Tovariša v Ljubljani ter kot direktor Ljubljanskega dnevnika. Leta 1954 se je preselil v Koper, kjer je do upokojitve vodil in urejal Primorski tisk. Bil je glavni urednik časopisa Slovenski Jadran, član občinskih in republiških teles za kulturo, radijskih svetov v Kopru in Ljubljani ter član sekretariata OK ZKS. Stane Škrabar je tudi sodelavec in prijatelj našega zbornika, saj smo marsikatero njegovo misel in spodbudo sprejeli v vsebinski program. (Delo 17/03/80, 2).

Peter Šoštarič je po osnovni dejavnosti komercialist, po rodu kmet, trgovec, dalje partizan, po ljubiteljski plati pa organizator šentviškega pevskega tabora, ki ga zaposluje bolj kot služba (Delo, jun. 1979, sobotna priloga 21, Portret tedna).

Rodil se je leta 1923 v Veržēju. Je torej pravi Prlek. Meščansko šolo je obiskoval v Ljutomeru, kmetijsko v Rakičanu, trgovsko v Ljubljani, največ izkušenj pa mu je prinesla internacija, partizanstvo in delovna praksa. Iz taborišča v Padovi je odšel v Cankarjevo brigado, nato v 15. in 30. divizijo, kjer se je boril na vsej fronti do osvoboditve Trsta. Do leta 1966 je delal v organih notranje uprave, nato pa je vodil komercialni sektor in izvoz izdelkov tovarne Rašica. Ko so pred dobrimi desetimi leti začeli pripravljati Kulturni teden v šentvidu pri Stični, je bil finančni in propagandni podpredsednik, čez tri leta pa so ga izvolili za predsednika te naše največje občinske in republiške pevske prireditve. Šentviški pevske tabori so rasli od leta do leta; sprva je prihajalo deset, dvajset pevskih zborov in nekaj sto pevcev. Na desetem taboru je bilo čez sto zborov in skoraj 5000 pevcev. S sodelavci, zlasti s sovaščani iz šentvida in okolice, je premagoval vse težave, zadrege in probleme, tako prostorske in finančne kot organizacijske in strokovne. Zdaj že tečejo priprave za enajsto prireditev! In Petru, ki se je zopet postavil na lastne noge (po avtomobilski nesreči) želimo še nadaljnjih sijajnih uspehov.

Odšli so

Mirko Pervanja, družbenopolitični delavec, bivši tajnik okrajnega, nato občinskega ljudskega odbora Grosuplje, je dne 11. januarja 1979 umrl na Golniku. Vse do odprave okraja leta 1952 je opravljal med drugim dolžnosti poverjenika uprave za odkup, odseka za gospodarstvo, odseka za trgovino, odseka za komunalne zadeve, okrajne planske komisije, referenta za narodno imovino, statistiko in zadružištvo, nato so mu na OLO Ljubljana okolica zaupali inšpektorske naloge (1952-55), naloge tajnika ObLO Grosuplje (1955-61) ter nazadnje svetovalca in administrativnega inšpektorja na OLO Ljubljana. Upokojen je bil leta 1965. Razen upravnih dolžnosti je bil Pervanja zelo aktiven družbenopolitični delavec. Kot član KPS od leta 1946 je bil več let sekretar osnovne organizacije KPS na OLO in ObLO Grosuplje, član okrajnega in nato občinskega komiteja ZKS in sedem let predsednik občinskega odbora SZDL, nazadnje pa je bil član komisije za družbeno upravljanje pri okrajnem sindikalnem svetu ter sekretar partijskega aktiva ZKS pri OLO Ljubljana.

Mirko Pervanja je bil rojen 18. julija leta 1908 v Kanalu ob Soči. Končal je gostinsko šolo, delal pa je kot vajenec-natakar in plačilni v Narodni kavarni in Kavarni Zvezda v Ljubljani, od 1. julija 1938 je upravljal Dom na Polževem, ki je po zlomu stare Jugoslavije postalo središče partizanskega gibanja. Čez Polževo so vodile poti in zveze med Ljubljano, Zašavjem in Suho krajino; tu se krajši ali daljši čas zadrževale partizanske enote in posamezni vodilni člani OF, med njimi Jože Rus, Tone Tomšič, Frane Novak, Edo Turnher, Ludvik Starič in drugi. V prvi polovici leta 1942 je tu taborila Dakijeva četa, v domu pa so bila tudi skladišča živil, sanitetnega materiala in potrebščin za ciklostilno tehniko. V veliki italijanski ofenzivi so fašisti dne 7. julija 1942 dom zažgali in uničili zaloge. Pervanja se je tedaj z družino in RO OF Višnja gora selil čez Javhe, Korinj, Višnjo goro, Podsmreko, v Malo Dobravo in zopet nazaj z nalogami, kot so jih narekovale razmere (Delo 14/01/79).

Pregled in razvoj kmetijskih organizacij v občini Grosuplje

Pred drugo svetovno vojsko je bilo kmetijstvo v naši občini v primerjavi z drugimi kraji v ljubljanski okolici slabo organizirano. Podružnico Kranjske kmetijske družbe je v Grosupljem že izpred prve svetovne vojske vodil Ivan Ruš st., v Stični Ivan Končina, v Dobropoljah Ivan Šteh st., kasneje pa Fran Jaklič. Te podružnice niso delovale, so bile zgolj na papirju, določene popuste in prispevke iz blagovnega prometa in dobave raznih sredstev (gnojil, semen, opreme) pa so izkoriščali samo večji in naprednejši kmetovalci. Zato je bil vpliv kmetijske družbe na pri-delovanje in rejo razmeroma majhen.

Bolj delavne so bile podružnice Sadjarskega in vrtnarskega društva za Slovenijo v Grosupljem, na Polici, v Šentvidu pri Stični, v Šmarju, v Vidmu-Dobropoljah, v Vidmu na Krki in Zagradcu. Te so vodili ali učitelji ali duhovniki ali pa naprednejši sadjarji, ponavadi absolventi kmetijskih šol. Podobno je bilo stanje v podružnicah Čebelarskega društva za Slovenijo v Račni, v Vidmu na Krki, Žalni.

Prvo kmetijsko zadrugo so že konec stoletja ustanovili v Vidmu-Dobropoljah. Ta zadruga je bila med najboljše organiziranimi zadrugami v Sloveniji (glej ZOG -2,167-179). Kasneje so ustanovili še kmetijski zadruzi v Stični in Grosupljem ter drugod. Zaradi odpora trgovcev in njihovih strankarskih pristašev se združništvo pred drugo svetovno vojsko ni moglo posebno razvijati.

Uspešnejše kot blagovno združništvo so poslovale živinorejske organizacije, selekcijske zadruge in društva v Ambrusu, Grosupljem, v Stični, v Vidmu-Dobropoljah in v Vidmu na Krki.

Hranilnice in posojilnice Reifeisnovega tipa so poslovale v Šentvidu pri Stični, v Stični, v Šmarju, v Vidmu-Dobropoljah in v Vidmu na Krki. Znotraj hranilnic in posojilnic so politični boji zmanjševali pomen in učinek kreditnega združništva. Razen tega je to vrsto združnih organizacij zelo prizadela gospodarska kriza od 1928 do 1935. Vlagatelji so izgubili svoje dolgoletne prihranke, kreditno združništvo pa si je s tem za daljši čas napravilo ugled.

Po osvoboditvi je Iniciativni združni odbor Slovenije (IZOS) izdelal načrt za socializacijo združništva ter poenotenje organizacije Preskrbe in obnove podeželja. Sprejeli so načrt enotne-kmečko-delavske zadruge oziroma nabavne in prodajne zadruge.

Nabavno prodajne zadruge

Leta 1945 so v Stični ustanovili nabavno-prodajno zadrugo NAPROZA Stična, ki je imela pet poslovalnic, in sicer v Ivančni gorici, v Zagradcu, v Grosupljem, v Šmarju in Vidmu-Dobropoljah. Kmalu se je pokazalo, da je poslovno območje preveliko; zato so spomladi leta 1946 Naprozo v Stični razdelili in ustanovili samostojne zadruge: Naprozo Grosuplje, Videm-Dobropolje (iz Jakličeve kmetijske zadruge) in Velike Lašče (iz predvojne kmetijske zadruge Vatikan). Naproza v Grosupljem je organizirala poslovalnice v Grosupljem, Šmarju, Podtaboru, Žalni, na Polici in v Račni-Čušperku.

Okrajna združna zveza Grosuplje

Proti koncu leta 1946 so ustanovili okrajno združno zvezo Grosuplje z nalogo, da razvije enotno združno organizacijo v okraju Grosuplje, da likvidira ostanke kapitalističnega predvojnega združništva, vse vrste blagovnih, strokovnopospeševalnih in kreditnih zadrug ne glede na čas ustanovitve. V Sloveniji je prevladal načrt tisoč zadrug. Zato je v okraju Grosuplje nastalo naslednjih 20 zadrug: Grosuplje, Šmarje, Podtabor, Račna-Čušperk, Žalna, Polica, Višnja gora, Ivančna gorica, Stična, Radohova vas, Zagradec, Muljava, Krka, Dobropolje, Velike Lašče, Turjak, Dvorska vas, Karlovica, Kompolje, Struge in Ponikve. Po združnih pravilih so navedene zadruge opravljale naslednje dejavnosti: nabava in prodaja; imele so: lesni odsek, živinorejski odsek, hranilno kreditni odsek.

Leta 1960 so iz navedenih zadrug ustanovili štiri združene kmetijske zadruge: Grosuplje, Ivančna gorica, Dobropolje in Velike Lašče. Vsaka izmed navedenih zadrug je obsegala zaokroženo območje ter približno enako poslovno smer, usmeritev: pospeševanje proizvodnje, nabavo in prodajo, selkcijsko delo in kreditno poslovanje.

Kmetijsko obdelovalne zadruge

Ustanavljanje kmetijskih obdelovalnih zadrug je doseglo vrh ob najhujšem pritisku informbiroja zaradi socializacije zemlje in kolektivnega vođenja kmetijstva, zaradi organiziranja pridelovanja hrane, večje storilnosti dela in osvoboditve kmeta od zasebno-kapitalističnih odnosov na vasi. Že leta 1949 so bile ustanovljene KOZ Grosuplje-Gatina, Šmarje-Sap, Stična, šentvid pri Stični in Radohova vas. Ker ni bilo dovolj sredstev za nabavo strojev in niti dovolj močnih subjektivnih sil, je KOZ v Radohovi vasi kmalu propadla, druge zadruge pa so se borile z

vsemi težavami in so vztrajale do prisilne razpustitve v letih 1953-54. Najboljše uspehe je dosegla KOZ Šmarje-Sap, saj so v zadnjem letu prodali čez 1550 ton krompirja, mlečnost krav pa se je povečala do 25 litrov na dan; za svoje člane so ustanovili socialno zavarovanje, za starejše starostne rente, za porodnice dopust v višini 25 delovnih dni. Tudi finančni uspeh je bil dober, pa vendar združniki niso bili zadovoljni. Razšli so se leta 1955.

Agrokombinat Grosuplje

Iz zemljiškega sklada KOZ in državnih posestev Boštanj, Stara pošta, Stična je bil leta 1961 ustanovljen Agrokombinat Grosuplje po združitvi s kmetijsko zadrugo pa se je preimenoval v Agrokombinat KZ Grosuplje, ki je imel vse dejavnosti združene v naslednje odseke: kooperacija z zasebnimi proizvajalci, lastno kmetijstvo, farma bekonov v Stični, gozdarstvo, nabava in prodaja, mehanične delavnice in hranilno-kreditna služba.

V lastni reji je AK Grosuplje imel 1600 molznic, 2000 pitancev, 900 plemenskih živali, do 10.000 bekonov, zasebni rejci pa so redili 2500 juncev in telet.

V začetku 60-tih let je Kmetijska zadruga oziroma AK Grosuplje zasadil 80 ha jablan in hrušk na treh lokacijah: Blečji vrh, Spodnja Slivnica in Repče-Pleše. Nasadi so leta 1965 polno rodili. Zaradi kadrovske spremembe pa je začela rodnost pojmati in velika investicija je šla po zlu.

Arondacija in melioracije

Arondacija je bila trajna dejavnost kmetijske zadruge in kasneje agrokombinata. Zemlja se je pridobivala z odkupom, zamenjavo in zakupno pogodbo za 10 ali 15 let. Vzporedno se je razvijalo urejanje zemljišč z združevanjem v večje komplekse, poravnavanjem, trebljenjem grmišč in preobrazbo borovih in brezovih gozdov v kmetijska zemljišča, združena v kose od 5 do 9 ha površine. Z regulacijo Grosupeljščice, potokov Bičje, Višnjica in Stiški potok so bile preprečene poplave, okolna zemljišča pa usposobljena za izvedbo agromelioracij in pridelovanje poljščin, krmnih rastlin in travinj za pašno-košni sistem. Na melioriranih in arondiranih kompleksih je agrokombinat dogradil hleve; ob združitvi z AK Barje leta 1970 so imeli v Boštanju 500, v Stični 500, v Bogi vasi 300, v Šentvidu pri Stični 400, na Selu 400, v Šmarju 240 in v Brvacah 500 stojišč, skupaj s starimi hlevi pa nad 4500 stojišč.

Naj ob koncu omenim, da je bilo delo v kmetijstvu že od nekdanj težko in družbeno zelo odgovorno. Zato je prav, da damo priznanje tistim kadrom, ki so cela desetletja vztrajali, si prizadevali ter prenašali težave, grajo in hvalo; med njimi so bili Alojz Muster in Rajko Zgonc v Dobropoljah, Jože Javornik v Stični ter Martin Čakš, Jaka Štrubelj in Alojz Žitnik in Jaka Perovšek. Zadnji je bil skoraj 20 let osrednja osebnost, direktor KDZ Šmarje, KZ Grosuplje, AK Grosuplje, predsednik Okrajne zadruške zveze Grosuplje in predsednik melioracijskega odbora; v prvih letih po vojski je bil najprej pomočnik načelnika za kmetijstvo pri ljubljanskem okrožju, podpredsednik iniciativnega odbora kmetijskega združenstva pri ljubljanskem okrožju, sekretar komisije za agrarno reformo okraja Grosuplje, član upravnega odbora Glavne zadruške zveze Slovenije, član izvršnega odbora Glavne zadruške zveze Jugoslavije, član izvršnega odbora Kmetijske poslovne zveze Slovenije in Kmetijske zbornice Slovenije. Lani, dne 25. aprila, je dosegel 60 let starosti. Njegovo življenjsko pot, dosežke in težave je prav nazorno popisal urednik Kmečkega glasu Bojan Ajdič (Kmg1. 17, dne 25. aprila 1979), druge podatke o razvoju kmetijskih organizacij pa je zbral avtor iz raznih virov. Zdaj je na vrsti Kmetijska zadruga Dobropolje, nato pa še Stična in končno novo ustanovljena Kmetijska zadruga Ljubljana, ki sega tudi na ozemlje naše občine.

ODBOR ZA OBELEŽITEV 30-LETNICE SMRTI LOUISA ADAMIČA,
imenovan na 5. seji predsedstva Republiške konference SZDL,
dne 4. marca 1980 (opr.št. 06,26/93-80, dne 10/04/80).

Predsednik: Vida TOMŠIČ
Sekretar: Marko POGAČNIK

Člani:

Bojan ADAMIČ	iz vrst javnih delavcev
France ADAMIČ	iz vrst javnih delavcev
Dušan BIBER	delegat Inštituta za zgodovino delavskega gibanja
Pavle BOJC	delegat RK SZDL Slovenije
Aleš BEBLER	iz vrst javnih delavcev
Branko BERČIČ	iz vrst javnih delavcev
Ivan BRATKO	iz vrst javnih delavcev
Vilijem ČERNO	iz vrst javnih delavcev
Jaro DOLAR	delegat Narodno univerzitetne knjižnice
Julijana ERŠTE	delegat OK SZDL Grosuplje
Tone FAJFAR	iz vrst javnih delavcev
Luđvik GOLOB	delegat Skupščine SRS
Matevž GRILC	iz vrst javnih delavcev
Anton INGOLIČ	iz vrst javnih delavcev
Jože INTIHAR	delegat Zveze kulturnih organizacij Grosuplje
Božidar JAKAC	iz vrst javnih delavcev
Pepca JEŽ	delegat Izobraževalne skupnosti Slovenije
Vladimir KLEMENČIČ	delegat Raziskovalne skupnosti Slovenije
Mile KLOPČIČ	iz vrst javnih delavcev
Franc KOLAR	delegat Ljubljanske kulturne skupnosti
Stane KOLMAN	delegat Slovenske izseljenske matice
Ančka KORŽE-STRAJNAR	delegat Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije
Miroslav KOŠUTA	iz vrst javnih delavcev
Marjan KOTAR	delegat OK SZDL Grosuplje
Kajetan KOVIČ	delegat Združenja TOZD založništva pri Gospodarski zbornici Slovenije
Tatjana KRAŠOVEC	delegat Republiške konference ZSMS
Boris KUCHAR	delegat Etnografskega muzeja

Janez LESJAK	delegat Skupščine občine Grosuplje
Vasilij MELIK	delegat Zgodovinskega društva Slovenije
Mira MIHELIČ	delegat Društva slovenskih pisateljev
	delegat Društva slovenskih knjižnih prevajalcev
	delegat PEN - kluba
Janko MESSNER	iz vrst javnih delavcev
Marjan OSOLNIK	delegat Izvršnega sveta Skupščine SRS
Ivo PIRKOVIČ	iz vrst javnih delavcev
Bogdan POGAČNIK	delegat Društva novinarjev Slovenije
Ivan POTRČ	delegat Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Ana PRAČEK-Krasna	iz vrst javnih delavcev
Jože PREŠEREN	delegat Slovenske izseljenske matice
Boris RACE	iz vrst javnih delavcev
Vladimir ROZMAN	delegat Zveze kulturnih organizacij Grosuplje
Janez ROTAR	delegat Slovenskega slavističnega društva
Mitja ROTOVNIK	delegat Republiške konference SZDL Slovenije
Drago SELIGER	delegat Republiške konference SZDL Slovenije
Janez STANONIK	iz vrst javnih delavcev
Franc ŠTIGLIC	delegat Centralnega komiteja ZKS
Danilo TURK	delegat Republiške konference SZDL Slovenije
Jože VARL	delegat Kulturne skupnosti Slovenije
Joža VILFAN	iz vrst javnih delavcev
Mitja VOŠNJAK	delegat Slovenske izseljenske matice
France VREG	delegat Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo
Franc ZADRAVEC	delegat Filozofske fakultete
Franc ZWITTER	iz vrst javnih delavcev
Franci ZWITTER	iz vrst javnih delavcev
Franc ŽUGELJ	delegat Republiškega odbora ZZB NOV Slovenije

Prva seja odbora je bila dne 7. julija 1980 (Delo 08/07/80, 16).

ZAČETEK IN RAZVOJ MEHANIČNE IN ŠOFERSKE DEJAVNOSTI V IVANČNI GORICI
Z BLIŽNJO IN DALJNJO OKOLICO

Franc Kalar

Ta okolica je mišljena malo večja kot je bilo celotno področje bivše občine Ivančna gorica. Na vzhodni strani od Vel. Gabra do Višnje gore z okolico na zahodni strani, na južni strani pa od Zagradca - Ambrusa do Obolnega in Bogenšperka na severni strani, katero področje v celoti tudi pokriva ZŠAM Ivančna gorica z naravnim gospodarskim in prometnim središčem v Ivančni gorici.

Navkljub dokaj dobri cestni in železniški povezavi je bilo celotno področje do leta 1922 v gospodarskem pogledu večji del poljedelsko, le v naseljih ob cesti in železnici je bila razvita trgovska, gostinska in obrtna dejavnost z enim samim za takratne pojme industrijskim obratom. To je bila Polakova žaga in valjni mlin na Selu pri Radohovi vasi, kajti ta obrata je poganjal parni stroj (lokomobila).

Od vse obrtne in drugih dejavnosti, ki so bile na tem območju se v tem prikazu ne bi omejil le na kovinsko dejavnost, v katero spadamo tudi mehaniki in šoferji, marveč bi razširil glede na dela, ki so jih mehaniki opravljali za različne gospodarske dejavnosti.

Na samem začetku je vso kovinsko dejavnost od kleparske, kovaške, ključavničarske in mehanične opravljalo v glavnem 15 kovaških in 3 kleparskih mojstrov, kolikor jih je bilo do 1922. leta na tem celotnem območju.

Edini večji kovinski brat (kleparska delavnica) je bila do leta 1914 v gradu v Podsmreki. Takratni lastnik gradu Peter Majdič je bil, kakor tudi njegovi predniki, velečebelar in je v svoji moderni kleparski delavnici izdeloval pločevinaste predmete za potrebe čebelarstva za vso Avstro-ogrsko državo. Zaposloval je 15-20 delavcev in eden zadnji od njih je bil tudi Jurič Brozovič iz Zg. Drage. Delavnica je bila zelo dobro opremljena, kar je bilo razvidno leta 1930, ko je bilo preostalo orodje prodano na javni dražbi, od katerega sem tudi jaz kupil nekaj drobnega orodja, predvsem navojne čeljusti, ki so mi dokaj dobro služile.

Z ozirom na celotno široko območje brez vsake mehanične delavnice in na dober perspektivni razvoj mehanizacije in motorizacije na sploh, je leta 1922 prišel v Ivančno gorico iz Ljubljane mojster Anton Petruna, doma iz Dvora pri Žužemberku. Od Naceta Brezovca iz Hudega je vzel v najem v Ivančni gorici del gospodarskega poslopja, ga preuredil in začel opravljati mehanično dejavnost. Ta mehanična delavnica, ki je bila prva na tem

območju Dolenjske, je stala prav tam, kjer je danes vratarnica IMP LIVAR Ivančna gorica. V tej mehanični delavnici je v začetku delalo samo 5 delavcev: mojster Petruna, dva pomočnika Franc in Rudi Dular ter dva vajenca; leto pozneje pa tudi kot pomočnik Rafael Simčič. Poleg drugih domačinov se je pri Petrunu izučil mehanične obrti tudi Mirko Hrast, ki ga vsi poznamo kot velikega moto športnika-dirkača na vseh cestnih hitrostnih dirkah z motorji od 250-1250 cm³. Novo ustanovljena mehanična delavnica je poleg mehanične izvrševala tudi vsa ostala kovinarska dela, saj je bilo do leta 1924 na celotnem delovnem področju sledeče število motornih vozil: 5 avtomobilov, 4 motorna kolesa in 3 stabilni pogonski motorji.

Prvo motorno kolo na širšem območju Ivančne gorice je imel v letih pred 1. svetovno vojno domačin Vinko Zajc, ki so ga vsi poznali pod imenom Vincajz iz Ivančne gorice (takrat uradno Mleščevo 12). Po njegovih trditvah ga je dobil od vojvodinje Mecklenburške z gradu Bogenšperk. Zajc je bil pri njej zaposlen kot predelavec pri izkopavanju ilirsko-keltskih gomil, na tem področju. Bil je navzoč tudi pri zadnjem izkopavanju gomile na Studencu, parcela št. 42 k.o. Radohova vas. Izkopavanje je bilo prekinjeno zaradi začetka prve svetovne vojne leta 1914. Še danes živeči sodelavci Vinka Zajca potrjujejo, da so bile njegove izjave resnične.

Ostane imenovanega prvega motornega kolesa je leta 1929 od Vinka Zajca dobil Tone Kastelic iz Muljave (Prežarjev Tonček) in ga po svojih možnostih v celoti obnovil in se tudi temu primerno vozil. Pri obnavljanju motorja mu je največ težav povzročil novo odliti bat, ki mu ga je vlil mojster Gregoriv iz Brezovice pri Ljubljani. Ker ni dobil primernega mojstra za strojno obdelavo bata, se je odločil, da ga bo obdelal ročno, kar je verjetno edini primer v zgodovini mehanike.

Prvi osebni avto na našem območju je imel leta 1914 trgovec Mihael Omahen iz Višnje gore, vendar za znamko nisem mogel dobiti nobenih podatkov.

Prvi pogonski motor je imel leta 1922 na našem območju kovaški mojster Anton Čelik iz Radohove vasi, s katerim je pomagal vaščanom pri mlatenju žita in žaganju drv.

Do leta 1920 je bilo celotno področje praktično brez elektrike. Prve kilovate in to samo za razsvetljavo je začela okoli leta 1914 proizvajati majhna zasebna elektrarna dr. Ignacija Žitnika v Zagradcu, nekaj let pozneje pa še elektrarna samostana v Stični in Polakova na Selu pri Radohovi vasi.

Po letu 1920 se je začelo gospodarstvo na splošno hitro razvijati. Začele so se priprave za elektrifikacijo kraja, saj so prvi kilovati iz Zagraške hidro-elektrarne prišli do Ivančne gorice že v letu 1921.

Vzporedno s hitrejšim razvojem gospodarstva se je tudi dejavnost šoferjev in avtomehanikov hitreje razvijala.

Leta 1925 je bila določena prva avtobusna proga na tem delu Dolenjske in to na relaciji Ivančna gorica - Žužemberk. Za to progo sta bila nabavljena dva manjša avtobusa s po 20 sedeži znamke Ford, ki sta bila last delniške družbe Bršnak-Rojec-Hrast. Za šoferje in mehanike sta bila omenjena avtobusa novost tudi zato, ker sta imela vgrajene motorje na baterijsko vžiganje, saj so bili mehanikom in šoferjem do tega časa poznani le motorji z magnetnim vžiganjem.

Leta 1926 so se na našem delovnem področju pojavili še trije lastniki novih avtomobilov: Jože Zajc, Znojile pri Krki s štirisedežnim peugeotom; Ivan Mehle iz Police pri Višnji gori s štirisedežnim oplom in Tone Rojč iz Ivančne gorice s tovornjakom chevrolet z nosilnostjo 2 tone.

Mehaniki in šoferji tistega časa so cenili vsako motorno vozilo, ki je prišlo v okraj za novo pridobitev kraja in dodatno delo za mehanično delavnico, ki je stremela za tem, da bi si čimpreje zagotovila dovolj dela iz mehanične stroke. Zanimanje mladincev za učenje avtomehanične stroke je bilo vsako leto večje, a žal je edina delavnica sprejela le enega, največ dva vajenca letno, ker zaradi maloštevilnih motornih vozil ni bilo večjih potreb.

Anton Petruna, ki je z velikim uspehom opravil pionirsko delo v mehanični in šoferski stroki, je imel 1929 prometno nesrečo in za posledicami le-te umrl. Za njim je vodstvo mehanične delavnice prevzel Franc Dular in z vso resnostjo nadaljeval delo. Povečal in opremil je delavnico tako, da je bila v stanju za tiste čase opravljati vsa mehanična dela vključno generalna popravila motorjev.

Kljub gospodarski krizi, ki je bila tisti čas navzoča po vsej Jugoslaviji, se je gospodarstvo na področju Ivančne gorice in okolice hitro razvijalo. Naštel bi le nekatere, ki so svojo dejavnost zelo hitro razširili ali jo na novo začeli.

Ker je bila na razpolago električna energija, je Jože Zajc iz Znojil, ki je imel že tedaj dobro vpeljano trgovino z lesom, zgradil novo žago za razrez hlodovine in za obdelavo grobo obdelanih lesnih izdelkov. Tone Rojč je dobro vpeljano klasično trgovino razširil še na trgovino gradbenega materiala in predelavo žganja v razne likerje, ki so po kvaliteti sloveli daleč izven Ivančne gorice.

Janko Erjavec je poleg fotografske dejavnosti odprl še trgovino s kolesi in imel zastopstvo za prodajo motorjev Puch, pozneje pa še za DKW motorje in avtomobile.

Janez Koščak iz Krke je leta 1930 začel na zahodnem delu Ivančne gorice graditi tovarno za izdelavo parketa. To je bil prvi objekt v kraju,

ki je imel po velikosti in po načinu dela industrijski značaj. V letu 1932, ko je začela tovarna obratovati in ko se je prvič oglasila tovarniška sirena, smo se vsi delavci raznih poklicev iz bližnje in daljnje okolice razveselili, saj smo v glasu tovarniške sirene slišali in videli nova prosta delovna mesta, ki so bila tisti čas tako potrebna in težko pričakovana, ne oziraje se na ropot, smrad in podobno onesnaženje.

Pomembna gospodarska dejavnost za kraj in okolico je bila tudi izdelava sira in mesnih izdelkov v obratih samostana v Stični.

V Šentvidu se je hitro širila Lavričeva tovarna usnja, ki je bila s svojo tradicionalno izdelavo podplatov in drugih vrst usnja znana daleč okrog.

Gospodarsko dejavnost z območja, ki ga je s svojo dejavnostjo pokrivala mehanična delavnica v Ivančni gorici, omenjam izključno samo zato, ker smo tudi mehaniki in šoferji imeli od nje direktne koristi v obliki dela, ki smo ga dobili od posameznih zgoraj navedenih gospodarskih organizacij in obrtnih dejavnosti in to: popravila motornih vozil, montaže in popravila raznih strojev itd.

Za delo smo se morali mehaniki in šoferji stalno boriti saj je sposobna delovna sila hitreje naraščala, kot pa je prihajala nova motorizacija.

Vzporedno z razvojem gospodarstva nasploh so tudi šoferji in mehaniki naredili korak naprej. Rafael Simčič in Janko Medved, ki sta bila zaposlena pri Bršnaku kot šoferja, kasneje pa na avtobusih, ki so vozili na progi Žužemberk-Ivančna gorica, sta mnogo pripomogla k razvoju. Ker za lastnike avtobusov prevoz ni bil več rentabilen, sta odkupila oba avtobusa, od tov. Rojca pa tovorni avto in začela samostojno avtoprevoznitvo.

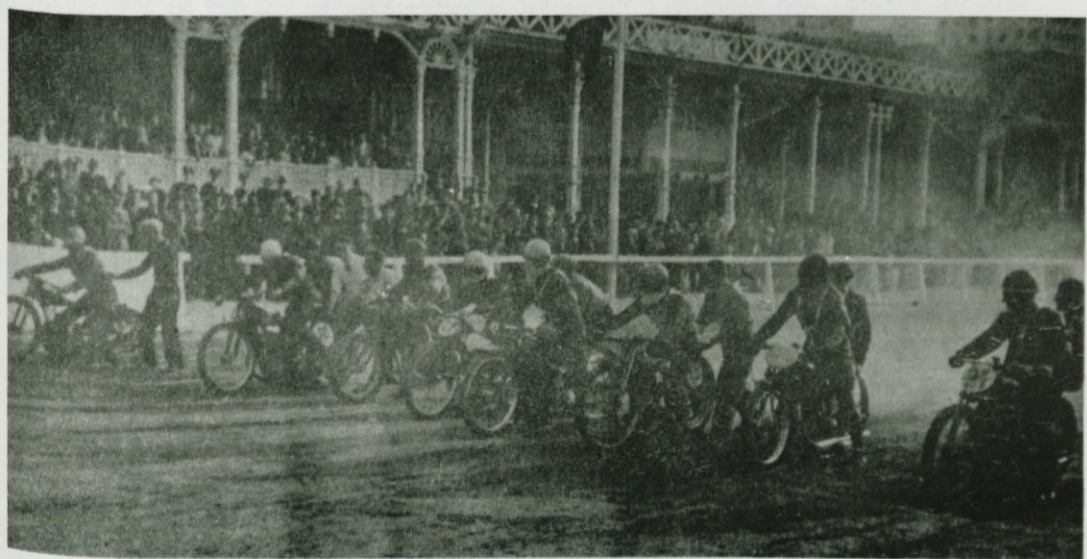
Rafael Simčič je počasi opustil avtobusni promet, nabavil dva tovorna vozila po 3 tone in pozneje še 6 ton in 8 ton. V celoti se je posvetil tovrnemu prometu.

Predvsem bi rad povedal to, da Simčič ni bil samo šofer in samostojni avtoprevoznik, ampak je tudi pomagal mehanikom in pomočnikom šoferjev pri praktični vožnji za pripravo na šoferski izpit na njegovih tovrnih avtomobilih, kajti redna šola za pridobitev znanja poklicnega voznika je bila takrat samo v Ljubljani, kar pa iz finančnih razlogov za marsikoga ni bilo dosegljivo. Simčič je v resnici skrbel za razširitev avtoprevoznitva in za vzgojitev novih šoferjev vse do leta 1941.

Mehanična delavnica je bila poznana ne samo zaradi solidnih uslug temveč tudi zato, ker je bila na primerni lokaciji, tik ob glavni cesti Ljubljana-Zagreb in so poleg popravil avtomobilov in strojev iz bližnje okolice prihajala tudi popravila iz oddaljenih krajev.

Kolektiv mehanične delavnice v Ivančni gorici.

Ludvik Starič - letoči Kranjec v Trstu leta 1937 - prvi z leve.

V primerjavi z današnjim časom je bilo takrat malo vozil, bile so v glavnem makadamske ceste in vozila tudi slabše tehnične izvedbe. Glede na to, da so bili šoferji v glavnem samovozači in niso imeli dovolj znanja iz motoroznanstva, si tudi niso mogli sami odpraviti niti najmanjše napake na vozilu kot npr.: dotok goriva, zamenjati svečko itd. Tako so bili zaradi siceršnjih malenkosti primorani čakati na pomoč mehanika nekje ob cesti. Mehaniki smo vsako obvestilo za pomoč takoj realizirali, ker smo menili, da je poleg plačila, to tudi naša dolžnost.

Poleg vseh del, ki spadajo v mehanično stroko je bil Franc Dular pooblaščen od strani okrajnega načelstva, da skupno z administrativno komisijo okrajnega načelstva opravlja za celotni sodni okraj Višnja gora vsakoletne tehnične preglede motornih vozil, kar je takrat pomenilo veliko priznanje.

V letu 1936 so nastale v mehanični delavnici manjše spremembe. Zaradi boljše perspektive v avtoprevozništvu kot v mehanični dejavnosti je mojster delavnice Franc Dular prenehal z mehanično dejavnostjo in začel s tovornim avtoprevozom. Mehanično delavnico je za njim prevzel Marjan Ličan, ki je bil do takrat zaposlen v tovarni usnja v Šentvidu pri Stični. V dokaj dobro vpeljani in široko poznani delavnici je Marjan Ličan z uspehom nadaljeval delo.

Istega leta je k svojemu prijatelju Janku Erjavcu prišel na okrevanje Ludvik Starič (leteči Kranjec) zaradi poškodb, ki jih je dobil pri padcu na mednarodnih moto dirkah v Pardubicah na Češkem leta 1935. Mehaniki in šoferji smo Stariča z veseljem sprejeli medse, saj smo ga dobro poznali kot dobrega mehanika, predvsem pa kot dobrega motorista. Vsi mehaniki od vajenca do mojstra smo ga gledali na vseh dirkah, ki so nam bile tisti čas dosegljive. Po hitrem okrevanju pri svojem gostitelju Janku Erjavcu je Starič začel ponovno izvrševati samostojno mehanično dejavnost, kar smo mehaniki v celoti pozdravili, saj smo se od njega kot izkušenega mehanika lahko marsikaj naučili.

Aprila leta 1937 pride z nasmehom v delavnico z nekim papirjem v roki in glasno pove: "Fantje, resnično prihaja zame nova pomlad, kličejo me ponovno na dirkališče in to celo v Trst. Če bom šel na te mednarodne dirke in če bomo dobili potne liste, boste šli z menoj."

Ureditve in preizkušnje njegovega motorja, preskrba potnih listov, vse je bilo dokaj hitro rešeno in v začetku junija smo bili na splošno zadovoljstvo v Trstu. Starič je proti vsem pričakovanjem dosegel odlično prvo mesto in najboljši čas dneva. Po veliki zmagi na dirkah v Trstu je zavladovalo veliko veselje, ne samo med nami mehaniki, ki smo mu bili na dirkah najbližji, pač pa med vsemi ljubitelji moto športa.

Z doseženim prvim mestom v Trstu je bilo dokazano, da je Starič ponovno v formi in da so posledice nesreče na Češkem že daleč za njim. Začeli so ga obiskovati stari prijatelji in mu svetovali, naj ponovno pride v Ljubljano, da bo imel več možnosti udejstvovanja v moto športu in drugod.

Starič je nasvete svojih prijateljev sprejel in se počasi začel pripravljati za odhod v Ljubljano, kjer si je zagotovil lokal za mehanično delavnico na Celovški 42. Starič mi je svetoval, naj se pripravim za mojstrski izpit in da bi samostojno nadaljeval delo v njegovi delavnici. Prepričal me je, da je v Ivančni gorici z okolico dovolj dela za dve mehanični delavnici in da bo Marjan Ličan lahko dobil drugega pomočnika. Poslušal sem njegove nasvete in se začel pripravljati tako, da sem imel do aprila 1938 obrtno dovoljenje. Starič je odšel v Ljubljano, jaz pa sem začel samostojno opravljati mehanično dejavnost. Mojemu delu sta se priključila tudi Danilo Milič in Alojz Kovačič, slednji le za krajši čas. Namreč dobil je rešeno prošnjo za sprejem v železarno na Jesenicah. Žal nam ga je bilo, ampak vseeno smo mu privoščili, kajti tisti čas dobiti stalno službo v tovarni ni bilo lahko.

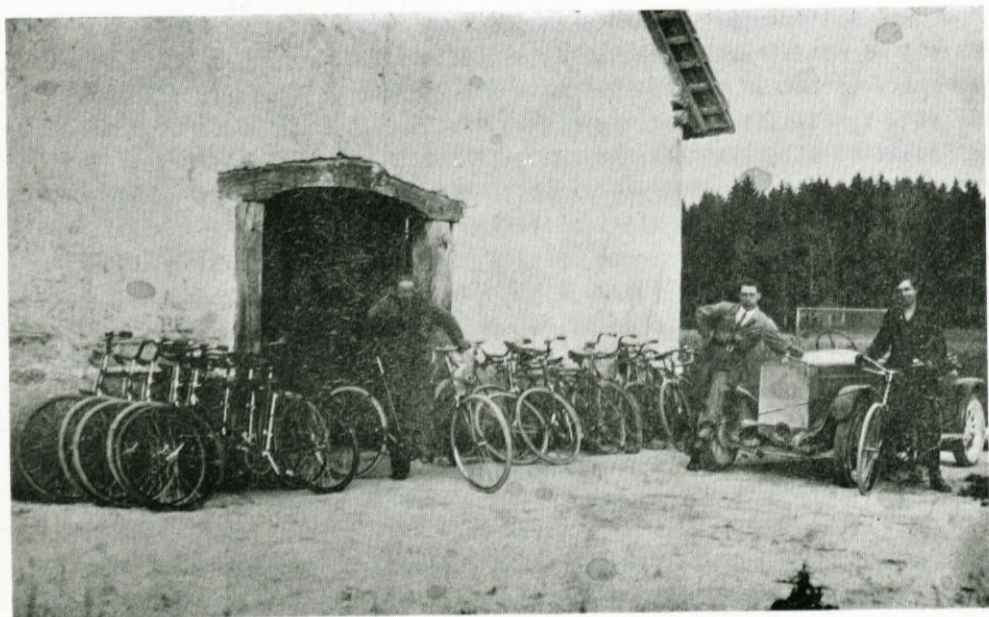
Čas in delo sta tekla naprej. Motorizacija vseh vrst se je širila tudi med delavsko in kmečko prebivalstvo. Nobena posebnost ni bila, če si videl kmečkega fanta na motorju. Vse je kazalo, da bo tudi za mehanike in šoferje doma dovolj dela.

V letu 1940 so se začele gospodarske razmere hitro slabšati; nihče več ni mislil na razširitev dejavnosti. Začele so se stalne orožne vaje, med katerimi so bili mehaniki in šoferji najbolj prizadeti in so vsled tega iskali državne službe pri železnici, pošti in podobno. S temi zamenjavami so bili vsaj delno oproščeni orožnih vaj. V začetku leta 1941 je bila izvedena tudi delna mobilizacija avtomobilov - posebno tovornjakov, do konca marca pa splošna tako, da na cesti ni bilo videti vozil. Vse je bilo pod vojaško kontrolo. Prišel je april, z njim vojna in nepričakovano hitra kapitulacija stare Jugoslavije. Prišla je okupacija, šoferji in mehaniki so se vračali domov, a brez avtomobilov. Garaže posebno od tovornih vozil so ostale večinoma prazne. Ponovno smo se začeli spraševati, kaj začeti sedaj.

Po nekaj dneh popolne ustavitve dela so mehaniki začeli z delom. Delali so pač kar je bilo in se s tem skušali prilagoditi povsem novim življenjskim razmeram. Za poklicne šoferje je bilo to še veliko težje, ker so ostali brez avtomobilov, to se pravi brez pravega dela. Večji del se jih je priključilo mehanikom, nekateri so poskušali obnoviti vozila, ki so bila pred začetkom vojne izvržena kot neuporabna.

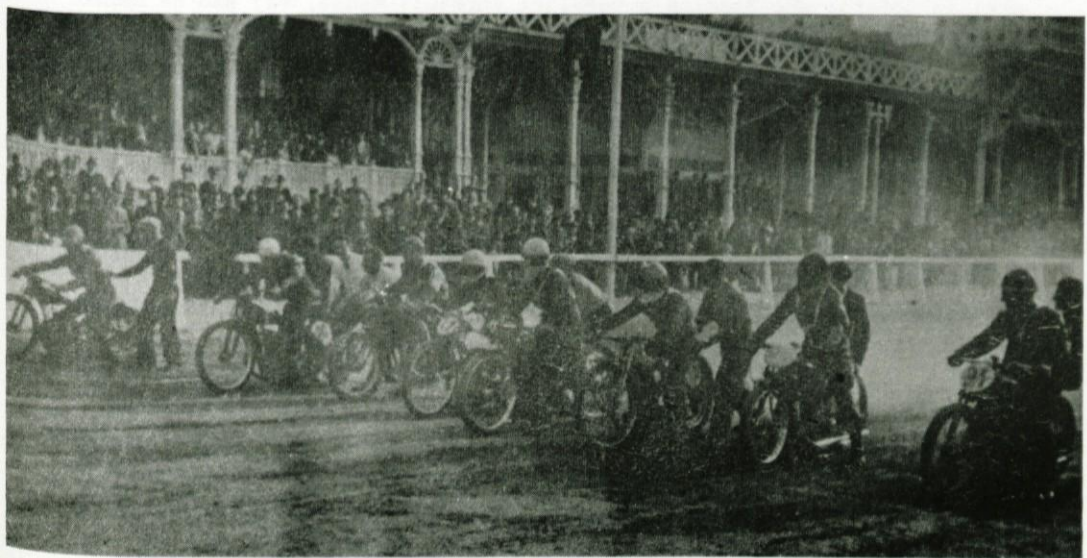
Prve praktične vožnje v letu 1947 avtomoto grupa Ivančna gorica.

Mehanična delavnica v Ivančni gorici leta 1930.

Kolektiv mehanične delavnice v Ivančni gorici.

Ludvik Starič - leteči Kranjec v Trstu leta 1937 - prvi z leve.

V primerjavi z današnjim časom je bilo takrat malo vozil, bile so v glavnem makadamske ceste in vozila tudi slabše tehnične izvedbe. Glede na to, da so bili šoferji v glavnem samovozači in niso imeli dovolj znanja iz motoroznanstva, si tudi niso mogli sami odpraviti niti najmanjše napake na vozilu kot npr.: dotok goriva, zamenjati svečko itd. Tako so bili zaradi siceršnjih malenkosti primorani čakati na pomoč mehanika nekje ob cesti. Mehaniki smo vsako obvestilo za pomoč takoj realizirali, ker smo menili, da je poleg plačila, to tudi naša dolžnost.

Poleg vseh del, ki spadajo v mehanično stroko je bil Franc Dular pooblaščen od strani okrajnega načelstva, da skupno z administrativno komisijo okrajnega načelstva opravlja za celotni sodni okraj Višnja gora vsakoletne tehnične preglede motornih vozil, kar je takrat pomenilo veliko priznanje.

V letu 1936 so nastale v mehanični delavnici manjše spremembe. Zaradi boljše perspektive v avtoprevozništvu kot v mehanični dejavnosti je mojster delavnice Franc Dular prenehal z mehanično dejavnostjo in začel s tovornim avtoprevozom. Mehanično delavnico je za njim prevzel Marjan Ličan, ki je bil do takrat zaposlen v tovarni usnja v šentvidu pri Stični. V dokaj dobro vpeljani in široko poznani delavnici je Marjan Ličan z uspehom nadaljeval delo.

Istega leta je k svojemu prijatelju Janku Erjavcu prišel na okrevanje Ludvik Starič (leteči Kranjec) zaradi poškodb, ki jih je dobil pri padcu na mednarodnih moto dirkah v Pardubicah na Češkem leta 1935. Mehaniki in šoferji smo Stariča z veseljem sprejeli medse, saj smo ga dobro poznali kot dobrega mehanika, predvsem pa kot dobrega motorista. Vsi mehaniki od vajenca do mojstra smo ga gledali na vseh dirkah, ki so nam bile tisti čas dosegljive. Po hitrem okrevanju pri svojem gostitelju Janku Erjavcu je Starič začel ponovno izvrševati samostojno mehanično dejavnost, kar smo mehaniki v celoti pozdravili, saj smo se od njega kot izkušenega mehanika lahko marsikaj naučili.

Aprila leta 1937 pride z nasmehom v delavnico z nekim papirjem v roki in glasno pove: "Fantje, resnično prihaja zame nova pomlad, kličejo me ponovno na dirkališče in to celo v Trst. Če bom šel na te mednarodne dirke in če bomo dobili potne liste, boste šli z menoj."

Ureditve in preizkušnje njegovega motorja, preskrba potnih listov, vse je bilo dokaj hitro rešeno in v začetku junija smo bili na splošno zadovoljstvo v Trstu. Starič je proti vsem pričakovanjem dosegel odlično prvo mesto in najboljši čas dneva. Po veliki zmagi na dirkah v Trstu je zavladovalo veliko veselje, ne samo med nami mehaniki, ki smo mu bili na dirkah najbližji, pač pa med vsemi ljubitelji moto športa.

Z doseženim prvim mestom v Trstu je bilo dokazano, da je Starič ponovno v formi in da so posledice nesreče na Češkem že daleč za njim. Začeli so ga obiskovati stari prijatelji in mu svetovali, naj ponovno pride v Ljubljano, da bo imel več možnosti udejstvovanja v moto športu in drugod.

Starič je nasvete svojih prijateljev sprejel in se počasi začel pripravljati za odhod v Ljubljano, kjer si je zagotovil lokal za mehanično delavnico na Celovški 42. Starič mi je svetoval, naj se pripravim za mojstrski izpit in da bi samostojno nadaljeval delo v njegovi delavnici. Prepričal me je, da je v Ivančni gorici z okolico dovolj dela za dve mehanični delavnici in da bo Marjan Ličan lahko dobil drugega pomočnika. Poslušal sem njegove nasvete in se začel pripravljati tako, da sem imel do aprila 1938 obrtno dovoljenje. Starič je odšel v Ljubljano, jaz pa sem začel samostojno opravljati mehanično dejavnost. Mojemu delu sta se priključila tudi Danilo Milič in Alojz Kovačič, slednji le za krajši čas. Namreč dobil je rešeno prošnjo za sprejem v železarno na Jesenicah. Žal nam ga je bilo, ampak vseeno smo mu privoščili, kajti tisti čas dobiti stalno službo v tovarni ni bilo lahko.

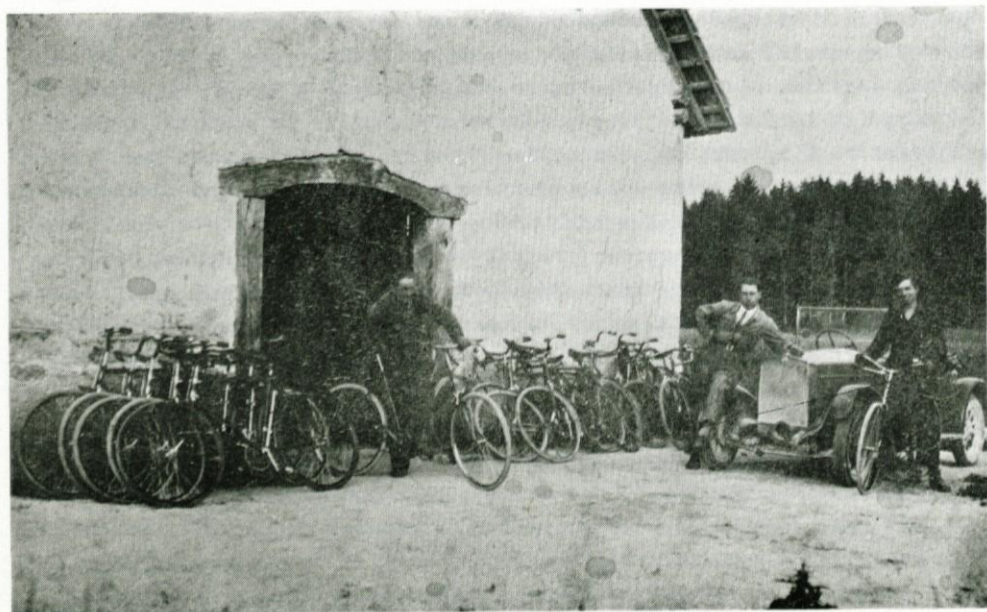
Čas in delo sta tekla naprej. Motorizacija vseh vrst se je širila tudi med delavsko in kmečko prebivalstvo. Nobena posebnost ni bila, če si videl kmečkega fanta na motorju. Vse je kazalo, da bo tudi za mehanike in šoferje doma dovolj dela.

V letu 1940 so se začele gospodarske razmere hitro slabšati; nihče več ni mislil na razširitev dejavnosti. Začele so se stalne orožne vaje, med katerimi so bili mehaniki in šoferji najbolj prizadeti in so vsled tega iskali državne službe pri železnici, pošti in podobno. S temi zamenjavami so bili vsaj delno oproščeni orožnih vaj. V začetku leta 1941 je bila izvedena tudi delna mobilizacija avtomobilov - posebno tovornjakov, do konca marca pa splošna tako, da na cesti ni bilo videti vozil. Vse je bilo pod vojaško kontrolo. Prišel je april, z njim vojna in nepričakovano hitra kapitulacija stare Jugoslavije. Prišla je okupacija, šoferji in mehaniki so se vračali domov, a brez avtomobilov. Garaže posebno od tovornih vozil so ostale večinoma prazne. Ponovno smo se začeli spraševati, kaj začeti sedaj.

Po nekaj dneh popolne ustavitve dela so mehaniki začeli z delom. Delali so pač kar je bilo in se s tem skušali prilagoditi povsem novim življenjskim razmeram. Za poklicne šoferje je bilo to še veliko težje, ker so ostali brez avtomobilov, to se pravi brez pravega dela. Večji del se jih je priključilo mehanikom, nekateri so poskušali obnoviti vozila, ki so bila pred začetkom vojne izvržena kot neuporabna.

Prve praktične vožnje v letu 1947 avtomoto grupa Ivančna gorica.

Mehanična delavnica v Ivančni gorici leta 1930.

Po slabih dveh mesecih se je že opazilo, da se vse pripravlja na upor proti okupatorju. Tudi na našem področju so bili šoferji in mehaniki med prvimi, ki so se vključili v vse akcije, ki jih je narekovala OF.

V mesecu septembru so se v mehanični delavnici začeli sestanki in priprave na prve akcije. Uredili smo skladišče orožja in podobno. Od vseh mehanikov in šoferjev je v mehanični delavnici ostal samo Danilo Milič in dva vajenca. Bil je najprimernejši in zato imel največ možnosti, da ga okupator prehitro ne odkrije. Že decembra 1941 mu je bilo, poleg ostalih zadolžitvev, zaupano tudi to, da po prinesenem vzorcu naredi ključ od sodnih zaporov v Višnji gori. V pripravi je bila akcija za osvoboditev zaprtih partizanov iz omenjenega zapora. V tej delavnici se je vršila prisega OF in druge podobne akcije. Mehaniki in šoferji so bili razkropljeni vsepovsod: nekateri so ostali v nemškem ujetništvu, nekateri so se znašli v zaporih, drugi v taboriščih, večji del pa v partizanih. Med tem je moral Milič po nalogu partizanov, ostati v delavnici vse do konca oktobra 1943.

Zloglasna uničevalna nemška ofenziva je bila v polnem razmahu, sovražna vojska je bila že v šentvidu pri Stični, ko je mehanik Milič za silo pospravil orodje, zaprl delavnico in se z motorjem skupno s partizanskim oficirjem Lukom odpeljal proti Muljavi in pozneje padel na Štajerskem kot borec 14. divizije. Med drugimi sta v tej surovi borbi žrtvovala življenje tudi šoferja Karol Pajk, ki je padel pri Ljubljani in Savo Erjavšek v Starem logu pri Kočevju. Tako se je razvijala motorizacija, delo in življenje šoferjev in mehanikov od leta 1922 do 1943 na področju Ivančne gorice, ki je zaradi vojne za nekaj časa povsem utihnilo.

Po končani vojni leta 1945 je kot prvi mehanik prišel v prazno mehanično delavnico tov. Martin Petrič in začel s popravili in obnovo motornih vozil za kmetijsko zadrugo, ki jih je kot gospodarska organizacija za obnovo porušene domovine nujno potrebovala. Koliko in kakšna vozila so bila popravljena in obnovljena, je bilo že pred tem večkrat objavljeno.

Vsi mehaniki in šoferji iz bližnje in daljne okolice so se vsak po svojih močeh trudili, da bi čimveč naredili. Delovnega časa sploh niso poznali. Delali so po 12 in več ur dnevno, kolikor je bilo pač potrebno. Delavnica je postajala premajhna, večja tovarna vozila so obnavljali v prostorih nekdanje Lavričeve tovarne v šentvidu. Da ne bi bili odvisni od drugih delovnih prostorov, smo začeli z razširitvijo delavnice tako, da smo v podaljšku delavnice porušili leseno gospodarsko poslopje. Tako smo začeli z lastnim delom in izgradnjo delovnih prostorov. Po 12 ur smo delali na popravilih motornih vozil, nadaljne 3-4 ure pa pri gradbenih delih. Ker za svoje delo nismo imeli dovolj mehaničnega orodja, so mehaniki

prinesli orodje od doma, kolikor so ga imeli in smo z njim delali v pravnem tovariškem vzdušju.

S hitrim tempom razvoja motorizacije se je že v letu 1946 pokazala splošna želja pri ljudeh, da bi se v sklopu mehanične delavnice ali pa samostojno organizirala šola oz. tečaj za pridobivanje voznških dovoljenj. Posebno navdušen za to je bil tov. Ludvik Blatnik. Mojster delavnice, Martin Petrič je Blatniku zatrjeval, da smo v mehanični delavnici že tako preobremenjeni s svojim delom, da pa se s pomočjo zunanjih sodelavcev da tudi to izvesti. V ta namen je bil sklican sestanek v Titovem domu v Ivančni gorici, na katerega so bili vabljeni vsi zainteresirani z bližnje in daljnje okolice. Že sama udeležba na tem sestanku je pokazala kako velika je zainteresiranost za pridobitev voznških dovoljenj. Po daljši in natančni obrazložitvi, kaj in koliko pomeni biti šofer, in kakšna so pota, da se do tega pride, zanimanje navzočih ni popustilo. Po daljši razpravi in posvetovanju je bilo soglasno sklenjeno, da naj se pripravi vse potrebno za čimprejšnjo ustanovitev avto-moto grupe (avto šole) in začne s prvim tečajem. Po dokončni ureditvi vseh potrebnih zadev za pričetek rednega delovanja društva, se je začelo z vpisovanjem tečajnikov. Že v prvi tečaj se je prijavilo veliko število. Kmalu se je pokazalo, da v Titovem domu, kakor tudi v mehanični delavnici ni najbolj primerno za stalno predavanje tečajnikov. To pomanjkljivost je kmalu opazil kot tečajnik Franc Špendal (Zamanček) in dal na razpolago prostore za predavanja in garažo za društveni avtomobil. Prav prijetno nas je presenetil predsednik društva Martin Petrič z novico, da bo on preskrbel potrebno vozilo za praktično učenje tečajnikov. Samo on je vedel, da je na Marofu pod slamo zakopan nemški vojaški avto WW v odličnem stanju, samo brez gum in brez akumulatorja. Petrič je s tremi tečajniki odšel na Marof in pripeljal Špendalu omenjeni avto. Tisti večer predavanja ni bilo, ker so bili vsi tečajniki zaposleni s čiščenjem in urejanjem bodočega šolskega vozila. Še isti večer so preskrbeli potrebni akumulator in gorivo. Motor je pokazal, da je v brezhibnem stanju. Vprašanje je nastalo, kako priti do novih gum. Po kratkem posvetu je bil sprejet predlog, da razpišemo interno posojilo in sicer tako, da posodimo društvu od 100 - 1000 din glede na finančne zmožnosti vsakega člana.

Auto-moto grupa
Ivančna gorica

dan 20. VII. 1947.

P O T R D I L O

o katerim se potrjuje, da je bev. *Kuhar Janos*
pogodil avto-moto grupi v Ivančni gorici Din *100* s besedo *44*.
Moč. naravno dan 20. VII. 1947.
Smert fašizmu - svoboda narodov

Ni. o. o. j. n. i. k. a.

Kuhar Janos

Pr. o. s. e. d. n. i. k. a.

Jan

Posojilo je uspelo, nabavili smo gume in avto je bil sposoben za registracijo. Uredila se je potrebna dokumentacija in začele so se praktične vaje.

Inštruktorsko službo smo si uredili tako, da smo poučevali največ v prostem času. Posebno dobro se je izkazal pri poučevanju tečajnikov tov. Janko Erjavec, ki mu ni bilo žal časa in mu ni zmanjkalo dobre volje. Da bi lahko tečajnikom vrnili denar, ki so ga posodili za nabavo avtogum, smo v mesecu marcu 1948 po dogovoru s tečajniki sklenili, da izvedemo tekmovanje v športnem avtorelyju z ocenjevalnimi vožnjami. Progo smo si ogledali: tov. Martin Petrič, Janko Erjavec, Polde Obrstar in Franc Kalar. Ko smo prišli na Mivce in vprašali občane oz. vaščane za pot na Vrhe ter jih seznanili z namenom, so nam povedali, da iz vasi Mivce v vas Vrhe do sedaj ni prišel še nihče z avtomobilom. Edini, ki so do sedaj pozkušali so bili leta 1943 med ofenzivo nemški vojaki, ki so se kljub tehniki morali vrniti in ubrati drugo pot. Petrič in Erjavec se vaščanom nista dala prepričati in pot smo nadaljevali iz vasi proti gozdu. Kakih 400 m naprej po gozdni poti se nam je avto v blatu ustavil in ni šlo ne naprej ne nazaj. Ko smo izčrpali vse moči in znanje, nam ni preostalo nič drugega, da smo šli v vas prosit ljudi za pomoč in s pomočjo vaščanov smo se rešili iz blata. Kot navadno, koder je hodil Janko Erjavec, so nastale slike in tudi ta primer se lepo vidi na sliki.

WW na progi Mivce-Vrhe je obtičal v gozdnem kolovozu.

Po vrnitvi na Muljavo smo ugotovili, da bo proga morala biti spremenjena in, da bi potekala preko Krke na Prestrano in naprej na Vrhe,

Polževo, Višnjo goro in Ivančno gorico. Da pa bi prišli do denarja, smo se dogovorili, da moramo po tekmovanju prirediti tudi prvo šofersko veselico.

Vloga za odobritev celotne prireditve je bila rešena v rekordnem času pod številko 915/2-48:

"Avto-moto grupa Ivančna gorica se obvešča, da se je vzelo tu uradno na znanje, da se lahko dne 18.IV.1948 vršijo avtomobilske motociklistične tekme po progi, kot je navedena v vaši vlogi z dne 14.IV.1948 s pričetkom ob 9 uri. Štart in cilj pred Titovim domom v Ivančni gorici. Po končani tekmi se lahko začne zabavna prireditev z igranjem harmonike. Za red in disciplino odgovarja predsednik tov. Petrič Martin.

Odsek za notranje zadeve okraja Grosuplje

Plaskan Vlado"

Športna prireditev 18.4.1948 z avtomobili in motorji se je začela ob določenem času in na sorazmerno maloštevilno motorizacijo, ki je bila 1948 v prometu, je bila udeležba zadovoljiva. Edini od tekmovalcev, ki je prišel pravočasno na cilj in brez kazenskih točk je bil Vinko Kos s Chevroletom, glede na poročilo športne komisije, katere član je bil tudi Jože Krištof. Po končanem tekmovanju se je začela zabavna prireditev - prva šoferska veselica, ki je vsestransko lepo uspela. Dobiček od prireditve se je uporabil za vračila posojil članom društva, ki so posodili denar za nakup avtomobilskih gum.

V juliju leta 1948 so bili tečajniki avto-moto grupe prvi, ki so na pobudo tov. Štefana Klavsza vzeli v roke lopate in začeli kopati temelje za nov združni dom v Ivančni gorici. Evidenco o tem udarniškem delu je točno vodila izredno požrtvovalna tajnica društva Justi Kos.

Vsa avto-moto in druga športna društva so bila tisti čas podrejena ljudski tehniki in je bilo obvezno redno pošiljanje poročil na posebnih obrazcih o delovanju društva tudi ljudski tehniki v Beograd. V januarju 1949 leta je dobil predsednik društva Martin Petrič brzojavko, da se takoj javi na ljudski tehniki v Beogradu. Vsi smo bili v skrbeh, ker nismo vedeli, kaj naj pomeni ta nenavadni poziv. Ko se je vrnil, nam je povedal, da so želeli izvedeti od predsednika osebno, kako imamo organizirano delo v avto-moto grupi, da dosežemo tako velike rezultate.

Čas je pokazal, da je delo s predavanji in praktičnimi vožnjami z avtomobilom in dvema motornima kolesoma vsak dan večje in da so prostovoljni instruktorji postali preobremenjeni. Zato smo sklenili, naj se nastavi instruktor s polno zaposlitvijo. To instruktorsko mesto je prevzel tov. Tone Dobrovolc in samostojno vodil naprej teoretični in praktični pouk. Prostovoljni instruktorji so mu bili v stalno pomoč. Delo instruktora Toneta Dobrovolca je teklo zadovoljivo naprej in je začel 20.IX.48

v okviru domače komisije z internimi izpiti iz teorije in praktične vožnje. Rezultati teh internih izpitov so pokazali, da je večina tečajnikov sposobnih, da se jih lahko prijavi k rednemu izpitu, ki je bil določen na 14.12.1948. Izpiti so bili pri špendalu v Ivančni gorici. Za prvi izpit je bilo prijavljenih 38 kandidatov, ker so nekateri med tem odšli na služenje vojaškega roka. Od prijavljenih je uspešno opravilo izpit 19 kandidatov. Zdi se mi potrebno ob tej priliki povedati, da so bili najbolj navdušeni kandidati za vožnjo z motornim kolesom fantje iz okolice Šentvida, kar je dalo slutiti, da bodo nekateri od njih v nekaj letih postali pravi športniki.

V letu 1949 je bilo za redni tečaj v Ivančni gorici premalo kandidatov, zato so bila predavanja v Višnji gori. Po opravljenih izpiti je tov. Dobrovolc zapustil avto-moto grupo in odšel na drugo delovno mesto. Da ne bi avto stal neizkoriščen, sta bila med tem časom dva manjša tečaja z lastnimi instruktorji, in to eden v Stični in drugi v Višnji gori. Koncem leta 1950 so se zbrali v Šentvidu novi kandidati in organizirali tečaj z lastnimi instruktorji. Tečaj je dobro uspel, začeli so z drugim tečajem in tako je iz avto-moto grupe postal AMD, katerega je vodil tov. Krištof.

Kolektiv mehanične delavnice v Ivančni gorici je s tov. Petričem na čelu po svojih možnostih skrbel za obstoj avto-moto grupe vse od nje-nega začetka, pa do odhoda v Šentvid, kjer je dobila stalno mesto.

Poleg tekočih del je bilo v dobi štirih let v mehanični delavnici obnovljenih dvanajst avtomobilov različnih znamk nosilnosti od 0,5 do 5 ton. Posebno pozornost je vzbudil vlačilec znamke Škoda z vgrajenim bencinskim motorjem, ki pa zaradi velike porabe bencina ni bil ekonomičen. Mojster Petrič se je odločil, da ga bomo predelali na plin, ki se ga pridobiva pri počasnem izgorevanju suhega bukovega lesa. Predelava je v celoti uspela in po večkratni poskusni vožnji, sta vozilo prevzela kot šoferja Tone Peček in Feliks Bivec. Za vlačilec sta priklopila 10-tonsko prikolico in začela s prevozom lesa in gradbenega materiala.

Koliko dela in dobre volje mehanikov je bilo potrebno, da je predelava iz bencina na drva dobro uspela. Še veliko več dobre volje in potrpljenja je pa moral imeti šofer, ki je vlačilca vozil (v tem primeru Feliks Bivec).

Po popravilu motornih vozil, ki so bili v glavnem vsi vojna zapuščina, se je tudi končala predelava in obnova vozil, kar je bilo poleg vzdrževanja združnega avtoparka, glavno delo mehanikov.

Mehanična delavnica, kot je bilo že povedano, je bila za njeno dejavnost slabo opremljena, saj za novo opremo, orodja in drugo ni bilo nikoli denarja. Največ težav je bilo v tem, da so se stalno menjali lastniki; od Naproze, kmetijske zadruge, združnega sklada in drugih; vsi so

samo izkoriščali, vlagal pa nobeden. Edino Agrotehnika, kot zadnji lastnik pred osamosvojitvijo mehanične delavnice v samostojno podjetje Agroservis Ivančna gorica, je vložila znatna sredstva za razširitev delovnih prostorov in opreme.

Mehanična delavnica, kot samostojno podjetje Agroservis, je poleg obveznega vzdrževanja kmetijske mehanizacije začela izvrševati vse usluge, ki spadajo v mehanično dejavnost, od kolesa do najtežjega tovornjaka, ne oziraje se na lastništvo, kar prej ni bilo mogoče.

Poleg že navedene mehanične dejavnosti je bila delovna sila še vedno na razpolago. Stalna skrb kolektiva je bila, kako bi si poleg mehanične dejavnosti zagotovili še dodatno dejavnost, ki bi imela značaj stalne proizvodnje. Problem se je obravnaval na vseh sejah in sestankih kolektiva. Predlogov je bilo več in sicer: za plastiko, za kovinsko galanterijo in livarsko dejavnost. Po večkratni obravnavi je bil sprejet predlog tov. Ivota Glihe, da se začne z vlivanjem sive litine, predvsem tudi zato, ker za pričetek niso bila potrebna velika finančna sredstva. Sklenjeno je bilo, da se kupi od podjetja Avtoobnova peč - kupolka in da se počasi ob prostem času začne pripravljati na livarsko dejavnost. Poleg vse mehanične in šoferske dejavnosti se je do septembra 1954 leta postavila v napol zidani in napol leseni lopi peč in pripravilo se je vse potrebno, da se peč zakuri. Prav v istem času je bil v gradnji vodovod in smo bili seznanjeni, da se pri gradnji vodovod uporabljajo žibo spojke različnih dimenzij. Potrebne modele za žibo spojke sta naredila Matija Kralj in Franc Ložar iz Šentvida. Pripravili smo tudi štiri zobata kolesa in nekaj ležajnih prirobnic, vsega skupaj 26 modelov. 500 kg koksa smo dobili od Livarne SKIP Vižmarje. Ko je bilo vse pripravljeno, smo prvič zakurili peč 8. septembra 1954 leta. Po približno treh urah kurjenja, je bilo železo v peči tekoče in tov. Ivo Gliha je bil pripravljen, da prebije luknjo v peči, iz katere naj bi priteklo tekoče železo. Celotni kolektiv Agroservisa se je zgrnil v livarni in okoli peči ter nestrpnno pričakoval, kaj bo iz vsega tega nastalo. Luknja v peči je bila prebita in res je po 63-ih letih, od kar so ugasnile peči na Dvoru pri Žužemberku, ponovno v septembru 1954 na tem delu Dolenjske priteklo iz kupolke tekoče železo in to v mali livarni Agroservisa v Ivančni gorici. Vlito je bilo v vseh 26 pripravljenih modelov, peč se je spraznila in nestrpnno smo čakali do večera, da so se modeli za silo ohladili, in da bi videli, kakšni so prvi odlitki. Na žalost je bilo od 26 modelov dobrih odlitkov le 4 kom. žibo spojke, 2 kom prirobnic, vse drugo pa je bilo z napako in neuporabno.

Naslednji dan je bil sestanek vseh, da se ugotovi rezultat prvega ulivanja. Po daljši razpravi je bilo z majhno večino sklenjeno, da

se z začetim livarskim delom nadaljuje. Veliko mehanikov je bilo mišljenja, naj se bolj zanimamo za dela mehanične in šoferske dejavnosti, ulivajo pa naj tam, kjer so livarji.

Prvi ulitki žibo spojke 8.9.1954
Agroservis Ivančna gorica

Livarska dejavnost se je kljub vsemu nadaljevala in izboljševala. Sčasoma smo si pridobili tudi nekaj kupcev. V dobrih treh mesecih smo toliko napredovali, da smo tedensko ulivali do 400 kg čistih odlitkov. Po treh mesecih poskusnega obratovanja smo mislili, da smo sposobni in da izpolnjujemo vsaj zadostne pogoje, ki so potrebni za izvrševanje livarske dejavnosti. Izposlovali smo si potrebno dovoljenje za redno obratovanje.

Želeli smo pokazati širši javnosti, kaj zmoremo mehaniki in šoferji poleg svojega dela, zato smo 8. januarja 1955 pripravili vse potrebno za vlivanje. Na demonstraciji so prisostvovali družbenopolitični in gospodarski predstavniki Ivančne gorice in okolice, okrajnega ljudskega odbora ter Agrotehnike iz Ljubljane. Po končanem vlivanju smo bili od strani vseh navzočih deležni velike pohvale. Delo je teklo naprej in začetki je bilo treba misliti na to, da v livarno pridejo livarji. Prvi je prišel 20. januarja 1955 Stane Kastelic in z vso resnostjo prevzel delo v livarni. Za njim so prišli še drugi, mehaniki pa so se vračali nazaj v mehanično delavnico k svojemu delu.

Zaradi hitrega razvoja in napredka gospodarstva smo imeli mehaniki in šoferji vsak dan več dela. Kmetijske zadruge in državna posestva so dobivala nove traktorje, za katere smo bili obvezni opravljati kompletni servis. Mehaniki in šoferji smo z veseljem sprejemali in popravljali TAM-ove tovornjake in avtobuse, osebne avtomobile ZASTAVA, TOMOS motorna kolesa, saj jim je bilo delo olajšano, ker so se za nova vozila, čeprav s težavo, dobili originalni rezervni deli. V letih od 1945 do 1955 je bilo delo z motornimi vozili veliko težje, saj so bili avtomobili in motorna kolesa sestavljeni iz različnih znamk in modelov in je bilo

delo z motornimi vozili veliko težje, saj so bili avtomobili in motorna kolesa sestavljeni iz različnih znamk in modelov in je bilo dostikrat težko ugotoviti, kaj je na vozilu izvirnega.

Da bi bilo delo mehanikov in šoferjev na našem področju čim boljše prikazano, bi med drugim omenil, da sta domačina Franc Štritof iz Mleščevega in Vinko Kos iz Ivančne gorice kot šoferja prevzela od komunalnega podjetja bivše občine Ivančna gorica dva TAM-ova avtobusa, ki sta vozila na progi Ambrus-Ljubljana in enega 3-tonskega tovornjaka, in sta s temi vozili ustanovila leta 1958 samostojno podjetje AVTOPREVOZ Ivančna gorica. S pomočjo Naceta Lesjaka in drugih sta postavila trdne temelje za nadaljnji razvoj mehanične in šoferske dejavnosti. Po dvajsetih letih se je iz skromnega podjetja razvilo veliko podjetje, ki se uvršča med najmočnejša prevozniška podjetja v Sloveniji s 110 tovornimi vozili s skupno 1300 tonami nosilnosti.

Mehanična delavnica AGROSERVIS se je skupno z livarno dokaj hitro razvijala. Zgradila se je nova livarna.

Prišlo je obdobje, ko so se delavci lahko usmerjali po svojih željah, saj je bilo dela in delovnih mest dovolj. Na žalost je bilo prav to obdobje krivo, da se delavci v Agroservis niso v dveh letih mogli spozнoreti kdo bo prevzel vodilna delovna mesta. To je bil tudi razlog, da se je celotni Agroservis Ivančna gorica priključil podjetju IMP Ljubljana. Livarna se je v sklpu IMP kmalu razširila iz obrtne v industrijsko dejavnost, razformirala pa se je mehanična delavnica. Mehanike in šoferje je tako prizadel zakon močnejšega, ki pravi, da se mora manjši umakniti večjemu. S tem je bilo tudi končano 42-letno delovanje mehanične delavnice Ivančna gorica. Mehaniki in šoferji pa so se vključili v razna druga podjetja.

Ko zaključujem naš sprehod skozi zgodovino pol stoletja trajajočega razvoja motorizacije in avtomehnične dejavnosti v naših krajih, smem brez kakršnegakoli pretiravanja ponovno zatrditi, da smo šoferji in avtomehaniki v preteklem obdobju odigrali odločilno in pozitivno vlogo na vseh področjih družbenega življenja, predvsem pa smo postavili trdno osnovo za uspešen gospodarski razvoj na območju Ivančne gorice.

To prijetno spoznanje poklanjam kot darilo vsem članom ob jubileju in prazniku naše stanovske organizacije, Zveze šoferjem in avtomehanikom Ivančna gorica.

V Ivančni gorici, junija 1980

ZA OBČINSKI PRAZNIK
OBČINE

G R O S U P L J E

29.oktobra 198o

ČESTITAJO VSEM OBČANOM

OBČINSKA SKUPŠČINA
OBČINSKA KONFERENCA ZKS
OBČINSKA KONFERENCA SZDL
OBČINSKI SVET ZVEZE SINDIKATOV
OBČINSKA KONFERENCA ZSMS
OBČINSKI ODBOR ZZB NOV
OBČINSKI ODBOR RK

IN DRUGE DRUŽBENE
ORGANIZACIJE OBČINE GROSUPLJE

SOZD IMP Ljubljana, DO Livar Ivančna gorica - DSSS
SOZD IMP Ljubljana, DO Livar Ivančna gorica TOZD Hladn.armat.
SOZD IMP Lj., DO Livar Ivančna gorica TOZD Liv.sive in nodularne litine
Black - Decker Jugoslavija, Grosuplje
Tovarna gostinske opreme Kovinastroj Grosuplje
Iskra ZMAJ Lj. TOZD proizvodnja baterij Šentvid pri Stični
Universal, Obrtno komunalno podjetje Ivančna gorica
Slovenijales, Stolarna Dobropolje
Lesnina Ljubljana TOZD Splošno mizarstvo Grosuplje
Lesnina Ljubljana TOZD Sinoles Ivančna gorica
Tekstil Ljubljana TOZD Motvoz in platno Grosuplje
Rašica Ljubljana, TOZD Konfekcija Vltava Šentvid pri Stični
Rašica Ljubljana TOZD Konfekcija Ambrus
KIT Kmetijska zadruga Stična
MIG TOZD Prašičereja Stična
Veterinarski zavod KRIM Grosuplje
SGP Grosuplje
SGP Grosuplje TOZD Splošne gradnje
SGP Grosuplje TOZD Kovinsko lesni obrati
POZD Elektroservice Grosuplje
Instalacije Grosuplje
Transportno podjetje Avtoprevoz Ivančna gorica
KIT Kmetijska zadruga Dobropolje
ABC Pomurka DO TABOR Grosuplje
ABC Pomurka DO TABOR TOZD Veleprodaja
ABC Pomurka DO TABOR Grosuplje TOZD Maloprodaja
ABC Pomurka DO TABOR Grosuplje TOZD Polževo
Trgovsko podjetje GUMA Grosuplje
KZ Ljubljana, TZO Grosuplje
Hotel Turist Ljubljana TOZD Motel Grosuplje
Mercator-Pekarna Grosuplje
Komunalno podjetje Grosuplje

Knjigovodski biro Grosuplje
 ISKRA Industrija za avtomatiko TOZD Stikal.elem.Dobrepolje
 Osnovna šola I.SPUB Toneta Tomšiča, Videm Dobrepolje
 Osnovna šola Louisa Adamiča Grosuplje
 Osnovna šola Stična
 Osnovna šola Ferdo Vesel Šentvid pri Stični
 Gimnazija Josipa Jurčiča Stična
 Zdravstveni dom Ljubljana, TOZD ZD Grosuplje
 Zavod za revm.in srč.rekonv. dr. Marko Gerbec Šentvid pri Stični
 Vzgojno varstveni zavod Grosuplje
 Dekliško vzgajališče Višnja gora
 Delovno varstveni zavod Ponikve
 Splošno izobraževalna knjižnica Grosuplje
 Skupščina skupnosti otroškega varstva
 Skupščina izobraževalne skupnosti Grosuplje
 Skupščina kulturne skupnosti Grosuplje
 Skupščina telesnokulturne skupnosti Grosuplje
 Skupščina skupnosti socialnega skrbstva Grosuplje
 Skupščina skupnosti socialnega varstva Grosuplje
 Skupščina občinske zdravstvene skupnosti
 Skupščina skupnosti za zaposlovanje Grosuplje
 Skupščina samoupravne stanovanjske skupnosti
 Skupščina komunalne skupnosti
 Skupščina kmetijske zemljišče skupnosti
 Z druženje obrtnikov občine Grosuplje
 DES Ljubljana TOZD Elektro Kočevje
 DES Ljubljana TOZD Elektro Ljubljana-okolica
 ŽIT Ljubljana TOZD SVP Novo mesto
 ŽIT Ljubljana TOZD PS Novo mesto
 PTT podjetje Ljubljana TOZD Kočevje
 PTT podjetje Ljubljana TOZD Telekomunikacije
 Mercator Rožnik TOZD Dolomiti Ljubljana

Gozdno gospodarstvo Ljubljana

Gozdno gospodarstvo Kočevje

Gozdno gospodarstvo Novo mesto

LB, Gospodarska banka Ljubljana

LB, Stanov.komunalna banka Ljubljana

Zavarovalna skupnost TRIGLAV

Cestno podjetje Ljubljana

Agrostroj Ljubljana - obrat Ivančna gorica

Lesnina Ljubljana - TOZD GRAMEX - poslovalnica Šentvid pri Stični

Agroobnova Ljubljana

Istra benz Koper

Dekorativna Ljubljana

K A Z A L O

<i>France Perovšek</i>	Tito in Kardelj	7
DOGODKI IN PODOBE IZ NOV		
<i>Louis Adamič</i>	Iz Titove mladosti	13
<i>Bogdan Osolnik</i>	Odkritje spomenika na Kravjeku	51
<i>Janez Perovšek</i>	Rušenje tunelov v juliju 1944	55
<i>Ivan Trošt</i>	Spomini partizanskega kuharja	81
<i>Stane Valentinčič</i>	Lik Lada Potokarja	95
<i>Tone Bole</i>	Jubilej Metoda Dularja	101
<i>Jože Šeme</i>	Nekatera zgodovinska vprašanja in povojni razvoj KS Stična	103
NAŠA OBČINA IN OBČANI		
<i>Janez Koščak</i>	Razvoj občine v letih 1978 in 1979	113
<i>Skupina avtorjev</i>	Varstvo okolja v občini Grosuplje	129
<i>Vladimir Menđiževac</i>	Obrazložitev predlogov Jurčičevih nagrajencev za leto 1979	137
<i>Janez Lesjak</i>	Podelitev priznanj in nagrad Louisa Adamiča za leto 1979	141
<i>Slavko Zupančič</i>	Zdravstveno varstvo občanov	147
KULTURA, PROSVETA IN ZNANOST		
<i>Matjaž Kmecl</i>	Jurčičevo uveljavljanje slovenskega romana	151
<i>Tone Potokar</i>	Josip Jurčič in jugoslovanski svet	161
<i>Jože Kastelic</i>	Jurčičevo zanimanje za proazgodovinske gomile v Stični	175
<i>Stane Gabrovec</i>	Slovenska arheologija v ameriški publicistiki	179
<i>Rudolph Vecoli</i>	Louis Adamič in sodobno iskanje korenin	187
<i>Matjaž Klemenčič</i>	Ob osemdesetletnici rojstva Louisa Adamiča	197
<i>Ivan Potrč</i>	Igralčeva hvala	203
<i>Balbina Battelino-Baranovičeva</i>	Spomin na sodelovanje z igralcem Lojzetom Potokarjem	205
<i>Hilđa Lučovnik</i>	Drugo srečanje mladih literatov	211
KRONIKA IN RAZGLEDI		
<i>Janez Šumrada</i>	Trgovina s turjaškim železom na Reki sredi 15. stoletja	221
<i>Cvetko Budkovič</i>	Pet let delovanja Glasbene šole v Grosupljem	229
<i>Jaka Müller</i>	Kovačnice in kovači na Spodnji Slivnici	241
<i>Janko Marolt</i>	Moje prigode pri prevozih čebel na pašo	251
<i>Janko Marolt</i>	Čebelar Anton Žitnik	261
<i>France Adamič</i>	Naši kraji in ljudje	261
<i>Franc Kalar</i>	Začetek in razvoj mehanične in šoferske dejavnosti v Ivančni gorici z okolico	293
Pregled podjetij združenega dela, ustanov in oglasi		

